

MOWA NIENAWIŚCI A PRAWO
na tle współczesnych zjawisk społeczno-politycznych

MOWA NIENAWIŚCI A PRAWO na tle współczesnych zjawisk społeczno-politycznych

pod redakcją naukową

Wiesława Pływaczewskiego
Macieja Dudy

Olsztyn 2017

Redakcja naukowa:
dr hab. Wiesław Pływaczewski, prof. UWM
dr Maciej Duda

Recenzja naukowa:
dr hab. Izabela Nowicka, prof. WSPol
dr hab. Justyna Karaźniewicz

Redakcja techniczna:
dr Maciej Duda

Tłumaczenie:
dr Joanna Narodowska

Projekt okładki:
mgr Piotr Chorbót

Wydawca:
Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
www.uwm.edu.pl/kryminologia
&
Fundacja Forum Dialogu Publicznego

ISBN 798-83-62383-94-8

Copyright © by Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej
& Fundacja Forum Dialogu Publicznego

Publikacja powstała przy wsparciu Fundacji im. Róży Luksemburg
– Przedstawicielstwo w Polsce

Olsztyn 2017
Objętość: ark. druk. 12,9; ark. wyd. 16,09

Seria wydawnicza

„Kryminologia wobec współczesnych form i technik przestępczych”

(sygnowana przez Katedrę Kryminologii i Polityki Kryminalnej)

1. *Handel ludźmi – współczesne niewolnictwo*, Wiesław Pływaczewski (red.), Olsztyn 2006.
2. *Wybrane zagadnienia kryminologii*, Wiesław Pływaczewski (red.), Olsztyn 2007.
3. *Kryminologia wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjnych*, Grażyna Kędzierska, Wiesław Pływaczewski (red.), Olsztyn 2010.
4. *Organized Crime and Terrorism – Reasons, Manifestations, Counteractions*, Wiesław Pływaczewski (red.), Olsztyn 2011.
5. *Kryminologia wobec współczesnych zagrożeń ekologicznych*, Monika Kotowska, Wiesław Pływaczewski (red.), Olsztyn 2011.
6. *Prawnokarne i kryminologiczne aspekty ochrony środowiska*, Wiesław Pływaczewski (red.), Olsztyn 2012.
7. *Nielegalne rynki. Geneza, skala zjawiska oraz możliwości przeciwdziałania*, Wiesław Pływaczewski, Piotr Chlebowicz (red.), Olsztyn 2012.
8. *Gospodarka odpadami. Problematyka prawna i ekokryminologiczna*, Wiesław Pływaczewski, Szymon Michał Buczyński (red.), Olsztyn 2013.
9. *Nielegalna eksploatacja obszarów leśnych*, Wiesław Pływaczewski, Maciej Duda (red.), Olsztyn 2013.
10. *Zagrożenia w sektorze bankowym. Analiza kryminalna zjawisk oraz możliwości przeciwdziałania*, Piotr Chlebowicz (red.), Olsztyn 2013.
11. *Nielegalny rynek żywności. Skala zjawiska i możliwości przeciwdziałania*, Wiesław Pływaczewski, Rafał Płocki (red.), Szcztytno 2013.
12. *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Wiesław Pływaczewski, Paweł Lubiewski (red.), Olsztyn 2014.
13. *Nielegalny obrót wyrobami tytoniowymi. Taktyczno-techniczne aspekty przeciwdziałania zjawisku*, Wiesław Pływaczewski, Maciej Duda (red.), Szcztytno 2014.
14. *Wandalizm wobec dziedzictwa naturalnego i kulturowego*, Wiesław Pływaczewski, Szymon Michał Buczyński (red.), Olsztyn 2015.

15. *Uchodźcy – nowe wyzwania dla bezpieczeństwa europejskiego na tle standardów praw człowieka*, Wiesław Pływaczewski, Marek Ilnicki (red.), Olsztyn 2015.

16. *Przeciwdziałanie patologiom na rynkach finansowych. Od edukacji ekonomicznej po prawnokarne środki oddziaływania*, Wiesław Pływaczewski (red.), Warszawa 2015.

17. *Przeciwdziałanie patologiom na rynku żywności*, Agata Lewkowicz, Wiesław Pływaczewski (red.), Szczecino 2015.

18. *Ochrona dziedzictwa kulturowego i naturalnego. Perspektywa prawna i kryminologiczna*, Wiesław Pływaczewski, Bartłomiej Gadecki (red.), Warszawa 2015.

19. *Patologie na rynku nieruchomości. Przyczyny, przejawy, przeciwdziałanie*, Wiesław Pływaczewski, Ryszard Żróbek (red.), Olsztyn 2016.

20. *Ochrona praw człowieka w polityce migracyjnej Polski i Unii Europejskiej*, Wiesław Pływaczewski, Marek Ilnicki (red.), Olsztyn 2016.

21. *Samosąd we Włodowie. Studium przypadku*, Piotr Chlebowicz, Olsztyn 2017.

22. *Mowa nienawiści a prawo na tle współczesnych zjawisk społeczno-politycznych*, Wiesław Pływaczewski, Maciej Duda (red.), Olsztyn 2017.

Spis treści Contents

Od redaktorów <i>From editors</i> (Wiesław Pływaczewski, Maciej Duda)	11
ROZDZIAŁ I	
Wiesław Pływaczewski , <i>Mowa nienawiści oraz inne formy zachowań destrukcyjnych na tle wybranych problemów ekokryminologicznych</i> (<i>Hate speech and other forms of destructive behavior on the background of chosen ecocriminological problems</i>)	15
ROZDZIAŁ II	
Piotr Chlebowicz , <i>Mowa nienawiści na tle wykładni artykułu 13 Konstytucji RP</i> (<i>Hate speech in the light of interpretation of article 13 of the Polish Constitution</i>)	26
ROZDZIAŁ III	
Magdalena Ickiewicz-Sawicka , <i>Mowa nienawiści a etyka słowa – lingwistyczne i kryminologiczne uwarunkowania zjawiska</i> (<i>Hate speech versus ethics of word – linguistic and criminological conditions of phenomenon</i>)	33
ROZDZIAŁ IV	
Dominika Brulińska, Marta Dzieniszewska , <i>Przestępstwa z nienawiści popełniane na obszarze województwa podlaskiego w świetle analizy materiałów prasowych</i> (<i>Hate crimes committed on the area of the Podlasie province in the light of the analysis of press materials</i>)	44
ROZDZIAŁ V	
Dorota Mocarska, Artur Winnicki , <i>Polityka integracyjna wobec cudzoziemców</i> (<i>Integration policy in relation to foreigners</i>)	56
ROZDZIAŁ VI	
Bartłomiej Gadecki, Elwira Natalia Kałędek , <i>Prokuratura wobec przestępstw z nienawiści</i> (<i>Prosecution service against hate crimes</i>)	64
ROZDZIAŁ VII	
Monika Porwisz , <i>Ochrona prawnokarna ofiar przestępstw motywowanych nienawiścią</i> (<i>Criminal law protection of hate crime victims</i>)	74
ROZDZIAŁ VIII	
Agnieszka Choromańska , <i>Unijna koncepcja a ramy regulacji krajowych „Indywidualnej oceny służącej ustaleniu szczególnych potrzeb w zakresie ochrony osób pokrzywdzonych” w optyce przestępstw z nienawiści</i>	

<i>(Union concept and national regulations of "Evaluation of victims" in the light of hate crimes)</i>	88
ROZDZIAŁ IX	
Jerzy Akińcza , <i>Ochrona dóbr osobistych wobec mowy nienawiści</i> <i>(Protection of personal rights in the view of hate speech)</i>	105
ROZDZIAŁ X	
Anna Kalisz , <i>Przekaz medialny o charakterze mowy nienawiści w kontekście art. 18 ustawy o radiofonii i telewizji</i> <i>(Media message of a hate speech in the context of art. 18 of the Broadcasting Act)</i>	114
ROZDZIAŁ XI	
Agnieszka Sadło-Nowak , <i>Stalking wyrażany mową nienawiści</i> <i>(Stalking expressed by hate speech)</i>	126
ROZDZIAŁ XII	
Monika Kotowska , <i>Mowa nienawiści w warunkach izolacji penitencjarnej. Wybrane problemy</i> <i>(Hate speech in prison isolation. Selected issues)</i>	133
ROZDZIAŁ XIII	
Maciej Duda , <i>Propaganda Państwa Islamskiego (ISIS) jako przejaw mowy nienawiści oraz metoda rekrutacji i radykalizacji</i> <i>(Propaganda of Islamic State (ISIS) as a manifestation of hate speech and the method of recruitment and radicalization)</i>	147
ROZDZIAŁ XIV	
Adrianna Tymieniecka-Cichoń , <i>Mowa nienawiści a social media</i> <i>(Hate speech and social media)</i>	156
ROZDZIAŁ XV	
Kacper Mirosław Milkowski , <i>Standardy Unii Europejskiej wobec penalizacji mowy nienawiści w Internecie</i> <i>(European Union standards to the criminalization of hate speech on the Internet)</i>	163
ROZDZIAŁ XVI	
Anna Kledyńska , <i>Mowa nienawiści w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka</i> <i>(Hate speech in the jurisprudence of the European Court of Human Rights)</i>	171
ROZDZIAŁ XVII	
Oktawia Ewa Braniewicz , <i>Przemoc na tle rasistowskim i homo/transfobicznym w Polsce – analiza raportu Europejskiej Komisji przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji z 2015 roku</i>	

<i>(Racist and homo/transphobic crimes in Poland – analysis of ECRI’s report against Racism and Intolerance of 2015)</i>	179
--	-----

ROZDZIAŁ XVIII

Magdalena Turulska , <i>Mowa nienawiści powodowana orientacją seksualną</i> <i>(Hate speech motivated by sexual orientation)</i>	187
--	-----

<i>Wybrana literatura opracowanych zagadnień</i> <i>(Chosen literature)</i>	197
--	-----

Od redaktorów

Mowa nienawiści to niewątpliwie jedna ze współczesnych patologii życia społecznego. Stanowi element szerszego zjawiska kryminalnego jakim są tzw. przestępstwa z nienawiści. Jest to negatywne zjawisko społeczne stanowiące realne zagrożenie dla porządku i bezpieczeństwa publicznego. Determinowane jest przez liczne czynniki kryminogenne, głównie o charakterze egzogennym, socjologicznym. Katalizatorem dynamicznej eskalacji zjawiska mowy nienawiści są zachodzące współcześnie zjawiska społeczne, gospodarcze i polityczne, w szczególności migracje międzykulturowe. W związku z powyższym zadaniem kryminologii w odniesieniu do tego wyzwania cywilizacyjnego XXI wieku jest zdefiniowanie tego zjawiska, scharakteryzowanie jego form objawowych oraz zaproponowanie skutecznych metod przeciwdziałania.

Przestępstwa z nienawiści oraz mowa nienawiści ujmowane mogą być w bardzo szerokich kontekstach. Za przestępstwa z nienawiści *sensu stricto* uznaje się czyny spenalizowane w art. 119, 256, 257 Kodeksu karnego. Są to czyny, które w swoich znamionach zawierają *expressis verbis* odwołanie do dyskryminacyjnej motywacji sprawcy, oraz które są wymierzone przeciwko enumeratywnie wskazanym grupom i osobom należącym do mniejszości. Za przestępstwo z nienawiści *sensu largo* można natomiast uznać każde przestępstwo kryminalne popełnione z motywów dyskryminacyjnych np. przestępstwa zabójstwa (art. 148 k.k.), spowodowania uszczerbku na zdrowiu (art. 156 i 157 k.k.), bójki lub pobicia (art. 158 i 159 k.k.), rozboju (art. 280 k.k.) albo kradzieży (art. 279 k.k.). Na potrzeby niniejszego opracowania przestępstwem z nienawiści *sensu largissimo*, popełnionym w formie mowy nienawiści, można określić wszelkie wypowiedzi łączące, wyszydzające, napastliwe, szkodzące, poniżające lub wyrażające pogardę dla człowieka. Tego typu agresja słowna może być skierowana bezpośrednio lub pośrednio do osoby lub grupy będącej przedmiotem agresji, występować w jej obecności lub pod jej nieobecność i być powodowana domniemaną lub faktyczną przynależnością do danej grupy. Podkreślić należy, iż przemoc werbalna powinna być kategorycznie odrzucana i piętnowana gdyż pozostawiona bez adekwatnej reakcji prawnej, społecznej i moralnej stanowić może *sui generis* preludeum do przestępstw z nienawiści w formie aktów przemocy fizycznej, a w najbardziej skrajnych przypadkach prowadzić do zabójstw, linczów, pogromów, czystek etnicznych, ludobójstwa.

Oddawana do rąk czytelnika książka wpisuje się w realizowany przez Katedrę Kryminologii i Polityki Kryminalnej program naukowy zogniskowany wokół problematyki migracji i uchodźstwa, praw człowieka oraz przestępstw z nienawiści. Wyniki prowadzonych badań prezentowane są podczas corocznych konferencji naukowych organizowanych przez Katedrę we współpracy z Fundacją Forum Dialogu Publicznego. Biorą w nich udział pracownicy Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, przedstawiciele zaprzyjaźnionych ośrodków akademickich (w szczególności członkowie Forum Naukowego „Podlasie – Warmia i Mazury” czyli reprezentanci Uniwersytetu w Białymstoku oraz Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie), przedstawiciele praktyki (Prokuratura, Policja, Straż Graniczna, organizacje pozarządowe), doktoranci oraz studenci działający w studenckich kołach naukowych. Dotychczas w tym cyklu inicjatyw odbyły się trzy ogólnopolskie konferencje naukowe: „Uchodźcy – nowe wyzwania dla bezpieczeństwa europejskiego na tle standardów praw człowieka”,

Olsztyn, 24 kwietnia 2014 r., „Ochrona praw człowieka w polityce migracyjnej Polski i Unii Europejskiej”, Olsztyn, 19 listopada 2015 r. oraz „Mowa nienawiści a prawo na tle współczesnych zjawisk społeczno-politycznych” Olsztyn, 8 grudnia 2016 r. Dorobek niniejszych spotkań naukowych utracony został w trzech monografiach: W. Pływaczewski, M. Ilnicki (red.), *Uchodźcy – nowe wyzwania dla bezpieczeństwa europejskiego na tle standardów praw człowieka*, Olsztyn 2015, W. Pływaczewski, M. Ilnicki (red.), *Ochrona praw człowieka w polityce migracyjnej Polski i Unii Europejskiej*, Olsztyn 2016 oraz niniejszej publikacji. Jednocześnie należy odnotować, iż niniejsza publikacja jest już 22 pozycją z sygnowanej przez Katedrę Kryminologii i Polityki Kryminalnej serii wydawniczej „Kryminologia wobec współczesnych form i technik przestępczych”.

Prezentowana monografia stanowi zbiór opracowań poświęconych problematyce mowy nienawiści pojmowanej *sensu largissimo*. Ponieważ tematyka przestępstw z nienawiści doczekała się w ostatnich latach dość obszernego opracowania, zarówno naukowego jak i o charakterze popularyzatorskim, autorzy i redaktorzy książki przyjęli zdecydowanie szerszą perspektywę postrzegania przedmiotowego zjawiska. Znalazły się w niej zatem artykuły, w których omawiana problematyka analizowana jest z perspektywy konstytucyjnej, prawnomiędzynarodowej, administracyjnoprawnej, cywilnoprawnej, prawnokarnej, procesowej, kryminologicznej, wiktymologicznej, kryminalistycznej, socjologicznej, psychologicznej, lingwistycznej. Książka ta ma więc, tak jak sama nauka kryminologii, walor interdyscyplinarności. Podejście wieloaspektowe jest szczególnie uzasadnione w badaniu tak wielowymiarowego zjawiska, jakim niewątpliwie jest mowa nienawiści. Autorzy uznali bowiem, że hermetyczne zamknięcie się w ramach tylko jednej płaszczyzny badawczej nie pozwoliłoby na kompleksowe przedstawienie przedmiotowej problematyki. Książkę otwiera artykuł autorstwa Wiesława Pływaczewskiego poświęcony różnym formom zachowań destrukcyjnych postrzeganych z perspektywy ekokryminologii, a przy tym wpisujących się w szeroką definicję zjawiska mowy nienawiści.

W następnym opracowaniu Piotr Chlebowicz poddał analizie relację pomiędzy mową nienawiści a normą art. 13 Konstytucji RP zakazującą istnienia partii i organizacji totalitarnych. Kolejne dwa artykuły – Magdaleny Ickiewicz-Sawickiej oraz Dominiki Brulińskiej i Marty Dzieniszewskiej – przedstawiają zjawisko mowy nienawiści w konkretnym kontekście społecznym i geograficznym województwa podlaskiego. Problematyka organizacji pozarządowych działających na rzecz migrantów i uchodźców omówiona została w opracowaniu autorstwa Doroty Mocarskiej i Artura Winnickiego. Podstawy prawne funkcjonowania, strukturę organizacyjną oraz aktywność prokuratury wobec przestępstw z nienawiści przedstawili Bartłomiej Gadecki i Elwira Natalia Kałędek. Dwa kolejne wystąpienia – Moniki Porwisz oraz Agnieszki Choromańskiej – poświęcone są ochronie ofiar przestępstw z nienawiści zarówno w perspektywie rozwiązań prawa międzynarodowego, unijnego jak i polskiego. W artykule autorstwa Jerzego Akińczy zawarto rozważania dotyczące cywilnoprawnej ochrony dóbr osobistych przed naruszeniami wypełniającymi znamiona mowy nienawiści. Z kolei tekst Anny Kalisz przedstawia administracyjnoprawną odpowiedzialność nadawcy telewizyjnego i radiowego za przekaz medialny o charakterze mowy nienawiści. Autorki dwóch następnych opracowań – Agnieszka Sadło-Nowak oraz Monika Kotowska – zwróciły uwagę na możliwość występowania szeroko rozumianej mowy nienawiści w zachowaniach o charakterze kryminalnym takich jak stalking oraz przemoc więzienna. Dalsze trzy opracowania

koncentrują się na zjawisku mowy nienawiści w cyberprzestrzeni. W artykule Macieja Dudy przedstawiono internetową mowę nienawiści jako narzędzie propagandy, radykalizacji i rekrutacji nowych członków islamskich organizacji terrorystycznych. Zbliżoną tematykę podejmuje Adrianna Tymieniecka-Cichoń omawiając na przykładzie przeprowadzonych badań problem szerzenia mowy nienawiści w mediach społecznościowych. Kontynuacją tej problematyki jest również wystąpienie Kacpra Mirosława Milkowskiego, który charakteryzuje unijne rozwiązania dotyczące penalizacji mowy nienawiści w Internecie. Kolejny artykuł autorstwa Anny Kledyńskiej przybliży rolę Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, tryb procedowania oraz wybrane orzeczenia dotyczące mowy nienawiści. Statystyczną ocenę zjawiska przestępstw z nienawiści w Polsce w świetle raportu Europejskiej Komisji przeciw Rasizmowi i Nietolerancji przedstawiła Oktawia Ewa Braniewicz. Problematykę mowy nienawiści powodowanej odmienną orientacją seksualną ofiary zaprezentowano w zamykającym książkę opracowaniu autorstwa Magdaleny Turulskiej.

Redaktorzy naukowi składają serdecznie podziękowania wszystkim, którzy przyczynili się do przygotowania niniejszej monografii. Przede wszystkim autorom, którzy w ramach swoich zainteresowań naukowych podejmują problematykę wpisującą się w nurt badań prowadzonych przez Katedrę. Nadsyłając swoje artykuły do publikacji potwierdzili oni, iż poruszana w książce problematyka jest istotna i warta naukowego zgłębienia. Wyrazy szczególnej wdzięczności redaktorzy przekazują recenzentkom naukowym książki w osobach Pani Profesor Izabeli Nowickiej z Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie oraz Pani Profesor Justynie Karaźniewicz z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, które poddały przedłożoną do oceny publikację wnikliwej i dogłębnej analizie. Przekazane niezwykle celne i syntetyczne wnioski oraz spostrzeżenia niewątpliwie pozwoliły podnieść poziom naukowy niniejszego opracowania. Podobne podziękowania należą się także Fundacji Forum Dialogu Publicznego – partnerowi, dzięki któremu możliwe było zarówno zorganizowanie konferencji jak i wydanie książki. Pośród podmiotów, które merytorycznie wsparły niniejszą inicjatywę wydawniczą podziękowania należą się również partnerom Katedry – Wydziałowi Prawa Uniwersytetu w Białymstoku oraz Wydziałowi Administracji Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie – za wieloletnią i nieocenioną współpracę w ramach Forum Naukowego „Podlasie – Warmia i Mazury”. Na koniec lecz z równie należną estymą podziękować należy Fundacji im. Róży Luksemburg – Przedstawicielstwu w Polsce za udzielone w formie grantu wsparcie finansowe niniejszej inicjatywy naukowej.

Wiesław Pływaczewski, Maciej Duda
Olsztyn, marzec 2017 roku

dr hab. Wiesław Pływaczewski, prof. UWM
Kierownik Katedry Kryminologii i Polityki Kryminalnej Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ROZDZIAŁ I

Mowa nienawiści oraz inne formy zachowań destrukcyjnych na tle wybranych problemów ekokryminologicznych

Mowa nienawiści w literaturze kryminologicznej analizowana jest z wielorakich perspektyw. Głównie zjawisko to rozpatruje się na tle różnego rodzaju konfliktów społecznych. Jak zauważa M. Duda jego źródła należy doszukiwać się przede wszystkim w uprzedzeniach o podłożu politycznym, religijnym oraz rasowym (etnicznym)¹. Jednakże współczesne wyzwania egzystencjonalne, zwłaszcza dotyczące zagrożeń ekologicznych powodują, że coraz częściej dochodzi także do ostrych sporów związanych z ochroną środowiska naturalnego człowieka². Zdaniem R. White'a konflikty te najczęściej dotyczą lokalizacji kontrowersyjnych inwestycji, m.in. wielkich zakładów przemysłowych, autostrad, rurociągów, reaktorów atomowych, farm wiatrowych itd. W większości przypadków odnoszą się one do takich obszarów aktywności eksploatacyjnej człowieka jak: wydobywanie ropy naftowej, gazu ziemnego i węgla³. Nie mniejsze emocje wywołują akcje ekologów związane z protestami dotyczącymi przemieszczania odpadów, w szczególności odpadów radioaktywnych, a także kampanie dotyczące ochrony zwierząt⁴. Należy przy tym zauważyć, że najpoważniejsze wątpliwości ekologów budzą dotychczasowe metody pozyskiwania złóż węgla kamiennego, a także masowe spalanie tego surowca i jego wpływ na jakość środowiska naturalnego. Współcześnie problem zanieczyszczenia atmosfery dwutlenkiem węgla (CO²) oraz innymi toksycznymi gazami uwalniającymi się w procesie spalania kopalin staje się przedmiotem dyskusji ekologów, klimatologów oraz przedstawicieli wielu dyscyplin medycyny, w szczególności pulmonologów, kardiologów i onkologów. W ramach licznych debat inicjowanych przez przedstawicieli ruchu obrońców przyrody zgłaszane są również poważne zastrzeżenia wobec nowych technik pozyskiwania ropy. Pośród nich najpoważniejsze kontrowersje budzi metoda szczelinowania hydraulicznego, a także współczesne sposoby eksploatacji piasków bitumicznych⁵.

¹ Szeroko na ten temat: M. Duda, *Przestępstwa z nienawiści. Studium prawnokarne i kryminologiczne*, Olsztyn 2016; M. Duda, *Przestępstwa z nienawiści jako współczesne wyzwanie dla kryminologii*, [w:] E.W. Pływaczewski, E. Jurgielewicz-Delegacz, D. Dajnowicz-Piesiecka (red.), *Współczesna przestępczość i patologie społeczne z perspektywy interdyscyplinarnych badań kryminologicznych*, Warszawa 2017; M. Duda, *Przestępstwa z nienawiści w świetle teorii i praktyki orzeczniczej*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014, s. 68–79.

² Por. W. Pływaczewski, *Nielegalny rynek dzikich gatunków fauny i flory*, Szczepiń 2016, s. 313 i n.

³ Por. R. White, *Crimes Against Nature. Environmental criminology and ecological justice*, Willan Publishing, Portland 2008, s. 8 i n.

⁴ Zob. M. Mozgawa (red.), *Prawna ochrona zwierząt*, Lublin 2002; J. Białocerkiewicz, *Status prawny zwierząt*, Toruń 2005; M. Gabriel-Węglowski, *Przestępstwa przeciwko humanitarnej ochronie zwierząt*, Toruń 2008; T. Gardocka, A. Gruszczyńska, R. Maślak, A. Sergiel (red.), *Dobrostan zwierząt w ogrodach zoologicznych a standardy prawne UE*, Warszawa 2014.

⁵ Zob. W. Pływaczewski, *Zielona kryminologia – spór o zakres kryminalizacji*, [w:] S. Pikulski, M. Romańczuk-Grącka (red.), *Granice kryminalizacji i penalizacji*, Olsztyn 2013, s. 586–579.

Od niedawna w międzynarodowym dyskursie dotyczącym jakości życia i ochrony środowiska człowieka biorą również kryminolodzy, reprezentujący nową subdyscyplinę nauki zwaną ekokryminologią⁶. Jej przedstawiciele, w szczególności tzw. zieloni kryminolodzy, wskazują na istniejące związki pomiędzy działalnością poszczególnych podmiotów gospodarczych i ich aktywnością w obszarze środowiska naturalnego a przestępczością. Dlatego też eksponowana przez zieloną kryminologię (*green criminology*) wizja odpowiedzialności karnej za grabież naturalnych zasobów Ziemi odbiega od klasycznych standardów odpowiedzialności za przestępstwa wymierzone w dziedzictwo przyrodnicze. Przede wszystkim zieloni kryminolodzy podkreślają potrzebę stypizowania – na wzór zbrodni ludobójstwa – kwalifikowanego czynu określanego jako ekobójstwo (*ecocide*), bądź jako zbrodnia przeciwko Ziemi. Autorzy tej konstrukcji prawnej uznają bowiem, że dotychczasowe formy penalizacji przestępstw przeciwko środowisku w ograniczonym stopniu pozwalają chronić światowe zasoby naturalne. Dodają jednocześnie, że w konfrontacji z niespotykaną dotąd samowolą wielkich międzynarodowych koncernów przemysłowych i ich uprzywilejowaną pozycją na światowych rynkach dotychczasowe środki reakcji prawnokarnej stają się mało skuteczne, by nie powiedzieć iluzoryczne. Wydaje się, że ta dość kontrowersyjna i zarazem nowatorska perspektywa odpowiedzialności w obszarze nauk kryminalnych (kryminologicznych), odnosząca się do najważniejszych problemów współczesnego świata, zyskiwać będzie coraz silniejsze wsparcie ze strony wielu środowisk zaangażowanych w ochronę środowiska. Niejako potwierdzeniem tej diagnozy mogą być głosy wielu autorytetów zajmujących się ochroną dziedzictwa przyrodniczego z perspektywy nauk prawnych i kryminologicznych. Przyznają oni, że dotychczasowe formy odpowiedzialności dotyczące zorganizowanych grabieży zasobów naturalnych naszej planety nie tylko nie są skuteczne, a wręcz anachroniczne, o czym zaświadcza dramatycznie rosnąca liczba tzw. przestępstw ekologicznych⁷. Szczególnie niepokoić musi skala nielegalnej działalności międzynarodowych koncernów przemysłowych, które stanowią współcześnie najpoważniejsze zagrożenie dla globalnych zasobów Ziemi. Sytuacja ta sprzyja powstawaniu konfliktów społecznych i ich eskalacji. Przede wszystkim wywołuje ona także frustrację członków społeczności lokalnych zagrożonych nieetyczną i często bezprawną działalnością wielkich międzynarodowych koncernów. Podmioty te reprezentują głównie branże paliwowe, drzewne oraz spożywcze. Działalność ta powoduje nieodwracalną degradację „małych ojczyzn”, co w konsekwencji prowadzi do duchowego drenażu, a niejednokrotnie fizycznej eliminacji rdzennych ludów zamieszkujących obszary wyróżniające się bogactwem dzikiej fauny i flory. Potrzebę wyodrębnienia czynów wymierzonych przeciwko światowym zasobom naturalnym, kwalifikowanych jako delikty prawa międzynarodowego, dostrzega m.in. Międzynarodowy Trybunał Karny (MTK) w Hadze. Sędziowie MTK zapowiedzieli, że zawłaszczanie ziemi, niszczenie środowiska i nielegalna eksploatacja zasobów naturalnych będą traktowane i kwalifikowane jak zbrodnie przeciwko ludzkości. Powszechnie uważa się, że złożona deklaracja to bardzo ważna i wręcz przełomowa zmiana w podejściu do międzynarodowego systemu sprawiedliwości, a tym samym do

⁶ Podkreślić należy tu cenny wkład B. Hołysta w rozwój kierunku ekokryminologicznego. Autor ten w swoim podręczniku kryminologii szeroko prezentuje współczesne zagrożenia ekologiczne, poświęcając m.in. problematyce ochrony środowiska odrębny rozdział (zob. B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2016, s. 379 i n.).

⁷ Por. W. Pływaczewski, *Prawnokarne i kryminologiczne aspekty ochrony środowiska*, Olsztyn 2012.

światowego dziedzictwa przyrodniczego i naturalnego. Zdaniem przedstawicieli Instytutu Globalnej Odpowiedzialności stanowisko sędziów MTK jest swoistym sygnałem ostrzegawczym adresowanym do wielkiego biznesu i jego kontrahentów działających w obszarze nielegalnych rynków⁸.

Należy zauważyć, że od 2002 r. MTK rozstrzyga najcięższe sprawy, dotyczące ludobójstwa i zbrodni wojennych, ujawniając jednocześnie, że przestępstwom przeciwko ludności cywilnej towarzyszą niejednokrotnie czyny wymierzone przeciwko chronionym gatunkom dzikiej fauny i flory. Niejako potwierdzeniem tego rodzaju oceny może być działalność jednego z najniebezpieczniejszych watazków afrykańskich, na marginesie ściganego przez bez mała wszystkie międzynarodowe organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości, niejakiego Josepha Kony. Przewodzi on samowwątzej Armii Bożego Pokoju (Lord's Resistance Army – LRA). Obwinia się go o kierowanie działalnością terrorystyczną oraz popełnianie masowych zbrodni na ludności cywilnej. Pośród licznych zarzutów stawianych temu watażce wymienia się także m.in. porwanie dzieci, ich indoktrynację oraz zmuszanie do popełniania przestępstw. W 2012 r. Armia Bożego Pokoju uznana została w USA za organizację terrorystyczną, a jej przywódcy otrzymali status „światowego terrorysty specjalnego znaczenia”⁹. Głównym miejscem pobytu rebeliantów od 2006 r. stał się Park Narodowy Garamba. Obszar ten słynął m.in. z cennych gatunków fauny i flory. Przyjmuje się, że przed przybyciem rebeliantów w parku żyło około 4 tysięcy słoni. Pogłowie to zostało zdziesiątkowane, a pozyskane w ten sposób ciosy służyć miały jako środek wymiany za żywność oraz broń. W 2008 r. wojska ugandyjskie wspierane przez siły Demokratycznej Republiki Konga, Sudanu Południowego oraz ekspertów amerykańskich rozbiły w ramach „Operation Lightning Thunder” główne siły rebeliantów. W ramach akcji odwetowych maruderzy Armii Bożego Pokoju zabili ponad 800 cywilów oraz porwali 160 dzieci, a także zmusili do ucieczki z miejsc zamieszkania ponad 140 tysięcy osób. Jak potwierdzają byli członkowie LRA dowództwo tej organizacji utrzymywało bliskie kontakty z przedstawicielami Sudańskich Sił Zbrojnych (Sudanese Armed Forces – SAF), którzy wymieniali dostarczoną przez rebeliantów kość słoniową na żywność oraz broń i amunicję. W 2014 r. rebelianci spod znaku LRA zabili 132 słonie, w sumie pogłowie tego gatunku na obszarze Parku Narodowego Garamba zmniejszyło się o 10%. Oznacza, że od 2006 r., a więc od przybycia oddziałów LRA, zginęło ponad 400 sztuk tych zwierząt. W tym czasie strażnicy parku stoczyli z uzbrojonymi kłusownikami kilkadziesiąt potyczek. Władze parku Garamba odnotowały także przypadki strzelania do słoni ze śmigłowców, co potwierdzają otwory po kulach znajdujące się w górnej części czaszki zwierzęcia¹⁰.

Innym przykładem, potwierdzającym ściśle związki między przestępczością o znamionach zbrodni wojennych a czynami godzącymi w cenne gatunki światowego dziedzictwa przyrodniczego może być życiorys byłego prezydenta Liberii Charlesa Taylora. W 2006 r. stanął on przed Specjalnym Trybunałem Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Sierra Leone. Wśród licznych zarzutów uznanych za zbrodnie wojenne oraz ludobójstwo,

⁸ <http://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/977443,miedzynarodowy-trybunal-karny-zawlaszczanie-ziemi.html> (dostęp: 14.02.2017 r.).

⁹ Zob. United States Government Printing Office, *United States Statutes at Large, Volume 124, 111th Congress, 2nd Session*, Washington 2012.

¹⁰ W. Pływaczewski, *Nielegalny rynek...*, s. 184.

w akcie oskarżenia znalazły się również czyny polegające na grabieży cennych zasobów naturalnych (drewno tropikalne) oraz związane z nielegalnym handlem diamentami w celu finansowania walki z politycznymi przeciwnikami¹¹. Przestępcza działalność Charlesa Taylora nie jest wyjątkiem, stanowi ona bowiem jeden z licznych przykładów wykorzystywania władzy przez współczesnych dyktatorów do walki z politycznymi oponentami i grabieży cennych zasobów przyrodniczych. Nieco wcześniej, we Włoszech zatrzymany został przez policję włoską handlarz bronią, Ukrainiec Leonin Minin¹². Prowadził on swoje nielegalne interesy przede wszystkim w krajach Afryki Zachodniej, dostarczając broń dla rebeliantów z Sierra Leone, Erytrei, Liberii, Angoli, a także dla powstańców z innych krajów. Tym samym naruszał międzynarodowe embargo dotyczące zakazu handlu bronią w rejonach objętych konfliktami zbrojnymi. Działalność L. Minina nie ograniczała się do handlu bronią. W wielu transakcjach sfinalizowanych przez tego handlarza środkiem rozliczeniowym były cenne surowce, takie chociażby jak drewno tropikalne, ropa, metale kolorowe oraz diamenty¹³.

Regionem, w którym zjawisko grabieży naturalnych zasobów Ziemi stanowi poważne wyzwanie dla organów państwowych oraz organizacji międzynarodowych jest obszar dorzecza Amazonki. Zamieszkujące tam rdzenne plemiona są systematycznie eliminowane ze swojej ziemi, stając się tym samym pierwszymi ofiarami przemian cywilizacyjnych. Ludy te, pozbawione naturalnego zaplecza, jakim są dla nich siedliska dzikiej fauny i flory, podlegają procesom dezintegracyjnym, co w praktyce oznacza zanik więzi plemiennych i własnej tożsamości. Przy okazji tego rodzaju praktyk dochodzi do aktów przemocy wobec opornych przedstawicieli ludności tubylczej. W wielu przypadkach tego rodzaju działania polegają po prostu na fizycznym eliminowaniu plemion sprzeciwiających się przejmowaniu ich ziemi. Zjawisko to przybiera masowy wymiar także w innych regionach świata, m.in. w niektórych krajach Azji Południowo-Wschodniej, w szczególności w Birmie. Dotyka ono głównie mniejszości narodowych, które zamieszkują obszary zasobne nie tylko w cenne zasoby drewna tropikalnego, ale przede wszystkim w poszukiwane na rynkach światowych kopaliny, takie jak uran, diamenty, kobalt itd. W przypadku Birmy dochodzi do systematycznych walk pomiędzy broniącymi swoich terenów plemionami a siłami rządowymi, które wspierają działania przemysłowego lobby¹⁴.

Swoistym poligonem doświadczalnym ukazującym relacje na styku organizacje proekologiczne – wielkie koncerny energetyczne są niewątpliwie obszary poddane intensywnej eksploatacji związanej z wydobyciem ropy naftowej i gazu ziemnego w Stanach

¹¹ Zob. P. Milik, *Geneza Specjalnego Trybunału Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Sierra Leone*, „Prokuratura i Prawo” 2011, nr 4, s. 123 i n.

¹² Zob. R.J. Kelly, J. Maghan, J.J. Serio, *Illicit Trafficking, Contemporary World Issues*, Santa Barbara, California 2005, s. 129; zob. też: www.unodc.org/unodc/en/wildlife-and-forest-crime/index.html (dostęp: 3.09.2015 r.); United Nations, Economic and Social Council, *Crime Prevention and Criminal Justice Responses against Illicit Trafficking Crime Species of Wild Fauna and Flora*, Commission on Crime Prevention and Criminal Justice, Agenda item 6, Vienna, April 2011 (E/CN.15/2011/L.5/rev.1).

¹³ W. Pływaczewski, *Nielegalny rynek...*, s. 192. L. Minin miał oficjalnie zarejestrowaną firmę pozyskującą drewno tropikalne dla potrzeb europejskiego przemysłu meblowego (*Exotic Tropical Timber Enterprises*). Jedno z biur tej firmy znajdowało się w stolicy Liberii – Monrovi.

¹⁴ M.P. Callahan, *Political Authority in Burma's Ethnic Minority States: Devolution, Occupation, and Coexistence*, Washington 2007, s. 3.

Zjednoczonych (Montana) i Kanadzie (Alberta, Kolumbia Brytyjska). W obu tych państwach dalekosiężne plany koncernów energetycznych napotykały na silny sprzeciw nie tylko organizacji ekologicznych, ale przede wszystkim przedstawicielei plemion indiańskich, którym przyznano w wymienionych państwach status Pierwszych Narodów. Rdzenne społeczności lokalne sprzeciwiają się grabieżczej polityce wymierzonej przeciwko „indiańskiej koncepcji życia w harmonii z przyrodą”. Wyrazem tego sprzeciwu są liczne pozwy sądowe, w których poszczególne plemiona żądają od rządu federalnego respektowania ich historycznych praw i poszanowania miejsc kultu. Ich sprzeciw dotyczył m.in. budowy rurociągu Northern Gateway w kanadyjskiej Kolumbii Brytyjskiej oraz przejmowania historycznie indiańskich terytoriów w prowincji Alberta. W 2014 r. koalicja plemion z Alaski (Ruch Przeciw Niszczeniu Środowiska na Ziemiach Ludów Rdzennych) wraz z kilkoma organizacjami ekologicznymi wygrała w federalnym sądzie apelacyjnym spór z Shellem, uniemożliwiając tym samym temu koncernowi eksploatację roponośnych złóż na Morzu Czukockim. Sąd uznał bowiem, że działalność koncernu w tym rejonie zagrażać może stylowi życia mieszkających tam ludów i zwierzętom, od których są oni uzależnieni¹⁵. Rdzenne plemiona amerykańskie w swojej walce o swoje prawa do rodzinnych stron korzystają z doświadczeń i wsparcia zaprawionych w walce z koncernami organizacjami ekologicznymi. Ciekawe jest to, że także społeczności białych farmerów, do niedawna jeszcze dystansujące się od swoich indiańskich sąsiadów, coraz częściej przyłączają się do ich protestów uznając tym samym, że tego rodzaju koalicje korzystne będą dla obu wspólnot („sojusz kowbojów i Indian”). Jak zauważają znawcy problemu, tego rodzaju forma artykułowania pierwotnych praw przez jakże odmienne społeczności coraz bardziej zyskuje przychyłność sądów i tym samym staje się skutecznym orężem w sporach z koncernami¹⁶.

Zatem trudno się dziwić, że to właśnie przedstawiciele ludów rdzennych najczęściej angażują się w inicjatywy skierowane przeciwko legalnym i nielegalnym eksploratorom. Na różnego rodzaju mitingach oraz innych formach protestu mowa nienawiści (*hate speech*) stanowi stały element działań konfrontacyjnych. Towarzyszy ona także bezpośrednim starciom liderów ruchów ekologicznych z angażowanymi przez koncerny firmami ochroniarskimi oraz policją. Także z drugiej strony narzędzia werbalnej manipulacji, wpisujące się w definicję mowy nienawiści, stanowią stały zestaw technik wykorzystywanych przez koncerny przemysłowe do neutralizacji i dyskredytacji przywódców ruchów proekologicznych w oczach opinii publicznej. W kampanii „oczerniania” ekologów sprzeciwiających się inwestycjom na obszarach wyróżniających się cennymi walorami przyrodniczymi i kulturowymi wykorzystywane są najnowsze środki komunikacji, w tym w szczególności Internet. Za pośrednictwem mediów społecznościowych liderzy ruchów ekologicznych przedstawiani są jako osoby skorumpowane przez różnego rodzaju grupy interesów oraz awanturnicy niegodni społecznego zaufania. Często utożsamia się ich też z ekoterrorystami¹⁷. Z drugiej strony opłacane przez inwestorów agencje PR przedstawiają propozycje swoich mocodawców jako wyjątkową szansę dla przedstawicieli rdzennych społeczności i zamieszkałych przez nich obsza-

¹⁵ N. Klein, *To zmienia wszystko. Kapitalizm kontra klimat*, Warszawa 2016, s. 390.

¹⁶ Ibidem, s. 334.

¹⁷ Por. P. Chlebowicz, *Kryminologiczne aspekty zjawiska ekoterroryzmu*, [w:] M. Kotowska, W. Pływaczewski (red.), *Kryminologia wobec współczesnych zagrożeń ekologicznych*, Olsztyn 2014, s. 220 i n.

rów. W pakietach obietnic skierowanych do plemiennej starszyny znajdują się najczęściej gwarancje zatrudnienia miejscowej ludności, zapewnienia jej ochrony medycznej oraz możliwości skorzystania z oferty edukacyjnej. Najczęściej jednakże przemilczane są takie kwestie jak: czasookres oferowanej pomocy, prawne gwarancje realizacji zobowiązań, czy też problem skali degradacji lokalnego krajobrazu i sposobów przywrócenia mu pierwotnej funkcji. Coraz częściej do działań mających na celu dezawuowanie protestów ekologów angażowane są specjalne grupy opłacanych internautów specjalizujące się w „hejtowaniu” osób i inicjatyw sprzeciwiających się kontrowersyjnym inwestycjom. W działaniach tego rodzaju wyspecjalizowały się profesjonalne firmy, które są zasilane finansowo przez ponadnarodowe koncerny przemysłowe oraz liderów ruchu negacjonistycznego. W tym ostatnim przypadku chodzi o tych przedstawicieli wielkiego biznesu, nierzadko silnie powiązanego z koniunkturalnymi placówkami naukowymi, którzy kwestionują zjawisko ocieplenia klimatu. Zdaniem N. Klein, autorki wielu poczytnych prac demaskujących działania podmiotów lobbujących na rzecz nieograniczonej eksploatacji zasobów ziemskich, dzięki znaczącym funduszom pochodzącym od koncernów przemysłowych, negacjoniści legitymizują działalność wskazanych wyżej podmiotów, a często także pośrednio antagonizują lokalne środowiska¹⁸.

Rozbijanie i podważanie solidarności rdzennych społeczności sprzeciwiających się inwestycjom zagrażającym środowisku to podstawowy cel największych graczy na rynku eksploatacji paliw kopalnych. Niewątpliwie inspiratorami tego rodzaju działań są światowe koncerny przemysłowe takie m.in. jak Exxon Mobil, British Petroleum, Cargill, czy też monopolista branży środków ochrony roślin – Monsanto¹⁹. Należy podkreślić, że organizacje ekologiczne poprzez swoje działania inspirowały przedstawicieli różnych dziedzin naukowych, w tym prawa karnego i kryminologii, do podejmowania nowych wyzwań badawczych pojawiających się m.in. na styku ochrony środowiska przyrodniczego oraz działalności międzynarodowych koncernów przemysłowych. Zdaniem M. Althusa do nich można zaliczyć różnego rodzaju metody strategii kampanijnej prowadzonej przez wspomniane koncerny i wymierzonej przeciwko przeciwnikom kontrowersyjnych przedsięwzięć. Potwierdzeniem tego rodzaju oceny mogą być zjawiska obserwowane w obszarze działalności koncernów branży energetycznej, w szczególności związanej z sektorem energii wiatrowej. Pojawiające się zagrożenia dla środowiska przyrodniczego sygnalizuje m.in. Europejska Platforma Przeciwników Farm Wiatrowych (*European Platform Against Windfarms – EPAW*)²⁰. Głównym celem stowarzyszenia jest obrona interesów jego członków, w sytuacji gdy wchodzi on w spór z firmami budującymi elektrownie, a także obrona flory i fauny oraz krajobrazu przed szkodliwym działaniem farm wiatrowych. Ponadto organizacja ta walczy ze skutkami szkodliwego oddziaływania farm na turystykę, gospodarkę, jakość życia mieszkańców, a także zabiega o uznanie faktycznej wartości przejmowanych przez inwestorów nieruchomości. EPAW w swoim działaniu

¹⁸ N. Klein, op. cit., s. 174–183; zob. również: M. Popkiewicz, *Panteon negacjonistów*, „Dzikie Życie” 2016, nr 3(261), s. 8–10.

¹⁹ M. Althus, V. Cecere (red.), *Kampagne! 2: Neue Strategien für Walkkampf, PR und Lobbying*, Hamburg-London 2003, s. 96; także H. Schudy, *Metoda na ekologa. Relacja z konferencji w Berlinie pt. „Gdy koncerny zarządzają protestami”*, „Dzikie Życie” 2015, nr 11, s. 16–19.

²⁰ R. Socha, *Polsko-polskie wojny z wiatrakami*, „Polityka” nr 39(2826), s. 35.

neguje rozwój farm wiatrowych jako skutecznego narzędzia do rozwiązywania problemów klimatycznych lub gospodarczych człowieka i planety²¹.

Proceder zawłaszczania cennych przyrodniczo lub kulturowo obszarów przez firmy wiatraczne wywołuje nie tylko niepokój społeczny, ale również często prowadzi do masowych wystąpień lokalnych społeczności przeciwko reprezentantom władzy oraz inwestorom. Ich uczestnicy sprzeciwiają się przede wszystkim tym formom egzekwowania decyzji władz rządowych lub samorządowych, które są najczęściej podejmowane bez konsultacji z mieszkańcami tych gmin, na obszarze których zlokalizowano kontrowersyjne instalacje. Niejednokrotnie też wspomniane konsultacje ograniczają się jedynie do zaufanych kręgów osób i stanowią swoisty kamuflaż legitymizujący nieetyczne lub przestępcze działania tzw. lobby wiatracznego. Należy zatem zgodzić się ze stanowiskiem organizacji ekologicznych, że w większości przypadków sprzeciw mieszkańców poszczególnych gmin nie jest kierowany przeciwko nowym technologiom pozyskiwania energii, ale przede wszystkim stanowi on wyraz społecznego zdystansowania się lokalnych społeczności wobec autorytatywnego traktowania ich przez władze oraz lekceważenia tak delikatnych wartości, jak przywiązanie do dziedzictwa kulturowego i emocjonalna więź człowieka z otaczającym go krajobrazem²². W tym kontekście do rangi symbolu i wyjątkowej determinacji wpisuje się protest mieszkańców wsi Lekity koło Jezioran w województwie warmińsko-mazurskim. Protestujący skupieni wokół zawiązanego przez siebie Stowarzyszenia „Siedliska Warmińskie” i „Trójkąt Warmiński” oraz forum obywatelskiego „Wolne Jeziorany” przez dłuższy czas blokowali dojazd ciężkiego sprzętu do Świętej Góry Prusów, miejsca z którym społeczność lokalna jest szczególnie związana oraz które stanowi krajobrazową dominantę ich „małej ojczyzny”²³. Burzliwe wydarzenia kojarzone z „buntem” mieszkańców Lekit – wspieranych przez organizacje ekologiczne – ukazały przy okazji nie tylko nieporadność lokalnych władz w rozwiązywaniu żywotnych problemów mieszkańców gminy, ale również brak woli ze strony władz samorządowych do wspólnego podejmowania istotnych problemów lokalnych społeczności. Tak jak w większości tego rodzaju ognisk zapalnych w Polsce, także w tym przypadku lokalni urzędnicy, lekceważąc opinie mieszkańców oraz dystansując się od form bezpośredniej demokracji doprowadzili do poważnego konfliktu społecznego²⁴. Przywołany wyżej opór lokalnej społeczności wobec bezduszości i bezzadności władz samorządowych wpisuje się w zjawisko „mowy nienawiści”, która tym razem adresowana była do tych wszystkich podmiotów, które doprowadziły do powstania i eskalacji społecznego konfliktu. Dodać należy, że w jego szczytowej fazie – związanej z egzekucją praw inwestora – doszło do bezpośredniej konfrontacji protestujących z przedstawicielami służb porządkowych²⁵.

²¹ <http://www.epaw.org> (dostęp: 16.09.2014 r.).

²² Zob. *Stanowisko Greenpeace Polska w sprawie protestów związanych z budową farm wiatrowych w Polsce*, Warszawa, 23 listopada 2012 r. (<http://www.greenpeace.org/poland/PageFiles/469297/stanowisko-gp-pl-farmy-wiatrowe.pdf>) (dostęp: 12.09.2014 r.).

²³ P. Skrzat, *Walczyć z wiatrakami*, „Gazeta Wyborcza” (dodatek regionalny – Olsztyn) z 20 listopada 2013 r., s. 29.

²⁴ Zob. K.A. Worobiec, *Wiatraki bez kontroli*, „Gazeta Wyborcza” (dodatek lokalny – Olsztyn) z 8 sierpnia 2014 r., s. 2.

²⁵ W. Pływaczewski, *Degradacja krajobrazu jako szczególna forma wandalizmu ekologicznego – kontrowersje wokół lokalizacji farm wiatrowych na obszarach wyróżniających się cennymi walorami naturalnymi i kulturowymi*, [w:] W. Pływaczewski, Sz. Buczyński (red.), *Wandalizm wobec dziedzictwa naturalnego i kulturalnego*, Olsztyn 2015, s. 13–39.

Niektóre ujawniane przez organizacje ekologiczne działania koncernów przemysłowych, w szczególności podmiotów reprezentujących branżę energetyczną, należy m.in. łączyć z praktykami określanymi jako praktyki „prania na zielono” (*greenwashing*)²⁶. Działania te polegają na przedstawianiu przedsięwzięć mających związek z degradacją przyrody jako inicjatyw na rzecz ochrony środowiska oraz środowisk lokalnych. W ten sposób podmioty te kreują swój pozytywny wizerunek, podkreślając proekologiczny charakter kontrowersyjnych inwestycji. Jednocześnie inicjują one różnego rodzaju pozorne konsultacje społeczne, do których zapraszani są również przedstawiciele organizacji ekologicznych. W prowadzonej przez koncerny kampanii metoda ta definiowana jest jako „pułapka dialogu”. Chodzi tu o to, aby skompromitować przeciwnika, obnażając jego niekompetencję oraz brak doświadczenia tym bardziej, że po drugiej stronie, reprezentującej koncerny, stają różnego rodzaju eksperci, którzy przede wszystkim eksponują korzyści wynikające z konkretnej inwestycji. Przeważnie reprezentują one nauki techniczne, ukrywając przy tym fakt, że albo są pracownikami danego koncernu, albo są przez niego finansowani. W ramach logiki koncernów to właśnie nauki techniczne mają monopol na prawdziwą dyskusję dotyczącą przyszłości ludzkości. Natomiast nauki społeczne powinny pełnić rolę służebną, dostarczając jedynie wiedzy o słabościach przeciwnikach. W optyce koncernów głównym oponentem są organizacje ekologiczne i to właśnie one są przedmiotem różnego rodzaju manipulacji. W tym celu koncerny wprowadzają do ich struktur zaufanych ludzi, których zadaniem jest dostarczanie informacji na temat ich poczynañ, a także destabilizowanie pracy tych podmiotów. Na podstawie poufnych danych wspomniane podmioty dokonują klasyfikacji swoich przeciwników (radykałowie, idealisci, realiści, oportuniści), przygotowując odpowiednią strategię ich zjednywania lub skompromitowania (*strategische einbindung*)²⁷.

Wymownym przykładem działań destrukcyjnych, które wpisują się również w definicję mowy nienawiści, jest forma prowadzonego dyskursu na temat współczesnego myślistwa. Jest to odrębny i niezwykle pojemny temat, stąd w niniejszym opracowaniu wypada odnieść się jedynie do głównych jego wątków, bezpośrednio związanych z coraz ostrzejszym i nie pozbawionym elementów werbalnej – a często i fizycznej – agresji sporem na temat zakresu ochrony dzikiej fauny. Na forach internetowych można znaleźć niewybredne inwektywy wobec tych osób, które bezpośrednio angażują się w ochronę dzikich zwierząt i jednocześnie podważają sens ich zabijania. Aby być w zgodzie z prawdą należy zauważyć, że również ze strony obrońców zwierząt kierowane są werbalne ataki, które niejednokrotnie w ewidentny sposób naruszają zasady prowadzenia dialogu publicznego. Tego rodzaju zachowania w literaturze ekokryminologicznej i ekologicznej uznawane za przejaw „zielonego radykalizmu”²⁸.

Szczególnie aktywni w działaniach szkalujących obrońców zwierząt są orędownicy polowań komercyjnych i sportowych. Przy okazji należy zauważyć, że – jak wynika z raportów wielu organizacji ekologicznych monitorujących przypadki kłusownictwa w Afryce – niejednokrotnie pod pozorem legalnych polowań skrywany jest zorganizowany proceder masowego zabijania, odławiania oraz przemycania chronionych gatunków zwierząt i ich pochodnych²⁹. Przeciwdziałanie temu zjawisku nie jest łatwe,

²⁶ H. Schudy, op. cit., s. 18.

²⁷ Ibidem, s. 19.

²⁸ Por. N. Klein, op. cit., s. 64.

bowiem przestępcze organizacje wspierane są przez skorumpowanych urzędników, jak również lokalne służby ochrony przyrody oraz policję. W przestępczym łańcuchu istotną rolę odgrywają także biura turystyczne specjalizujące się w organizacji komercyjnych polowań. Można zaryzykować twierdzenie, że niektóre z nich posiadają pełną wiedzę co do nielegalności organizowanych safari. Ocenę tę potwierdzają coraz częstsze przypadki uśmiercania dzikich zwierząt w obrębie parków narodowych, bądź w ich otulinach. W przypadku tego rodzaju polowań obserwujemy też zjawisko „legalizowania” nielegalnych praktyk, na przykład poprzez wabienie wytypowanych do odstrzału okazów zwierząt. Tego rodzaju praktyki stosowane były m.in. przez polskich myśliwych, którzy polując w otulinie Białowieskiego Parku Narodowego wabili zwierzęta, aby móc je ustrzelić poza zakazaną strefą³⁰.

W procederze polowań komercyjnych biorą udział zarówno przedstawiciele lokalnych agencji organizujących polowania, kooperujący z ich zagranicznymi odpowiednikami, jak również wynajmowani tropiciele.³¹ Nie ulega wątpliwości, że współczesny biznes kojarzony z polowaniami komercyjnymi korzysta z silnego wsparcia wpływowych grup społecznych, w tym także polityków. Wydaje się, że konfrontacje pomiędzy myśliwymi a przeciwnikami współczesnego łowiectwa będą nie tylko coraz częstsze, ale również przebiegać będą w coraz ostrzejszej, nie tylko werbalnej, formie.

Spektakularnym przykładem, ilustrującym m.in. działanie różnego rodzaju grup lobbujących związanych z polityką i biznesem, był spór o zachowanie walorów krajobrazowych doliny rzeki Rospudy. Pokazał on m.in., że partykularne interesy różnego rodzaju środowisk, w tym polityków rodzić mogą chęć deprecjonowania prawa oraz inicjatyw podejmowanych przez organizacje ekologiczne i tym samym podważenia unijnych zobowiązań wynikających z Programu „Natura 2000”³². Konflikt ten potwierdził jednocześnie, że w obszarze przestępczości przeciwko środowisku mogą pojawić się nowe, dotychczas rzadko odnotowywane przez naukę i praktykę formy zakamuflowanej patologii, w tym zachowania wpisujące się w ramy zjawiska „mowy nienawiści”³³.

Wydarzenia związane z ochroną walorów krajobrazowych rzeki Rospudy potwierdziły również, że determinacja ekologów miała sens zarówno w wymiarze lokalnym, jak też globalnym. Obrońcy przyrody w czasie długotrwałego protestu, polegającego m.in. na

²⁹ <http://www.wildlifeextra.com/go/news/rhino-poaching-syndicate.html#cr> (dostęp: 10.12.2015 r.).

³⁰ Por. Z. Kruczyński, *Współczesne myślistwo w Polsce. Raport subiektywny*, „Dzikie Życie” 2016, nr 10(196), s. 6–13; zob. także Z. Kruczyński, *Farba znaczy krew*, Gdańsk 2008.

³¹ W. Pływaczewski, *Nielegalny rynek...*, s. 111 i n.

³² Zob. O. Cabaj, *Środowisko naturalne człowieka pomiędzy prawem a ekonomią: casus doliny Rospudy*, [w:] G. Dammacco, B. Sitek, O. Cabaj (red.), *Człowiek pomiędzy prawem a ekonomią w procesie integracji europejskiej*, Olsztyn-Bari 2008, s. 448 i n.

³³ Por. J. Staniszkis, *Patologie struktur administracyjnych. Próba podejścia systemowego*, Wrocław 1972, s. 20 i n., również P.J. Suwaj, *Europejskie standardy postępowania administracyjnego jako normy kreującej etyczne wzorce postaw etycznych urzędnika*, [w:] D. Bąk (red.), *Etos urzędnika*, Warszawa 2007; W. Pływaczewski, *Ochrona interesów finansowych Unii Europejskiej z perspektywy Europejskiego Urzędu ds. Zwalczenia Nadużyć Finansowych – OLAF*, referat wygłoszony na sympozjum „Współpraca sektorów biznesu, administracji i nauki sposobem na efektywną realizację nie tylko ekoinwestycji w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego”, (Wydział Prawa Uniwersytetu w Białymstoku, 7.04.2014 r., nie publikowany); W. Jasiński, *Metody operacyjno-rozpoznawcze wykrywania korupcji. Dotychczasowe doświadczenia Policji oraz rozwiązania w ustawie o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym*, [w:] Z. Bielecki, J. Szafranski (red.), *Zwalczanie przestępczości korupcyjnej w Polsce*, Szczepiwo 2007, s. 163–180.

okupowaniu drzew (*tree-sits*), narażeni byli nie tylko na liczne niedogodności (związane m.in. z aprowizacją, pogodą oraz presją psychiczną organów porządkowych), ale również doświadczali swoistego ostracyzmu ze strony licznych przeciwników ich działań. Niejednokrotnie niechęć wobec protestujących była wyrażana w formie słownej lub fizycznej agresji. Dodać należy, że negatywny obraz samego protestu i jego uczestników był utrwalany przez niektóre media, których mocodawcy starali się w ten sposób pozyskać przychyłność gremiów rządowych i części zdeorientowanej opinii publicznej. Spór o Rospudę stanowi zaledwie przyczynek do dyskusji nad metodami wywierania presji ze strony koncernów przemysłowych i inne podmioty na ekologów sprzeciwiających się niszczeniu i dewastacji środowiska przyrodniczego. Współczesna ekokryminologia odnotowuje bowiem bardziej drastyczne przypadki przełamывania przez koncerny przemysłowe oporu obrońców środowiska naturalnego. Na przykład w Afryce wspomniane koncerny coraz częściej współpracują z lokalnymi dowódcami rebelianckich milicji. Zadaniem tych formacji jest m.in. eliminowanie wskazanych przez koncerny przeciwników spornych inwestycji. Na przykład w Demokratycznej Republice Konga (DRK) zawierane są nieformalne porozumienia z lokalnymi watażkami, którzy za odpowiednią zapłatę gwarantują tym firmom bezpieczne prowadzenie interesów. Zakres oferowanych przez rebeliantów usług obejmuje nie tylko ochronę w miejscu działalności takich podmiotów, ale także dotyczy zapewnienia bezpiecznego przerzutu różnego rodzaju surowców poza granice kraju oraz neutralizację aktywistów reprezentujących organizacje ekologiczne. Należy podkreślić, że rebelianci korzystają z silnego wsparcia finansowego swoich mocodawców, a także współplemieńców, którzy vegetują w przejściowych obozach dla uchodźców. Współpraca z rebeliantami jest dla tych ostatnich niejednokrotnie jedyną szansą na polepszenie tragicznego losu, dlatego też gwarantują oni realizację każdego zadania, aby polepszyć swój los. W tym mrocznym pakiecie usług są nie tylko różne formy zastraszania przeciwników i ich najbliższych, ale również porwania, zabójstwa oraz uszkodzenia ciała.

Przytoczone wyżej przykłady przestępczej eksploatacji światowego dziedzictwa przyrodniczego, które autor szeroko przedstawił w swojej pracy pt. „Nielegalny rynek chronionych gatunków dzikiej fauny i flory” potwierdzają, że proces grabieży najcenniejszych zasobów naturalnych naszej planety nie tylko nie uległ spowolnieniu, lecz przybrał coraz bardziej zorganizowane i agresywne formy. Oznacza to, że relacje między głównymi oponentami w sporze o wizję postrzegania współczesnego świata, czyli ponadnarodowymi koncernami i obywatelskim ruchem na rzecz ochrony środowiska naturalnego, staną się w jeszcze bardziej napięte. Niestety mowa nienawiści oraz inne destrukcyjne formy dyskredytowania przeciwnika upowszechnią się do tego stopnia, że w przyszłości mogą ewoluować w kierunku bardziej niebezpiecznych, nierzadko konfrontacyjnych form. Zapowiedzią owej radykalizacji postaw, na co m.in. zwraca uwagę P. Chlebowicz, może być z jednej strony umacnianie się po stronie ekologów bardziej skrajnych ideologii (ekoterroryzm), z drugiej natomiast pokusa do szerszego niż do tej pory korzystania przez wielki biznes z arsenału środków pozaprawnych³⁴. Do nich należałoby zaliczyć korumpowanie urzędników samorządowych i państwowych oraz liderów organizacji ekologicznych, zabójstwa i porwania oponentów i członków ich rodzin, groźby

³⁴ Zob. P. Chlebowicz, op. cit., s. 52 i n.

i szantaże, niszczenie mienia należącego do przeciwników nowych inwestycji, dyskredytowanie ich za pośrednictwem mediów, wykorzystywanie manipulacji jako narzędzia służącego do rozbijania solidarności protestujących i zniesławiania opornych w oczach opinii publicznej itd.

Wydaje się, że sposobem złagodzenia już istniejącego globalnego napięcia, którego główną przyczyną jest zjawisko nieograniczonej grabieży zasobów naszej planety może być odejście od postawy ekstraktywizmu, czyli jednostronnego i opartego na dominacji stosunku do Ziemi. Warto zatem przypomnieć, że ekstraktywizm to przeciwieństwo odpowiedzialnego gospodarowania (*stewardship*), które oprócz korzystania ekspozuje także troskę o regenerację i przyszłe życie. Jak słusznie zauważa N. Klein filozofia ta, bliska konsumeryzmowi, zakłada redukcję życia do przedmiotów użytkowych i zmienianie żywych złożonych ekosystemów w przeznaczone do eksploatacji „zasoby naturalne”³⁵. Autorka uznaje tę postawę za „toksykarną ideę”, której korzeni należy doszukiwać się w czasach kolonializmu.

Mając na uwadze wyzwania cywilizacyjne wskazane w niniejszym opracowaniu należy stwierdzić, że przed prawem karnym oraz kryminologią stoją niezwykle doniosłe zadania związane z określaniem etiologii zagrożeń, ich przejawów oraz proponowaniem efektywnych sposobów przeciwdziałania patologiom skierowanym przeciwko środowisku naturalnemu, przybierającym niejednokrotnie formę mowy nienawiści. Nie ulega bowiem wątpliwości, że bogaty dorobek ekokryminologii powinien służyć nie tylko diagnozowaniu zagrożeń wynikających ze wspomnianych zjawisk patologicznych w przedmiotowym obszarze, ale również wyznaczać nowe kierunki działań zapobiegawczych³⁶.

Streszczenie

Mowa nienawiści oraz inne formy zachowań destrukcyjnych na tle wybranych problemów ekokryminologicznych

Autor przedstawia zjawisko mowy nienawiści z perspektywy ekokryminologii. Dokonuje przeglądu wybranych zagrożeń oraz charakteryzuje wybrane metody, formy i techniki manipulacyjne wykorzystywane przez międzynarodowe koncerny przemysłowe w sporach z organizacjami ekologicznymi.

Słowa kluczowe: mowa nienawiści, zachowania destrukcyjne, ekokryminologia, zielona kryminologia, negacjonizm

Summary

Hate speech and other forms of destructive behavior on the background of chosen ecocriminological problems

The author presents the phenomenon of hate speech from the perspective of eco - criminology. It is a review, in which the selected threats of this phenomenon are discussed. The paper concentrates on presenting selected methods, forms and has selected methods, forms and manipulation techniques used by international business companies in disputes with environmental organisations.

Keywords: hate speech, destructive behavior, eco-criminology, green criminology, negationism

³⁵ N. Klein, op. cit., s. 182.

³⁶ Por. G. Kędzierska, W. Pływaczewski (red.), *Kryminologia wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjnych*, Olsztyn 2010, s. 77–89.

dr hab. Piotr Chlebowicz

Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztyn

ROZDZIAŁ II

Mowa nienawiści na tle wykładni artykułu 13 Konstytucji RP

W rozważaniach dotyczących problematyki wykładni zasad i norm konstytucyjnych podkreśla się niekiedy, że podczas dyskusji i debat dotyczących tych zagadnień brakuje przedstawicieli nauk prawnych nie będących konstytucjonalistami. T. Stawewski zauważa, że wykładnia przepisów zawartych w Konstytucji może być dokonywana w oparciu o pytania analityczne, pytania o wartości, pytania o rolę instytucji publicznych, pytań o charakterze politycznym¹. Wskazany Autor stwierdza, że o ile w nauce zachodniej w dyskursie biorą udział prawnicy, filozofowie, socjologowie, historycy, to w przypadku polskiego rynku idei „interdyscyplinarność refleksji nad wykładnią konstytucji ma ograniczony zakres”, co uzasadnia do przyjęcia, że trudno mówić o integracji nauk prawnych, które zajmują się szeroko rozumianym konstytucjonalizmem².

Odnosząc się do tego stwierdzenia powstaje istotne pytanie dotyczące udziału przedstawicieli nauk kryminologicznych w rozważaniach *stricte* konstytucyjnych. O ile rola karnistów w przypadku interpretacji norm konstytucyjnych nie budzi wątpliwości³, to ewentualny udział kryminologów może być kwestionowany. Jest oczywiste, że tylko wybrane instytucje czy uregulowania konstytucyjne mogą stać się przedmiotem zainteresowania ze strony kryminologii. Wydaje się, że obszarem wspólnych rozważań może być regulacja zawarta w artykule 13 Konstytucji. Przepis ten jest ciekawy, gdyż wprost odnosi się do kwestii bezpieczeństwa państwa rozumianego jako zachowanie jego stabilności i ustroju politycznego. Przewidziane tam określone formy aktywności przejawiane przez rozmaite zrzeszenia obywateli są uznawane przez ustrojodawcę za źródła zagrożenia dla demokratycznego państwa prawa. Można zatem powiedzieć, że art. 13 Konstytucji nawiązuje w pewnej mierze do koncepcji przestępczości politycznej.

Z funkcjonalnego punktu widzenia omawiany przepis stanowi niewątpliwie mechanizm charakterystyczny dla mechanizmów kontroli społecznej. W tym przypadku jest to mechanizm ochronny określonego elementu ustrojowego państwa – demokracji. Nasuwa się w tym miejscu analogia, że instytucje i mechanizmy kontroli społecznej stanowią również przedmiot badań kryminologicznych. W tym ujęciu prawo – a zatem również normy konstytucyjne – mogą być postrzegane jako narzędzia kontroli społecznej i gwarant politycznego *status quo*.

W teorii ocenia się, że zakazy zawarte w art. 13 Konstytucji to „najostrzejsze mechanizmy ochronne” porządku demokratycznego. Odnotować należy krytyczne stanowiska dotyczące uprawnień związanych z realizowaniem norm tej regulacji. Na przykład

¹ T. Stawewski, *Koncepcje wykładni konstytucji we współczesnych polskich naukach prawnych*, [w:] T. Stawewski, J. Winczorek (red.), *Wykładnia Konstytucji. Inspiracje, teorie, argumenty*, Warszawa 2014, s. 160.

² Ibidem, s. 160.

³ Na przykład kwestie związane z wymiarem sprawiedliwości, zasadami *fair trial*, zagadnieniami dotyczącymi uprawnień wynikających z swobód osobistych i praw politycznych.

W. Skrzydło w związku z prawem Trybunału Konstytucyjnego oceny legalności partii politycznej, podkreśla, iż: „utrzymanie tej kompetencji Trybunału grozi wciągnięciem go w rozstrzyganie kwestii politycznych i odejściem od głównego zadania bycia sądem prawa na rzecz sądu faktów, do czego powołane są sądy powszechne”⁴.

Punktem wyjścia dalszych rozważań będzie treść regulacji art. 13 Konstytucji, który stwierdza, iż: „Zakazane jest istnienie partii politycznych i innych organizacji odwołujących się w swoich programach do totalitarnych metod i praktyk działania nazizmu, faszyzmu i komunizmu, a także tych, których program lub działalność zakłada lub dopuszcza nienawiść rasową i narodowościową, stosowanie przemocy w celu zdobycia władzy lub wpływu na politykę państwa albo przewiduje utajnienie struktur lub członkostwa”.

Geneza tego przepisu wiąże się z pracami prowadzonymi przez Komisję Konstytucyjną Zgromadzenia Narodowego. W toku jej obrad prof. A. Rzepliński zwrócił uwagę na hipotetyczną możliwość stosowania przemocy przez partię polityczną. Obecny kształt regulacji wynikał z propozycji złożonej przez przedstawicieli Prezydenta L. Wałęsy, NSZZ Solidarność i reprezentantów obywatelskiego projektu Konstytucji. Trzeba też podkreślić, że w literaturze przedmiotu panuje zgodność, iż przyjęcie omawianej regulacji wynikało z doświadczeń historycznych związanych z totalitaryzmami XX wieku. Być może właśnie względy historyczne spowodowały, że zakres art. 13 Konstytucji pomija problemy takie jak dyskryminacja i nienawiść na tle religijnym⁵.

Warto w tym miejscu podkreślić, że odpowiedniki art. 13 polskiej Konstytucji występują również w ustawach zasadniczych innych krajów (Niemcy, Bułgaria, Czechy, Estonia, Rumunia, Włochy, Litwa, Portugalia)⁶. Jako uzasadnienie polityczno-prawne wprowadzenia tego mechanizmu wskazuje się najczęściej koncepcję tzw. demokracji wojującej (*militant democracy*) autorstwa K. Loewensteina. Wyjściowym założeniem tej teorii było uznanie, że przetrwanie demokracji zależy od wyposażenia jej w zdolności obrony i neutralizowania takich zagrożeń jak ruchy faszystowskie. Jak wiadomo nie miały one „żadnego racjonalnego zaplecza, a jedynie opierały się na odwoływaniu do emocji swoich zwolenników, co z kolei czyniło je bezkonkurencyjnymi w rywalizacji z ideami demokratycznymi. Dlatego też ustrój demokratyczny zmuszony jest do stosowania takich mechanizmów, które uniemożliwiają jego zniweczenie”⁷. Można też odnieść się do poglądów holenderskiego uczonego G. van den Berga, który wprost stwierdził, że państwo demokratyczne nie musi i nie powinno tolerować niedemokratycznych partii. Jego koncepcja demokracji samoregulującej się była mniej radykalna od pomysłu K. Loewensteina. Jego zdaniem, jeśli partia posługuje się demokratycznymi metodami dla wprowadzania niedemokratycznych zmian, to nie powinna zostać zdelegalizowana⁸.

⁴ W. Skrzydło, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2013, s. 28.

⁵ J. Sułkowski, [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz Art. 1 – 86*, Warszawa 2016, s. 381.

⁶ Ibidem, s. 383.

⁷ Zob. szerzej A. Bodnar, M. Szuleka, *Koncepcja „nadużycia prawa” w Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności a mowa nienawiści*, [w:] R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski A. Bodnar, A. Gliszczyńska-Grabias (red.), *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, Warszawa 2010, s. 154.

⁸ J. Sułkowski, op. cit., s. 380.

Wykładnię przepisu należy rozpocząć od określenia zakresu podmiotowego. Z treści art. 13 Konstytucji wprost wynika, że dotyczy on dwóch kategorii: partii politycznych oraz „innych organizacji”. *Prima facie* wskazane sformułowania w szeroki sposób zakreślają krąg podmiotów.

Partia polityczna według definicji politologicznych to „dobrowolnie zorganizowana grupa, posiadająca określony program, dążąca do uzyskania poparcia społecznego dla zdobycia lub utrzymania władzy w państwie i realizowania swoich interesów”⁹. Według M. Chmaja przez partię polityczną należy rozumieć wyspecjalizowaną organizację społeczną, posiadającą określony program, będący podstawą do uzyskania szerszego poparcia społecznego i tą drogą zdobycie władzy oraz maksymalizacji pozycji w systemie politycznym¹⁰.

Na gruncie normatywnym rekonstrukcja pojęcia „partia polityczna” może być zrealizowana przy uwzględnieniu, z jednej strony przepisów Ustawy o partiach politycznych, z drugiej zaś, przepisów Ustawy zasadniczej. Na przykład autorzy jednego z podręczników prawa konstytucyjnego stwierdzają, że chodzi o organizację, która jest:

organizacją społeczną, opartą na zasadzie członkostwa indywidualnego;
występującą pod określoną nazwą, która powinna się odróżniać od nazw innych partii (ten wymóg dotyczy symbolu graficznego i skrót nazwy partii);
opierającą swe działanie na zasadzie dobrowolnej przynależności członków;
stawiającą sobie za cel udział w życiu publicznym oraz wywierającą metodami demokratycznymi wpływ na kształtowanie polityki państwa lub sprawowania władzy publicznej¹¹.

O ile zdefiniowanie pojęcia „partia polityczna” nie przedstawia trudności to określenie „inne organizacje” wymaga odniesienia się do szerokiego kontekstu normatywnego. To właśnie to sformułowanie jest decydujące z punktu widzenia zakresu podmiotowego artykułu 13 Konstytucji. Twierdzi się, że chodzi o: „wszelkie osoby prawne typu korporacyjnego, jak i zawodowego, zrzeszenia, fundacje, ruchy społeczne, wspólnoty, organizacje zawodowe, związkowe, gospodarcze, religijne, mniejszościowe. Nie ma znaczenia, czy prowadzą one działalność regularną, zgłoszoną do właściwych rejestrów, czy funkcjonują w tzw. podziemiu”¹².

Treść zakazu wyrażonego w art. 13 Konstytucji odnosi się do dwóch płaszczyzn: płaszczyzny związanej z programem partii lub organizacji, oraz do płaszczyzny związanej z działalnością partii lub organizacji.

Trudno wyobrazić sobie partię polityczną funkcjonującą bez programu, który zazwyczaj zawiera sformułowanie celów i misji danej organizacji politycznej oraz podstawowe założenia ideologiczne¹³ i doktrynalne¹⁴. Program po pierwsze, zawiera diagnozę

⁹ W. Sokół, M. Żmigrodzki, *Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*, Lublin 2008, s. 14-15.

¹⁰ M. Chmaj, *Partia polityczna*, [w:] M. Chmaj, W. Sokół (red.), *Mały leksykon politologiczny*, Lublin 1997, s. 217.

¹¹ P. Sarnecki (red.), *Prawo konstytucyjne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2014, s. 134.

¹² J. Sułkowski, op. cit., s. 385.

¹³ W naukach politycznych przez ideologię rozumie się usystematyzowany całokształt idei, poglądów na świat i życie społeczne. Ideologia ma stworzyć w miarę ogólny obraz świata istniejącego i pożądanego w przyszłości. Zob. szerzej W. Sokół, M. Żmigrodzki, op. cit., s. 16.

¹⁴ Doktryna to konkretyzacja ideologii. Zauważa się, że: (...) o ile ideologia tłumaczy sens polityki, o tyle doktryna przekłada go na tor praktycznego działania. *Ibidem*, s. 16.

rzeczywistości społecznej i gospodarczej, po drugie proponuje określone rozwiązania, aby istniejący stan rzeczy utrzymać lub zmienić¹⁵.

Istnieją różne kryteria podziału partii politycznych ze względu na program, przykładowo można wskazać partie ideologiczne i pragmatyczne¹⁶. Z treści art. 13 Konstytucji wprost wynika, że istnieją takie ideologie, które są objęte zakazem o charakterze bezwzględny. Nie wymaga szerszego komentarza wyjaśnienie dlaczego na liście zakazów znalazły się takie ideologie jak nazizm, faszyzm¹⁷, komunizm. Z punktu widzenia praktyki prawniczej wskazane wyżej określenia są uważane za notoria sądowe, gdyż posiadają utrwalone znaczenie. Ustroje te według wykładni Sądu Najwyższego: „znamionują nie tyle (lub nie tylko) szowinizm, ale głównie stosowanie terroru policyjnego wobec przeciwników politycznych, istnienie jednej partii o charakterze wodzowskim, likwidacja wolności i praw obywatelskich”¹⁸.

W związku powyższym trzeba zauważyć, iż historia dostarcza wielu przykładów doktryn i praktyk politycznych, które zazwyczaj stanowiły lokalną mutację nazizmu, faszyzmu, może w mniejszym stopniu komunizmu. Wymienia się najczęściej salaryzm, frankizm, maoizm, pinochetyzm. Ponieważ ogólne reguły wykładni w oparciu o zasadę *exceptiones non sunt extendendae* wykluczają możliwość stosowania wykładni rozszerzającej, komentatorzy omawianego przepisu podkreślają, że nie ma racjonalnego uzasadnienia dla ograniczonej i zamkniętej listy totalitaryzmów. Ponadto sytuacja komplikuje się jeśli uwzględnić, że doktryny w postaci nazizmu, faszyzmu i komunizmu zostały powiązane z metodami i praktykami, a te wyłącznie z programem partii lub organizacji¹⁹.

Fragment normy „odwoływanie się do totalitarnych metod i praktyk” to zakaz, który odnosi się wyłącznie do programu partii lub organizacji.

Jak wspomniano, zakaz wyrażony w art. 13 Konstytucji dotyczy także działalności partii politycznej lub organizacji. Jako możliwe kryteria oceny działalności w literaturze wskazuje się:

Działania propagandowe zewnętrzne. W grę mogą wchodzić rozmaite zdarzenia i aktywności takie jak przemówienia na wiecach i parlamencie, wywiady w środkach masowego przekazu, audycje radiowe, akcje propagandowe, które mogą polegać na rozpowszechnianiu komunikatów i materiałów nie tylko w Internecie, prasie, ale nawet operujące takimi środkami wyrazu jak plakaty, ulotki, logo ugrupowania, stroje, gesty.

Działania propagandowe wewnętrzne. Odnoszą się do członków i „aktywu” partyjnego zazwyczaj na zamkniętych spotkaniach, mogą być odzwierciedlone w dokumentach.

Inne zachowania osób związanych z partią. Chodzi przede wszystkim o zachowania wyczerpujące znamiona przestępstw takie jak na przykład stosowanie przemocy, gróźb bezprawnych²⁰.

¹⁵ Ibidem, s. 16.

¹⁶ Zob. szerzej M. Gulczyński, A. Małkiewicz, *Wiedza o partiach i systemach partyjnych*, Warszawa 2008, s. 62.

¹⁷ Jak zauważa B. Szmulik: *Po II wojnie światowej, pomimo smutnych doświadczeń faszyzmu, w wielu krajach pojawiły się i pojawiają się próby reaktywowania tego ruchu. Ma to miejsce w Niemczech – gdzie w latach sześćdziesiątych działała Narodowo-Demokratyczna Partia Niemiec (NPD) i tzw. partie odpryskowe, takie jak: Unia Niemiecka (...). We Włoszech dominującym ugrupowaniem neofaszystów jest Włoski Ruch Społeczny i mniejsze: Młode Włochy i Nowy Porządek, w Wielkiej Brytanii – Brytyjska Partia Narodowa (...), we Francji – Front Narodowy Jean Marie Le Pena. B. Szmulik, *Faszyzm*, [w:] M. Chmaj, W. Sokół (red.), op. cit., s. 82.*

¹⁸ Zob. szerzej B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, wyd. 2, Warszawa 2012, Legalis, art. 13.

¹⁹ J. Sułkowski, op. cit., s. 387.

²⁰ Ibidem, s. 386.

Powstaje pytanie dotyczące relacji mowy nienawiści z treścią artykułu 13 Konstytucji. Wydaje się, że przynajmniej pośrednim powiązaniem są regulacje zawarte w kodeksie karnym. Chodzi tutaj o czyny kryminalizowane przez artykuły 119 k.k., 256 k.k., 257 k.k. Można je interpretować jako swoiste rozwinięcie norm konstytucyjnych w obszarze prawa represyjnego. W doktrynie postuluje się rozszerzenie pola penalizacji poprzez modyfikację ich ustawowych znamion. Chodzi o uwzględnienie okoliczności takich jak orientacja seksualna, tożsamość płciowa, przynależność polityczna, wiek, niepełnosprawność²¹. Warto też odnotować kontrowersyjną opinię M. Płatek, która stwierdziła, że: „(...) współcześnie trudno mówić o przestępstwach z nienawiści w kodeksie karnym. Nie można bowiem ograniczyć się do ochrony osób ze względu na rasę, narodowość, pochodzenie etniczne, wyznanie czy bezwyznaniowość, pozostawiając poza ramami ochrony osoby ze względu na ich orientację seksualną, płeć i niepełnosprawność”²². Jest to pogląd błędny, gdyż czym innym jest brak narzędzi ochrony określonych dóbr prawnych, a czym innym niewystarczający zakres ich działania.

Mowa nienawiści na gruncie polskiego porządku prawnego nie jest definiowana. Istnieje natomiast definicja dotycząca przestępstw z nienawiści opracowana przez Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka – Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie). Zgodnie z tą definicją „przestępstwem z nienawiści jest każde przestępstwo natury kryminalnej, wymierzone w ludzi i ich mienie, w wyniku którego ofiara lub inny cel przestępstwa są dobierane ze względu na ich faktyczne bądź domniemane powiązanie lub udzielanie wsparcia grupie wyróżnianej na podstawie cech charakterystycznych wspólnych dla jej członków, takich jak faktyczna lub domniemana rasa, narodowość lub pochodzenie etniczne, język, kolor skóry, religia, płeć, wiek, niepełnosprawność fizyczna lub psychiczna, orientacja seksualna lub inne podobne cechy”²³.

Z powyższego wynika, że mowa nienawiści stanowi element zawierający się ogólnym zbiorze przestępstw z nienawiści. Sformułowanie mowa nienawiści dotyczy zatem wypowiedzi zarówno słownych jak i pisemnych, które są obrażające, lżące, poniżające i wyszydzające jednostki lub grupy społeczne. Akty te mają na celu wywoływać lub podtrzymywać nienawiść albo niechęć²⁴.

Pierwszy typ relacji pomiędzy artykułem 13 Konstytucji a mową nienawiści to te fragmenty artykułu 13 Konstytucji, które wprost odnoszą się do *hate speech*. Chodzi o sytuację gdy program partii lub organizacji zakłada lub dopuszcza nienawiść rasową lub narodowościową. Jeśli porównać treść i zakres tych pojęć, o których *expressis verbis* mówi artykuł 13 Konstytucji z treścią i zakresem mowy nienawiści, to okaże się, że są one – przynajmniej w znacznej mierze – wspólne. Na przykład komentatorzy art. 13 Konstytucji w następujący sposób definiują nienawiść rasową i narodowościową: „są postawami konstytucyjnie zakazanymi i to zarówno w płaszczyźnie programowej, jak i faktycznej. Zakazane są wszelkie wrogie, niechętne, poniżające, lub agresywne zachowania wobec

²¹ Zob. szerzej M. Duda, *Przestępstwa z nienawiści w świetle teorii i praktyki*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn, 2014, s. 76-78.

²² M. Płatek, *Mowa nienawiści – przesłanki depenalizacji*, [w:] R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski, A. Bodnar, A. Gliszczyńska-Grabias (red.), op. cit., s. 84.

²³ OSCE – ODIHR, *Preventing and responding to hate crimes*, Warszawa 2009, s. 15.

²⁴ J. Gierszewski, *Przestępstwa stadionowe jako akty przemocy motywowane nienawiścią*, [w:] W. Pływaczewski, B. Wiśniewski (red.), *Przestępczość stadionowa. Diagnoza i przeciwdziałanie zjawisku*, Szczepko 2012, s. 25.

grupy ludzi wyróżniających się określonym zespołem cech przekazywanych dziedzicznie (np. barwa skóry), a także względem osób posiadających cechy właściwe danemu narodowi (język, kultura)”²⁵.

Wydaje się, że można przyjąć, iż „nienawiść rasowa” oraz „nienawiść narodowościowa” to synonimy mowy nienawiści. Wyrażanie opinii, poglądów, których treść jest wypełniona nienawiścią rasową lub narodowościową musi przybrać formę, która wedle definicji OBWE stanowi właśnie mowę nienawiści.

Na marginesie widać także wyraźne nawiązanie do tzw. stygmatu plemiennego. Aspekt wiktymologiczny związany z mową nienawiści w oparciu o to zjawisko był przedmiotem rozważań M. Dudy, który między innymi zauważył, iż: „W ujęciu interakcjonizmu symbolicznego E. Goffmana osoby należące do mniejszości posiadają tzw. stygmat plemienny, którego źródłem jest przynależność do danej grupy rasowej, narodowej, etnicznej, religijnej. Przenoszony jest on poprzez dziedziczenie i rozciąga się na wszystkich członków danej społeczności. Stygmat ten może być jawny (np. Romowie, Murzyni, Azjaci) lub ukryty (np. Niemcy, Rosjanie, Ukraińcy), co różnicuje także poziom zagrożenia przestępczością ze strony większości”²⁶.

Przedmiotem zainteresowania będzie oczywiście program partii. Artykuł 13 Konstytucji nie definiuje tego pojęcia²⁷. W literaturze argumentuje się jednak, że można dokonywać zabiegów interpretacyjnych, posługując się pojęciem „statutu” „jako aktu ustanowionego przez samą partię polityczną, na zasadach przez nią przyjętych, w którym deklaruje ona swoje cele i metody działania”²⁸. Nie ulega wątpliwości, że mowa nienawiści może stanowić komponent programu partyjnego. Dotyczy to w szczególności tzw. partii antysystemowych²⁹, ale nie tylko.

W przypadku działalności partii, akcje propagandowe podejmowane przez poszczególnych członków partii mogą także zawierać szowinistyczną, agresywną retorykę. Biorąc pod uwagę różne modele organizacyjne partii lub strategię działań politycznych podejmowanych przez partie, mogą powstać problemy dotyczące na przykład oceny działań członków tzw. przybudówek partyjnych lub organizacji jedynie powiązanej z partią. Problem ten referuje J. Sułkowski: „Działalność partii (organizacji) jest oceniana przez zachowania podejmowane przez osoby fizyczne. W przypadku partii chodzi o postępowanie liderów, gremiów decyzyjnych, parlamentarzystów, członków szeregowych, a nawet sympatyków partii, pod warunkiem jednoznacznego identyfikowania ich z danym ugrupowaniem. Zachowania powyższe powinny składać się na pewną całość, być spójne, podejmowane równolegle i wielotorowo”³⁰.

²⁵ J. Sułkowski, op. cit., s. 387.

²⁶ Zob. szerzej M. Duda, *Przestępstwa z nienawiści w świetle teorii i praktyki*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn, 2014, s. 68; M. Duda, *Uchodźcy, imigranci i mniejszości jako ofiary przestępstw z nienawiści*, [w:] W. Pływaczewski, M. Ilnicki (red.), *Uchodźcy. Nowe wyzwania dla bezpieczeństwa europejskiego na tle praw człowieka*, Olsztyn 2015, s. 180 i n.

²⁷ Podobnie brak definicji odnoszącej się do celu partii politycznej lub organizacji.

²⁸ M. Zubik (red.), *Konstytucja III RP w tezach orzeczniczych Trybunału Konstytucyjnego i wybranych sądów*, Warszawa 2008, s. 93.

²⁹ M. Gulczyński i A. Małkiewicz definiują partię antysystemową jako partię, która totalnie neguje panujący ustroj i jego procedury, walczy o jego obalenie i zastąpienie go innym za pomocą środków sprzecznych z prawem. M. Gulczyński, A. Małkiewicz, op. cit., s. 61.

³⁰ J. Sułkowski, op. cit., s. 386.

Reasumując można uznać, że mowa nienawiści może w konkretnych stanach faktycznych występować w dwóch płaszczyznach artykułu 13 Konstytucji. Pierwszy z nich to program partii politycznej lub organizacji, który może zawierać treści stanowiące mowę nienawiści. Nie można też wykluczyć sytuacji, że pewne założenia programowe lub elementy rozwiązań społecznych i gospodarczych będą inspirowane doktrynami zakazanymi przez artykuł 13 Konstytucji.

Po drugie, również sfera zewnętrzna działań partii politycznych lub organizacji inicjujących działania polityczne może cechować się wypowiedziami, których treść lub kontekst będzie wskazywał na mowę nienawiści.

Wydów zaprezentowany w niniejszym tekście nie wyczerpuje oczywiście kompleksowej problematyki wykładni regulacji zakotwiczonej w artykule 13 Konstytucji.

Należy jednak pamiętać, że art. 13 Konstytucji stanowi wyjątek od zasady wolności zrzeszania się, która stanowi jedną z postaci swobód obywatelskich. Z tego względu wykładnia tego przepisu nie może stanowić wykładni rozszerzającej. Rozwój różnorodnych postaci patologii współczesnego świata, w szczególności zaś formowanie się rozmaitych ekstremizmów, które wykorzystują różnice religijne i etniczne, uzasadnia konieczność zmian tego przepisu.

Streszczenie

Mowa nienawiści na tle wykładni artykułu 13 Konstytucji RP

Tekst dotyczy problematyki wykładni artykułu 13 Konstytucji RP. Przedstawiono genezę regulacji, treść zakazów funkcjonowania partii politycznych i organizacji. Podjęto próbę znalezienia powiązań pomiędzy mową nienawiści a artykułem 13 Konstytucji RP.

Słowa kluczowe: Konstytucja, zakaz działalności partii politycznych, totalitaryzmy, mowa nienawiści

Summary

Hate speech in the light of interpretation of article 13 of the Polish Constitution

The paper examines the links between hate speech and article 13 of the Polish Constitution. It is about political parties and other organizations whose programmes are based upon totalitarian methods and the modes of activity of nazism, fascism and communism. That kind of activity can be dangerous and therefore is forbidden by Polish law.

Keywords: Constitution, prohibition of political parties, totalitarianisms, hate speech

dr Magdalena Ickiewicz-Sawicka
Katedra Ekonomii i Nauk Społecznych Wydziału Zarządzania
Politechnika Białostocka

„Zero tolerancji dla ogarniętej nowotworem złośliwym Polski i Polaków. Zero tolerancji dla tego nowotworu. Ten nowotwór wymaga chemioterapii (...) i tą chemioterapią jest bezkompromisowy narodowo-katolicki radykalizm”.

ks. Jacek Międlar, duszpasterz narodowców (słowa wypowiedziane podczas mszy z okazji 82. rocznicy powstania ONR, Katedra Białostocka)

ROZDZIAŁ III

Mowa nienawiści a etyka słowa – lingwistyczne i kryminologiczne uwarunkowania zjawiska

Wstęp

„Koniec z końcem się nie widzi, bo mamona rządzi Żydzi” (Witek Mikołajczuk), „Jak Sobieski z Osmańcami tak zrobimy z migrantami”, „Kupując kebaba osiedlasz Araba”, „Ewa Kopacz, chcesz Murzyna, to go sobie w domu trzymaj”, „Młodzi, aktywni, radykalni, to my Polacy”, „Idzie nowe pokolenie, niesie Polsce odrodzenie”, „Europa macht frei”, „Biały honor, biała duma”, „Aryjski Front Przetrwania”, „Naszym honorem jest wierność” (polska wersja motto jednostek SS), „Konzentrations Lager Europa”.

Powyższe określenia to tylko mała wprawka nienawistnych hasel, które nie stanowią dziś bynajmniej rzadkości w polskiej przestrzeni społecznej. Niniejsze slogany widnieją na murach, są skandowane na wiecach, rozbrzmiewają na polskich stadionach sportowych. Ich propagatorzy zaś rekrutują się nie tylko z niższych warstw społecznych: sfrustrowanych i rozczarowanych niskim poziomem życia, ale także są to przedstawiciele świata polityki, palestry, biznesu, edukacji (nawet na szczeblu akademickim). Duch nacjonalizmu, szowinizmu a nawet faszyzmu ponownie krąży nad Europą, ogarniając coraz szersze terytoria starego kontynentu. Niniejsze negatywne zjawiska przejawiają się, między innymi, w języku, który ujawnia się w pod postacią mowy nienawiści czy agresji słownej, łamiąc reguły etyki słowa.

Etyka słowa, agresja językowa – interdyscyplinarne rozważania teoretyczne

Problematyka aksjologii w lingwistyce polskiej przejawia się przede wszystkim w konstrukcji etyki słowa. Samo słowo *etyka* – spokrewnione z *etosem*¹ – posiada w języku polskim podwójne znaczenia. Po pierwsze oznacza „zbiór norm określających, co dobre, a co złe w postępowaniu ludzi², po drugie – tyle co „nauka badająca i ustalająca takie

¹ Z greckiego *ēthike* ‘moralność’ i *ēthos* ‘zwyczaj, charakter’.

² W tym znaczeniu synonimem (w znaczeniu bliskoznaczności) pozostaje *etos* definiowany jako „obyczaje” normy wartości, wzory postępowania, składające się na styl życia i charakter danej grupy ludzi, określające jej odrębność: etos demokratyczny, religijny, mieszczański, rycerski; etos nauki, pracy; etosowcami przyjęło się nazywać niekiedy zwolenników etosu Solidarności. S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Warszawa 2003.

normy”³. Odróżnienie tych dwóch znaczeń słowa jest istotne dlatego, że o ile rzeczywistość jest poniekąd spontaniczna, oparta na niepisanej umowie, zwyczaju, to kodyfikacja należy już do sfery refleksji, negocjacji, i jest obciążona ryzykiem błędu. Jako zwyczaj kulturowy etyka istnieje zawsze i wszędzie, a etyka słowa – wszędzie tam, gdzie człowiek posługuje się mową i wytwarza kulturowe scenariusze zachowań. Należą do tej grupy akty grzeczności, scenariusze powitań i pożegnań, utrwalone sposoby nawiązywania czy podtrzymywania i zamykania kontaktu, czyli wszystko to, co się mieści w ramach tzw. „dobrego zwyczaju” praktykowanego w czystej postaci w protokole dyplomatycznym poszczególnych państw.

Jedna z definicji owej etyki brzmi następująco: „etyka słowa to konstruowanie wypowiedzi z poszanowaniem odbiorcy, uwzględnianiem jego przyzwyczajęń i poglądów, nienarzucaniu mu swojego zdania, danie mu możliwości wyboru postawy. Etyka słowa postuluje, abyśmy mówili w sposób uczciwy i przyjazny wobec naszego rozmówcy”⁴. Etykę słowa wyznaczają następujące zasady (reguły) Grice’a: zasada kooperacji, współpracy partnerów rozmowy (informować w ilości stosownej do celu), podawać informacje prawdziwe, mówić na temat, mówić jasno i zrozumiale – i odwoływać się z jednej strony do argumentów pragmatycznych, do warunków skuteczności porozumiewania się, a z drugiej – do dwójakiego rodzaju argumentów aksjologicznych, do koncepcji praw człowieka, godności człowieka, potrzeby szacunku dla partnera, i wartości prawdy⁵.

„Aby komunikacja międzyludzka była ‘zdrowa’, muszą być respektowane prawo człowieka – zarówno nadawcy jak i odbiorcy – do braku lęku (przed ujawnieniem własnych sądów opinii, przed naruszeniem intymności aktów komunikacji, przed naruszeniem godności osobistej, przed kłamstwem, przeinaczeniem, manipulacją itd.) oraz prawo do wyboru postaw”⁶.

Obecnie problematyka etyki słowa podąża w kierunku praktyki komunikacyjnej. Ustawa o języku polskim nakłada na Radę Języka Polskiego obowiązek opiniowania sposobu używania języka polskiego w ogóle, a w szczególności („w drodze uchwały”), „używania języka polskiego w działalności publicznej”⁷. Oznacza to wyjście na szerszy teren dyskursu. Przyjmując się więc rozumienie przez etykę słowa etyki mowy, tj. etyki komunikacji językowej, etyki dyskursu.

Strona aksjologiczna w lingwistyce polskiej powinna opierać się na „zasadzie poszanowania godności ludzkiej partnera kontaktu językowego”, podkreślając, że „w tym punkcie kultura języka styka się z etyką słowa lub moralnością komunikacyjną”. W myśl tak rozumianej kultury języka za niewłaściwe, tj. dewiacyjne, akty językowe formułowane w sposób narzucający poglądy, zastraszające odbiorcę, wulgarne, szydercze itp.”⁸.

³ M. Bańko, *Inny słownik języka polskiego*, Warszawa 2000.

⁴ J. Bartmiński, *Etyka słowa a potoczny wzorzec komunikacji*, http://www.rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1352&Itemid=50 (dostęp: 14.12.2016 r.).

⁵ B. Drabik, *Językowe rytuały (tworzenie więzi interpersonalnej)*, Kraków 2010, s. 77–87.

⁶ J. Puzynina, A. Pajdzińska, *Etyka słowa*, [w:] J. Miodek (red.), *O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny*, Wrocław 2005, s. 39.

⁷ Ustawa z dnia 7 października 1999 r. o języku polskim (Dz. U. 1999, Nr 90, poz. 999), art. 12 i 13.

⁸ A. Markowski, *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Warszawa 2005, A. Markowski, J. Puzynina, *Kultura języka*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski*, Wrocław 1993, s. 53–72.

Generalnie reguły dotyczące etyki słowa znajdują się nie tylko w zapisach kodeksów etycznych poszczególnych państw, ale są także regulowane prawem międzynarodowym. Odniesienia do etyki słowa znajdują się w: Powszechnej deklaracji praw człowieka z roku 1948, Karcie praw podstawowych Unii Europejskiej z roku 2007 i Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z roku 1997.

W Powszechnej deklaracji praw człowieka z roku 1948 zapisany został postulat, że: Wszyscy ludzie rodzą się wolni i równi pod względem swej godności i swych praw. Są oni obdarzeni rozumem, sumieniem i powinni postępować wobec innych w duchu braterstwa. W preambule Karty praw podstawowych Unii Europejskiej z 2007 zaś odnajdujemy, że świadoma swego duchowo-religijnego i moralnego dziedzictwa, Unia została zbudowana na niepodzielnych, powszechnych wartościach godności osoby ludzkiej, wolności, równości i solidarności oraz opiera się na zasadach demokratycznego państwa prawnego⁹.

W wyżej wymienionych dokumentach najwyższą pozycję posiada godność człowieka, która jest traktowana jako podstawa innych wartości, wolności i równości. We wszystkich trzech przytoczonych dokumentach zaraz na początku, po wartościach fundamentalnych wskazuje się także na wartości natury społecznej, precyzujące zasady współżycia społecznego: w dokumencie ONZ-owskim jest to „duch braterstwa”, w konstytucji polskiej – „obowiązek solidarności”, w Karcie europejskiej „solidarność”¹⁰. Należy zatem przyjąć że godność, wolność i solidarność (która zastąpiła w Karcie europejskiej braterstwo, wywodzące się z rewolucyjnej tradycji *fraternité*) to wartości, których respektowanie zobowiązuje na gruncie etyki słowa, etyki dyskursu¹¹.

Należy zwrócić uwagę także na to, że w polskim dokumencie niższą pozycję zajmuje równość. Potwierdzają to także socjologiczne sondaże, ukazujące następującą prawidłowość, że potoczna etyka słowa nie jest szczególnie ceniona w polskiej tradycji. Podstawowe normy polskiej grzeczności językowej czyli „okazywanie szacunku partnerowi (zwłaszcza osobom starszym, kobietom, przełożonym, osobom pełniącym cieszące się społecznym prestiżem funkcje), w tym umniejszanie roli nadawcy”, oraz „przejawianie zainteresowania sprawami ważnymi dla partnera”¹². Potwierdza to jednoznacznie akceptację dla tej „nierówności”, która wynika bezpośrednio z dominującej historycznie kultury szlacheckiej, podkreślającej społeczne różnice¹³. Owa tradycja stawiała inne kultury (szczególnie te pochodzące ze wschodu) jak obce, gorsze, barbarzyńskie itp. Z drugiej strony zaś kultura polska pozostaje w kręgu cywilizacji zachodnioeuropejskiej i powinna akceptować wartości „prototypowe dla kultury euro-atlantycznej”, takie jak uczciwość w działaniach społecznych, szacunek dla inności i partnera rozmowy, gotowość działania dla wspólnego dobra i współpracy itd.¹⁴. Powyżej wymienione war-

⁹ J. Bartmiński, *Etyka słowa a potoczny wzorzec komunikacji*, http://www.rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1352&Itemid=50 (dostęp: 14.12.2016 r.).

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

¹² M. Marcjanik, *Typologia polskich wyrażen językowych o funkcji grzecznościowej*, [w:] J. Anusiewicz, M. Marcjanik (red.), *Język a Kultura. Polska etykieta językowa*, Wrocław 1992, s. 27-31.

¹³ Ibidem.

¹⁴ J. Bartmiński, *Etyka słowa a potoczny wzorzec komunikacji*, http://www.rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1352&Itemid=50 (dostęp: 14.12.2016 r.).

tości stanowią podstawę społeczeństwa obywatelskiego, które pozostaje w zasadniczej sprzeczności z organizacją i funkcjonowaniem wspólnoty plemiennej, klanowej opartej o więzy krwi czy powinowactwa. W polskiej tradycji do dnia dzisiejszego nadal na wysokiej pozycji pozostają scentralizowane związki rodzinne a *inni*, *obcy* są traktowani co najmniej z dystansem, aż po jawną niechęć, pogardę a nawet nienawiść.

Obecnie w polskim dyskursie społecznym dominuje, wywalczona z takim trudem swoboda wypowiedzi, pluralizm nadawców generalnie otwarcie się na świat, głównie ten reprezentującą kulturę anglosaską i amerykańską. Charakteryzuje się ona praktycznie nieograniczoną możliwością ekspresji indywidualnych upodobań i ocen, a prowadzi nieuchronnie do ewidentnych nadużyć w postaci zalewu wulgaryzmów, wyrażen obraźliwych, generalnie brutalizacji zachowań językowych, czy też agresji słownej, ujawniającej się pod postacią mowy nienawiści¹⁵. Przykłady tego typu negatywnej komunikacji społecznej ogarniają wszelkie formy wyrazu, są widoczne na ulicach, murach, budynkach użyteczności społecznej, ale przede wszystkim ukazują się w internecie, gdzie autorzy owych wysoce negatywnych stwierdzeń czują się wyjątkowo bezpiecznie. Mowa nienawiści na polski forach internetowych osiągnęła już wartość krytyczną a język polityki operujący słownictwem emocjonalnym i semantycznie nieprecyzyjnym, korzystający z przecieków i pelen insynuacji, nie mówiąc już o zwyczajnych kłamstwach, uniemożliwia rzeczową dyskusję i porozumienie¹⁶. Język wrogości, eliminuje dialog społeczny, niszczy drogi porozumienia i rzeczowej dyskusji, zamyka skuteczną komunikację. Właśnie wówczas odzywają się głosy o wzmocnieniu propagowania etyki słowa, etyki komunikacji językowej czy etyki dyskursu publicznego¹⁷. Obecnie w dobie odradzających się w Europie postaw skrajnie prawicowych, nacjonalistycznych a nawet jawnie faszystowskich, istnieje pilna potrzeba eliminacji z życia publicznego języka wrogiego, wykluczającego, dyskryminującego i stereotypowego postrzegania wszelkich mniejszości narodowych i etnicznych. Ukazanie i piętnowanie tego rodzaju upośledzonej narracji niektórych środowisk to pierwszy krok w stronę zmiany sposobu komunikowania się w przestrzeni publicznej.

Niemniej jednak problem wyłączenia z życia społecznego agresji i mowy nienawiści jest zdecydowanie bardziej skomplikowany niż się powszechnie wydaje i z pewnością nie rozwiążą go ani nie zmniejszą przepisy nakazujące usuwanie pewnych słów¹⁸. Generalnie wiedzę na temat mowy nienawiści powinna przekazywać młodemu pokoleniu polska szkoła, która jednak jak do tej pory nie spełnia tej funkcji¹⁹. W związku z tym dyskurs na ten temat przenosi się do mediów, które w zależności od obranej opcji politycznej bądź przestrzegają zasad etyki słowa, bądź posługują się mową nienawiści, przyczyniając się tym samym do dyskryminacji i wykluczenia nowych grup. Generalnie mowę

¹⁵ S. Kowalski, M. Tulli, *Zamiast procesu. Raport o mowie nienawiści*, Warszawa 2003.

¹⁶ J. Bartmiński, *Etyka słowa a potoczny wzorzec komunikacji*, http://www.rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1352&Itemid=50 (dostęp: 14.12.2016 r.).

¹⁷ M. Czyżewski, *W stronę teorii dyskursu publicznego*, [w:] M. Czyżewski, S. Kowalski, A. Piotrowski (red.), *Rytualny chaos. Studium dyskursu publicznego*, Kraków 1997, s. 47.

¹⁸ A. Cegiela, *Słowa niebezpieczne i niepożądane w przestrzeni społecznej. Etyka słowa a poprawność polityczna*, <http://oes.uw.edu.pl/> (dostęp: 14.12.2016 r.); A. Cegiela, *Słowa i ludzie*, Warszawa 2014.

¹⁹ G. Dietz G., *Multiculturalism, interculturality and diversity in education. An anthropological approach*, Münster-New York-München-Berlin 2009; M. Golka, *Imiona wielokulturowości*, Warszawa 2010.

nienawiści szerzą ludzie o ograniczonej wiedzy i świadomości językowej oraz społecznej, posługujący się logiką potoczną. Ci ludzie potrzebują solidnych informacji o językowych zjawiskach szkodliwych społecznie, nie zaś zakazów i kar, które jedynie wzbudzają niepotrzebne emocje²⁰.

Z etycznego punktu widzenia najbardziej potrzebna jest wiedza o zasadach traktowania innego jak człowieka takiego, jak my, demaskowanie i piętnowanie języka wrogości oraz pokazywanie wzorców normalnych zachowań²¹.

Określenia obraźliwe i dyskryminujące powinny być wyraźnie piętnowane na wszystkich szczeblach hierarchii społecznej. Szczególną rolę w tej kwestii przypisuje się wzorcom tworzonemu przez elity, które powinny dbać o normatywny i praktyczny poziom kulturalnej i etycznej komunikacji, unikając w ten sposób konfrontacyjnego tonu.

Etyka słowa w życiu publicznym powinna opierać się na równoprawności uczestników dyskursu oraz możliwości negocjowania sytuacji komunikacyjnej, ustalając w ten sposób jej kształt i cel. Transparentność sytuacji sprzyja takiemu określaniu ról, które wyklucza ideologizację i podporządkowanie dyskursu oraz dyskryminację jednostek i grup społecznych. W takich sytuacjach, piętnować należy nie sam język z jego leksykalnymi zasobami, lecz jego użycie jako narzędzia porządkowania świata za pomocą etykietkowania, piętnowania, stereotypizowania, pogardy i wykluczania²².

Generalnie, teoretyczne przesłanki na rzecz etyki słowa znajdują się we współczesnej teorii aktów mowy. Na podstawie badań empirycznych prowadzonych, między innymi przez Bronisława Malinowskiego²³, antropolodzy stwierdzili, że język pozostaje działaniem oraz posiada moc sprawczą. W związku z tym, wszelkie wypowiedzi powinny pociągać za sobą odpowiedzialność za owe działania. Ponadto każdy język posiada fundamentalną podstawę aksjologiczną opierającą się o etykę słowa. Wulgaryzacja, agresja i manipulacja językowa, insynuacja występująca w języku polityków, posiada swoje głębokie korzenie w sferze aksjologicznej, w kryzysie systemu wartości²⁴. Wartości fundamentalnych, na których wspierają się zasady językowego obcowania zwane etyką mowy. Z założenia świat wartości powinien odzwierciedlać normy społecznie akceptowalne, które jednak podlegają weryfikacji, pod wpływem świata zewnętrznego relatywizacji i stają przed wyborem określonego systemu aksjologicznego. Te z kolei pozostają w sferze wyborów i nieustannych konfliktów. Etyka słowa wymaga więc rozpoznania elementów agresji językowej, którą wyraża szereg synonimów takich jak: agresja słowna, atak słowny, przemoc słowna, przemoc werbalna, wypowiedzi agresywne, agresywny język a także przemoc językowa i język agresji.

Agresja słowna – operacjonalizacja pojęcia

Agresja słowna polega na napastliwym, brutalnym zachowaniu nadawcy wypowiedzi wobec uczestników komunikacji językowej, przeciwne wobec zasadom grzeczności

²⁰ A. Cegiela, *Słowa niebezpieczne i niepożądane w przestrzeni społecznej. Etyka słowa a poprawność polityczna*, <http://oes.uw.edu.pl/> (dostęp: 14.12.2016 r.); A. Cegiela, *Słowa i ludzie*, Warszawa 2014.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem.

²³ B. Malinowski, *Kultura i jej przemiany*, Warszawa 2000.

²⁴ T. Gordon, *Wychowanie bez porażek*, Warszawa 1993, s. 44–50.

wypowiedzi. Agresja słowna przejawia się więc napastliwym tonem wypowiedzi, posługiwaniem się wyrażeniami negatywnie oceniającym rozmówcę, obelgami bądź wulgaryzmami²⁵. Ponadto tego rodzaju wypowiedzi wiążą się z poniżeniem odbiorcy, mają na celu zranić, poniżyć i obrazić. W aktach agresji werbalnej istotnymi składnikami pozostają niezmiennie forma, intencja agresora jak i skutki. Formą i narzędziem opisywanej agresji pozostaje zawsze język oraz jego struktura opracowana w celu bezpośredniego ataku bądź takiej konstrukcji językowej, która pomimo braku złych intencji agresora zostaje odebrana jako krzywda²⁶.

Niemniej jednak najbardziej jaskrawą formą agresji werbalnej są wulgaryzmy i inne językowe wyznaczniki owej agresji. „Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów” określa wulgaryzm, jako „jednostkę leksykalną, za pomocą, której mówiący ujawnia swoje emocje względem czegoś lub kogoś, łamiąc przy tym tabu językowe”²⁷. Z kolei „Słownik wiedzy o kulturze” opisuje wulgaryzm, jako „wyraz, wyrażenie, zwrot, obraz, dźwięk uważany w danej kulturze czy środowisku za pospolite, ordynarne, prostackie”²⁸. Im bardziej rozchwiane normy językowe lub mniej kulturalne, typowe w danym środowisku (np. kibiców sportowych czy grup skrajnie nacjonalistycznych lub faszyzujących) sposoby porozumiewania się, tym bardziej wulgarne mogą być wypowiedzi, które w rozumieniu mówiących nie będą jeszcze łamały owego tabu językowego²⁹. Ponadto użytkownicy języka komunikując się wykorzystują utrwalone w danym społeczeństwie gatunki wypowiedzi, tzw. genry mowy³⁰. Wśród nich występuje tzw. obmowa, która stanowi przykład agresji werbalnej *par excellence*, zawsze bowiem obmawiający używa słów, aby zaszkodzić obmawianemu, lub takie jak groźba czy szantaż, gdy mówiący wykorzystuje swoją przewagę, aby zmusić kogoś do podporządkowania się jego woli. Choć oba te genry mowy mogą służyć krzywdzeniu odbiorcy, nie są już tak jednoznacznymi przykładami agresji werbalnej jak obmowa³¹. Generalnie zaś używanie w przestrzeni publicznej wulgaryzmów podlega karze ograniczenia wolności, grzywny do 1500 złotych albo karze nagany (art. 141 k.w.). Wobec tego zapisu publiczne używanie wulgaryzmów pozostaje wykroczeniem, które jest popełniane z winy umyślnej w zamiarze bezpośrednim. W podobny sposób publiczne używanie wulgaryzmów piętnuje ustawa o języku polskim, uznając tym samym szkodliwość oddziaływania wulgaryzmów nie tylko w stosunku do osób, przeciwko którym jest kierowana wypowiedź, ale też wobec wszystkich innych przypadkowych słuchaczy³².

Agresja słowna, wulgaryzmy, mowa nienawiści, a także fizyczne akty agresji to zjawiska, które coraz częściej są odnotowywane w krajach europejskich, uznawanych do

²⁵ A. Różyło, *Agresja werbalna: Próba klasyfikacji o inspiracji kognitywnej*, <http://www.pedkat.pl/images/czasopisma/pk8/art19.pdf> (dostęp: 30.12.2016 r.).

²⁶ E. Tabakowska (red.), *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*, Kraków 2001; A. Wierzbicka, *Genry mowy*, [w:] T. Dobrzyńska, E. Janus (red.), *Tekst i zdanie*, Wrocław 1983.

²⁷ *Katalog wypadków – Brunatna księga*, „Nigdy więcej” 2016, nr 22.

²⁸ W. Antosik, B. Jaskłowska-Ferrera, M. Kardasz, *Słownik wiedzy o kulturze*, Warszawa 2009, s. 645.

²⁹ A. Różyło, *Agresja werbalna: Próba klasyfikacji o inspiracji kognitywnej*, <http://www.pedkat.pl/images/czasopisma/pk8/art19.pdf> (dostęp: 30.12.2016 r.).

³⁰ A. Wierzbicka, *Genry mowy*, [w:] T. Dobrzyńska, E. Janus (red.), *Tekst i zdanie*, Wrocław 1983.

³¹ A. Różyło, *Agresja werbalna: Próba klasyfikacji o inspiracji kognitywnej*, <http://www.pedkat.pl/images/czasopisma/pk8/art19.pdf> (dostęp: 30.12.2016 r.).

³² Ibidem.

tej pory za kolebkę tolerancji a nawet akceptacji dla wszelkich mniejszości narodowych czy etnicznych, zamieszkujących dość licznie kraje Europy Zachodniej. Opisywana agresja skierowana jest przede wszystkim wobec kolejnych fal imigrantów pochodzących z Bliskiego Wschodu, Afryki Północnej oraz Bałkanów. Polska w wyniku decyzji politycznych podjętych przez obecną władzę, „uszczelniła” swoje granice, zarówno te państwowe jak i mentalne, stawiając ostry sprzeciw wobec przyjęcia, nawet symbolicznej, liczby uchodźców czy imigrantów ekonomicznych. W związku z tym, utrzymała swój praktycznie jednorodny narodowo i etnicznie status³³, zamykając się na wszelką różnorodność, a zatem jej obywatele powinni nie odczuwać wrogości i co najmniej tolerować tych nielicznych innych, obcych przebywających w granicach RP. Rzeczywistość zaś jest zgoła odmienna, a fala agresji słownej i fizycznej wobec obcokrajowców nie słabnie, ale się wzmacnia. Wprawdzie apogeum tego rodzaju czynów zabronionych odnotowano w 2013 r. (głównie w Białymstoku i miejscowościach województwa Podlaskiego) ale „nienawistny” trend w tej części Polski nadal utrzymuje się na dość wysokim poziomie, w porównaniu do innych części kraju. Poniżej zostały zaprezentowane ostatnie przypadki złamania etyki słowa oraz posługiwania się mową nienawiści wraz z agresją słowną na terenie miasta Białegostoku jak i województwa podlaskiego.

Mowa nienawiści, agresja słowna – studium przypadków na przykładzie miasta Białystok i województwa podlaskiego 2014–2016 (wybór)

W nocy z 28 na 29 czerwca 2014 r., po uroczystościach rozpoczynających Ramadan³⁴, w których uczestniczyli miejscowi Tatarzy, „nieznani sprawcy” zdewastowali zabytkowy XVIII-wieczny meczet oraz znajdujący się nieopodal niego XVII-wieczny cmentarz muzułmański. Na murach świątyni i kilkudziesięciu płytach nagrobnych namalowali obraźliwe symbole, między innymi wizerunek świni (przez muzułmanów uważanej za zwierzę rytualnie nieczyste). Ponadto na znajdującym się obok meczetu pamiątkowym kamieniu pojawiła się trupia czaszka i skrzyżowane kości piszczelowe. Śledztwo w tej sprawie prowadziła Prokuratura Okręgowa w Białymstoku. Dotyczyło ono publicznego znieważenia z powodu przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej, znieważenia miejsca spoczynku zmarłych, a także zniszczenia mienia. Dewastację potępilli przedstawiciele Muzułmańskiego Związku Religijnego RP, Polskiej Rady Chrześcijan i Żydów oraz Rady Wspólnej Katolików i Muzułmanów³⁵.

Kolejny incydent tego typu odnotowano w nocy 25 lipca 2014 r. kiedy to jeden z mieszkańców miasta zaatakował artystów z Bośni i Hercegowiny – uczestników Międzynarodo-

³³ W Narodowym Spisie Powszechnym z 2011 roku narodowość polską zadeklarowało 97,09% ankietowanych (wliczając osoby deklarujące również drugą narodowość). 871,5 tys. osób (2,26%) zadeklarowało dwie narodowości – polską i niepolską, w tym 788 tys. (2,05%) polską jako pierwszą, a 83 tys. (0,22%) polską jako drugą. 596 tys. osób (1,55%) zadeklarowało wyłącznie niepolską narodowość, z czego 46 tys. osób (0,12%) zadeklarowało dwie niepolskie narodowości. Patrz szerzej: Główny Urząd Statystyczny, *Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011* (dostęp: 30.12.2016 r.).

³⁴ Ramadan, ramazan – dziewiąty miesiąc w muzułmańskim kalendarzu księżycowym, ścisły post obowiązujący muzułmanów w tym miesiącu codziennie od świtu do zmierzchu, <http://sjp.pwn.pl/szukaj/ramadan.html> (dostęp: 2.01.2017 r.).

³⁵ *Katalog wypadków – Brunatna księga*, „Nigdy więcej” 2016, nr 22.

wego Festiwalu Muzyki, Sztuki i Folkloru „Podlaska Oktawa Kultur”³⁶. Napastnik wdarł się na teren internatu przy Zespole Szkół Rolniczych przy ulicy ks. Suchowolca, gdzie dopuścił się agresji fizycznej wobec członków zespołu KUD Živinice, rzucił w nich też kamieniem. Mężczyzna skierował też w stronę cudzoziemców następujące słowa: „Polska dla Polaków”, „Europa dla Polaków” oraz „Heil Hitler!”, wykonując przy tym gest faszystowskiego pozdrowienia. Na miejsce zdarzenia została wezwana policja. Prokuratura Rejonowa Białystok-Południe oskarżyła Łukasza S. o popełnienie przestępstw stosowania przemocy wobec obywateli Bośni i Hercegowiny z powodu ich przynależności narodowej, znieważenia ich oraz publicznego propagowania faszystowskiego ustroju³⁷.

Następnie 7 września 2014 r. w autobusie komunikacji miejskiej (linii 5) dwaj czeczeńscy uchodźcy zostali pobici i obrzuceni wyzwiskami przez dwóch mieszkańców miasta. Na przystanku przy ulicy Antoniuk Fabryczny napastnicy wypchnęli cudzoziemców z pojazdu, jednego z nich uderzyli pięścią w twarz, a drugiego kopali. 23 stycznia 2015 r. Sąd Okręgowy w Białymstoku skazał Dariusza W., oskarżonego o użycie przemocy wobec Czeczenów z powodu ich przynależności narodowej, na karę pięciu miesięcy pozbawienia wolności w zawieszeniu na dwa lata. Sprawa drugiego napastnika została wyłączona do odrębnego postępowania.

Jednak najbardziej jaskrawy przykład mowy nienawiści i złamania etyki słowa został zaprezentowany w dniu 16 kwietnia 2016 w Katedrze Białostockiej. Podczas nabożeństwa Ksiądz Jacek Międlar, znany z wystąpień i poparcia udzielanego skrajnej prawicy, odprawił mszę z okazji rocznicy powstania Obozu Narodowo-Radykalnego³⁸, podczas której w następujący sposób zwrócił się do członków tej organizacji: „Ciemieźcyiele i otumaniony, pasywny, żydowski motłoch będzie chciał was rzucić na kolana, przeczłgać, przemielić, a na końcu będzie chciał was wypluć, bo jesteście niewygodni” oraz: „Zero tolerancji dla żydowskiego tchórzostwa (...), dla ogarniętej nowotworem złośliwym Polski i Polaków, zero tolerancji dla tego nowotworu. I ten nowotwór wymaga chemioterapii. (...) Tą chemioterapią jest bezkompromisowy narodowo-katolicki radykalizm”. Po mszy członkowie ONR-u przemaszzerowali ulicami miasta, skandując: „My nie chcemy tu islamu, terrorystów, muzułmanów”, „A na drzewach zamiast liści będą wisieć syjoniści”, „Śmierć wrogom ojczyzny” oraz „USA – imperium zła”. Eksponowali również flagi z symboliką rasistowską – krzyżami celtyckimi. Ponadto, tego samego dnia wieczorem – w ramach obchodów organizowanych przez ONR – w studenckim klubie „Gwint” prowadzonym przez Fundację na rzecz Rozwoju Politechniki Białostockiej odbył się koncert zespołu propagującego nazizm Nordica (grupę tę tworzyli muzycy dawniej grający w Agressiva 88 – użyty w tej nazwie skrót oznacza pozdrowienie „Heil Hitler”, od ósmej pozycji litery H w alfabecie). 15 kwietnia 2016 władze PB rozesłały do zagranicznych studentów uczestniczących w programie Erasmus komunikat, w którym ostrzegali ich przed marszem ONR-u i stanowczo zalecili im nie opuszczanie akademików³⁹.

³⁶ Patrz szerzej: <https://www.wrotapodlasia.pl/pl/wiadomosci/fotoreportaze/ix-podlaska-oktawa-kultur.html> (dostęp: 2.01.2017 r.).

³⁷ *Katalog wypadków – Brunatna księga*, „Nigdy więcej” 2016, nr 22; B. Grott, *Religia, kościół etyka w ideach i koncepcjach prawicy polskiej*, Kraków 1993.

³⁸ W. Muszyński, *Duch młodych. Organizacja Polska i Obóz Narodowo-Radykalny w latach 1934–1944. Od studenckiej rewolty do konspiracji niepodległościowej*, Warszawa 2011; S. Rudnicki, *ABC ONR (Encyklopedyczny zarys historii i działalności ONR)*, „Polityka” 2016, nr 46, s. 57–59.

³⁹ *Katalog wypadków – Brunatna księga*, „Nigdy więcej” 2016, nr 22.

W odpowiedzi na te wydarzenia 19 kwietnia 2016 przewodniczący Konferencji Episkopatu Polski, arcybiskup Stanisław Gądecki, potępił obchody ONR-u zorganizowane w Katedrze Białostockiej: „Wyrażam zdecydowaną dezaprobatę dla wykorzystywania świątyni do głoszenia poglądów obcych wierze chrześcijańskiej. Każdy może wyrażać swoje osobiste poglądy, lecz w swoim własnym imieniu i na własną odpowiedzialność. W kościele zaś jest miejsce dla przepowiadania Ewangelii zachęcającej do miłości każdego człowieka”. Także Kuria Metropolitalna Białostocka wydała oświadczenie, w którym przeprosiła „wszystkich, którzy poczuli się dotknięci zachowaniem członków ONR w Katedrze Białostockiej”. Z kolei ks. Kryspin Banko, wizytator zgromadzenia, do którego należał przemawiający podczas mszy ks. Międdlar, poinformował, że duchowny ten otrzymał „całkowity zakaz jakichkolwiek wystąpień publicznych oraz organizowania wszelkiego rodzaju zjazdów, spotkań i pielgrzymek, a także wszelkiej aktywności w środkach masowego przekazu (...). Nasze zgromadzenie nie popierało i nie popiera wszelkiego rodzaju ruchów skrajnie nacjonalistycznych”.

W związku z obchodami zorganizowanymi przez ONR Prokuratura Rejonowa Białystok-Południe wszczęła dochodzenie w sprawie propagowania faszyzmu lub znieważenia na tle narodowościowym i wyznaniowym. Postępowanie z urzędu wszczął także Rzecznik Praw Obywatelskich – dr Adam Bodnar, który w wypowiedzi dla mediów stwierdził: „Dotarły do mnie głosy, iż podczas marszu odczytywane były listy «zdrajców narodu», a tego typu czyny już nie mogą się mieścić w granicach prawa”⁴⁰.

Jednak pomimo potępienia i krytyki zachowań mających znamiona mowy nienawiści, nadal odnotowuje się tego rodzaju przypadki. Otóż w dniu 10 maja 2016 r. w Łomży na placu Kościuszki dwóch nierozpoznanych mężczyzn zaatakowało pochodzącą z Czechenii obywatelkę Rosji. Kobieta (która w związku z prześladowaniami ubiegała się wraz z rodziną o status uchodźcy) usłyszała skierowane pod swoim adresem ksenofobiczne obelgi: „Wypier.., terroryści” i „Muzułmańska k...wa”. Jeden z mężczyzn próbował też zerwać z niej hidżab⁴¹. Napastnik szarpał kobietę i uderzył ją w głowę. Zdarzenie obserwoowało troje przechodniów, ale nikt nie zareagował. O ataku została poinformowana policja. Funkcjonariusze zatrzymali 27-letniego mieszkańca miasta. Prokuratura Rejonowa w Łomży postawiła mu zarzuty publicznego znieważenia Czechenki z powodu jej przynależności narodowej oraz naruszenia jej nietykalności cielesnej. Z drugiej strony zaś pod koniec ubiegłego roku, a mianowicie 16 grudnia 2016 r. członkowie pierwszej w historii Łomży młodzieżowej rady miasta złożyli ślubowanie. Przewodniczącym rady wybrany został działacz Obozu Narodowo-Radykalnego, Tomasz Chojnicki. Sukcesu pogratulował mu sam prezydent Łomży Mariusz Chrzanowski (Prawo i Sprawiedliwość). Tomasz Chojnicki z opaską ONR na ramieniu uczestniczył m.in. w pikiecie, zorganizowanej przez grupę „Patriotyczna Łomża” w styczniu 2016, której uczestnicy wyrażali sprzeciw wobec KOD-u, Niemców, Unii Europejskiej czy „komuny”. W czerwcu 2016 wystąpił z prelekcją propagującą działalność ONR w jednym z gimnazjów w okolicach Łomży.

Ostatnim doniesieniem na temat mowy nienawiści i złamania etyki słowa na terenie woj. podlaskiego była sprawa kontrowersyjnego umorzenia postępowania prokurator-

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Hidżab – zasłona, która okrywa głowę i piersi, noszona przez większość muzułmanek po osiągnięciu wieku kobiecej dojrzałości w obecności dorosłych mężczyzn spoza ich najbliższej rodziny oraz kobiet nie muzułmanek. Patrz szerzej: C. Glasse, *The New Encyclopedia of Islam*, Altamira Press 2001, s. 179–180.

skiego przeciwko grupom skrajnej prawicy działającym na opisywanym terenie. Pod koniec listopada 2016 r. Prokuratura Rejonowa Białystok-Południe umorzyła sprawę opublikowanych w Internecie przez Nacjonalistyczne Stowarzyszenie Zadruga zdjęć, na których widać płonącą swastykę oraz biało-czerwone flagi, zapalone pochodnie i sztandary orła z toporem a także podpisy mówiące o „zachowaniu czystości krwi” czy „triumfie aryjskiego dziecka”. Według prokuratora Andrzeja Stelmaszczuka płonąca swastyka to „kruszwicka swarga”⁴², a Zadruga⁴³ „głosi polskie, wczesnosłowiańskie idee i w tak specyficzny sposób obchodziła Noc Kupały”. Uzasadnienie zostało przekazane mediom w dniu 12 grudnia 2016 r. Niniejsze postępowanie Prokuratury wpisuje się w klimat i nastrój ksenofobicznego oblicza Podlasia, które uzyskało już w Polsce przydomek „miasta nienawiści”.

Wnioski końcowe

Powyżej zostały zaprezentowane rozważania na temat etyki słowa, agresji słownej i mowy nienawiści. Należy jednoznacznie stwierdzić, że w obecnych czasach zjawiska te przybierają na sile, i nie jest to bynajmniej specyfika danego regionu czy kraju, ale opisywany trend występuje także w krajach Europy Zachodniej (wzrost nastrojów nacjonalistycznych w Wielkiej Brytanii, Niemczech, Francji, Węgrzech, Chorwacji itd.). Taki stan jest wynikiem wielu czynników natury ekonomicznej, gospodarczej, demograficznej, politycznej czy religijnej. Ponadto, skrajne ideologie znajdują obecnie podatny grunt w społecznościach przeżywających kryzys tradycyjnych wartości. W takim momencie rozwoju cywilizacyjnego znajduje się dziś Europa Zachodnia: postępująca sekularyzacja, odwrót chrześcijaństwa oraz niekontrolowane ruchy migracyjne z Bliskiego Wschodu, Bałkanów i Afryki Północnej, spowodowały wzrost ruchów ksenofobicznych, skrajnie prawicowych oraz faszystowskich. W związku z tym, nastąpiła jednocześnie eskalacja przestępstw związanych z propagowaniem faszyzmu lub znieważeniem na tle narodowościowym i wyznaniowym, szczególnie w rejonach pogranicza i peryferiach takich jak np. wielokulturowe Podlasie. Intensyfikacja czynów karalnych będących przejawem nienawiści, nadal pozostaje nieadekwatna wobec działań lokalnej prokuratury, która w sposób co najmniej pobłażliwy odnosi się do tego rodzaju czynów karalnych identyfikując faszystowską swastykę jak symbol „kruszwickiej swargi”. Koło nienawiści zaczyna się coraz szybciej obracać⁴⁴, a obecna sytuacja w Europie (w tym także w Polsce) przywołuje obrazy z faszystowskich Niemiec z lat 30. ubiegłego stulecia.

⁴² Swarga – znana również jako świaszczycza, swarzycza, swarożycza bądź ośmioramienny kołowrót, jest prawdopodobnie najbardziej znanym i najpowszechniejszym symbolem słowiańskim (najstarsze znaleziska z terenów Polski zawierające tenże symbol datowane są nawet na trzy tysiące lat przed Chrystusem). Swarga jest jednym z wariantów swastyki. <https://slowianskibestiariusz.pl/symbole/kolowrot/> (dostęp: 2.01.2016 r.). Patrz szerzej: N. Gardner, *Multiple Meanings: The Swastika Symbol. In Hidden Europe*, Berlin 2006, s. 3537.

⁴³ Ruch Nacjonalistów Polskich Zadruga – polski ruch o charakterze nacjonalistycznym i neopogańskim, zapoczątkowany w 1937 przez Jana Stachniuka. Zadruga uważana jest za najbardziej prężny ruch neopogański w okresie międzywojennym. Patrz szerzej: M. Chodakiewicz, J. Mysiakowska-Muszyńska, W. Muszyński, *Polska dla Polaków! Kim byli i są polscy narodowcy*, Poznań 2015, s. 208.

⁴⁴ W trakcie pisanie tego tekstu doszło do kolejnego przestępstwa, które posiada konotacje z czynami karalnymi typu *hate crimes*. Z tym, że w opisanym poniżej przypadku ofiarą stał się młody Polak, który podczas sprzeczki, bójki został ugodzony nożem i zmarł w wyniku odniesionych ran. Podejrzany o dokonanie tego czynu karelnego jest 26-letni Tunezyjczyk, mieszkaniec Elku. Decyzję o areszcie na wniosek prokuratury pod-

Streszczenie

Mowa nienawiści a etyka słowa – lingwistyczne i kryminologiczne uwarunkowania zjawiska

Tekst składa się z trzech zasadniczych części. Pierwsza i druga z nich zawiera interdyscyplinarne rozważania teoretyczne z zakresu lingwistyki języka polskiego ze szczególnym uwzględnieniem etyki słowa, agresji językowej oraz komunikacji i praktyki języka. Zaprezentowane treści obracały się wokół zagadnienia etyki słowa *versus* mowa nienawiści. Trzecia część tekstu zawiera zaś przykłady przestępstw dotyczących propagowania faszyzmu lub znieważania na tle narodowościowym i wyznaniowym (*sensu stricto*) zarejestrowanych na terenie Białegostoku i województwa podlaskiego w latach 2014-2016), wraz z komentarzem. Tekst zamykają wnioski końcowe.

Słowa kluczowe: etyka słowa, mowa nienawiści, agresja językowa, przestępstwa typu hate crimes, ksenofobia, nacjonalizm, faszyzm

Summary

Hate speech versus ethics of word – linguistic and criminological conditions of phenomenon

The paper consists of three main parts. The first and second parts include interdisciplinary, theoretical considerations of Polish language in linguistic context. The particular emphasis is put on ethics of words, word aggression, communication and language practice. Presented contents refer mainly to the issue of ethics of words *versus* hate speech. The third part of the text contains the examples of offences relating to the promotion of fascism or abuse against ethnic and religious (*sensu stricto*) registered in Białystok and the region of Podlasie in the years 2014 -2016, with a commentary. The text contains also conclusions.

Keywords: word ethics, hate speech, verbal aggressiveness, crime type: hate crimes, xenophobia, nationalism, fascism

jął sąd rejonowy w Elku. Na trzy miesiące sąd aresztował też 41-letniego Algierczyka, który brał udział w bójce. Według śledczych prowadzących postępowanie ws. zabójstwa chłopaka awantura zaczęła się, gdy wybiegł on z lokalu, zabierając dwie butelki coca-coli. W pościg za 21-latkiem ruszyli Tunezyjczyk i Algierczyk. Dogonili mężczyznę, doszło do szarpaniny. Według ustaleń prokuratury Algierczyk miał szarpać i przytrzymywać Daniela, a Tunezyjczyk zadawał chłopakowi ciosy nożem. Potem obaj napastnicy wrócili do baru. Następnie doszło do zamieszek, interweniowała policja. Socjologowie ostrożnie używają pojęcia pogromu. Patrz szerzej: <http://wyborcza.pl/7,75398,21199527,tunezyjczyk-podejrzewany-o-zabojstwo-w-elku-aresztowany-na-trzy.html> (dostęp: 4.01.2017 r.).

mgr Dominika Brulińska
Doktorantka Katedra Prawa Karnego Wydział Prawa
Uniwersytet w Białymstoku

mgr Marta Dzieniszewska
badacz niezależny

ROZDZIAŁ IV

Przestępstwa z nienawiści popełniane na obszarze województwa podlaskiego w świetle analizy materiałów prasowych

W ostatnich latach obserwujemy ewolucję społeczeństwa polskiego w kierunku coraz większej różnorodności. Do naszego kraju przybywa obcokrajowców osiedlających się czasowo bądź na stałe, a także grup społecznych, które inną rasą, narodowością, wyznaniem religijnym, niepełnosprawnością, orientacją seksualną czy innymi cechami widocznymi w ich wyglądzie i zachowaniu powodują, iż wyróżniają się na tle ogółu. Takich osób przybywa również na terenie województwa podlaskiego, którzy nie zawsze są tu witani z otwartymi rękami.

Celem niniejszego artykułu jest pokazanie skali i rodzaju popełnianych na obszarze województwa podlaskiego przestępstw z nienawiści, a także ukazanie metod działań podjętych przez władze oraz Policję służących przeciwdziałaniu tego rodzaju przestępczości.

Pojęcie przestępstw z nienawiści

Przestępstwa z nienawiści są zjawiskiem złożonym, które w swojej treści ma wiele definicji składowych. Ich wspólnym mianownikiem są przede wszystkim ofiary, często pozbawione pomocy ze strony państwa i społeczeństwa. Przestępstwo z nienawiści to motyw, sprawca, ofiara oraz czyn. Jest to takie przestępstwo charakteryzujące się pewnymi cechami, które doprowadziły do wielkich tragedii historycznych jak II wojna światowa, co w konsekwencji spowodowało utratę życia przez miliony osób. Wśród ludzi współczesnych cywilizacji coraz więcej jest zachowań, które wyczerpują znamiona tego zjawiska, a tym samym są załącznikiem np. terroryzmu¹.

Międzynarodowe akty prawne dotyczące praw człowieka nie posługują się definicją legalną przestępstw z nienawiści (tzw. *hate crimes*), a także brak jest jej w polskim ustawodawstwie karnym. Jednakże można wyodrębnić przestępstwa z nienawiści z szerokiego katalogu przestępstw kryminologicznych².

Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (ODIHR OSCE) stworzyło definicję przestępstwa z nienawiści.

¹ Ł. Szwejkowski, *Przestępstwa z nienawiści. Wybrane zagadnienia*, Legionowo 2012, s. 6.

² M. Duda, *Przestępstwa z nienawiści w świetle teorii i praktyki orzeczniczej*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014, s. 69.

Uznaje się za nie „każde przestępstwo natury kryminalnej, włączając w to przestępstwa wymierzone w ludzi i ich mienie, w wyniku którego ofiara, lokal, lub inny cel przestępstwa są dobierane ze względu na faktyczne lub domniemane powiązanie, związek, przynależność, członkostwo lub udzielenie wsparcia grupie wyróżnionej na podstawie cech charakterystycznych wspólnych dla jej członków, takich jak faktyczna lub domniemana rasa, narodowość lub pochodzenie etniczne, język, kolor skóry, religia, płeć, wiek, niepełnosprawność fizyczna lub psychiczna, orientacja seksualna lub inne podobne cechy”³.

Jak wskazuje się w doktrynie przestępstwo z nienawiści powinno składać się z dwóch części: pierwszy element to uznanie danego czynu za przestępstwo, zaś drugi to wymóg, aby motywem tegoż czynu przestępczego było uprzedzenie. Sprawca przestępstwa wybiera swoją ofiarę intencjonalnie, ze względu na jej konkretną cechę podlegającą ochronie (np. pochodzenie, kolor skóry, płeć, wyznanie, orientację seksualną). Motyw ma charakter subiektywny. W procesie dochodzeniowo-śledczym przestępstw z nienawiści jest zazwyczaj irrelevantny w kontekście gromadzenia dowodów dotyczących esencjalnych elementów przestępstwa.⁴ Ocena motywacji sprawcy przestępstwa z nienawiści w trakcie prowadzenia dochodzenia powoduje pewne trudności w prowadzeniu skutecznej walki z tego rodzaju przestępczością. J. Morsch wskazuje, że w przypadku przestępstw z nienawiści mamy do czynienia (oprócz tradycyjnych elementów *mens rea* takich jak cel, wiedza, lekkomyślność czy zaniedbanie) z dodatkowym dowodem w postaci przyczyny, dla której dana osoba stała się ofiarą przestępstw, np. ze względu na rasę, religię czy też pochodzenie etniczne⁵.

Angielska nazwa *hate crimes* (zbrodnie z nienawiści) wskazuje na ciężki gatunkowo charakter działań sprawcy. Zbrodnie kojarzy się wszystkim z najcięższymi rodzajami przestępstw, jak: zabójstwami ze szczególnym okrucieństwem, okaleczeniami, ludobójstwem. Wiele czynów popełnianych przez sprawców, którzy działają kierując się swoją negatywną motywacją polega na pobiciu, zabójstwie czy zgwałceniu ofiary. Fakt popełnienia przestępstwa jest niewątpliwy w takim przypadku, ale należy tutaj zwrócić uwagę na motywację. Dlaczego skinhead ranił ciężko kobietę o niepolskim wyglądzie? Motywacja stanowi w przypadku przestępstw z nienawiści istotny element przestępstwa, to ona pozwala zakwalifikować dany czyn do tego rodzaju przestępstw. Jeśli sprawca działa kierując się swoimi poglądami, nienawiścią do innych grup narodowościowych, to nie będzie odpowiadał karnie tylko jako sprawca pobicia czy gwałtu, ale jako sprawca stosowania przemocy na tle rasistowskim⁶.

Przestępstwa z nienawiści wyróżniają się spośród innych przestępstw szczególną cechą. Sprawca, który popełnia to przestępstwo wysyła do całego społeczeństwa swoisty

³ <http://gazeta.policja.pl/997/inne/prawo/91228,Przestepstwa-z-nienawisci-Nr-102-092013.html> (dostęp: 5.12.2016 r.).

⁴ M. Andrzejczak-Świątek, *Ściganie i karanie przestępstw z nienawiści jako wyzwanie dla współczesnego prawa międzynarodowego*, [w:] K. Karski (red.), *Kierunki rozwoju współczesnego prawa międzynarodowego*, Warszawa 2015, s. 370.

⁵ J. Morsch, *The Problem of Motive in Hate Crimes: the Argument Against Presumptions of Racial Motivation*, "The Journal of Criminal Law & Criminology" 1991, vol. 82, no 3, s. 659, cyt. za: M. Andrzejczak-Świątek, *Ściganie i karanie przestępstw z nienawiści...*, s. 370.

⁶ A. Szul-Szywała, *Przestępstwa z nienawiści w polskim prawie*, [w:] A. Lipowska-Teutsch, E. Ryłko (red.), *Przemoc motywowana uprzedzeniami. Przestępstwa z nienawiści*, Kraków 2007, s. 13.

przekaz, np. „Nie akceptujemy ludzi z takimi przekonaniami”, „Ta osoba nie jest tu mile widziana”, „Nie chcemy na naszym terytorium tych ludzi”⁷.

Ofiary przestępstw z nienawiści narażone są na dużo większe cierpienie w porównaniu z ofiarami przestępstw nie motywowanych uprzedzeniami. Cierpienia te związane są z traumą fizyczną oraz psychiczną. Ofiary przedmiotowych przestępstw często doświadczają depresji, braku zaufania do ludzi, wycofania, nadmiernego lęku o bezpieczeństwo swoje i rodziny, a nawet myśli i prób samobójczych. Zdaniem wielu badaczy te przestępstwa mają tendencję do bycia przestępstwami szczególnie brutalnymi⁸.

Przestępstwa z nienawiści popełniane na obszarze województwa podlaskiego

Stolicą województwa podlaskiego jest Białystok. Miasto to jest postrzegane przez jego mieszkańców jako wielokulturowe. Niewątpliwie związane jest to z historią stolicy Podlasia. Już w roku 1931 szacowano na podstawie danych wyznaniowych i językowych, że Polacy stanowili około 50% ogółu mieszkańców Białegostoku, Żydzi 43%, Rosjanie około 4%, Niemcy 2% oraz Białorusini i przedstawiciele innych narodowości 1,4%⁹. Białystok jest miastem zróżnicowanym kulturowo, ponieważ posiada utrwalone występowanie form aktywności, norm i wartości przedstawicieli: mniejszości narodowych (Białorusini, Ukraińcy, Litwini, Rosjanie, Żydzi), etnicznych (Tatarzy, Romowie), religijno-wyznaniowych (prawosławni, muzułmanie, protestanci, staroobrzędowcy), zbiorowości wyróżnionych według kultury pochodzenia, przynależności historycznej (chłopska, postszlachecka, małomiasteczkowa) oraz migrantów¹⁰.

Na przełomie lat 2005–2016, na terenie województwa podlaskiego miało miejsce wiele przestępstw oraz incydentów o charakterze przestępczym motywowanych uprzedzeniami i niechęcią do „innych” osób. Ma to bezpośredni związek z postawami rasistowskimi, ksenofobicznymi lub z innym rodzajem nietolerancji, których przykładów na terenie województwa podlaskiego nie brak w życiu społecznym na co dzień.

Oto analiza przykładów materiałów prasowych na przełomie lat 2005–2016, które opisują przestępstwa z nienawiści popełniane na obszarze województwa podlaskiego. Wydarzenia zostały wypunktowane chronologicznie.

W roku 2005 na terenie miasta Białegostoku 14 grudnia o godzinie 7 rano miały miejsce tragiczne wydarzenia. Pod domem 19-letniego Adriana R., napadły na niego cztery osoby. Napastnicy kopali, bili, uderzali kijami, a także kilkakrotnie ugodzili 19-latkę nożem. Adrian trafił do szpitala, gdzie zmarł następnego dnia¹¹. Napad był wynikiem konfliktu pomiędzy grupami kibiców Jagiellonii, chodziło w nim o rasizm, który był propagowany na meczach przez nazi-skinów, na co nie wyrażali zgody kibice z grupy pretorian. Policja zatrzymała sprawców zabójstwa Adriana R. Napastnikami byli Adrian G., Adrian J., Radosław J. i Jarosław O, którzy odsiadują dziś prawomocne wyroki za to zabójstwo.

⁷ M. Andrzejczak-Świątek, *Problem przestępstw z nienawiści jako wyzwanie dla działalności policji w demokratycznym państwie prawa*, „Policja” 2014, nr 1, s. 5.

⁸ M. Andrzejczak-Świątek, *Ściganie i karanie przestępstw z nienawiści...*, s. 372.

⁹ J. Poleszczuk, K. Sztop-Rutkowska, Ł. Kiszkiel, A. Klimczuk, R.J. Mejsak, *Diagnoza postaw mieszkańców Białegostoku w zakresie tolerancji*, Białystok 2013, s. 1.

¹⁰ Ibidem, s. 8.

¹¹ <http://bialystok.tvp.pl/4121510/bialystok-wyroki-w-sprawie-porachunkow-pseudokibicow> (dostęp: 5.12.2016 r.).

Sąd wymierzył im odpowiednio: 25, 15, 13 i 13 lat pozbawienia wolności¹². Jeden z napastników Adrian G. podczas, gdy sąd wymierzał mu karę 25 lat więzienia przy uzasadnieniu wyroku odwrócił się do znajomych, którzy przyszlizli do sądu, aby z uśmiechem na twarzy pokazać im nowe tatuaże znajdujące się na jego głowie, które wyraźnie świadczyły o jego przynależności do subkultury nazi-skinów.

W 2006 r. 3 czerwca pod stadionem klubu Hetman Białystok na ulicy Słonecznej czterdziestoosobowa bojówka miejscowych neofaszystów zaatakowała festyn, który zorganizowali sympatycy klubu gospodarzy. Wskutek ataku kilka osób odniosło rany po ciosach nożem, a jeden kibic Jagiellonii Białystok trafił do szpitala w stanie krytycznym. Był to kolejny akt konfliktu pomiędzy neofaszystami a kibicami Jagiellonii, którego sednem było przywództwo na stadionie i stosunek do propagowania na nim rasizmu. Ostatecznie oskarżonych zostało osiemnastu młodych białostoczan, gdzie sprawę dziewięciu nieletnich, którym także zarzucono udział w tej bójce, prokuratura skierowała do Sądu Rejonowego w Białymstoku Wydział Rodzinny i Nieletnich. Mając na względzie ważny interes społeczny, po postawieniu zarzutów, w czasie śledztwa prokuratura ujawniła dane oraz wizerunki większości pełnoletnich aresztowanych osób w tej sprawie. Część sprawców uczestniczących w bójce zostało zatrzymanych na miejscu zdarzenia. Do kolejnych zatrzymań policja wykorzystała śmigłowiec policyjny oraz nagrania telewizyjne z miejsca zdarzenia, które okazały się bardzo pomocne w ujęciu sprawców. Tuż po bójce policjanci zabezpieczyli siedem metalowych rurek, pięć noży i trzy siekiery¹³.

W 2007 r. w Białymstoku w nocy z 12 na 13 maja miejscowi neofaszyści zdewastowali rasistowskimi napisami dom, w którym urodził się Ludwik Zamenhof, znany na całym świecie twórca języka esperanto. Pod tablicą na elewacji budynku napisali „Jude raus”, „Skinheads” oraz „Tu pluć”. Namalowali również gwiazdę Dawida na szubienicy, a tuż obok niej symbol ruchu anarchistycznego. Kolejny raz dom rodziny Zamenhofów stał się obiektem ataku w nocy z 26 na 27 sierpnia. Natomiast w nocy z 8 na 9 sierpnia prawdopodobnie ci sami sprawcy wymalowali na pawilonie Warsu znajdującego się przy ulicy Warszawskiej i na kilku sąsiednich domach olbrzymie napisy „Waffen SS”, „White Power”, „Sieg heil!” oraz swastyki i krzyże celtyckie. Niestety podobne zdarzenia powtórzyły się w nocy z 12 na 13 sierpnia na cmentarzu żydowskim, na którym sprawcy namalowali napisy „Arbeit macht frei”, „Jude raus”, „88”, symbole „SS” oraz swastyki. W marcu przed Sądem Rejonowym rozpoczął się proces podejrzanych w tej sprawie. Spośród trzydziestu osób, które brały udział w dewastacjach, przed sądem stanęło jedynie sześć. Jeden z sądzonych przywódców grupy 18-letni Krzysztof D. podczas śledztwa złożył następujące zeznanie: „Jestem antysemitą. Jestem faszystą. Nienawidzę Żydów. Malowałem swastyki i szubienice z gwiazdą Dawida, żeby Żydzi wiedzieli, że nie są mile widziani w mieście”¹⁴.

Tego samego roku, również w Białymstoku 9 sierpnia Sąd Rejonowy skazał dwóch 18-letnich nazi-skinów, gdyż w nocy 24 listopada 2006 r. pobili oni napotkanego przy-

¹² <http://www.poranny.pl/wiadomosci/bialystok/art/5332676,morderstwo-kibica-jagiellonii-jaroslaw-o-nie-przyznaje-sie-do-winy,id,t.html> (dostęp: 5.12.2016 r.).

¹³ M. Kornak, *Brunatna Księga 1987–2009*, Warszawa 2009, s. 335.

¹⁴ <http://www.poranny.pl/aktualnosci/art/5133928,bialystok-sad-nad-autorami-swastyk-na-budynkach-i-cmentarzu-zydowskim,id,t.html> (dostęp: 6.12.2016 r.).

padkiem mężczyznę jedynie z tego powodu, że miał, ich zdaniem, zbyt długie włosy. W trakcie ataku napastnicy wykrzykiwali faszystowskie hasła, pytali ofiarę, czy jest Polakiem i jakiej słucha muzyki¹⁵.

W dniu 8 czerwca 2008 r. mieszkańcy jednego z osiedli w Białymstoku zauważyli na ścianach swoich bloków nazistowskie swastyki, krzyże celtyckie, wielkie hasło „*white power*” i napis „Zginiesz”. O wszystkim zaalarmowali policję. Jak powiedział Tomasz Krupa z Komendy Miejskiej Policji: „Było to ewidentne propagowanie treści faszystowskich. Za co sprawcom grozi do dwóch lat więzienia”¹⁶.

W roku 2009 także w Białymstoku. W nocy z 15 na 16 września neofaszystowscy bojówkarze obrzucili kamieniami lokal w dzielnicy Nowe Miasto, w którym modliła się mieszkająca w nim rodzina uchodźców z Czeczenii. „Nagle usłyszeliśmy krzyki, ktoś rzucał kamieniami w szyby. To była duża grupa ludzi, ciemno ubranych, zamaskowanych” – tak zaistniałą sytuację relacjonował gospodarz mieszkania. Napad miał podłoże islamofobiczne. Inni Czeczeni, nie czując się już bezpiecznie w Białymstoku, poprosili policję o opiekę¹⁷.

W roku 2010 w Suwałkach pod koniec czerwca doszło do kolejnej profanacji cmentarza żydowskiego. Znajdujące się na terenie nekropolii pomnik oraz lapidarium zostały oblane farbą i wysmarowane smarem. Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego oraz konserwator zabytków powiadomili policję oraz złożyli zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa¹⁸.

W nocy z 9 na 10 sierpnia 2011 r. w Orli „nieznani sprawcy” namalowali antysemitowskie i rasistowskie hasła na murach zabytkowej synagogi: „Żydzi do gazu”, „Cała Polska dla Polaków”, „*White Power*”. Mieszkańcy o tych incydentach powiadomili policję, a Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego zawiadomiła również prokuraturę¹⁹.

W tym samym roku w Białymstoku w nocy z 20 na 21 sierpnia sprawcy włamali się i wzniecali pożar w Centrum Kultury Muzułmańskiej przy ulicy Hetmańskiej, a w sierpniu 2007 r. na jego frontowej elewacji nazi-skinheadzi namalowali hitlerowskie symbole i rasistowskie hasła: „Polska dla Polaków”, „*White Power*”. Sprawcy zostali zatrzymani przez policję²⁰.

W dniu 31 stycznia 2012 r. przed Sądem Rejonowym w Białymstoku rozpoczął się proces 26-letniego Karola F. oskarżonego o pobicie obywatela Indii. Do zdarzenia doszło w lipcu 2011 r., gdy Hindus szedł wraz ze znajomym, na ich widok grupa mężczyzn zaczęła wykrzykiwać rasistowskie hasła. Karol F. uderzył go w twarz i obrzucił wyzwiskami „Czarnuch” oraz „*Black bitch*”, zaś drugi napastnik kopnął w ramię i udo. Gdy mężczyzna upadł na chodnik, obaj kopali go po całym ciele. Jeden z nich próbował go też okraść. Na prośbę obywatela Indii sąd utajnił proces. Mężczyzna argumentował to tym,

¹⁵ <http://www.wspolczesna.pl/wiadomosci/bialystok/art/5601626,to-oni-pobili-za-dlugie-wlosy,id,t.html> (dostęp: 6.12.2016 r.).

¹⁶ <http://www.poranny.pl/wiadomosci/bialystok/art/5140250,osiedle-przyjazn-zalaly-swastyki,id,t.html> (dostęp: 6.12.2016 r.).

¹⁷ M. Kornak, *Brunatna księga 2009–2010*, Warszawa 2009, s. 56.

¹⁸ <http://www.szczet.org.pl/pl/article/suwalki/19,aktualnosci/21763,18-06-2010-zdewastowano-cmentarz-w-suwalkach> (dostęp: 6.12.2016 r.).

¹⁹ <http://fzp.net.pl/wiadomosci/polska/dewastacja-w-orli> (dostęp: 6.12.2016 r.).

²⁰ M. Kornak, *Brunatna księga 2011–2012*, Warszawa 2012, s. 55.

że nadal obawia się o swoje zdrowie i życie. Karol F. został uznany za winnego napaści na Hindusa i skazany na rok więzienia²¹.

W nocy z 8 na 9 kwietnia 2012 r. w Klubie „Prognozy” przy ulicy Lipowej w Białymstoku neofaszyści pobili śmiertelnie 24-letniego mężczyznę. Z ciężkimi obrażeniami głowy, w stanie krytycznym został odwieziony do szpitala, gdzie 10 kwietnia zmarł. W związku z podejrzeniem o udział w pobiciu, funkcjonariusze zatrzymali osiem osób w wieku od 27 do 48 lat, w tym ochroniarzy z klubu „Prognozy”. Dwóch z nich należało do subkultury nazi-skinów i byli związani z neonazistowską organizacją „Blood and Honour”. 11 kwietnia prokurator postawił ośmiu osobom zarzut pobicia ze skutkiem śmiertelnym. Kilka godzin po pobiciu w „Prognozach” nazi-skini i pseudokibice Jagiellonii Białystok uzbrojeni w noże atakowali klientów kilku nocnych lokali. Około godz. 2.30 pod restauracją „Sioux” doszło do zamieszek z ich udziałem. Następnie w lokalu „Kontakt” napadli na mężczyznę gdzie jeden z nazi-skinów dwukrotnie ugodził go nożem w uda. Natomiast około godz. 4.30 wdarli się do Klubu „Pub Fiction” krzycząc „Peđały” oraz że „zrobimy porządek z lewactwem”. Nazi-skini zranili nożem w nogi dwie osoby, a jedna z kobiet została kopnięta w twarz, w wyniku czego połamano jej nos. Straż miejska wraz z policją tego wieczoru zatrzymały 12 osób, wszyscy sprawcy byli mieszkańcami Białegostoku w wieku od 18 do 22 lat²².

6 lutego 2013 r. w Białymstoku czarnoskóry prezenter jednej z lokalnych stacji radiowych, pochodzący z Sierra Leone, został znieważony i pobity z powodów rasistowskich przez 24-letniego Tomasza G. Zdarzenie miało miejsce na ulicy Broniewskiego, gdzie sprawca nazwał dziennikarza „Bambusem”, a następnie podążał za nim, aby w efekcie pobić poszkodowanego pod jego blokiem. Napastnik podczas zdarzenia krzychał również: „No i co teraz, czarnuchu?”. Tomaszowi G. zostały postawione zarzuty publicznego znieważenia z powodu przynależności rasowej oraz stosowania przemocy z tego samego powodu i dokonania uszkodzenia ciała. 25 lutego 2013 r. Sąd Rejonowy w Białymstoku skazał Tomasza G. na 2 lata i 8 miesięcy pozbawienia wolności za znieważenie na tle rasowym i pobicie dziennikarza. Sędzia Dariusz Gąsowski w następujący sposób uzasadnił wyrok: „Wystarczy uświadomić sobie, że motorem działania oskarżonego było zademonstrowanie braku zgody na funkcjonowanie w społeczeństwie osoby o innym kolorze skóry. Tak absurdalny powód i rozmiar szkody, jaką wyrządził, powinny spotkać się z odpowiednią reakcją”²³.

W dniu 7 września 2014 r. w autobusie komunikacji miejskiej dwaj czeczeńscy uchodźcy zostali pobici i obrzuceni wyzwiskami przez dwóch mieszkańców miasta Białegostoku. Na przystanku przy ulicy Antoniuk Fabryczny napastnicy wypchnęli cudzoziemców z pojazdu, jednego z nich uderzyli pięścią w twarz, a drugiego kopali. 23 stycznia 2015 r. Sąd Okręgowy w Białymstoku skazał Dariusza W., oskarżonego o użycie przemocy wobec Czeczeńców z powodu ich przynależności narodowej, na karę pięciu miesięcy pozbawienia wolności w zawieszeniu na dwa lata. Sprawa drugiego napastnika została wyłączona do odrębnego postępowania²⁴.

²¹ <http://www.poranny.pl/wiadomosci/bialystok/art/5425294,pobicie-hindusa-26letni-karol-f-stanal-przed-sadem,id,t.html> (dostęp: 6.12.2016 r.).

²² M. Kornak, *Brunatna księga 2011–2012...*, s. 122.

²³ <http://www.poranny.pl/wiadomosci/bialystok/art/5555022,pobicie-czarnoskorego-prezentera-wyrok,id,t.html> (dostęp: 6.12.2016 r.).

²⁴ http://bialystok.wyborcza.pl/bialystok/1,126508,17162150,Wypchneli_Czeczenow_z_autobusu__probowali_pobic.html (dostęp: 6.12.2016 r.).

W tym miejscu należy zaznaczyć, iż nie był to pierwszy przypadek ataku na uchodźców z Czeczenii, co więcej nawet nie pierwszy w transporcie publicznym. Wiosną 2012 r. w autobusie linii nr 25 trzech pijanych mężczyzn pobiło czeczeńskiego nastolatka. Sąd Okręgowy w Białymstoku uznał to zdarzenie za pijacką burdę o ksenofobicznym podłożu, lecz w przypadku innej napaści na czeczeńską rodzinę zamieszkałą przy ul. Tuwima w Białymstoku, sąd nie doszukiwał się motywów rasistowskich. Natomiast w czerwcu 2013 r. sześciu młodych mężczyzn obrzuciło butelkami, kamieniami oraz młotkiem mieszkanie czeczeńskiego sąsiada. W wyniku tego zdarzenia wybite odłamki szyby raniły w głowę dwumiesięczną córkę Czeczena, szczęśliwie obrażenia nie były groźne. Oskarżeni w tej sprawie zostali skazani na rok więzienia w zawieszeniu.

15 kwietnia 2012 r. nad ranem „nieznani sprawcy” podpalili drzwi czeczeńskiej rodziny zamieszkałej w Białymstoku na osiedlu Leśna Dolina, która wraz ze Słonecznym stożkiem i Zielonymi Wzgórzami jest zagłębiem nastoletnich nazi-chuliganów szukających zaczepki. W tym czasie w domu znajdowała się cała rodzina, której wraz z pomocą sąsiadów udało się ugasić pożar. Natomiast w maju na tym osiedlu miało miejsce podpalenie mieszkania w którym u rodziny zatrzymała się polsko-hinduska para, a w grudniu tego samego roku, również na Leśnej Dolinie ulice dalej podpalono kolejne mieszkanie w którym mieszkała rodzina uchodźców z Czeczenii. Podczas zdarzenia w mieszkaniu znajdował się ojciec z czwórką dzieci. Niestety i w tym przypadku sprawcy pozostali „nieznani”. Ci sami sprawcy kilka tygodni później skatowali pod sklepem czeczeńskiego chłopca za to, że rozmawiał na ulicy po czeczeńsku przez komórkę. Po tym zdarzeniu rodzina Czeczenów nie czując się już bezpiecznie na Podlasiu, podjęła decyzję wyjazdu do Niemiec²⁵.

W dniu 16 kwietnia 2016 r. w Katedrze Białostockiej ksiądz Jacek Międlar, znany z wystąpień i poparcia udzielanego skrajnej prawicy, odprawił mszę z okazji rocznicy powstania Obozu Narodowo-Radykalnego. Podczas mszy w następujący sposób zwrócił się do członków tej organizacji: „Ciemiężyciele i otumaniony, pasywny, żydowski młotłoch będzie chciał was rzucić na kolana, przeczołgać, przemieścić, a na końcu będzie chciał was wypluć, bo jesteście niewygodni”, a także: „Zero tolerancji dla żydowskiego tchórzostwa”. Po mszy członkowie ONR-u przemaszerowali ulicami miasta, skandując: „My nie chcemy tu islamu, terrorystów, muzułmanów”, „A na drzewach zamiast liści będą wisieć syjoniści”, „Śmierć wrogom ojczyzny” oraz „USA, imperium zła”. Eksponowali również flagi z symboliką rasistowską, krzyżami celtyckimi. Tego samego dnia wieczorem w ramach obchodów organizowanych przez ONR w studenckim klubie „Gwint” prowadzonym przez Fundację na rzecz Rozwoju Politechniki Białostockiej odbył się koncert propagującego nazizm zespołu Nordica. Władze białostockiej uczelni 15 kwietnia rozesłały do zagranicznych studentów uczestniczących w programie Erasmus komunikat, w którym ostrzegały ich przed marszem ONR-u i stanowczo zalecały im pozostanie przez cały dzień w akademiku. Natomiast 19 kwietnia przewodniczący Konferencji Episkopatu Polski, arcybiskup Stanisław Gądecki, potępił obchody ONR-u zorganizowane w Katedrze Białostockiej następującymi słowami: „Wyrażam zdecydowaną dezaprobatę dla wykorzystywania świątyni do głoszenia poglądów obcych wierze chrześcijańskiej. Każdy może wyrażać swoje osobiste poglądy, lecz w swoim własnym imieniu i na własną odpowiedzialność. W kościele zaś jest miejsce dla przepowiadania Ewange-

²⁵ http://wyborcza.pl/1,75248,13962731,Bialystok__Tu_obcych_wita_sie_ogniem.html (dostęp: 10.12.2016 r.).

lii zachęcającej do miłości każdego człowieka”²⁶. Także Kuria Metropolitalna Białostocka wydała oświadczenie, w którym przeprosiła „wszystkich, którzy poczuli się dotknięci zachowaniem członków ONR w Katedrze Białostockiej”²⁷. W związku z obchodami zorganizowanymi przez ONR Prokuratura Rejonowa Białystok-Południe wszczęła dochodzenie w sprawie propagowania faszyzmu lub znieważenia na tle narodowościowym i wyznaniowym. Postępowanie z urzędu wszczął także Rzecznik Praw Obywatelskich – dr Adam Bodnar²⁸.

W latach 2005–2016 nie sposób było nie zauważyć faszystowskich i antysemickich znaków na budynkach, pomnikach czy miejscach kultu. Swastyki, symbole SS, „*white power*”, „*Blood and Honour*” i „*Combat 18*” pojawiały się w ciągu ostatnich lat nie tylko w Białymstoku, ale i w Krynkach, Hajnówce, Żółtkach, Złotori. Nazi bojówki dewastowały dwujęzyczne tablice polsko-litewskie w Puńsku i polsko-białoruskie w Orli. A także skwer upamiętniający w Białymstoku dawny cmentarz żydowski, gdzie sprawcy wyrwali bukszpany ukształtowane w gwiazdę Dawida i ułożyli z nich swastykę²⁹. Prawicowa ekstrema coraz częściej wychodzi na ulice. Demonstracje Obozu Narodowo Radykalnego nie obchodzą się bez flag z symboliką rasistowską i krzyżami celtyckimi. Tak zwana „biała siła” atakuje ludzi słownie, ale i fizycznie. Można zostać pobitym za czerwony kolor spodni, za długie włosy czy ciemniejszy odcień skóry, jak Hindus, którego w Białymstoku dwaj napastnicy kopali, krzycząc: „*Black bitch*”.

Sprawcy czynów związanych z aktami rasizmu i ksenofobii na terenie województwa podlaskiego są powiązani z subkulturą skinhead oraz środowiskiem pseudokibiców klubu piłkarskiego Jagiellonia Białystok. Wszystkie wskazane wyżej przestępstwa są ścigane z urzędu. Co oznacza, iż organy ścigania mają obowiązek podjęcia czynności niezależnie od inicjatywy osoby pokrzywdzonej, oraz sposobu w jaki dowiedziały się o popełnionym przestępstwie.

Po przeanalizowaniu materiałów prasowych dotyczących przestępstw z nienawiści na terenie województwa podlaskiego z przykrością stwierdzamy, iż nieliczne artykuły prasowe wyraziły zdecydowane stanowisko w tej sprawie wyraźnie potępiając przestępstwa z nienawiści mające miejsce na terenie Podlasia. Niestety większość artykułów prasowych dotyczących tej kwestii ograniczyła się jedynie do przekazania suchych faktów.

Media w ostatnich czasach stanowią cenne źródło informacji o otoczeniu, w jakim dochodzi do przestępstw z nienawiści oraz o trendach dotyczących kształtowania się opinii publicznej. Niestety media mogą również wpływać na ukrywanie informacji, poprzez celowe wpływanie na kontekst i interpretację faktów oraz źródeł, zaś z drugiej strony mogą nadawać jakiemuś konkretnemu wydarzeniu rozgłos³⁰. Analiza materiałów

²⁶ <http://dzieje.pl/aktualnosci/po-obchodach-onr-kosciol-przeprasza-rpo-zajmie-sie-sprawa-prokuratura-sprawdza> (dostęp: 10.12.2016 r.).

²⁷ <http://www.poranny.pl/wiadomosci/bialystok/a/kuria-archidiecezjalna-przeprasza-za-msze-z-onr,9893669> (dostęp: 10.12.2016 r.).

²⁸ <http://gosc.pl/doc/3386686.Obchody-ONR-w-Bialymstoku-Sprawe-przejela-prokuratura-okregowa> (dostęp: 10.12.2016 r.).

²⁹ <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/436750,Zbieszczeszczono-gwiazde-Dawida-w-Bialymstoku> (dostęp: 6.12.2016 r.).

³⁰ P. Giannasi, V. Mlynarcikova, J. Perry, R. Polacek, R.O. Trestan, *Jak podnieść świadomość społeczną na temat przestępstw z nienawiści. Wytyczne dotyczące monitorowania przestępstw z nienawiści i incydentów motywowanych nienawiścią*, Eterville 2012, s. 22.

prasowych jednoznacznie wskazuje, że skala problemu przestępstw z nienawiści na terenie województwa podlaskiego jest duża i to w jaki sposób organy ścigania podchodzą do przestępstw z nienawiści jest niezwykle ważne, gdyż należy pamiętać, że ofiarą jest nie tylko osoba bezpośrednio poszkodowana, ale ma to wpływ na społeczeństwo.

Zapobieganie przestępstwom popełnianym z nienawiści
na obszarze województwa podlaskiego

Analiza przejawów nienawiści oraz nietolerancji pozwoliła na wypracowanie szeregu rozwiązań służących zapobieganiu przez funkcjonariuszy Podlaskiej Policji oraz przez władze miasta Białegostoku popełnianiu tego rodzaju czynów.

Podlaska Policja w zakresie przeciwdziałania przestępstw z nienawiści w ostatnich latach powzięła szereg działań.

W latach 2011–2012 wzięła udział w ponad 100 spotkaniach profilaktycznych zorganizowanych w szkołach podstawowych, gimnazjach, a także w szkołach średnich na terenie całego województwa. Poruszone zostały na tych spotkaniach tematy związane z tolerancją, odpowiedzialnością za przejawy zachowań rasistowskich oraz ksenofobicznych, kultury kibicowania oraz zagrożeń związanych z przynależnością do różnych subkultur.

Policjanci brali aktywny udział w spotkaniach organizowanych przez instytucje samorządowe, organizacje pozarządowe.

Kadra kierownicza podlaskiej Policji uczestniczyła w wielu szkoleniach z zakresu przestrzegania praw człowieka oraz ich ochrony.

Od 2010 r. Pełnomocnik Podlaskiego Komendanta Wojewódzkiego Policji ds. Ochrony Praw Człowieka realizuje szkolenia dla policjantów w zakresie rozpoznawania, ścigania i przeciwdziałania przestępstwom z nienawiści. Do końca 2013 r. przeszkoleni w tym zakresie zostali wszyscy funkcjonariusze służby prewencyjnej i kryminalnej. W głównej mierze nauczyli się jak rozpoznawać przestępstwo z nienawiści, jak na nie reagować, w jaki sposób należy postępować z ofiarą takiego zdarzenia, a także jak wyglądają symbole mowy nienawiści.

17 maja 2013 r. Wojewoda Podlaski powołał Zarządzeniem nr 82/2013³¹ Zespół ds. Przeciwdziałania Aktom Ksenofobii i Rasizmu. W skład Zespołu weszli: Wojewoda Podlaski jako przewodniczący, Dyrektor Wydziału Bezpieczeństwa i Zarządzania Kryzysowego Podlaskiego Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku jako Sekretarz, a także przedstawiciel Podlaskiego Komendanta Wojewódzkiego Policji, przedstawiciel Dyrektora Delegatury Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego w Białymstoku, przedstawiciel Podlaskiego Komendanta Straży Granicznej, przedstawiciel Podlaskiego Komendanta Wojewódzkiego Państwowej Straży Pożarnej, przedstawiciel Prokuratury Apelacyjnej w Białymstoku oraz inne osoby wskazane przez Przewodniczącego Zespołu.

Została opracowana ulotka w trzech językach (polskim, angielskim, rosyjskim) dla obcokrajowców, studentów zagranicznych i uchodźców informująca o możliwości bezpośredniego kontaktu z Policją. Zawierała ona również informacje dotyczące przestępstw z nienawiści i prawach osoby zgłaszającej.

³¹ <http://bip.bialystok.uw.gov.pl/bip/Information.aspx?iid=26574> (dostęp: 18.12.2016 r.).

Uruchomiono linię telefonu interwencyjnego w języku angielskim, a także rosyjskim.

W ramach działalności związanej z *community policing* funkcjonariusze Policji, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Straży Granicznej odwiedzili wybrane rodziny obcokrajowców mieszkających na obszarze Białegostoku³².

W 2013 r. w Białymstoku zorganizowana została kampania „Białystok jest moim miastem. Tu mieszkamy i pracujemy, chcemy żyć bezpiecznie i szczęśliwie, My też jesteśmy białostoczanami”. Są to bilbordy przedstawiające kurdyjskiego kucharza, piłkarza Tomasza Frankowskiego, czarnoskórego prezentera radiowego oraz młodego hinduskiego prezentera. Pod tym hasłem podpisały się praktycznie wszystkie wpływowe instytucje i stowarzyszenia. Również w tym roku odbył się koncert „Białystok dla Tolerancji”. Celem koncertu było przede wszystkim promowanie postaw tolerancji i akceptacji. Inicjatorami tego wydarzenia byli radni. Koncert objęty został patronatem Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców.

W 2015 r. zorganizowany został panel dyskusyjny o wielokulturowości w ramach projektu „Imigranci w moim mieście” Fundacji Obywatelska Perspektywa. Zostały poruszone w nim kwestie związane z tym jak zapobiegać marginalizacji i wykluczeniu cudzoziemców, jak szkoły mogą przygotować się do nauczania dzieci imigrantów i uchodźców, a także co władze Białegostoku robią na rzecz wielokulturowości. Głosu udzielono również imigrantom, którzy opowiedzieli jak postrzegają Białystok oraz jego mieszkańców³³.

Jednakże, mimo wszystkich inicjatyw podejmowanych przez podlaską Policję oraz inne podmioty zaangażowane w przeciwdziałanie przestępstwom z nienawiści należy stwierdzić, iż nie były one do końca skuteczne. W 2016 r. Białystok zajmuje drugie miejsce na mapie nienawiści, wyprzedza je tylko Warszawa w liczbie prowadzonych śledztw, w której ofiarami są osoby innej narodowości. Jak podaje Gazeta Wyborcza „służby zaliczają porażkę za porażką. Wciąż nie udało się ująć sprawców podpalen mieszkań cudzoziemców. Prokurator odmówił wszczęcia śledztwa w sprawie mazania swastyk na murach, uzasadniając, że jest to powszechny w Azji symbol szczęścia”³⁴. Z jednej strony wielokulturowość mieszkańcy Podlasia mają we krwi, lecz nienawiść oraz niechęć do innych narodowości również. Jak należy zapobiegać szerzącym się przestępstwom z nienawiści? Prawidłowo ukształtowane postawy oraz poszanowanie dla innych narodowości powinny być „wynoszone” z domu rodzinnego. W głównej mierze to na rodzicach spoczywa obowiązek, już od małości kształtowania w dziecku tego co jest moralne i pożądane, a dopiero kolejnym etapem będzie zapobieganie przestępczości tego rodzaju przez Policję.

Reasumując różnica pomiędzy zwykłym przestępstwem a przestępstwem z nienawiści jest taka, że o ile ofiarą zwykłego przestępstwa może być każdy, to ofiary przestępstw z nienawiści są typowane ze względu na określone cechy. Przestępstwo z nienawiści jest wymierzone w osobę lub w grupę dobieganą ze względu na jej rzeczywistą lub domnie-

³² Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, *Białystok się zmienia. Raport dotyczący zwalczania przestępczości związanej z dyskryminacją rasową, ksenofobią i nietolerancją na przykładzie działań policji podlaskiej*, Warszawa 2014, s. 10-14.

³³ bialystok.wyborcza.pl/Bialystok/1,35241,17966702,Imigranci_w_moim_mieście_Panel_dyskusyjny_o_wielokulturowosci.html (dostęp: 18.12.2016 r.).

³⁴ wyborcza.pl/piatekekstra/1,129155,14177927,Wykopmy_rasizm_z_Bialegostoku.html (dostęp: 19.12.2016 r.).

maną przynależność. Z uwagi na fakt, iż różnorodność kulturowa jest charakterystyczna dla współczesnej Europy i dla świata wielokulturowość staje się nieodłączną częścią naszej teraźniejszości i przyszłości. Świadomość tej kwestii na terenie Podlasia rośnie, ale ciągle zbyt wolno. Nie należy bagatelizować żadnych zdarzeń z nienawiści z uwagi na eskalację negatywnych emocji zapoczątkowaną uprzedzeniami, a prowadzącą do przemocy, bo jak słusznie zauważa Jack Levin w swojej książce „*Violence of Hate*” – „Rasizm i antysemityzm biorą swój początek nie w poglądach wykrzykiwanych przez stanowiących margines społeczny bigoteryjnych ekstremistów, lecz w cichym przyzwoleniu zwykłych, często uczciwych ludzi tworzących trzon społeczeństwa”³⁵.

Streszczenie

Przestępstwa z nienawiści popełniane na obszarze województwa podlaskiego w świetle analizy materiałów prasowych

Tematem pracy są przestępstwa z nienawiści popełniane na obszarze województwa podlaskiego w świetle analizy materiałów prasowych. Analiza materiałów prasowych dotyczy lat 2005-2016 i jednoznacznie wskazuje, że skala problemu przestępstw z nienawiści na terenie województwa podlaskiego jest duża. Przestępstwa z nienawiści są zjawiskiem złożonym, a ofiary tych przestępstw narażone są na dużo większe cierpienie w porównaniu z ofiarami przestępstw, które nie są motywowane uprzedzeniami. Sprawcy czynów związanych z aktami rasizmu i ksenofobii na terenie województwa podlaskiego są powiązani z subkulturą *skinhead's* oraz środowiskiem pseudokibiców klubu piłkarskiego Jagiellonia Białystok. Wszystkie przeanalizowane w tym artykule przestępstwa są ścigane z urzędu. Zatem organy ścigania mają obowiązek podjęcia czynności niezależnie od inicjatywy osoby pokrzywdzonej. Podlaska Policja w zakresie przeciwdziałania przestępstw z nienawiści w latach 2011-2016 powzięła szereg działań. Mimo to Białystok w 2016 r. zajmuje w naszym kraju drugie miejsce na mapie nienawiści.

Słowa kluczowe: przestępstwa z nienawiści, Białystok, województwo podlaskie, rasizm, imigranci

Summary

Hate crimes committed on the area of the Podlasie province in the light of the analysis of press materials

The theme of the paper is hate crime committed on the territory of the Podlasie province in the light of the analysis of press materials. The analysis covers the years from 2005 to 2016 and clearly indicates that the scale of the hate crime problem is huge in this area. Hate crimes are a complex phenomenon, and the victims of these crimes are exposed to much greater suffering in comparison with the victims of crimes that are not motivated by prejudices. The perpetrators of the racism and xenophobia acts are related to the skinhead subculture as well as to the hooligans of the Jagiellonia Białystok football team. All crimes analyzed in this article are prosecuted ex officio. Therefore, law enforcement agencies are obligated to take action regardless of the victim initiative. In the 2011/2016 Polish police launched a huge number of the activities against the hate crimes in the area, but Białystok still occupies the second position in the crime list of Poland in 2016.

Keywords: hate crimes, Białystok, Podlasie province, racism, immigrants

³⁵ M. Wydra, R. Rauhut, M. Wołoszyn-Siemion, A. Malmon, W. Prejs, *Przestępstwa z nienawiści*, Warszawa 2010, s. 63.

dr Dorota Mocarska
Instytut Prawa i Administracji Wydział Administracji
Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie

mgr Artur Winnicki
Zakład Kryminalistyki Instytut Badań nad Przestępczością Kryminalną i Terroryzmem
Wydział Bezpieczeństwa Wewnętrznego
Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie

ROZDZIAŁ V

Polityka integracyjna wobec cudzoziemców

Pojęciami najczęściej używanymi w wyjaśnianiu dyskryminacji są „stereotyp” i „uprzedzenie”. Uprzedzenie jest definiowane jako niekorzystna (stronnicza) ocena lub niekorzystna reakcja emocjonalna wobec danej grupy, jej członków i osób postrzeganych jako należące do tej grupy. Z kolei stereotyp to uogólnione przekonania na temat określonej grupy i jej członków. Dyskryminacja jest zaś definiowana jako nieuzasadnione gorsze traktowanie członków danej grupy tylko dlatego, że do niej należą – i to niezależnie od tego, czy odmienne traktowanie było intencjonalne, czy też nieuświadomione. Zarówno w prawie, jak i w badaniach naukowych rozróżnia się ponadto dyskryminację interpersonalną (bezpośrednią) i dyskryminację instytucjonalną (pośrednią). Pierwszy termin dotyczy nierównego traktowania przez konkretną osobę lub konkretne osoby, drugi – polityk i instytucji społecznych, które tworzą lub podtrzymują struktury nierówności i wykluczenia. Dyskryminacja często nie jest skutkiem ugruntowanych postaw negatywnych wobec danej grupy, ale niewiedzy na temat konsekwencji określonego działania i jego wpływu na wyniki osiągane przez przedstawicieli mniejszości. Istotne jest tutaj podkreślenie, że – wbrew potocznemu rozumieniu – jednakowe traktowanie wszystkich osób niezależnie od ich przynależności do poszczególnych grup nie stanowi istoty równego traktowania¹.

W debatach publicznych poświęconych politykom antydyskryminacyjnym często zamiast terminów „dyskryminacja” i „nierówne traktowanie” używa się takich pojęć, jak „różnorodność” lub „zarządzanie różnorodnością”. Unikanie mówienia o dyskryminacji uzasadnia się tym, że wywołuje ona negatywne lub nieprzyjemne skojarzenia, różnorodność zaś ma pozytywne odniesienie i brzmi jak cel, który warto osiągnąć. Różnorodność i równe traktowanie to jednak nie to samo².

Jednym z czynników decydujących o tym, czy Polska będzie w stanie konkurować z innymi krajami, aby przyciągnąć cudzoziemców posiadających pożądane kwalifikacje, będzie łatwość, z jaką będą oni mogli podjąć pracę. Łatwość ta jest determinowana wieloma zmiennymi strukturalnymi i prawnymi, a także poziomem otwartości pracodawców na pracowników cudzoziemskich należących do różnych grup narodowościowych i etnicznych. Kwestia zapewnienia równego traktowania na rynku pracy będzie stano-

¹ K. Wysieńska, *Wiedza, co badasz, badaj, co potrafisz wyjaśnić – o metodach badania dyskryminacji*, [w:] K. Wysieńska, K. Wencel (red.), *Status, tożsamość, o (nie)równym traktowaniu imigrantów w Polsce*, Warszawa 2013, s. 11.

² Ibidem, s. 12.

wić jedno z wyzwań polityki integracyjnej. Równe traktowanie w zatrudnieniu jest bowiem kluczowe dla zapewnienia spójności i dobrobytu społecznego z wielu różnych powodów. Po pierwsze, jakość zatrudnienia determinuje jakość życia imigrantów i szanse życiowe ich dzieci. Nierówności wynikające z różnych form dyskryminacji migrantów pierwszego pokolenia odtwarzają się w kolejnym. Po drugie, zdobycie legalnego zatrudnienia jest warunkiem uzyskania prawa do korzystania z systemu zabezpieczeń społecznych, w tym do korzystania z publicznej służby zdrowia i do emerytury. Dostęp do tych zabezpieczeń istotnie wpływa na decyzje osiedleńcze i ekonomiczne cudzoziemców. Po trzecie, społeczeństwo przyjmujące zyskuje na pełnym wykorzystaniu potencjału migrantów. Zatrudnianie poniżej kwalifikacji i przeszkody w dostępie do rynku pracy oznaczają, że kapitał ludzki i społeczny migrantów jest w znacznej mierze tracony³.

System poradnictwa prawnego w Polsce nie funkcjonuje w ramach żadnych wydzielonych struktur instytucjonalno-organizacyjnych. Osoby potrzebujące pomocy prawnika mają możliwość skorzystania z dostępnych na rynku usług prawniczych form pomocy, zarówno komercyjnych, jak i bezpłatnych, dostęp ten nie jest jednak w żaden sposób regulowany przez obowiązujące przepisy. Obecnie pomoc prawną dla cudzoziemców ubiegających się w Polsce o ochronę oferują w zasadzie jedynie wyspecjalizowane w tym zakresie organizacje pozarządowe. Ich działania uzupełniane są, szczególnie na etapie procedury sądowno-administracyjnej działaniami profesjonalnych pełnomocników procesowych tj. radców prawnych i adwokatów, jednak dzieje się to w niewielkim zakresie. Można spotkać także osoby fizyczne, nie reprezentujące żadnych organizacji ani kancelarii prawnych, które występują w sprawach o nadanie statusu uchodźcy w charakterze pełnomocników⁴.

Cudzoziemiec ma także prawo do korzystania z pomocy organizacji społecznych, która zgodnie z art. 31 § 1 k.p.a. Może polegać na wystąpieniu z wnioskiem o wszczęcie postępowania lub z żądaniem dopuszczenia organizacji do udziału w postępowaniu, które toczy się w sprawie cudzoziemca. Jeżeli organ administracji uzna, że wystąpienie organizacji społecznej jest uzasadnione jej celami statutowymi, a ponadto przemawia za tym interes społeczny, dopuszcza organizację do udziału w postępowaniu na prawach strony. Organizacja społeczna jest ponadto, na podstawie art. 31 § 5 k.p.a. Uprawniona, aby, za zgodą organu administracji publicznej, przedstawić mu swój pogląd w sprawie, wyrażony w uchwale lub oświadczeniu jej organu statutowego. Takie działania organizacji zajmujących się, zgodnie ze statutem, sprawami uchodźców, z całą pewnością można uznać za jedną z możliwych form świadczenia pomocy prawnej na ich rzecz.

Dopuszczalną przez obowiązujące przepisy formą pomocy prawnej na rzecz cudzoziemców jest także udział organizacji społecznej w postępowaniu sądowno-administracyjnym. Zgodnie z art. 25 § 4 i art. 25 § 1 ustawy prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi organizacje społeczne posiadają zdolność do występowania przed sądem administracyjnym (zdolność sądowa), a także uprawnienie do podejmowania czynności w postępowaniu w sprawach sądowno-administracyjnych (zdolność procesowa) w zakresie swojej statutowej działalności w sprawach dotyczących interesów praw-

³ K. Wysińska, *Magia imienia, magia firmy – dyskryminacja cudzoziemców na rynku pracy*, [w:] K. Wysińska, K. Wencel (red.), op. cit., s. 28–29.

⁴ A. Gutkowska, *Ewaluacja funkcjonowania poradnictwa prawnego dla uchodźców – analiza prawna i praktyczna*, Warszawa 2009, s. 1.

nych innych osób. Wynika z tego, iż organizacje te mają możliwość uczestniczenia, za zgodą sądu, w postępowaniu przed sądem i ochrony interesów cudzoziemca (art. 33 § 2 i art. 25 § 4 ustawy prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi), a nawet prawo złożenia skargi do sądu, o ile organizacja ta brała udział w postępowaniu administracyjnym w tej sprawie (art. 50 § 1 ustawy prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi). Możliwy jest także udział organizacji pozarządowych w postępowaniu kasacyjnym przed Naczelnym Sądem Administracyjnym.

Poradnictwem prawnym dla uchodźców w Polsce zajmują się wyspecjalizowane w tej tematyce organizacje pozarządowe. Organizacje te pozyskują środki na prowadzenie swojej działalności w drodze konkursów grantowych, dzięki czemu uchodźcy mają zapewnioną możliwość korzystania z ich usług bezpłatnie. Większość organizacji w mniejszym lub większym zakresie współpracuje ze sobą, a także z przedstawicielem Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do spraw Uchodźców w Polsce. Program bezpłatnej pomocy prawnej realizowany jest także jako jeden z elementów oferty uniwersyteckich poradni prawnych tzw. Klinik prawa. W ich ramach studenci, pod opieką doświadczonego pracownika naukowego, prowadzą sprawy z zakresu procedury o nadanie statusu uchodźcy⁵.

Pomoc prawna świadczona jest przez organizacje pozarządowe właściwie na każdym etapie procedury o nadanie statusu, poczynając od momentu złożenia wniosku (wniosek musi być złożony przez uchodźcę i nie ma możliwości działania przez pełnomocnika, ale udział pełnomocnika jest dopuszczalny) aż do przyłączenia się do postępowania przed sądem administracyjnym. Jak już wyżej wskazano, organizacje mają możliwość zgłoszenia swojego udziału w postępowaniu przed sądem administracyjnym i po uzyskaniu zgody sądu mają możliwość uczestniczenia w tym postępowaniu w charakterze uczestnika. Zdarza się, iż poszczególne organizacje decydują się na złożenie wniosku o przyłączenie do postępowania. Najczęściej są to sprawy o odmowie nadania statusu uchodźcy lub o odmowie przyznania innych form ochrony i wydaleniu z terytorium RP, a także, coraz częściej, sprawy dotyczące cofnięcia statusu uchodźcy (lub innej formy ochrony) i nakazu opuszczenia terytorium RP. Możliwe jest również świadczenie pomocy w różnych innych postępowaniach administracyjnych, a także cywilnych i karnych⁶.

Należy rozróżnić organizacje, dla których cudzoziemcy w Polsce są tylko jednymi z odbiorców działań, od podmiotów, które na zagadnieniu obecności w Polsce obcokrajowców skoncentrowały ogół swojej działalności. Kolejną kategorię stanowią organizacje, które nie ograniczają się do zagadnienia obecności cudzoziemców w Polsce, jest to jednak istotny obszar ich działalności. Należy tutaj wyróżnić przede wszystkim podmioty specjalizujące się w pomocy prawnej (także cudzoziemcom) i monitorowaniu przestrzegania prawa. Trzecia kategoria to organizacje, dla których zagadnienia związane z obecnością w Polsce cudzoziemców są podstawowym polem działalności. Podmioty te prowadzą centra informacyjne, udzielają porad, nauczają języka polskiego, organizują kursy zawodowe, propagują kulturę migranckich grup etnicznych i różnorodność kulturową. Do czwartej kategorii można zaliczyć organizacje, które incydentalnie podejmują zagad-

⁵ Ibidem, s. 9.

⁶ Ibidem, s. 15.

nienia obecności cudzoziemców w Polsce, skupiając się na innych obszarach działalności. Podmioty te włączają cudzoziemców jako grupę docelową realizowanych projektów lub zabierają głos w debacie na temat ich obecności w Polsce⁷.

Organizacje migranckie to podmioty, których założyciele urodzili się za granicą lub których członkowie są potomkami migrantów (zazwyczaj przedstawiciele drugiego pokolenia). Ponadto organizacja migrancka to organizacja typu non profit, która została oficjalnie zarejestrowana lub działa nieformalnie. Na tworzenie organizacji migranckich mogą wpływać różne czynniki, które ogólnie można podzielić na związane ze społecznością cudzoziemską, z krajem przyjmującym i z krajem pochodzenia migrantów. W wypadku społeczności cudzoziemskich na tworzenie i funkcjonowanie organizacji migranckich wpływa przede wszystkim sam proces migracji, który wyodrębnia tożsamość etniczną lub narodową migrantów, między innymi w wyniku kontaktu z obywatelami kraju przyjmującego i innymi grupami obcokrajowców. Bardzo ważna jest również charakterystyka samej społeczności, w tym profil demograficzny i społeczno-ekonomiczny migrantów (wiek, proporcje płci, religia, struktura zatrudnienia, wykształcenie) oraz długość przebywania poza krajem pochodzenia⁸.

Rządy kraju przyjmującego mogą ułatwiać tworzenie stabilnych grup cudzoziemskich i wspierać ich działalność, między innymi w celu prowadzenia dialogu z daną społecznością za pośrednictwem organizacji migranckich. Jednocześnie otoczenie polityczne i instytucjonalne w społeczeństwie przyjmującym może wpływać pozytywnie lub negatywnie na powstawanie takich podmiotów. Specyfika wsparcia zależy zarówno od stopnia rozwinięcia trzeciego sektora w danym państwie, jak i od polityki imigracyjnej czy integracyjnej danego kraju, a także od tego, czy migranci są postrzegani jako przebywający tam tymczasowo obcokrajowcy, czy też jako nowi obywatele. Jeśli imigranci są traktowani przede wszystkim jako cudzoziemcy, to rola państwa ogranicza się do procedur prawnych, takich jak legalizacja pobytu, uzyskanie pozwolenia na pracę, walka z nielegalną migracją. Z kolei widząc w migrantach nowych obywateli, państwo wspiera ich integrację, w tym partycypację społeczną. Nie bez znaczenia dla samoorganizowania się migrantów pozostaje polityka kraju wysyłającego wobec własnej diaspory, kondycja społeczeństwa obywatelskiego w państwie pochodzenia, sytuacja polityczna oraz kultura i tradycja zrzeszania się. Rządy i organizacje w społeczeństwach wysyłających mogą sprzyjać tworzeniu spójnej społeczności imigrantów w społeczeństwie przyjmującym, w nadziei podtrzymania ich tożsamości narodowej i utrzymania kontaktu z krajem pochodzenia (za czym idą również konkretne zyski, w tym transfery pieniężne od migrantów)⁹.

Organizacje migranckie wyznaczają sobie zwykle dwa szeroko pojęte cele. Po pierwsze, zajmują się kwestią solidarności, rozrywki i kultury. Po drugie, pełnią funkcje reprezentacyjną własnej grupy oraz rzeczniczą i lobbingsową – zarówno w kraju przyjmującym,

⁷ M. Pawlak, P. Mateusz-Protasiewicz, *Organizacje pozarządowe wobec cudzoziemców w Polsce – od pomocy doraźnej do upowszechniania europejskiej ramy polityki integracji*, „Kwartalnik o problematyce społeczeństwa obywatelskiego Trzeci Sektor” 2015, nr 2, s. 20–21.

⁸ A. Piłat, J. Seges-Frelak, *Organizacje migracje w Polsce*, „Kwartalnik o problematyce społeczeństwa obywatelskiego Trzeci Sektor” 2015, nr 2, s. 33.

⁹ Ibidem.

jak i w kraju pochodzenia. Organizacje migranckie mogą mieć charakter defensywny i powstawać (funkcjonować) w odpowiedzi na wykluczenie, albo mieć charakter ofensywny, kiedy ich powstawanie wynika z chęci odróżniania się imigrantów od innych grup czy od społeczeństwa przyjmującego. Można również wyróżnić organizacje, które mają na celu wspieranie procesu integracji, i organizacje, które dążą do zachowania swojej tożsamości etnicznej. Organizacje migranckie możemy sklasyfikować według podstawowej typologii, dzieląc je na:

formalne (fundacje, stowarzyszenia, związki wyznaniowe) lub nieformalne (nieformalne grupy religijne, hobbystyczne, polityczne – powstające i znikające w reakcji na wydarzenie polityczne w kraju pochodzenia, sieci społecznościowe);

działające we współpracy z państwem pochodzenia lub działające w opozycji (niezależnie) do państwa pochodzenia;

działające na rzecz współpracy ze społeczeństwem przyjmującym lub działające w większym stopniu na rzecz utrzymania tożsamości (więzów) wewnątrz grupy migranckiej;

działające profesjonalnie (stanowią podstawowe miejsca pracy cudzoziemców i działają na zasadzie otrzymywanych dotacji i grantów) lub nieprofesjonalnie (są dla cudzoziemców dodatkową, często wolontariacką formą działalności, prowadzoną na marginesie życia zawodowego)¹⁰.

Organizacje pozarządowe w Polsce mogą oddziaływać na politykę migracyjną na trzy sposoby. Po pierwsze, mogą wpływać na kształt prawa migracyjnego i dokumentów programowych dotyczących polityki migracyjnej – zarówno przez aktywny udział w formalnych konsultacjach publicznych, jak i przez petycje, wspólne stanowiska, konferencje, seminaria, publikacje, a także mniej sformalizowane kontakty z urzędnikami. Po drugie, mogą monitorować i oceniać realizowaną politykę migracyjną i stosowane prawo migracyjne, wskazywać błędy i lobbować na rzecz ich zmian. Po trzecie, mogą brać udział we wdrażaniu tej polityki – choć cele organizacji pozarządowych nie zawsze muszą być zbieżne z celami polityki państwa – uzupełniając działania instytucji państwowych lub zastępując państwo w realizacji określonych działań, na przykład przez wykonywanie zadań zleconych przez państwo¹¹.

Udzielaniem konkretnej pomocy przebywającym w Polsce cudzoziemcom zajmują się głównie organizacje pozarządowe, wykorzystując pozyskiwane na ten cel środki publiczne. To zgodny z założeniami optymalizacji międzysektorowej współpracy podział zadań, w ramach którego każdy z jej partnerów koncentruje się na tym, w czym jest mocniejszy. Niemniej jednak swoista monokultura tak zorganizowanej współpracy jest w Polsce zbyt daleko idąca, szczególnie jeśli dochodzi do koncentracji dostępnych środków publicznych w jednym funduszu – wszelkie opóźnienia i błędne rozwiązania organizacyjne skutkują wówczas możliwością załamania się systemu wsparcia. Na szczęście zjawiskiem pozytywnym jest dywersyfikacja form wsparcia świadczonego przez poszczególne organizacje¹².

¹⁰ Ibidem, s. 34.

¹¹ M. Lesińska, R. Stefańska, *Wpływ organizacji pozarządowych na politykę migracyjną Polski i jego uwarunkowania*, „Kwartalnik o problematyce społeczeństwa obywatelskiego Trzeci Sektor” 2015, nr 2, s. 54–55.

¹² „Kwartalnik o problematyce społeczeństwa obywatelskiego Trzeci Sektor” 2015, nr 2, s. 63.

Przegląd inicjatyw polskich organizacji pozarządowych

Centrum pomocy prawnej im. Haliny Nieć

Centrum pomocy prawnej im. Haliny Nieć jest pozarządową organizacją pożytku publicznego z Krakowa. Misją stowarzyszenia jest pomoc prawna dla osób społecznie marginalizowanych, których prawa i wolności są naruszane, a także krzewienie kultury prawnej w Polsce, rozwój demokracji, upowszechnianie i propagowanie idei poszanowania praw człowieka i państwa prawa oraz kształtowanie społeczeństwa obywatelskiego, a także idea bezpłatnej pomocy prawnej dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Stowarzyszenie osiąga swoje cele, udzielając bezpłatnej pomocy prawnej, monitorując przestrzeganie praw człowieka, prowadząc badania, szkolenia, kampanie społeczne i działalność edukacyjną. Z pomocy Centrum pomocy prawnej im. Haliny Nieć korzystają osoby szczególnie narażone na naruszenia praw człowieka, które same nie są w stanie dochodzić swoich praw – głównie cudzoziemcy poszukujący w Polsce ochrony przed prześladowaniem i wojną w ojczystym kraju, ubiegający się o nadanie statusu uchodźcy lub innych form ochrony. W realizowaniu swojej misji stowarzyszenie koncentruje się zwłaszcza na pomocy uchodźcom należącym do tak zwanych grup szczególnej troski, czyli między innymi dziećmi uchodźcom¹³.

Stowarzyszenie Centrum wsparcia Imigrantów i Imigrantek

Stowarzyszenie Centrum wsparcia Imigrantów i Imigrantek rozpoczęło działalność od – prowadzonych w ramach wolontariatu – kursów języka polskiego i poradnictwa związanego z legalizacją pobytu. Początkowo cele dotyczyły wyłącznie bezpośredniego wsparcia imigrantów i imigrantek, a także stworzenia przyjaznej przestrzeni do spotkań. Aktualnie celem jest zapewnienie cudzoziemcom jak najlepszych usług, związanych między innymi z uczestnictwem w rynku pracy oraz reagowanie na przejawy dyskryminacji obcokrajowców¹⁴.

Fundacja „Nasz Wybór”

Fundacja „Nasz Wybór” została założona przez Ukraińców i ich przyjaciół Polaków, aby pracować na rzecz ukraińskich migrantów w Polsce, pomagać im w integracji z polskim społeczeństwem i polską kulturą, a także zapoznawać Polaków z kulturą ukraińską. Głównym celem fundacji jest pomoc w integrowaniu ukraińskich migrantów z polskim społeczeństwem, wspieranie rozwoju kontaktów kulturalnych, oświatowych, ekonomicznych i politycznych między Polską i Ukrainą oraz upowszechnianie wartości demokratycznych i społeczeństwa obywatelskiego. Większość działań jest oczywiście skierowana

¹³ M. Sobczyk, *Centrum pomocy prawnej im. Haliny Nieć*, „Kwartalnik o problematyce społeczeństwa obywatelskiego Trzeci Sektor” 2015, nr 2, s. 64.

¹⁴ M. Siciarek, *Centrum wsparcia Imigrantów i Imigrantek*, „Kwartalnik o problematyce społeczeństwa obywatelskiego Trzeci Sektor” 2015, nr 2, s. 68.

do migrantów z Ukrainy w Polsce, fundacja jednak regularnie włącza się w inicjatywy i projekty dotyczące innych grup obcokrajowców przebywających w Polsce¹⁵.

Fundacja Ternopilska

Fundacja Ternopilska – jedna z pierwszych w Polsce organizacji pozarządowych założonych przez migrantów z Ukrainy – zapewnia przede wszystkim pomoc migrantom w uzyskaniu samodzielności i przyjęciu odpowiedzialności za własną przyszłość. Głównym celem statutowym fundacji jest działanie na rzecz integracji obywateli państw trzecich ze społeczeństwem polskim, z poszanowaniem jego praw i tradycji¹⁶.

W Polsce od pewnego czasu wymiar genderowy jest uwzględniany zarówno w analizach naukowych migracji, jak i w działalności organizacji pozarządowych świadczących pomoc migrantom. Sytuacja w tej dziedzinie w Polsce jest jednak dość specyficzna i różni się od sytuacji w wielu krajach Europy zachodniej, gdzie w działania na rzecz migrantów są również zaangażowane różne organizacje zrzeszające migrantów. W Polsce organizacji takich jest wyjątkowo mało, działania istniejących podmiotów są zaś dość ograniczone. Co więcej, nie ma również organizacji skupiających swoje działania na wspieraniu kobiet migrantek, które to organizacje często można spotkać w krajach o dłuższym doświadczeniu imigracji. Działaniami na rzecz migrantów zajmują się podmioty mające przede wszystkim za cel niesienie szeroko rozumianej pomocy imigrantom, organizacje szerzej zajmujące się prawami człowieka i pomocą oraz organizacje działające na rzecz praw kobiet. O ile w wypadku organizacji feministycznych wymiar genderowy w działaniach na rzecz imigrantów jest wpisany w profil organizacji, o tyle w wypadku pozostałych podmiotów zwrócenie uwagi w swojej działalności na różne potrzeby imigrantów w zależności od płci często wynikało z praktyki, nie zaś z przekonania i pierwotnych założeń¹⁷.

Przykładem całościowych działań w zwalczaniu przemocy wobec migrantów jest podpisanie porozumienia w sprawie standardowych procedur postępowania w zakresie rozpoznawania, przeciwdziałania oraz reagowania na przypadki przemocy seksualnej lub przemocy związanej z płcią wobec cudzoziemców przebywających w ośrodkach dla osób ubiegających się o nadanie statusu uchodźcy. Dokument ten podpisali: Szef Urzędu do Spraw Cudzoziemców, Komendant Główny Policji, Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do Spraw Uchodźców (UNHCR), Fundacja La Strada oraz Centrum Pomocy Prawnej im. Haliny Nieć. W ramach porozumienia powstał wspólny system przeciwdziałania przemocy seksualnej. Obecnie przy każdym ośrodku dla cudzoziemców funkcjonują zespoły współdziałania, w skład których wchodzi: przedstawiciel organizacji pozarządowej, pracownik urzędu do spraw cudzoziemców odpowiedzialny za określony ośrodek, kierownik lokalnej jednostki policji (lub wyznaczony funkcyjna-

¹⁵ D. Popil, *Fundacja „Nasz Wybór”*, „Kwartalnik o problematyce społeczeństwa obywatelskiego Trzeci Sektor” 2015, nr 2, s. 68.

¹⁶ M. Jakubowycz, *Fundacja Ternopilska*, „Kwartalnik o problematyce społeczeństwa obywatelskiego Trzeci Sektor” 2015, nr 2, s. 77.

¹⁷ J. Fomina, *Czy migracja ma płęć? Analiza działalności organizacji pozarządowych wspierających migrantów w Polsce*, [w:] J. Segeš-Frelak, K. Grot (red.), *W poszukiwaniu nowych wzorów integracji cudzoziemców wybór tekstów polskiego forum integracyjnego*, Warszawa 2013, s. 65.

riusz). Każdy zespół współpracuje z personelem medycznym w danym ośrodku, z przedstawicielami innych instytucji i reprezentantami środowisk uchodźczych. Ponadto inne organizacje prowadziły lub planowały projekty skierowane na przeciwdziałanie przemocy, w tym przemocy seksualnej, ale nie uzyskały finansowania (w tym Stowarzyszenie Interwencji Prawnej, Instytut Spraw Publicznych oraz Centrum Praw Kobiet). Pomoc dzieciom migrantom, szczególnie dzieciom pozostawionym bez opieki dorosłych, w dużym zakresie świadczy kilka instytucji, w tym Fundacja Dzieci Niczyje oraz Fundacja La Strada¹⁸.

Programy integracyjne działające w Polsce koncentrują się na jednej kategorii obcokrajowców przebywających w Polsce, czyli na osobach, które uzyskały status uchodźcy. Przy tworzeniu programów integracyjnych należy wziąć pod uwagę cechy etniczne, kulturowe, potrzeby każdej z grup uprawnionych do takiej formy wsparcia. Zasadne wydają się rozwiązania stosowane przez te państwa, które przy projektowaniu i realizacji sprofilowanych programów współdziałają ze społecznościami imigranckimi. Ważnym elementem procesu integracji jest uświadomienie społeczeństwu istnienia osób odmiennych kulturowo i ich obecności w codziennym życiu, wskazując korzyści, jakie społeczeństwo może osiągnąć przez włączenie doń migrantów. Indywidualne programy integracji mają na celu ułatwienie uchodźcom adaptacji w Polsce przez udzielenie pomocy w nauce języka polskiego, znalezienie pracy, a także mieszkania. Główne założenia programu to zapewnienie bezpieczeństwa socjalnego poprzez przyznawanie świadczeń pieniężnych w celu stworzenia możliwości podejmowania działań integracyjnych oraz poradnictwo prawne, rodzinne i psychologiczne¹⁹.

Program integracyjny powinien zostać gruntownie przebudowany w taki sposób, aby z jednej strony, dawać uchodźcy więcej wsparcia, a z drugiej – bardziej motywować go do podejmowania samodzielnych działań. Bardzo słabym elementem programu jest współdziałanie między różnymi instytucjami odpowiedzialnymi za integrację uchodźców. Należy wzmocnić współpracę między nimi oraz zorganizować system wymiany doświadczeń instytucjonalnych związanych z pracą z uchodźcami. Organizacje pozarządowe doświadczone w pracy z uchodźcami i innymi grupami imigrantów potrafią bardziej elastycznie i efektywnie dostosowywać swoje działania do potrzeb uchodźców. Mają one także ogromne doświadczenie w takiej pracy. Należy wziąć pod uwagę przekazanie części kompetencji związanych z integracją tego typu instytucjom, co połączone byłoby to z przekazaniem środków publicznych na ich realizację. Oczywiście, podstawowym warunkiem takiej współpracy byłoby zapewnienie ciągłości prowadzonych przez nich działań i wprowadzenie systemu monitoringu oraz standaryzacji usług²⁰.

Nawiązanie kontaktów ze środowiskiem lokalnym i zakorzenienie się w nowym miejscu jest jednym z ważnych elementów procesu integracji. Obecnie kontakty między uchodźcami a środowiskiem lokalnym są bardzo ograniczone – w ośrodkach przebywają najczęściej odizolowani, programy integracyjne nie są wyposażone w odpowiednie narzędzia inicjujące takie kontakty. W rezultacie pojawiają się różnego typu sytuacje konfliktowe.

¹⁸ Ibidem, s. 66.

¹⁹ J. Frelak W. Klaus, *Integracja uchodźców w Polsce. Rekomendacje i dobre praktyki*, Warszawa 2017, s. 247.

²⁰ Ibidem.

Polityka integracyjna państwa powinna zawierać dwa komplementarne elementy: z jednej strony, bezpośrednie działania zmierzające do integracji migrantów, a z drugiej – różnorakie przedsięwzięcia mające na celu zwalczanie zjawiska wykluczenia społecznego różnych grup społecznych, w tym obcokrajowców. Działania te powinny obejmować także walkę z rasizmem i ksenofobią oraz zwalczać dyskryminację w życiu społecznym i zawodowym²¹.

Streszczenie

Polityka integracyjna wobec cudzoziemców

Skala migracji do Polski jest znacznie mniejsza niż w większości państw członkowskich unii europejskiej, dodatkowo ma ona charakter pobytu krótkookresowego lub stanowi etap przejściowy w drodze do krajów Europy Zachodniej. Z tego powodu samoorganizowanie się migrantów w Polsce również następuje w ograniczonym zakresie. Społeczność migrantów w niewielkim stopniu uczestniczy w dialogu z administracją czy władzami lokalnymi, migranci zaś nie tworzą w zasadzie żadnych form spójnej reprezentacji. W ostatnim czasie można jednak zaobserwować, że wraz z rosnącą liczbą osób decydujących się na długotrwały pobyt w Polsce nabiera dynamiki także proces samoorganizowania się migrantów.

Słowa kluczowe: migracja, polityka integracyjna, dyskryminacja, uprzedzenie, indywidualny program integracyjny

Summary

Integration policy in relation to foreigners

The scale of migration to Polish is much smaller than in most Member States of the European Union, also has the character of a short-term stay or a transitional stage on the way to Western Europe. For this reason, self-organization of migrants in Poland also occurs to a limited extent. Community migrants slightly involved in a dialogue with the administration or local authorities, migrants and do not form the basis of any form of coherent representation. In recent times, however, you can see that with the increasing number of people opting for long-term stay in Poland is again accelerating the process of self-organization of migrants.

Keywords: migration, integration policies, discrimination, prejudice, individual integration program

²¹ Ibidem.

dr Bartłomiej Gadecki
p.o. Prokuratora Rejonowego
Olsztyn-Północ w Olsztynie

mgr Elwira Natalia Kałędek
Doktorantka

Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ROZDZIAŁ VI

Prokuratura wobec przestępstw z nienawiści

Wprowadzenie

W ostatnich latach można zaobserwować wzrost zainteresowania przedstawicielei doktryny problematyką przestępstw z nienawiści. Należy zauważyć, że opracowania na temat przestępstw z nienawiści dotyczą głównie wykładni poszczególnych znamion przestępstw popełnianych z powodów dyskryminacyjnych (w szczególności art. 119, 256 i 257 k.k.¹) oraz analizy przyczyn, skali zjawiska². Niniejsza publikacja ma na celu ukazanie, jak przedstawia się kwestia prowadzenia i nadzorowania spraw o przestępstwa z nienawiści na tle innych rodzajów przestępstw, co do których wprowadzono odmienne reguły ich prowadzenia, pod względem właściwości rzeczowej oraz miejscowej powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury.

Właściwość rzeczowa i miejscowa powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury

Podstawowym aktem regulującym organizację prokuratury jest ustawa z dnia 28 stycznia 2016 r. Prawo o prokuraturze³. Zgodnie z art. 16 pr. prok. powszechnymi jednostkami organizacyjnymi prokuratury są: Prokuratura Krajowa, prokuratury regionalne, proku-

¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. 2016, poz. 1137, tekst jednolity).

² Zob. K. Karsznicki, *Przestępstwa popełniane z pobudek rasistowskich lub ksenofobicznych*, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 2, s. 16 i n.; W. Kulesza, *Pochwalanie faszyzmu i komunizmu w świetle prawa karnego (uwagi de lege praevia, lata et ferenda)*, [w:] A. Michalska-Warias, I. Nowikowski, J. Piórkowska-Flieger (red.), *Teoretyczne i praktyczne problemy współczesnego prawa karnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Bojarskiemu*, Lublin 2011, s. 415 i n.; R.A. Stefański, *Przestępstwo publicznego znieważania grupy ludności lub osoby z powodu dyskryminacyjnego (art. 257 k.k.)*, „Prokuratura i Prawo” 2006, nr 6, s. 24 i n.; M. Duda, *Przestępstwa z nienawiści w świetle teorii i praktyki orzeczniczej*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014, s. 68 i n.; M. Duda, *Uchodźcy, imigranci i mniejszości jako ofiary przestępstw z nienawiści*, [w:] W. Pływaczewski, M. Ilnicki (red.), *Uchodźcy – nowe wyzwania dla bezpieczeństwa europejskiego na tle standardów praw człowieka*, Olsztyn 2015, s. 180 i n.; P. Bachmat, *Przestępstwo publicznego propagowania faszystowskiego lub innego totalitarnego ustroju państwa lub nawoływania do nienawiści (art. 256 § 1 k.k.)*, [w:] A. Siemaszko (red.), *Stosowanie prawa. Księga jubileuszowa z okazji XX-lecia Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości*, Warszawa 2011, s. 672 i n.

³ Ustawa z dnia 28 stycznia 2016 r. Prawo o prokuraturze (Dz. U. 2016, poz. 177, tekst jednolity ze zm.); dalej przytaczana jako pr. prok.

ratury okręgowe i prokuratury rejonowe. Każdy ze „szczebli” prokuratury ma inne, określone ustawą, zadania. Odnosnie do prowadzenia postępowań należy wskazać, że jednym z departamentów w Prokuraturze Krajowej jest Departament do Spraw Przestępczości Zorganizowanej i Korupcji, właściwy w sprawach ścigania przestępczości zorganizowanej, najpoważniejszej przestępczości korupcyjnej oraz przestępczości o charakterze terrorystycznym (art. 19 § 2 pr. prok.). Natomiast do podstawowych zadań prokuratury regionalnej należy prowadzenie i nadzorowanie postępowań przygotowawczych w sprawach ścigania najpoważniejszej przestępczości finansowo-gospodarczej i skarbowej oraz przeciwko obrotowi gospodarczemu względem mienia o wielkiej wartości (art. 22 § 2 pr. prok.). Z kolei do podstawowych zadań prokuratury okręgowej należy prowadzenie i nadzorowanie postępowań przygotowawczych w sprawach o poważne przestępstwa kryminalne, finansowe i skarbowe (art. 23 § 2 pr. prok.). Prokuratury rejonowe prowadzą sprawy, których prowadzenie nie zostało przekazane na „szczebel” wyższy (art. 24 § 2 pr. prok.).

Analizując pr. prok. można stwierdzić, że sprawy karne co do zasady prowadzone są przez prokuratury rejonowe, z wyłączeniem spraw przekazanych do prokuratur nadrzędnych. Można także zauważyć, że pr. prok. nie wskazuje w sposób enumeratywny spraw podlegających prowadzeniu na szczeblu prokuratury okręgowej, regionalnej, czy Prokuratury Krajowej, poprzez podanie konkretnych artykułów k.k., tylko często posługuje się wyrażeniami mającymi charakter ocenny (np. „najpoważniejszej” przestępczości korupcyjnej, „najpoważniejszej” przestępczości finansowo-gospodarczej i skarbowej, „poważne” przestępstwa kryminalne, finansowe i skarbowe). Dla porównania, k.p.k.⁴ określa właściwość sądów okręgowych poprzez podanie konkretnych przestępstw (np. będących zbrodniami, występками z określonych rozdziałów k.k., czy poprzez podanie konkretnych artykułów k.k.). Należy nadmienić, że art. 119 § 1 k.k. zagrożony jest karą pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5 i umiejscowiony jest w rozdziale XVI k.k. zatytułowanym „Przestępstwa przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstwa wojenne”. Z kolei czyny z art. 256 § 1 i 2 k.k. zagrożone są grzywną, karą ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2, a czyn z art. 257 k.k. karą pozbawienia wolności do lat 3 i znajdują się w rozdziale XXXII k.k. („Przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu”). Zatem rozpoznanie sprawy w pierwszej instancji za przestępstwo z art. 119 § 1 k.k. należy do właściwości sądu okręgowego (art. 25 § 1 pkt 2 k.p.k.), a o czyn z art. 256 § 1 i 2 k.k. oraz z art. 257 k.k. – do właściwości sądu rejonowego (art. 24 § 1 k.p.k.). Przy czym rozwiązanie przyjęte przez pr. prok. nie jest wadliwe, bowiem pozwala prowadzić sprawy na szczeblu prokuratury okręgowej, regionalnej, czy Prokuratury Krajowej o odpowiednim ciężarze gatunkowym, bez ryzyka, że prosta sprawa będzie prowadzona w prokuraturze nadrzędnej nad prokuraturą rejonową tylko dlatego, że czyn wyczerpuje znamiona określonego przestępstwa, nie każda bowiem sprawa np. o zbrodnię jest sprawą skomplikowaną i wymagającą dużego nakładu pracy.

W pr. prok. nie wskazano na kwestie tzw. przestępstw z nienawiści, lecz nie oznacza to, że sprawy o te czyny nie mogą być prowadzone w prokuraturach nadrzędnych nad prokuraturą rejonową, np. gdy sprawa jest poważnym przestępstwem kryminalnym.

⁴ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (tekst jedn. Dz.U. z 2016, poz. 1749); dalej przytaczana jako k.p.k.

Aktem prawnym określającym m.in. wewnętrzną strukturę organizacyjną i zadania komórek organizacyjnych powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury jest wydane na podstawie art. 36 § 1 pr. prok. rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 kwietnia 2016 r. regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury⁵. W reg. prok. z 2016 r. wskazano, że działający w ramach Prokuratury Krajowej Departament do Spraw Przestępczości Zorganizowanej i Korupcji ma za zadanie:

1) prowadzenie i nadzorowanie postępowań przygotowawczych w sprawach o przestępstwa:

- a) noszące cechy przestępczości zorganizowanej, w tym transgranicznej;
- b) z wykorzystaniem Internetu oraz zaawansowanych technologii i systemów komputerowych o zasięgu krajowym i międzynarodowym (cyberprzestępczości zorganizowanej);
- c) łapownictwa w organach władzy ustawodawczej, organach administracji rządowej, samorządowej, organach ścigania i kontroli,
- d) o charakterze terrorystycznym, o którym mowa w art. 115 § 20 k.k.;
- e) inne, które ze względu na charakter i wagę sprawy, na podstawie polecenia Prokuratora Generalnego lub Prokuratora Krajowego, zostały przekazane do prowadzenia przez Departament (§ 20 reg. prok. z 2016 r.).

Z kolei w skład prokuratury regionalnej mogą wchodzić w szczególności takie komórki organizacyjne jak:

- 1) Wydział do Spraw Przestępczości Gospodarczej;
- 2) Wydział do Spraw Przestępczości Finansowo-Skarbowej (§ 27 ust. 1 reg. prok. z 2016 r.).

Przy czym w prokuraturze regionalnej mogą być utworzone działy obejmujące zakresem swojej właściwości:

- 1) prowadzenie i nadzorowanie spraw dotyczących błędów medycznych, których skutkiem jest śmierć człowieka;
- 2) prowadzenie i nadzorowanie wieloosobowych spraw o poważne przestępstwa z wykorzystaniem Internetu oraz zaawansowanych technologii i systemów informatycznych (cyberprzestępczość):

- a) o skomplikowanym stanie faktycznym lub
- b) jeżeli wartość szkody wyrządzonej przestępstwem przekracza kwotę, o której mowa w art. 115 § 6 k.k. (§ 27 ust. 2 reg. prok. z 2016 r.).

Jednocześnie w § 28 reg. prok. z 2016 r. wskazano, że komórki organizacyjne w prokuraturze regionalnej realizują w szczególności następujące zadania:

- 1) prowadzenie i nadzorowanie postępowań przygotowawczych w sprawach o najpoważniejsze przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu względem mienia wielkiej wartości, o którym mowa w art. 115 § 6 k.k.;
- 2) prowadzenie i nadzorowanie postępowań przygotowawczych w sprawach o najpoważniejsze przestępstwa finansowo-skarbowe względem mienia wielkiej wartości, o którym mowa w art. 115 § 6 k.k.;

⁵ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 kwietnia 2016 r. regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury (Dz. U. 2016, poz. 508 ze zm.); dalej przytaczana jako reg. prok. z 2016 r.

3) prowadzenie i nadzorowanie postępowań przygotowawczych w innych sprawach gospodarczych ze względu na ich zawilość i szczególną wagę.

Natomiast w skład prokuratury okręgowej mogą wchodzić w szczególności następujące komórki organizacyjne:

1) Wydział Śledczy;

2) Wydział do Spraw Przestępczości Gospodarczej (§ 29 ust. 1 reg. prok. z 2016 r.).

W prokuraturze okręgowej mogą być też utworzone działy obejmujące zakresem swojej właściwości:

1) prowadzenie i nadzorowanie spraw dotyczących błędów medycznych, których skutkiem jest ciężkie uszkodzenie ciała człowieka;

2) prowadzenie i nadzorowanie spraw o przestępstwa z wykorzystaniem Internetu oraz zaawansowanych technologii i systemów informatycznych (cyberprzestępczość):

a) o skomplikowanym stanie faktycznym lub

b) jeżeli wartość szkody wyrządzonej przestępstwem przekracza kwotę, o której mowa w art. 115 § 5 k.k. (§ 29 ust. 2 reg. prok. z 2016 r.).

Jednocześnie w § 30 reg. prok. z 2016 r. wskazano, że komórki organizacyjne w prokuraturze okręgowej realizują w szczególności następujące zadania:

1) prowadzenie i nadzorowanie postępowań przygotowawczych w sprawach o najpoważniejsze przestępstwa o charakterze kryminalnym;

2) prowadzenie i nadzorowanie postępowań przygotowawczych w sprawach o przestępstwa finansowo-skarbowe inne niż wymienione w § 28 pkt 2 reg. prok. z 2016 r.;

3) prowadzenie i nadzorowanie spraw o przestępstwa z wykorzystaniem Internetu oraz zaawansowanych technologii i systemów informatycznych, inne niż wymienione w § 28 pkt 3 reg. prok. z 2016 r.;

4) prowadzenie i nadzorowanie, na podstawie zarządzenia Prokuratora Krajowego, postępowań przygotowawczych w określonej kategorii spraw.

Analizując postanowienia reg. prok. z 2016 r. trzeba zauważyć, że każdemu „szczeblowi” prokuratury przypisano określone zadania dotyczące prowadzenia lub nadzorowania postępowań o określone kategorie przestępstw. Można stwierdzić, że obowiązuje zasada: „im poważniejsze przestępstwo, tym wyższy szczebel prokuratury”. Zgodnie z reg. prok. z 2016 r. prokuratury wyższego rzędu niż prokuratura rejonowa zajmują się zwalczaniem głównie przestępczości zorganizowanej oraz gospodarczej. Nowością w porównaniu z poprzednio obowiązującymi regulaminami wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury⁶ jest zwrócenie uwagi na zagadnienie cyberprzestępczości i tzw. błędów medycznych. Przy czym kategorie spraw, do których prowadzenia zobligowane zostały poszczególne szczeble prokuratury, nie zostały wskazane poprzez podanie konkretnych artykułów k.k.⁷, ale często poprzez użycie

⁶ Zob. rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 11 września 2014 r. regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury (Dz. U. 2014, poz. 1218 ze zm.); rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 marca 2010 r. regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury (Dz. U. 2014, poz. 144, tekst jednolity); rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 27 sierpnia 2007 r. regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury (Dz. U. 2007, Nr 169, poz. 1189 ze zm.).

⁷ Takie rozwiązanie przewidziano po części w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 11 września 2014 r. regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury (Dz. U. 2014, poz. 1218 ze zm.) – zob. § 9 ww. rozporządzenia.

zwrotów mających charakter ocenny. Można także zauważyć, że w reg. prok. z 2016 r. nie wskazano na przestępstwa z nienawiści, lecz nie oznacza to, że prokuratury nadrzędne nad prokuratūrą rejonową nie mogą prowadzić tego typu spraw, jeżeli zająd przesłanki, o których mowa np. w § 20 pkt 1 lit. e reg. prok. z 2016 r., § 30 pkt 1 reg. prok. z 2016 r.

Odnosnie do właściwości miejscowej, zgodnie z § 116 ust. 1 reg. prok. z 2016 r. do określenia właściwości miejscowej jednostki prokuratury stosuje się odpowiednio przepisy art. 31–34 k.p.k., a także przepisy § 113–115 reg. prok. z 2016 r. Zatem zasadniczo właściwość miejscowa jednostek prokuratury pokrywa się z właściwością miejscową sądów. Jednakże w reg. prok. z 2016 r. przewidziano pewne odstępstwa od właściwości miejscowej jednostek prokuratury w następujących przypadkach:

prokurator, który wszczął lub nadzoruje postępowanie przygotowawcze w sprawie o przestępstwo popełnione na obszarze właściwości kilku prokuratur, prowadzi je lub nadzoruje do zakończenia, także po wyłączeniu materiałów do odrębnego postępowania, chyba że przekazanie sprawy innemu prokuratorowi, właściwemu miejscowo, będzie miało istotny wpływ na przebieg i wyniki postępowania (§ 113 reg. prok. z 2016 r.);

w sprawach o przestępstwo określone w art. 209 k.k. postępowanie przygotowawcze prowadzi się lub nadzoruje w jednostce, na której obszarze właściwości stale zamieszkuje lub czasowo przebywa pokrzywdzony (§ 114 ust. 1 reg. prok. z 2016 r.);

w sprawach o przestępstwa popełnione za pośrednictwem sieci teleinformatycznej i telekomunikacyjnej postępowanie przygotowawcze prowadzi się lub nadzoruje w jednostce, na której obszarze właściwości sprawca działał; jeżeli nie można ustalić miejsca działania sprawcy, właściwą do prowadzenia lub nadzorowania postępowania jest ta jednostka, na obszarze właściwości której zostało ujawnione przestępstwo (§ 114 ust. 2 reg. prok. z 2016 r.);

prokurator, który został zawiadomiony o dokonanym przestępstwie, co do którego prowadzenia lub nadzorowania nie jest właściwy miejscowo, jest obowiązany zapewnić niezwłoczne dokonanie czynności niezbędnych dla zabezpieczenia śladów i dowodów przestępstwa, a następnie przekazać sprawę według właściwości (§ 115 ust. 1 reg. prok. z 2016 r.);

w sprawach o kradzieże w transporcie lądowym, wodnym i powietrznym oraz o przestępstwa dokonane na szkodę pasażerów korzystających z tego transportu właściwy do prowadzenia albo nadzorowania postępowania przygotowawczego jest prokurator, w którego okręgu działania przestępstwo zostało ujawnione, a w razie niemożności określenia miejsca ujawnienia przestępstwa właściwy jest prokurator, który przyjął lub w którego okręgu działania przyjęto zawiadomienie o przestępstwie (§ 115 ust. 2 i 3 reg. prok. z 2016 r.).

Przy czym odstępstwo od ogólnej właściwości miejscowej jednostki prokuratury może też wynikać z zarządzenia prokuratora regionalnego powierzającego prokuraturze rejonowej prowadzenie i nadzorowanie postępowań przygotowawczych w określonej kategorii spraw (zob. § 36 pkt 2 reg. prok. z 2016 r.). Takie rozwiązanie może być przyjęte np. co do spraw o czyn z art. 310 § 1 k.k.

Należy zauważyć, że różne są powody odstępstwa od właściwości miejscowej jednostek prokuratury, wśród których można wymienić: wzgląd na osobę pokrzywdzonego (w przypadku spraw o czyn z art. 209 k.k.), konieczność szybkiego zabezpieczenia dowodów (§ 115 ust. 1 reg. prok. z 2016 r.), trudność w ustaleniu rzeczywistego miej-

scą czynu (§ 115 ust. 2 i 3 reg. prok. z 2016 r.), konieczność ustalenia całości przestępstwa, działalności jednego sprawcy (§ 114 ust. 2 reg. prok. z 2016 r.), zapewnienie prawidłowego toku i przebiegu postępowania, co do wszystkich wątków (też względem racjonalnego wykorzystanie kadr, bowiem gdyby wyłączony wątek postępowania miał być prowadzony przez innego prokuratora, wtedy kolejny prokurator musiałby zapoznawać się z aktami) (§ 113 reg. prok. z 2016 r.).

Odstępstwo od właściwości miejscowej może również wynikać z rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości. Zgodnie z art. 35 § 3 pr. prok. Minister Sprawiedliwości może określić, w drodze rozporządzenia, właściwość powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury w sprawach o poszczególne rodzaje przestępstw niezależnie od miejsca ich popełnienia oraz w sprawach cywilnych, administracyjnych, w sprawach o wykroczenia, a także w innych postępowaniach prowadzonych na podstawie ustaw niezależnie od ogólnej właściwości powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury, mając na względzie skuteczne zwalczanie przestępczości i zapewnienie sprawności postępowań. Na podstawie art. 35 § 3 pr. prok. wydano rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 września 2016 r. w sprawie określenia właściwości Prokuratury Okręgowej w Warszawie w sprawach o poszczególne rodzaje przestępstw niezależnie od miejsca ich popełnienia⁸, w § 1 ustalające właściwość Prokuratury Okręgowej w Warszawie w sprawach o przestępstwa, niezależnie od miejsca ich popełnienia, określone w:

„1) rozdziale 9 ustawy z dnia 26 października 2000 r. o giełdach towarowych (Dz. U. 2016 poz. 719, 831 i 904);

2) dziale XIV ustawy z dnia 27 maja 2004 r. o funduszach inwestycyjnych i zarządzanie alternatywnymi funduszami inwestycyjnymi (Dz. U. 2014, poz. 157, ze zm.);

3) dziale X ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o obrocie instrumentami finansowymi (Dz. U. 2014, poz. 94, ze zm.);

4) rozdziale 9 ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o ofercie publicznej i warunkach wprowadzania instrumentów finansowych do zorganizowanego systemu obrotu oraz o spółkach publicznych (Dz. U. 2013, poz. 1382, 2015, poz. 978, 1260 i 1844 oraz 2016, poz. 615 i 996);

5) rozdziale 5 ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o nadzorze nad rynkiem kapitałowym (Dz. U. 2016, poz. 1289)”.

Wytyczne Prokuratora Generalnego w zakresie prowadzenia postępowań o przestępstwa z nienawiści

26 lutego 2014 r. Prokurator Generalny, działając na zasadzie art. 10 ust. 1 ustawy z dnia 20 czerwca 1985 r. o prokuraturze⁹, wydał wytyczne w zakresie prowadzenia postępowań o przestępstwa z nienawiści¹⁰. Wytyczne zostały wydane z uwagi na konieczność

⁸ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 września 2016 r. w sprawie określenia właściwości Prokuratury Okręgowej w Warszawie w sprawach o poszczególne rodzaje przestępstw niezależnie od miejsca ich popełnienia (Dz. U. 2016, poz. 1484).

⁹ Ustawa z dnia 20 czerwca 1985 r. o prokuraturze (Dz. U. 2011, Nr 270, poz. 1599, tekst jednolity ze zm.).

¹⁰ Wytyczne Prokuratora Generalnego z dnia 26 lutego 2014 r. w zakresie prowadzenia postępowań o przestępstwa z nienawiści (PG VII G 021/54/13), <https://pk.gov.pl/wytyczne-prokuratora-generalnego-1449/wytyczne-i-zarzadzania-2.html> (dostęp 15.12.2016 r.); dalej przytaczane jako wytyczne PG dot. przestępstw z nienawiści.

ujednoczenia praktyki w zakresie sposobu prowadzenia postępowań karnych o przestępstwa popełniane na szkodę grupy osób albo poszczególnej osoby z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej albo ze względu na jej bezwyznaniowość, niezależnie od kwalifikacji prawnej czynu zabronionego (zwanych w wytycznych przestępstwami z nienawiści) oraz z uwagi na potrzebę wyeliminowania występujących w ich toku nieprawidłowości. Należy nadmienić, że zgodnie z art. 60 § 1 pr. prok. wytyczne Prokuratora Generalnego, wydane na wniosek Prokuratora Krajowego, dotyczące metodyki prowadzenia postępowania przygotowawczego są wiążące dla wszystkich organów uprawnionych do prowadzenia postępowania przygotowawczego¹¹. Wytyczne PG dot. przestępstw z nienawiści podzielone są na 3 części: I. zatytułowaną „W zakresie uregulowań materialnoprawnych”, zawierającą głównie wykładnię wybranych znamion przestępstw z art. 256 § 1 k.k. oraz 257 k.k.; II. „W zakresie sposobu prowadzenia postępowań, z uwzględnieniem że poniższe zasady odnoszą się nie tylko do spraw o przestępstwa z nienawiści”, w której wskazano na określone czynności procesowe i sposób ich dokonania; III. („W zakresie postępowań innych niż karne oraz kwestii organizacyjnych”) dotyczącą podejmowania środków z zakresu prawa administracyjnego, cywilnego bądź skierowania sygnalizacji, wewnętrznego nadzoru służbowego, zwierzchniego nadzoru służbowego, monitoringu spraw o przestępstwa z nienawiści.

W kwestii właściwości miejscowej jednostek prokuratury prowadzących postępowania istotny jest pkt 11 wytycznych PG dot. przestępstw z nienawiści, który stanowi, że prokurator okręgowy wyznacza, w zależności od potrzeb, jedną lub dwie prokuratury szczebla rejonowego, w których prokurator rejonowy wyznacza po dwóch prokuratorów do prowadzenia postępowań w sprawach o przestępstwa z nienawiści, a w przypadku dużej liczby spraw tego rodzaju, po uzyskaniu akceptacji Prokuratora Generalnego, może zostać wyznaczonych więcej prokuratur rejonowych w danym okręgu. Zatem zasadniczo tzw. przestępstwa z nienawiści prowadzone są przez jedną prokuraturę rejonową w okręgu i przez wyspecjalizowanych prokuratorów tej prokuratury rejonowej. Czyli mamy do czynienia z odstępstwem od ogólnej właściwości miejscowej prokuratury prowadzącej postępowanie. Z kolei w części II wytycznych PG dot. przestępstw z nienawiści wskazano (pkt 10), że decyzje procesowe, a zwłaszcza rozstrzygnięcia kończące postępowanie, powinny zawierać wnikliwe uzasadnienie, zrozumiałe dla uczestników postępowania karnego oraz opinii publicznej; treść uzasadnień takich decyzji powinna wskazywać na świadomość wagi i znaczenia dóbr chronionych prawem, które narusza przestępstwo. Jest to dość istotna modyfikacja w zakresie potrzeby uzasadniania decyzji, bowiem, np. postanowienia o odmowie wszczęcia dochodzenia, umorzeniu dochodzenia nie wymagają uzasadnienia, przy czym na wniosek strony organ prowadzący dochodzenie podaje ustnie najważniejsze powody rozstrzygnięcia (art. 325e § 1 k.p.k.); natomiast jeżeli postępowanie przygotowawcze zakończyło się w formie dochodzenia, akt oskarżenia może nie zawierać uzasadnienia (art. 332 § 3 k.p.k.). Niewątpliwie obowiązek wnikliwego uzasadnienia decyzji procesowych wpływa na jakość i prawidłowość decyzji kończących postępowanie.

¹¹ W art. 29 ust. 1 ustawy o prokuraturze wskazywano, że wytyczne Prokuratora Generalnego w zakresie postępowania przygotowawczego są wiążące dla wszystkich organów uprawnionych do prowadzenia postępowania przygotowawczego.

Należy wskazać, że oprócz wytycznych PG dot. przestępstw z nienawiści, wydano także inne wytyczne¹² odnoszące się do prowadzenia różnych kategorii spraw¹³. W części tych wytycznych zwracano uwagę na potrzebę prowadzenia danej kategorii spraw przez prokuratorów, których wiedza i doświadczenie zapewni rzetelne prowadzenie postępowania, np. w pkt 28 wytycznych Prokuratora Generalnego z dnia 1 kwietnia 2014 r. dotyczących zasad postępowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie (PG VII G 021/14/14) wskazano, że postępowanie karne z zakresu przestępstw związanych z przemocą w rodzinie winni prowadzić lub nadzorować prokuratorzy o odpowiednim doświadczeniu zawodowym, specjalizujący się w powyższej problematyce, w pkt 31 wytycznych Prokuratora Generalnego z dnia 18 grudnia 2015 r. dotyczących zasad postępowania w sprawach o przestępstwo zgwałcenia (PG VII G 021/58/15) podano, że postępowanie przygotowawcze powinni prowadzić lub nadzorować prokuratorzy o odpowiednim doświadczeniu zawodowym, w pkt 23 wytycznych Prokuratora Generalnego z 12 sierpnia 2016 r. w sprawie zasad prowadzenia postępowań o przestępstwa finansowe popełniane na szkodę wielu pokrzywdzonych przy wykorzystywaniu instrumentów finansowych oraz działalności bankowej (PK I BP 021.29.2016) wskazano, że postępowania dotyczące przestępstw finansowych popełnianych przy wykorzystaniu instrumentów finansowych i czynności bankowych powinny być prowadzone przez prokuratorów specjalizujących się w zwalczaniu tego rodzaju przestępczości, a prokuratorom tym należy zapewnić możliwość brania udziału w systematycznych szkoleniach dotyczących problematyki przestępstw finansowych.

Wnioski

Ściganie tzw. przestępstw z nienawiści należy głównie do zadań prokuratur rejonowych. Wynika to z pr. prok., reg. prok. z 2016 r., a przede wszystkim z wytycznych PG dot. przestępstw z nienawiści. Można wskazać następujące zalety rozwiązania przyjętego w wytycznych PG dot. przestępstw z nienawiści, a mianowicie:

¹² <https://pk.gov.pl/wytyczne-prokuratora-generalnego-1449/wytyczne-i-zarzadzenia-2.html> (dostęp 15.12.2016 r.).

¹³ Wytyczne Prokuratora Generalnego z dnia 7 listopada 2011 r. w sprawie sposobu prowadzenia postępowań przygotowawczych złożonych przedmiotowo (PG VII G 021/45/13); wytyczne Prokuratora Generalnego z dnia 29 października 2012 r. w sprawie udziału prokuratora w sprawach o przestępstwa prywatnoskargowe (PG VII G 021/24/12); wytyczne Prokuratora Generalnego z dnia 27 czerwca 2014 r. w sprawie prowadzenia przez prokuratorów postępowań o przestępstwa związane z pozbawieniem życia oraz z niehumanitarnym bądź poniżającym traktowaniem lub karaniem, których sprawcami są funkcjonariusze policji lub inni funkcjonariusze publiczni (PG VII G 021/4/14); wytyczne Prokuratora Generalnego z dnia 1 kwietnia 2014 r. dotyczące zasad postępowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie (PG VII G 021/14/14); wytyczne Prokuratora Generalnego z dnia 22 stycznia 2014 r. w sprawie działań prokuratorów w sprawach, w których pokrzywdzony uzyskał uprawnienia do wniesienia subsydiarnego aktu oskarżenia (PG VII G 021/2/14); wytyczne Prokuratora Generalnego z dnia 18 grudnia 2015 r. dotyczące zasad postępowania w sprawach o przestępstwo zgwałcenia (PG VII G 021/58/15); wytyczne Prokuratora Generalnego z dnia 6 lipca 2016 r. w sprawie zasad prowadzenia postępowań przygotowawczych w sprawach o przestępstwa związane z procederem wyłudzenia nienależnego zwrotu podatku VAT oraz innych oszukańczych uszczerpków w tym podatku (PK I BP 021.18.2016); wytyczne Prokuratora Generalnego z dnia 12 sierpnia 2016 r. w sprawie zasad prowadzenia postępowań o przestępstwa finansowe popełniane na szkodę wielu pokrzywdzonych przy wykorzystywaniu instrumentów finansowych oraz działalności bankowej (PK I BP 021.29.2016); wytyczne Prokuratora Generalnego z dnia 22 sierpnia 2016 r. w sprawie zasad prowadzenia postępowań przygotowawczych o przestępstwa udzielania pożyczek o charakterze lichwiarskim oraz o przestępstwa oszustwa skutkujące utratą przez pokrzywdzonych prawa własności nieruchomości (PK II P 404.2.2016).

koncentracja spraw w jednej prokuraturze rejonowej w danym okręgu, co ułatwia poznanie skali zjawiska, nadzór nad tego typu sprawami, sprzyja jednolitości rozstrzygnięć;

specjalizacja prokuratorów zapewniająca profesjonalne działanie i jednolitość rozstrzygnięć;

ułatwienie w prowadzeniu szkoleń dla prokuratorów zajmujących się daną tematyką (łatwiej, taniej i szybciej jest wyszkolić po 2 prokuratorów z jednego okręgu niż wszystkich prokuratorów prokuratur rejonowych).

Jednakże można podać również wady obowiązującej regulacji:

brak możliwości nawiązania bliższej współpracy z jednostką Policji prowadzącą sprawę, bowiem prokuratorzy z jednej prokuratury rejonowej w danym okręgu muszą współpracować ze wszystkimi jednostkami policji w danym okręgu (czasami oddalonymi o ponad 100 km od prokuratury nadzorującej sprawę);

dłuższy obieg korespondencji pomiędzy prokuraturą nadzorującą postępowanie a jednostką Policji mającą siedzibę poza ogólną właściwością prokuratury rejonowej wyznaczonej do prowadzenia spraw z nienawiści;

pierwsze czynności z uwagi na odległość od prokuratury wyznaczonej do prowadzenia sprawy o przestępstwa z nienawiści i konieczność szybkiego ich wykonania na miejscu zdarzenia (np. prowadzone w trybie art. 308 k.p.k. oględziny miejsca zdarzenia lub czynności z zatrzymanymi sprawcami przestępstw) podejmowane są przez „zwykłych”, tj. niewyznaczonych do prowadzenia spraw o przestępstwa z nienawiści, prokuratorów, po czym sprawa przekazywana jest do prokuratury wyznaczonej do prowadzenia spraw o przestępstwa z nienawiści (przy czym takie postępowanie jest zgodne z treścią § 115 ust. 1 reg. prok. z 2016 r.);

trudności w zapewnieniu udziału prokuratora – autora aktu oskarżenia przed sądem właściwym do rozpoznania sprawy, bowiem wyznaczenie przez wytyczne PG dot. przestępstw z nienawiści jednej prokuratury rejonowej w danym okręgu nie wpływa na właściwość sądu rozpoznającego sprawę (na marginesie należy zauważyć, że § 252 reg. prok. z 2016 r. wskazuje, że do udziału w rozprawie [posiedzeniu] wyznacza się w miarę możliwości prokuratora, który w danej sprawie prowadził lub nadzorował postępowanie przygotowawcze).

Biorąc pod uwagę zalety, jak i wady mogące wynikać z uregulowania wprowadzonego przez wytyczne PG dot. przestępstw z nienawiści oraz mając na względzie specyfikę tego rodzaju przestępczości, wydaje się, że obecne rozwiązanie wprowadzone przez wytyczne PG dot. przestępstw z nienawiści jest słuszne i – poprzez obowiązek prowadzenia spraw przez jedną prokuraturę rejonową w okręgu (a co za tym idzie specjalizacji prokuratorów prowadzących sprawy tego typu) oraz uzasadniania decyzji – może znacząco wpływać na jakość prowadzonych postępowań.

Na marginesie można rozważyć wprowadzenie większej „społecznej” kontroli nad prawidłowością prowadzonych postępowań karnych dotyczących przestępstw z nienawiści w postaci zwiększenia roli organizacji zajmujących się problematyką walki z różnego rodzaju przejawami dyskryminacji. Jednakże wprowadzenie odpowiednich regulacji wymagałoby rangi ustawowej¹⁴. Kwestia ta, wykraczająca poza zakres niniejszego opracowania, wymaga jednak odrębnego omówienia.

¹⁴ Zob. np. rozwiązanie przyjęte w art. 39 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt (Dz. U. 2013, poz. 856, tekst jednolity).

Streszczenie

Prokuratura wobec przestępstw z nienawiści

Powszechnymi jednostkami organizacyjnymi prokuratury są Prokuratura Krajowa, prokuratury regionalne, prokuratury okręgowe, prokuratury rejonowe. Zadanie w zakresie ścigania przestępstw z nienawiści zasadniczo spoczywa na prokuraturach rejonowych. Zgodnie z wytycznymi Prokuratora Generalnego w zakresie zwalczania przestępstw z nienawiści w każdej prokuraturze okręgowej wyznaczona jest jedna prokuratura rejonowa do zwalczania przestępstw z nienawiści. Wskazane wyżej wytyczne służą również jako przewodnik w zakresie prowadzenia postępowań dotyczących przestępstw z nienawiści. Wytyczne Prokuratora Generalnego są wiążące. Autorzy omawiają zalety i wady przyjętych regulacji.

Słowa kluczowe: prokuratura, przestępstwa z nienawiści, wytyczne Prokuratora Generalnego, kodeks postępowania karnego, właściwość prokuratury

Summary

Prosecution service against hate crimes

The structure of the Polish prosecution service consists of the National Public Prosecutor's Office, regional prosecutor's offices, provincial prosecutor's offices, district prosecutor's offices. The primary responsibility to combat hate crimes is district prosecutor's office. According to the Poland's General Prosecutor Guidelines, in every provincial prosecutor's office, there is one district prosecutor's office selected to combat hate crimes. The mentioned document is also a tip for prosecutors how to conduct proceedings in hate crime cases. The principles of guidelines are binding on the prosecutors. The authors discuss the advantages and disadvantages of the foregoing regulations.

Keywords: Prosecutor's Office, hate crimes, guidelines of the Prosecutor General, the Code of Criminal Procedure, competence of the Prosecutor's Office

ROZDZIAŁ VII

Ochrona prawnokarna ofiar przestępstw motywowanych nienawiścią

Wstęp

Problematyka przeciwdziałania przestępstwom z nienawiści znajduje się w optyce zainteresowania wielu instytucji publicznych. Konieczne jest w tym obszarze przede wszystkim podejmowanie planowych działań polegających na uświadamianiu i uwrażliwianiu społeczeństwa w przedmiocie tolerancji i poszanowania godności człowieka.

Podjęta tematyka stanowi złożone i wieloaspektowe zagadnienie, które można analizować z kilku perspektyw poznawczych jak przykładowo przyczyn, przejawów zjawiska, postaw sprawcy, jego motywacji, czy statusu podmiotów wobec których kierowane są akty przestępne o tym charakterze. Zakres niniejszej publikacji koncentruje się na niezwykle istotnym aspekcie jakim jest sytuacja prawna ofiary przestępstwa motywowanego nienawiścią.

W polskim prawodawstwie istnieje szereg regulacji i gwarancji mających na celu ochronę przed przestępstwami na tle nienawiści. To nie tylko prawo karne penalizujące szereg zachowań przestępnych, ale także prawo cywilne przyznające choćby powództwo o ochronę dóbr osobistych czy prawo pracy statuujące zakaz dyskryminacji w miejscu pracy. Szereg gwarancji wynika także z prawa karnego procesowego. Przywołując krajowe standardy prawne w przedmiocie ochrony przed tego typu aktami nie sposób nie wspomnieć także o kluczowych dokumentach międzynarodowych w tej dziedzinie. Ich szczegółowe omówienie znacznie przekraczałoby ramy niniejszego opracowania dlatego przytoczone zostaną te najistotniejsze w kontekście podjętej problematyki.

Przegląd regulacji prawa międzynarodowego i krajowego

Ważnym aktem prawnym w obszarze systemowej walki z uprzedzeniem, nienawiścią oraz dyskryminacją jest Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2¹, która w art. 14 gwarantuje korzystanie z praw i wolności wymienionych w Konwencji bez dyskryminacji wynikającej z takich powodów jak płeć, rasa, kolor skóry, język, religia, przekonania polityczne i inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie bądź z jakichkolwiek innych przyczyn.

Unormowania odnoszące się do zwalczania dyskryminacji znajdują się także w prawie Unii Europejskiej. Uzasadnione jest tutaj wskazanie dyrektywy Rady 2000/43/WE

¹ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz. U. 1993, Nr 61, poz. 284).

z 29 czerwca 2000 r., wprowadzającej w życie zasadę równego traktowania osób bez względu na pochodzenie rasowe lub etniczne² oraz dyrektywy Rady 2000/78/WE z 27 listopada 2000 r. ustanawiającej ogólne warunki ramowe równego traktowania w zakresie zatrudnienia i pracy³. Problematyka przeciwdziałania dyskryminacji znajduje się także w obszarze zainteresowania ONZ. Wymienić należy przede wszystkim traktat - Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych uchwalony w wyniku konferencji ONZ w Nowym Jorku, na mocy rezolucji Zgromadzenia Ogólnego nr 2200A (XXI) z 16 grudnia 1966 r.⁴ Zgodnie z art. 2: „Każde z Państw Stron niniejszego Paktu zobowiązuje się przestrzegać i zapewnić wszystkim osobom, które znajdują się na jego terytorium i podlegają jego jurysdykcji, prawa uznane w niniejszym Pakcie, bez względu na jakiekolwiek różnice, takie jak: rasa, kolor skóry, płeć, język, religia, poglądy polityczne lub inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, sytuacja majątkowa, urodzenie lub jakiekolwiek inne okoliczności”. Zdecydowany sprzeciw wobec dyskryminacji rasowej został wyrażony ponadto w Konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej z 7 marca 1966 r.⁵ Jak podkreślono w konwencji „dyskryminacja między ludźmi z powodu rasy, koloru skóry czy pochodzenia etnicznego stanowi przeszkodę w przyjaznych i pokojowych stosunkach między narodami i może zakłócić pokój i bezpieczeństwo między ludami oraz harmonijne współzycie między ludźmi, nawet w obrębie jednego i tego samego państwa”.

Wszelkie przejawy nienawiści i nietolerancji potępiane są przez OBWE, której decyzje zawierają istotne unormowania w obszarze przeciwdziałania przestępstwom z nienawiści. Wspomnieć tu należy zwłaszcza o Decyzji Rady Ministerialnej OBWE nr 9/09 o zwalczaniu przestępstw motywowanych nienawiścią.

Ponadto w wielu źródłach prawa krajowego istnieją instrumenty prawne umożliwiające podjęcie efektywnych działań w celu zwalczania przestępstw z nienawiści.

Istotne standardy ochrony podstawowych praw i wolności obywatelskich i praw człowieka zawarte są w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.⁶, która podkreśla przyrodzoną i niezbywalną godność człowieka jako źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych (art. 30). Konstytucja wprowadza ponadto zasadę równości wobec prawa i zakaz dyskryminacji w życiu politycznym, społecznym, gospodarczym, który został wyartykułowany w art. 32. Rzeczpospolita Polska zapewnia obywatelom polskim należącym do mniejszości narodowych i etnicznych wolność zachowania i rozwoju własnego języka, zachowania obyczajów i tradycji oraz rozwoju własnej kultury. Mniejszości narodowe i etniczne mają prawo do tworzenia własnych instytucji edukacyjnych, kulturalnych i instytucji służących ochronie tożsamości religijnej oraz do uczestnictwa w rozstrzyganiu spraw dotyczących ich tożsamości kulturowej (art.

² Dyrektywa Rady 2000/43/WE z 29 czerwca 2000 r., wprowadzającej w życie zasadę równego traktowania osób bez względu na pochodzenie rasowe lub etniczne 2000/43/WE (Dz. U. UE. L. 00.180.22).

³ Dyrektywa Rady 2000/78/WE z 27 listopada 2000 r. ustanawiającej ogólne warunki ramowe równego traktowania w zakresie zatrudnienia i pracy 000/78/WE, (Dz. U. UE. L. 00. 303/16).

⁴ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego nr 2200A (XXI) z 16 grudnia 1966 r. (Dz. U. 1977, Nr 38, poz. 167).

⁵ Konwencja Narodów Zjednoczonych w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej z 7 marca 1966 r. (Dz. U. 1969, Nr 25, poz. 187).

⁶ Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 483).

35 Konstytucji RP). W myśl ustawy zasadniczej zakazane jest istnienie partii politycznych i innych organizacji odwołujących się w swoich programach do totalitarnych metod i praktyk działania nazizmu, faszyzmu i komunizmu, a także tych, których program lub działalność zakłada lub dopuszcza nienawiść rasową i narodowościową, stosowanie przemocy w celu zdobycia władzy lub wpływu na politykę państwa albo przewiduje utajnienie struktur lub członkostwa (art. 13).

Unormowania konstytucyjne to ogólne normy, standardy postępowania, a powinnością prawodawcy jest konstruowanie regulacji prawnych, tak by urzeczywistniały i oddawały idee stanowiące w ustawie zasadniczej.

W szczególności przepisy karne zawarte w ustawie z 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny⁷ penalizują czyny motywowane nienawiścią, gdzie przedmiotem ochrony jest demokratyczne funkcjonowanie państwa oraz podstawowe prawa i wolności jego obywateli, a także spokój i bezpieczeństwo społeczne. W dobie migracji społecznych, skutkujących koegzystencją ludzi różnych narodowości, ras, wyznań religijnych konieczne jest także na gruncie prawa karnego penalizowanie zachowań zabezpieczających mniejszości przed atakami na tle światopoglądowym czy religijnym. Wymienić tu należy przede wszystkim przestępstwa:

eksterminacja – art. 118 § 1 k.k.,

dyskryminacja – art. 119 § 1 k.k.,

dyskryminacja wyznaniowa – art. 194 k.k.,

złośliwe przeszkadzanie w publicznym wykonywaniu aktów religijnych – art. 195 k.k.,

obraza uczuć religijnych – art. 196 k.k.,

nawoływanie do nienawiści – art. 256 § 1 i 2 k.k.,

znieważenie, naruszenie nietykalności cielesnej grupy ludności albo poszczególniej osoby z powodu przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej albo z powodu bezwyznaniowości – art. 257 k.k.

Poza Kodeksem karnym przepis ustawy z 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu⁸ penalizuje w art. 55 publiczne i wbrew faktom zaprzeczanie zbrodniom, wymienionym w art. 1 pkt 1 tej ustawy. Art. 1 pkt 1 stanowi o:

popęlnionych na osobach narodowości polskiej lub obywatelach polskich innych narodowości w okresie od dnia 8 listopada 1917 r. do dnia 31 lipca 1990 r. zbrodniach nazistowskich, zbrodniach komunistycznych, innych przestępstwach stanowiących zbrodnie przeciwko pokojowi, ludzkości lub zbrodnie wojenne,

innych represjach z motywów politycznych, jakich dopuścili się funkcjonariusze polskich organów ścigania lub wymiaru sprawiedliwości albo osoby działające na ich zlecenie, a ujawnionych w treści orzeczeń zapadłych na podstawie ustawy z 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego⁹.

⁷ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. 2016, poz. 1137, tekst jednolity).

⁸ Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz. U. 2016, poz. 1575, tekst jednolity).

⁹ Ustawa z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (Dz. U. 2015, poz. 1583).

Określone dobra prawne podlegają ponadto ochronie na mocy regulacji zawartych w ustawie z 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny¹⁰. Osoba, której dobro osobiste zostaje zagrożone cudzym działaniem, może żądać zaniechania tego działania, chyba że nie jest ono bezprawne. W razie dokonanego naruszenia może także żądać, ażeby osoba, która dopuściła się naruszenia, dopełniła czynności potrzebnych do usunięcia jego skutków, w szczególności ażeby złożyła oświadczenie odpowiedniej treści i w odpowiedniej formie. Na zasadach przewidzianych w kodeksie osoba może również żądać zadośćuczynienia pieniężnego lub zapłaty odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny. Jeżeli wskutek naruszenia dobra osobistego została wyrządzona szkoda majątkowa, poszkodowany może żądać jej naprawienia na zasadach ogólnych (art. 24 § 1 i 2 k.c.).

Swoista klauzula antydyskryminacyjna zawarta jest w ustawie z 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy¹¹. Dotyczy ona równego traktowania pracowników w zakresie nawiązania i rozwiązania stosunku pracy, warunków zatrudnienia, awansowania oraz dostępu do szkolenia w celu podnoszenia kwalifikacji zawodowych, w szczególności bez względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, religię, narodowość, przekonania polityczne, przynależność związkową, pochodzenie etniczne, wyznanie, orientację seksualną, a także bez względu na zatrudnienie na czas określony lub nieokreślony albo w pełnym lub w niepełnym wymiarze czasu pracy (art. 18^{3a} § 1). Ustawodawca w rzeczonym tu akcie prawnym zawarł i zdefiniował formułę równego traktowania w zatrudnieniu, które oznacza niedyskryminowanie w jakikolwiek sposób, bezpośrednio lub pośrednio, z przyczyn wskazanych powyżej. Jak stanowi Kodeks pracy dyskryminowanie bezpośrednie istnieje wtedy, gdy pracownik z jednej lub z kilku przyczyn wymienionych w § 1 (a więc np. narodowości, przekonań politycznych) był, jest lub mógłby być traktowany w porównywalnej sytuacji mniej korzystnie niż inni pracownicy, natomiast dyskryminowanie pośrednie istnieje wtedy, gdy na skutek pozornie neutralnego postanowienia, zastosowanego kryterium lub podjętego działania występują lub mogłyby wystąpić niekorzystne dysproporcje albo szczególnie niekorzystna sytuacja w zakresie nawiązania i rozwiązania stosunku pracy, warunków zatrudnienia, awansowania oraz dostępu do szkolenia w celu podnoszenia kwalifikacji zawodowych wobec wszystkich lub znacznej liczby pracowników należących do grupy wyróżnionej ze względu na jedną lub kilka przyczyn dyskryminacji, chyba że postanowienie, kryterium lub działanie jest obiektywnie uzasadnione ze względu na zgodny z prawem cel, który ma być osiągnięty, a środki służące osiągnięciu tego celu są właściwe i konieczne. Ustawa kodeks pracy do przejawów dyskryminowania zalicza także:

działanie polegające na zachęcaniu innej osoby do naruszenia zasady równego traktowania w zatrudnieniu lub nakazaniu jej naruszenia tej zasady;

niepożądane zachowanie, którego celem lub skutkiem jest naruszenie godności pracownika i stworzenie wobec niego zastraszającej, wrogiej, poniżającej, upokarzającej lub uwłaczającej atmosfery (molestowanie) (art. 18^{3a} § 5).

Ustawodawca w odrębnej jednostce redakcyjnej (art. 18^{3a} § 6 kodeksu pracy) traktuje o dyskryminowaniu ze względu na płeć. Zgodnie z kodeksową definicją jest to każde niepożądane zachowanie o charakterze seksualnym lub odnoszące się do płci pracow-

¹⁰ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz. U. 2016, poz. 380, tekst jednolity).

¹¹ Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (Dz. U. 2016, poz. 1666, tekst jednolity).

nika, którego celem lub skutkiem jest naruszenie godności pracownika, w szczególności stworzenie wobec niego zastraszającej, wrogiej, poniżającej, upokarzającej lub uwłaczającej atmosfery. Na zachowanie to mogą się składać fizyczne, werbalne lub pozawerbalne elementy.

Zakaz dyskryminacji wynikającej z przynależności do mniejszości uwzględniony został w ustawie z 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym¹². Do organów władzy publicznej adresowany jest zapis wskazany w art. 6 ust. 1 obligujący te organy do podejmowania odpowiednich środków w celu:

popierania pełnej i rzeczywistej równości w sferze życia ekonomicznego, społecznego, politycznego i kulturalnego pomiędzy osobami należącymi do mniejszości a osobami należącymi do większości;

ochrony osób, które są obiektem dyskryminacji, wrogości lub przemocy, będących skutkiem ich przynależności do mniejszości;

umacniania dialogu międzykulturowego.

Współczesne znaczenie i rola mediów oraz ich wpływ na kształtowanie opinii publicznej legło u podstaw nałożenia przez ustawodawcę na podmioty jakimi jest radiofonia i telewizja określonych wymagań. Ustawa z 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji¹³ oblige nadawców do pełnienia misji rzetelnego relacjonowania i komentowania wydarzeń życia społeczno-politycznego. Audycje lub inne przekazy nie mogą propagować działań sprzecznych z prawem, z polską racją stanu oraz postaw i poglądów sprzecznych z moralnością i dobrem społecznym, w szczególności nie mogą zawierać treści nawołujących do nienawiści lub dyskryminujących ze względu na rasę, niepełnosprawność, płeć, wyznanie lub narodowość (art. 18 ust. 1). Nadawcy za emisję audycji telewizyjnych zawierających treści niepożądane ponoszą odpowiedzialność prawną wskazaną w art. 53 tej ustawy, tj. karę pieniężną.

Przegląd powyższych regulacji prawnych, uprawnia do konstatacji, iż organy państwa dysponują szerokim wachlarzem narzędzi w zakresie zwalczania przestępstw z nienawiści oraz gwarancji równego traktowania. Z perspektywy osoby dotkniętej taką kategorią przestępstwa są to regulacje pożądane, w aspekcie nie tylko restytucyjnym ale także społecznym czy etycznym.

Kategorie definicyjne: ofiara, pokrzywdzony, przestępstwa z nienawiści

Polska ustawa karnoprosowa nie definiuje pojęcia ofiara. Pojęcie ofiara jest określeniem wiktymologicznym. Przedmiotem zainteresowań wiktymologii jest nie sfera normatywna, a konkretna rzeczywistość społeczna, która w odniesieniu do pokrzywdzonego przestępstwem stara się odpowiedzieć na pytanie kto i dlaczego staje się ofiarą przestępstwa?¹⁴. W znaczeniu języka potocznego „ofiara” oznacza człowieka, albo grupę ludzi (rodzina, nawet ogół społeczeństwa) doznających niezаслужonej krzywdy, cierpienia lub poniżenia. Definicję ofiary przestępstwa można wskazać w aktach prawa mię-

¹² Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym (Dz. U. 2015, poz. 573, tekst jednolity).

¹³ Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji (Dz. U. 2016, poz. 639, tekst jednolity).

¹⁴ L. Falandysz, *Pokrzywdzony w prawie karnym i wiktymologii*, Warszawa 1980, s. 128.

dzynarodowego oraz w Polskiej Karcie Praw Ofiary¹⁵. Ofiarą w rozumieniu Karty jest osoba fizyczna, której dobro prawem chronione zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo, a także jej najbliżsi.

Posiadanie statusu ofiary nie jest równoznaczne z nabyciem uprawnień pokrzywdzonego. Jurystyczne pojęcie pokrzywdzonego wskazuje na zamknięty krąg podmiotów, których dobra prawne ustalone na podstawie prawa karnego materialnego ulegają naruszeniu. „Pojęcie ofiary jest zasadniczo szersze od pojęcia „pokrzywdzonego”, w tym sensie, że nie odwołuje się wyłącznie do elementu bezpośredniego naruszenia lub zagrożenia dobra prawnego, co pozwala przyjąć, iż za ofiarę można uznać również członków rodziny pokrzywdzonego”¹⁶. Operowanie zatem tym szerszym pojęciem w odniesieniu do osoby, która doznała krzywdy wskutek zaistnienia przestępstwa motywowanego nienawiścią jest tym bardziej uzasadnione, iż koncentruje się na osobie fizycznej, która doznała cierpienia, dolegliwości. Jak zauważył Lech Falandysz „pojęcie pokrzywdzonego jest w przeciwieństwie do pojęcia ofiary jakby odpersonalizowane. Zatem to wiktymologiczne ujęcie ofiary bliższe jest czynnikowi ludzkiemu, humanistycznemu”¹⁷.

Kodeksowa definicja pokrzywdzonego wskazana jest w art. 49 k.p.k.¹⁸. W kontekście podjętej problematyki zostanie przytoczony tylko jej fragment odnoszący się do osoby fizycznej. Pokrzywdzonym jest osoba fizyczna lub prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo (art. 49 § 1 k.p.k.). Formułując pojęcie pokrzywdzonego należy odnieść się do popełnionego przestępstwa i jego podmiotu oraz analizować konkretny zespół ustawowych znamion przestępstwa. I tak w odniesieniu do strony podmiotowej przestępstwa z art. 257 k.k., Sąd Apelacyjny w Warszawie stwierdził, iż „Występek z art. 257 k.k. można popełnić wyłącznie z zamiarem bezpośrednim. Sprawca musi bowiem zarówno mieć świadomość określonych cech pokrzywdzonego (rasy, narodowości, wyznania czy bezwyznaniowości), jak i chcieć naruszenia jego godności właśnie i przede wszystkim z ich powodu. Istota powyższego czynu nie polega bowiem jedynie na samym znieważeniu, ale okazaniu osobom przeciwstawianym sobie przez sprawcę, charakteryzowanym jako „inne”, ich niższości i zaniegowaniu ich prawa do równego traktowania. Racją penalizacji jest tu przecież zwalczanie celowej, intencjonalnej wrogości o podłożu rasistowskim, nacjonalistycznym lub religijnym”¹⁹. W orzeczeniu wyartykułowane są określone cechy pokrzywdzonego, z uwagi na które osoba staje się przedmiotem ataku sprawcy. Na określone właściwości czy przymioty identyfikujące pokrzywdzonego zwraca uwagę także Sąd Najwyższy w postanowieniu z 5 lutego 2007 r.: „Nawoływanie do nienawiści z powodów wymienionych w art. 256 k.k. – w tym na tle różnic narodowościowych – sprowadza się do tego typu wypowiedzi, które wzbudzają uczucia silnej niechęci, złości, braku akceptacji, wręcz wrogości do poszczególnych osób lub całych grup społecznych czy wyznaniowych bądź też z uwagi na formę wypowiedzi podtrzymują i nasilają takie negatywne nastawienia

¹⁵ Polska Karta Praw Ofiary – dokument przygotowany przez Ministerstwo Sprawiedliwości we kooperacji z podmiotami rządowymi i pozarządowymi, ogłoszony w październiku 1999 r.

¹⁶ M. Żbikowska, *Zasada lojalności w procesie karnym (w odniesieniu do pokrzywdzonego)*, Toruń 2015, s. 132.

¹⁷ L. Falandysz, op. cit., s. 63–64.

¹⁸ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz. U. 2016, poz. 1749).

¹⁹ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 20 kwietnia 2015 r. (sygn. akt II AKa 26/15), LEX nr 1711578.

i podkreślają tym samym uprzywilejowanie, wyższość określonego narodu, grupy etnicznej, rasy lub wyznania”²⁰.

Prawo karne materialne w niektórych regulacjach wskazuje cechy podmiotów mogących wskutek przekroczenia przez sprawcę określonej normy sankcjonowanej stać się pokrzywdzonymi. Jako cechy identyfikujące pokrzywdzonego w odniesieniu do poruszanej problematyki można wymienić określone znamiona (powody) pokrzywdzenia jak rasa, narodowość, wyznanie czy bezwyznaniowość.

Obowiązujące w krajowym porządku prawnym regulacje nie definiują przestępstwa z nienawiści. Odwołać się w rzeczowej materii należy do definicji wypracowanej przez OBWE, a dokładnie Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka (*Office for Democratic Institutions and Human Rights* – ODIHR) – instytucję OBWE zajmującą się ochroną praw człowieka. Według podawanej w licznych publikacjach definicji ODIHR przestępstwo z nienawiści to „każde przestępstwo natury kryminalnej, w tym przestępstwo wymierzone w ludzi i ich mienie, w wyniku którego ofiara, nieruchomość lub inny cel przestępstwa są dobierane ze względu na ich faktyczne bądź domniemane powiązanie lub udzielanie wsparcia grupie wyróżnionej na podstawie cech charakterystycznych wspólnych dla jej członków, takich jak faktyczna lub domniemana: rasa, narodowość lub pochodzenie etniczne, język, kolor skóry, religia, płeć, wiek, niepełnosprawność fizyczna lub psychiczna, orientacja seksualna lub inne podobne cechy”²¹.

Niejednokrotnie przestępstwa popełniane z pobudek nietolerancji, ksenofobii czy rasizmu wypełniające ustawowe znamiona przestępstw tzw. z nienawiści stypizowane w kodeksie karnym, „powiązane” są z innymi przestępstwami o charakterze kryminalnym takimi jak rozboje, kradzieże, pobicia. Ofiarami przestępstw z nienawiści są osoby posiadające określone cechy, niejako predestynujące je do stania się ofiarą przestępstwa takie jak narodowość, kolor skóry, język, religia. Wspólnymi cechami łączącymi te osoby jest ich odrębność, na tle której osoby są dyskredytowane lub marginalizowane.

Instrumenty ochrony przed przestępstwami z nienawiści

Wśród wielu inicjatyw podejmowanych przez państwo polskie na rzecz ofiar przestępstw wdrażane są rozwiązania obligujące organy procesowe do szczególnego traktowania osób, które w procesie karnym uzyskują status czynnej strony procesowej. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiającej normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępującej decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW²² wprowadziła obowiązek implementacji przepisów niniejszej dyrektywy do polskiego porządku prawnego. Oprócz uzupełnienia zapisów kodeksu postępowania karnego o określone prawa pokrzywdzone-

²⁰ Postanowienie Sądu Najwyższego z 5 lutego 2007 r. (sygn. akt IV KK 406/06), LEX nr 245307.

²¹ Cytowane za E. Ryłko, *Jak mówić o przestępstwach z nienawiści?*, [w:] A. Lipowska-Teutsch, E. Ryłko (red.), *Przemoc motywowana uprzedzeniami, przestępstwa z nienawiści*, Kraków 2007, s. 11.

²² Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiającej normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępującej decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW (Dz. Urz. UE L 315/57 z 14.11.2012 r.), http://www.spoleczenstwoobywatelskie.gov.pl/sites/default/files/dyrektywa_ustanawiajaca_normy_minimalne_w_zakresie_praw_wsparcia_i_ochrony_ofiar_przestepstw_oraz_zastepujaca_decyzje_ramowa_rady_2001220wsisw.pdf (dostęp: 16.12.2017 r.).

go wskazane w art. 300 § 2 k.p.k., wprowadzono szereg gwarancji dla pokrzywdzonego. Wymienić tu przede wszystkim należy przepis o anonimizacji danych adresowych pokrzywdzonego, świadka, zawiadamiającego (art. 148a k.p.k.), a także zapewnienie obecności podczas czynności procesowej przeprowadzanej w postępowaniu przygotowawczym z udziałem pokrzywdzonego osoby przez niego wskazanej (art. 299a § 1 k.p.k.). Ustawa gwarantuje każdemu pokrzywdzonemu możliwość skorzystania z uprawnień procesowych. Organ procesowy ma obowiązek wręczyć pokrzywdzonemu pouczenie na piśmie. Opracowane zostały i są dostępne formularze pouczeń pokrzywdzonego także w tłumaczeniu na obcy język. Niezależnie od tego organ procesowy jeżeli pokrzywdzony, zawiadamiający nie zna języka polskiego jest obowiązany wezwać tłumacza (art. 204 k.k.). Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 13 kwietnia 2016 r. w sprawie określenia wzoru pouczenia o uprawnieniach i obowiązkach pokrzywdzonego w postępowaniu karnym²³, zawiera wzór pouczenia pokrzywdzonego o przysługujących mu z racji pokrzywdzenia możliwościach działania w procesie i korzystania z gwarancji procesowych. Pouczenie to zawiera w sposób klarowny i przystępny treści narzucone ustawą kodeks postępowania karnego, o których mowa w art. 300 § 2. *Ergo* pokrzywdzony informowany jest, iż posiada status strony procesowej w postępowaniu przygotowawczym. Wymienione powyżej rozporządzenie jest bardziej wymowne w swej treści niż regulacja art. 300 § 2 k.p.k., bowiem zawarto w nim informację istotną dla pokrzywdzonego o możliwości działania również jako strona w postępowaniu sądowym w roli oskarżyciela posiłkowego, jeżeli z takim akcesem wystąpi (art. 54 § 1, art. 55 § 1 k.p.k.). Tym samym może korzystać z uprawnień procesowych i aktywnie uczestniczyć w procesie karnym również na etapie postępowania sądowego.

Z posiadaniem statusu pokrzywdzonego w postępowaniu karnym związanych jest szereg uprawnień. Systematyzując wiedzę w tym zakresie można dokonać ich kategoryzacji na kompetencje w zakresie:

prawa do inicjatywy dowodowej i uczestniczenia we wnioskowanych czynnościach dowodowych jak choćby przesłuchanie czy eksperyment procesowy na warunkach określonych w ustawie procesowej oraz możliwości uczestniczenia w przesłuchaniu biegłego oraz zapoznania się z jego pisemną opinią (art. 167 k.p.k., 315–318 k.p.k.);

zastępstwa procesowego: za pokrzywdzonego małoletniego, całkowicie albo częściowo ubezwłasnowolnionego (uprawniony jest tu przedstawiciel ustawowy, albo osoba pod której pieczęcią pokrzywdzony pozostaje), za pokrzywdzonego nieporadnego ze względu na wiek lub stan zdrowia uprawniona do działania jest osoba pod której pieczęcią pokrzywdzony pozostaje, natomiast w sytuacji śmierci pokrzywdzonego jest on reprezentowany w postępowaniu przez osoby najbliższe lub osoby pozostające na jego utrzymaniu, a w wypadku ich braku lub nieujawnienia przez prokuratora (art. 51 oraz 52 k.p.k.);

korzystania z pomocy wybranego pełnomocnika, którym może być adwokat lub radca prawny; w zależności od wyniku procesu kosztami wynajęcia pełnomocnika może zostać obciążony oskarżony, natomiast w sytuacji gdy pokrzywdzony wykaże, że nie stać go na pełnomocnika, sąd może wyznaczyć pełnomocnika z urzędu (art. 87, 88 k.p.k.);

²³ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 kwietnia 2016 r. w sprawie określenia wzoru pouczenia o uprawnieniach i obowiązkach pokrzywdzonego w postępowaniu karnym (Dz. U. 2016, poz. 514).

dostępu, zapoznawania się z aktami sprawy oraz możliwości uzyskiwania odpisów i kopii; organ procesowy może odmówić dostępu do akt ze względu na ważny interes państwa lub dobro postępowania (art. 156 k.p.k.);

wnioskowania o udział w mediacji w celu pogodzenia się z podejrzanym i ewentualnego uzgodnienia naprawienia szkody (art. 23a k.p.k.);

wnioskowania o uzupełnienie śledztwa lub dochodzenia (art. 321 § 5 k.p.k.);

zaskarżania decyzji organów procesowych (art. 306 k.p.k.), wnoszenia zażalenia na postanowienia i zarządzenia w wypadkach wskazanych w ustawie (art. 459 k.p.k.) oraz na inne czynności naruszające jego prawa (art. 302 § 2);

informacji o podejrzanym i zarzutach mu stawianych: do otrzymania informacji o uchyleniu tymczasowego aresztowania stosowanego wobec podejrzanego, lub o jego ucieczce z aresztu śledczego (art. 253 § 3), złożenia wniosku o otrzymanie informacji o zarzutach wobec oskarżonego oraz o dacie i miejscu rozprawy, albo posiedzenia sądu, podczas którego może dojść do umorzenia postępowania, warunkowego umorzenia postępowania albo skazania oskarżonego bez przeprowadzania rozprawy (art. 337a);

złożenia wniosku o naprawienie szkody lub zadośćuczynienie wyrządzonej krzywdzie (art. 49a k.p.k.);

możliwości uzyskania przez pokrzywdzonego będącego obywatelem polskim lub obywatelem innego państwa członkowskiego Unii Europejskiej państwowej kompensaty na zasadach określonych w ustawie z 7 lipca 2005 r. o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych czynów zabronionych²⁴;

uzyskania zwrotu kosztów postępowania (art. 627 k.p.k.);

uzyskania ochrony w zakresie danych adresowych (art. 148a), a w razie zagrożenia dla życia lub zdrowia pokrzywdzonego lub jego najbliższych, mogą oni otrzymać ochronę Policji na czas czynności procesowej, a jeżeli stopień zagrożenia jest wysoki, mogą oni otrzymać ochronę osobistą lub pomoc w zakresie zmiany miejsca pobytu (art. 1–17 ustawy z dnia 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka;

uzyskania bezpłatnej pomocy medycznej, psychologicznej, rehabilitacyjnej, prawnej oraz materialnej z Sieci Pomocy dla Osób Pokrzywdzonych Przestępstwem;

możliwości wykonywania zakazu zbliżania się lub kontaktowania się z pokrzywdzonym, który na wniosek pokrzywdzonego, może być wykonywany także w innym państwie członkowskim Unii Europejskiej na podstawie europejskiego nakazu ochrony (art. 611w – art. 611wc).

Organy procesowe mające kontakt z pokrzywdzonym, w szczególności przestępstwem z kategorii motywowanych nienawiścią, mają za zadanie poczynienie właściwych ustaleń dotyczących charakteru i okoliczności popełnienia przestępstwa oraz podjęcie adekwatnych do zdarzenia czynności zabezpieczających ślady i dowody przestępstwa. Oprócz tak istotnych aspektów jak ustalenie miejsca, czasu, okoliczności przestępstwa, identyfikacji sprawcy, istotne znaczenie ma uzyskanie informacji od pokrzywdzonego w przedmiocie obaw przed wtórną wiktymizacją, zastraszaniem, groźbami ze strony sprawcy bądź sprawców. Formularz „Indywidualnej oceny szczególnych potrzeb osoby

²⁴ Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych czynów zabronionych (Dz. U. 2016, poz. 325).

pokrzywdzonej w zakresie ochrony”²⁵ uwzględnia swoiste pozaprawne aspekty zaistniałego przestępstwa takie jak uzyskanie od pokrzywdzonego informacji o poczuć zagrożenia czy wystąpieniu obaw przed sprawcą. Kwestionariusz stanowi praktyczne narzędzie przydatne funkcjonariuszom Policji oraz prokuratorom w diagnozowaniu potrzeb pokrzywdzonego, a następnie w ustaleniu jakie środki ochrony i pomocy należy w danej sytuacji zastosować.

W ramach tej indywidualnej oceny zwraca się uwagę na pokrzywdzonych przestępcami popełnionymi z powodu uprzedzeń lub dyskryminacji, a więc podmiotów cechujących się określonymi właściwościami. Zgodnie z założeniami przyjętymi w kwestionariuszu przesłankami dokonania indywidualnej oceny pokrzywdzonego jest wiek, niepełnosprawność, kwalifikacja prawna czynu, okoliczności przestępstwa, pokrzywdzenie przestępcstwem z nienawiści, związek między pokrzywdzonym a sprawcą. Wykaz tych przesłanek nie stanowi katalogu zamkniętego. Dopuszczono także inne powody objęcia osoby pokrzywdzonej szczególnym, indywidualnym traktowaniem. Wspomniana powyżej dyrektywa nakazuje aby przy ocenie indywidualnej uwzględnić dodatkowe cechy pokrzywdzonego takie jak „wiek, płeć oraz tożsamość i ekspresję płciową, pochodzenie etniczne, rasę, religię, orientację seksualną, stan zdrowia, niepełnosprawność, prawa do pobytu, problemy z komunikacją, związek ze sprawcą lub zależność od niego, doświadczenie przestępstwa w przeszłości. Należy w tym zakresie uwzględnić również rodzaj i charakter oraz okoliczności przestępstwa, na przykład: czy chodzi o przestępcstwo z nienawiści, wynikające z uprzedzeń lub dyskryminacji, przemoc seksualną, przemoc w bliskich związkach, przypadki gdy sprawcą była osoba nadużywająca stosunku zależności, czy miejsce zamieszkania ofiary znajduje się na obszarze o dużej przestępczości lub zdominowanym przez gangi lub czy ofiara nie pochodzi z państwa członkowskiego, w którym popełniono przestępcstwo”²⁶. Zatem w odniesieniu do tych cech dokonywana jest pełna indywidualna ocena szczególnych potrzeb osoby pokrzywdzonej w zakresie ochrony. Warto podkreślić, iż do przestępcstw, których ofiary powinny być poddane indywidualnej ocenie są przestępcstwa z nienawiści. Również okoliczności przestępcstwa mogą mieć szczególne znaczenie dla sytuacji osoby pokrzywdzonej. Do takich należy zaliczyć w szczególności czas, miejsce, sposób popełnienia przestępcstwa, sposób działania sprawcy, motywację sprawcy, skutki w tym rozmiar powstałej szkody. Zgodnie z definicją przestępcstwa z nienawiści przyjętą przez OBWE, wskazywaną już w niniejszym tekście, dla zaistnienia przestępcstwa z nienawiści istotna jest motywacja sprawcy. Zachowanie sprawcy może wyczerpywać znamiona przestępcstw stypizowanych w art. 119, 256, 257 k.k., czy przestępcstw wskazanych w art. 118, 118a, 126a, 126b, 194 k.k., ale również przestępcstwa uszkodzenia ciała, pobicia, rozboju, zniszczenia mienia, czy przestępcstw ściganych z oskarżenia prywatnego jak zniewaga (art. 216 k.k.), czy naruszenie nietykalności cielesnej (art. 217 k.k.).

Do rzeczonych tu indywidualnych środków ochrony (przewidzianych w art. 23 ust. 2 Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE) należy przesłuchanie pokrzywdzonego w odpowiednio przystosowanych pomieszczeniach, zapewniających swobodę wypowiedzi, wolnych od ingerencji nieuprawnionych osób trzecich, za-

²⁵ Kwestionariusz został opracowany przez Radę do spraw Pokrzywdzonych Przestępcstwem przy Ministrze Sprawiedliwości.

²⁶ Punkt 56 części wstępnej Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiającej normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępcstw oraz zastępującej decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW.

pewniających poczucie bezpieczeństwa. Do środków wdrażanych podczas postępowania karnego w przedmiocie zagwarantowania pokrzywdzonemu odpowiednich warunków dostarczania dowodu w postaci zeznań jest miejsce przesłuchania w „przyjaznym pokoju przesłuchań”. Przesłanką ku temu będzie sytuacja osoby pokrzywdzonej, która z powodu wieku, niepełnosprawności, słabej znajomości języka polskiego, rodzaju, charakteru, bądź okoliczności przestępstwa, nie jest w stanie w sposób odpowiedzialny i racjonalny podejmować czynności mających na celu zabezpieczenie jej interesów prawnych. Zapewnienie osobie odpowiednich warunków przesłuchania w tzw. „przyjaznym pokoju przesłuchań” powinno następować także w sytuacji popełnienia przestępstwa z użyciem przemocy, czy wobec konieczności zagwarantowania prywatności osobie pokrzywdzonej z uwagi na charakter czynu. Podczas przesłuchania uzyskiwane są od pokrzywdzonego informacje nie tylko stricte związane z okolicznościami zdarzenia, ale także informacje na temat relacji osobistych ze sprawcą, zaszłości kryminalnych, wstydliwych czy kłopotliwych faktów z życia pokrzywdzonego, a związanych z danym przestępstwem. Tego typu okoliczności powinny skłonić funkcjonariusza do podjęcia decyzji o przeprowadzeniu czynności w odpowiednich ku temu warunkach.

Efektywnym środkiem ochrony, jakie organy ścigania mogą zagwarantować pokrzywdzonemu jest przesłuchanie przez te same osoby, bądź przesłuchanie niektórych pokrzywdzonych przez osoby tej samej płci co osoba pokrzywdzona, o ile nie zachodzą ujemne przesłanki ustawowe np. wyłączenie organu procesowego od udziału w czynności procesowej, czy inne powody obiektywne np. choroba funkcjonariusza. Jeżeli jednak nie ma przeszkód prawnych czy faktycznych w razie konieczności ponownego przesłuchania pokrzywdzonego, bądź przeprowadzenia z jego udziałem innej czynności procesowej np. okazania, czy konfrontacji, dana czynność procesowa powinna być prowadzona przez tę samą osobę.

Kwestionariusz wymaga uzyskania od pokrzywdzonego informacji na temat zagrożenia ponowną wiktyimizacją, zastraszaniem lub odwetem w celu wdrożenia adekwatnej do zagrożenia ochrony. Konieczne jest ustalenie czy:

- „osoba pokrzywdzona mieszka wspólnie ze sprawcą/ zna jej miejsce zamieszkania, dochodzi do eskalacji w postaci serii zdarzeń;
- sprawca kiedykolwiek groził osobie pokrzywdzonej lub stosował wobec niej przemoc;
- sprawca kieruje się motywacją dotyczącą cech osoby pokrzywdzonej, w tym: wiekiem, płcią, niepełnosprawnością, pochodzeniem etnicznym bądź narodowym, rasą, religią, bezwyznaniowością, orientacją seksualną, tożsamością płciową, bądź statusem pobytowym;
- sprawca używa środki odurzające (narkotyki, dopalacze, leki, alkohol);
- sprawca posiada dostęp do broni”.

Poczynienie w tym przedmiocie ustaleń jest niezbędne do podjęcia odpowiednich działań w celu zapewnienia ochrony osobie pokrzywdzonej, o ile organy procesowe posiadają ku temu stosowną legitymację. Rodzaj działań ukierunkowanych na pomoc pokrzywdzonemu to:

- „wezwanie właściwego podmiotu do udzielenia wsparcia psychologicznego,
- zapewnienie bezpiecznego miejsca schronienia,
- wszczęcie procedury „Niebieskie Karty”,
- zastosowanie środka zapobiegawczego w postaci dozoru policji z zakazem zbliżania się podejrzanego na odpowiednią odległość,

oddanie podejrzanego pod dozór policji z nakazem uczestniczenia w programie korekcyjno-edukacyjnym dla sprawców przemocy w rodzinie”.

Dopuszczalne i przewidziane w Kwestionariuszu jest także podjęcie innych działań mających na celu zapewnienie szybkiej i skutecznej ochrony.

Wdrożenie wskazanych powyżej środków jest możliwe w oparciu o dostępne instrumenty prawne przewidziane w stosownych regulacjach. I tak pomoc psychologiczną pokrzywdzony może uzyskać w warunkach, o których mowa w art. 10 ustawy z 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka²⁷. W przypadku zagrożenia dla zdrowia psychicznego pokrzywdzonego, świadka lub osób im najbliższych organ prowadzący czynności operacyjno-rozpoznawcze albo postępowanie sprawdzające lub postępowanie przygotowawcze albo sąd informuje pokrzywdzonego lub świadka o możliwości uzyskania pomocy psychologicznej świadczonej przez podmioty, które otrzymały na ten cel dotację z Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej, o którym mowa w art. 43 ustawy z 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy²⁸, lub inne podmioty świadczące pomoc psychologiczną, wraz ze wskazaniem listy tych podmiotów i określeniem sposobu kontaktu. Organ albo sąd, na wniosek pokrzywdzonego lub świadka, wzywa podmiot, który otrzymał dotację z Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej, do udzielenia pomocy psychologicznej w terminie 14 dni od dnia wezwania²⁹. W przedmiotowym zakresie pomocy psychologicznej udzielają również samorządy powiatowe w ramach działań związanych z interwencją kryzysową oraz specjalistycznym poradnictwem. W oparciu o ustawę z 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej³⁰ poradnictwo specjalistyczne, w szczególności prawne, psychologiczne i rodzinne, jest świadczone osobom i rodzinom, które mają trudności lub wykazują potrzebę wsparcia w rozwiązywaniu swoich problemów życiowych, bez względu na posiadany dochód (art. 46 ust. 1). Natomiast w ramach interwencji kryzysowej udziela się natychmiastowej specjalistycznej pomocy psychologicznej, a w zależności od potrzeb - poradnictwa socjalnego lub prawnego, w sytuacjach uzasadnionych – schronienia do 3 miesięcy (art. 47 ust. 3).

Podejmowanie interwencji w środowisku wobec rodziny dotkniętej przemocą odbywa się w oparciu o procedurę „Niebieskie Karty” i nie wymaga zgody osoby dotkniętej przemocą w rodzinie. Procedura „Niebieskie Karty” obejmuje ogół czynności podejmowanych i realizowanych przez przedstawicieli jednostek organizacyjnych pomocy społecznej, gminnych komisji rozwiązywania problemów alkoholowych, Policji, oświaty i ochrony zdrowia, w związku z uzasadnionym podejrzeniem zaistnienia przemocy w rodzinie (art. 9d ust. 5 ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie³¹).

²⁷ Ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka (Dz. U. 2015, poz. 21).

²⁸ Ustawa z 6 dnia czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. 1997, Nr 90, poz. 557).

²⁹ Na stronie internetowej Ministerstwa Sprawiedliwości pod adresem <https://www.ms.gov.pl/pl/informacje/news,8967,rozstrzygnieto-konkurs-na-pomoc-pokrzywdzonym-w.html>, znajduje się aktualna lista podmiotów i organizacji udzielająca wsparcia w rzeczonym zakresie. W 2017 r. w XII edycji konkursu Minister Sprawiedliwości przyznał dotacje aż dla 30 organizacji pozarządowych, które w sumie dostaną 16 mln zł. na pomoc pokrzywdzonym w 2017 r. ze środków Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej.

³⁰ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U. 2016, poz. 930, tekst jednolity).

³¹ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz. U. 2015, poz. 1390, tekst jednolity). Wzory formularzy „Niebieska Karta” stanowią załącznik do rozporządzenia Rady Ministrów z 13 września 2011 r. w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska karta” (Dz. U. 2011, Nr 209, poz. 1245).

Ustawa o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka uprawnia tych uczestników postępowania do skorzystania ze wskazanych w ustawie środków ochrony i pomocy do których należą: ochrona na czas czynności procesowej, ochrona osobista, pomoc w zakresie zmiany miejsca pobytu (art. 3).

Organ procesowy obok wskazanych powyżej instrumentów prawnych, zabezpieczających interes pokrzywdzonego, dysponuje realnymi możliwościami ochrony pokrzywdzonego przed ewentualną represją ze strony podejrzanego. Dopuszczalne jest zastosowanie w postępowaniu karnym wobec podejrzanego środków zapobiegawczych (na etapie postępowania przygotowawczego środki stosuje prokurator, za wyjątkiem środka w postaci tymczasowego aresztowania). Oczywiście warunkiem *sine qua non* jest by postępowanie przeszło w fazę in personam, oraz konieczne jest zaistnienie ustawowych przesłanek zastosowania określonego środka lub środków zapobiegawczych.

Kwestionariusz „Indywidualnej oceny szczególnych potrzeb osoby pokrzywdzonej w zakresie ochrony” stanowi swoiste źródło informacji o sytuacji pozaprocesowej pokrzywdzonego. Na podstawie takiego zbioru informacji istnieje możliwość udzielenia realnej pomocy i wsparcia osobie pokrzywdzonej, która niejednokrotnie nie dysponuje wiedzą o możliwych formach wsparcia ze strony aparatu państwowego. Niewątpliwie kwestionariusz stanowi skuteczne narzędzie pomocnicze także dla organów procesowych. Na podstawie uzyskanych danych można podjąć efektywne i adekwatne do sytuacji środki ochrony, także dla osób dotkniętych przestępstwami motywowanymi nienawiścią.

Podsumowanie

Istniejące nie tylko w zakresie jakościowym, ale i ilościowym przepisy i procedury krajowe i międzynarodowe w obszarze kryminalizacji i zwalczania przestępstw motywowanych nienawiścią jak się wydaje skutecznie zabezpieczają interes pokrzywdzonego. Standaryzacja postępowania wobec osób dotkniętych przestępstwami na tle uprzedzeń, której jednym z aspektów jest kwestionariusz „Indywidualnej oceny szczególnych potrzeb osoby pokrzywdzonej w zakresie ochrony” sprzyja diagnozowaniu potrzeb pokrzywdzonych i w efekcie czyni skuteczniejszą walkę z wszelkimi formami dyskryminacji człowieka.

Na koniec warto wspomnieć o jeszcze jednej regulacji a mianowicie Wytycznych Prokuratora Generalnego w zakresie prowadzenia postępowań o przestępstwa z nienawiści³², zawierających prerogatywy prowadzenia postępowań karnych w tych kategoriach spraw. I tak organy procesowe zobowiązane są dokonywać w oparciu o przeprowadzone dowody „precyzyjnych i miarodajnych ustaleń odnoszących się do zamiaru sprawcy i jego motywacji”. Akcentowany jest w tych wytycznych z uwagi na charakter przestępstwa względ na sytuację pokrzywdzonego, obligujący organy procesowe do poszanowania godności i wartości społeczeństw wielokulturowych. Od organów procesowych wymaga się staranności i rzetelności w przedmiocie postępowania z ofiarami przestępstw motywowanych uprzedzeniami.

W kontekście podjętej tematyki warto wysunąć postulat wnikliwego monitorowania przez powołane ku temu służby i organy oraz instytucje pozarządowe przestępstw

³² Wytyczne z 26.02.2014 r., PG VII G 021/54/13.

motywowanych nienawiścią a także wykazywanie ich ewentualnego związku z różnymi kategoriami przestępstw pospolitych, a także przejawami dyskryminacji należącymi do dziedziny prawa pracy, cywilnego czy administracyjnego oraz uwzględnianie tych konotacji w statystykach i sprawozdaniach. Systematyczne gromadzenie, a następnie analizowanie tych danych pozwoli na nakreślenie pełnej skali zjawiska i jego opisu w sposób kompleksowy.

Streszczenie

Ochrona prawnokarna ofiar przestępstw motywowanych nienawiścią

Przedmiotem artykułu jest wskazanie najważniejszych unormowań międzynarodowych oraz krajowych, zabezpieczających interes prawny ofiar przestępstw motywowanych nienawiścią. Zapewnienie pokrzywdzonemu przestępstwem odpowiedniego zakresu informacji nie tylko o dostępnym wsparciu, psychologicznym, medycznym, ale także o jego statusie prawnym czy stanie prowadzonego postępowania skutkuje wzrostem zaufania do organów ścigania oraz przyczynia się do efektywności i skuteczności systemu przeciwdziałania przestępstwom na tle nienawiści.

Słowa kluczowe: ofiara, postępowanie karne, dyrektywa, przestępstwa z nienawiści, ochrona

Summary

Criminal law protection of hate crime victims

This paper describes international and Polish regulations protecting the legal interest of the victims of hate crimes. It is believed that providing a victim of crime adequate information about available psychological, medical support as well as about his legal status or state of the investigation improves public confidence in law enforcement and contributes to the efficiency and effectiveness of the prevention of hate crimes.

Keywords: victim, criminal proceedings, directive, hate crimes, protection

ROZDZIAŁ VIII

Unijna koncepcja a ramy regulacji krajowych „Indywidualnej oceny służącej ustaleniu szczególnych potrzeb w zakresie ochrony osób pokrzywdzonych” w optyce przestępstw z nienawiści

Zamysłem Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiającej normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw (dalej: Dyrektywa nr 2012/29/UE)¹ było wprowadzenie jednolitego i spójnego w krajach Unii Europejskiej mechanizmu ochrony pokrzywdzonych przestępstwem. Już na jej wstępie zaakcentowano, że ofiary² winny być traktowane z szacunkiem, w sposób profesjonalny i taktowny. Dobitnie podkreślono przy tym, że nie ma przyzwolenia na stosowanie jakichkolwiek form dyskryminacji, w tym także ze względu na rasę, kolor skóry, pochodzenie etniczne lub społeczne, cechy genetyczne, język, religię lub przekonania, poglądy polityczne, przynależność do mniejszości narodowej, stan posiadania, urodzenie, niepełnosprawność, wiek, płeć, ekspresję i tożsamość płciową, orientację seksualną, status pobytowy oraz stan zdrowia. W preambule uwypuklono ponadto, że we wszelkich kontaktach z pokrzywdzonymi uwzględniać trzeba ich sytuację osobistą, najbardziej naglące potrzeby, wiek, płeć, ewentualną niepełnosprawność oraz poziom dojrzałości, przy bezwarunkowym uszanowaniu ich integralności fizycznej, moralnej i psychicznej. Wreszcie, co – z racji analizowanej problematyki – wymaga szczególnego podkreślenia, zadeklarowano także, że pokrzywdzeni muszą być chronieni przed wtór-

¹ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z 25 października 2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW (Dz. Urz. UE L 315 z 14.11.2012 r., s. 57).

² Dyrektywa nr 2012/29/UE w swej treści operuje pojęciem „ofiary przestępstwa”. W art. 2 objaśnia, że pod sformulowaniem tym rozumie „osobę fizyczną, która doznała szkody, w tym krzywdy fizycznej, psychicznej, moralnej lub emocjonalnej lub straty majątkowej, bezpośrednio spowodowanej przestępstwem” oraz „członków rodziny osoby, której śmierć była bezpośrednim skutkiem przestępstwa, jeżeli doznali oni szkody w wyniku śmierci tej osoby”. Z kolei za członków rodziny przyjmuje „małżonka, osobę pozostającą z ofiarą, w sposób trwały i ciągły, w bliskim pożyciu we wspólnym gospodarstwie domowym, krewnych w linii prostej, rodzeństwo oraz osoby pozostające na utrzymaniu ofiary”. Sprecyzowanie zakresu definicyjnego tych pojęć jest niezwykle istotne, jako że przepisy polskie nie posługują się terminem „ofiara”. Porównując zatem ramy definicji unijnej z rozwiązaniami krajowymi (zob. art. 49 k.p.k. oraz art. 52 k.p.k.), uznać należy, iż w ramach niniejszego opracowania uprawnionym jest zamienne posługiwanie się sformulowaniem ofiara i pokrzywdzony, przy zastrzeżeniu, że pojęcie kodeksowe doznaje tu zasadniczych ograniczeń. Standardy określone w Dyrektywie nr 2012/29/UE dotyczą bowiem wyłącznie osób fizycznych. Osoby prawne oraz podmioty niemające osobowości prawnej (instytucje państwowe lub samorządowe, a także inne jednostki organizacyjne, którym odrębne przepisy przyznają zdolność prawną), choć na gruncie przepisów k.p.k. posiadają status pokrzywdzonego, w świetle rozwiązań przyjętych w Dyrektywie nr 2012/29/UE nie są objęte szczególnym wsparciem i ochroną. Zob. też: E. Bienkowska, *Ofiary przestępstw w postępowaniu karnym – nowe standardy Unii Europejskiej*, „Państwo i Prawo” 2014, nr 4, s. 58 i n.; E. Bienkowska, K. Dudka, C. Kulesza, L. Mazowiecka, P. Starzyński, W. Zalewski, E. Zielińska, *Dyrektywa 2012/29/UE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 25 października 2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw*, Komentarz, Warszawa 2014.

na i ponowną wiktyimizacją oraz zastraszaniem i odwetem ze strony sprawcy. Dla skutecznego i precyzyjnego ustalania występowania wskazanych zagrożeń dla pokrzywdzonych Dyrektywa nr 2012/29/UE ustanawia nowatorski instrument, tzw. indywidualną (spersonalizowaną) ocenę służącą ustaleniu potrzeb w zakresie ochrony względem ofiar, które doznały znacznej szkody ze względu na powagę przestępstwa, a także ofiar przestępstw popełnionych z powodu uprzedzeń lub dyskryminacji oraz ofiar, których szczególnie narażenie jest skutkiem związku ze sprawcą lub zależności od niego. *Ergo*, pokrzywdzeni przestępstwami z nienawiści niewątpliwie wpisują się w tak określony zakres podmiotowy, tym bardziej, że w art. 22 ust. 3 *in fine* Dyrektywy nr 2012/29/UE doprecyzowano kategorie podmiotów w sposób szczególnie objętych stworzonym mechanizmem, gdzie pośród ofiar terroryzmu, przestępczości zorganizowanej, handlu ludźmi, przemocy na tle płciowym, przemocy w bliskich związkach, przemocy seksualnej lub wykorzystywania seksualnego oraz pokrzywdzonych niepełnosprawnych wskazano *expressis verbis* także grupę ofiar przestępstw z nienawiści. Wypada jednak zaznaczyć, że wskazane podmioty z racji charakteru pokrzywdzenia nie są *a priori* uznawane za wymagające szczególnych środków ochrony. Decyzja o wdrożeniu tych specjalnych rozwiązań ma następować dopiero w drodze omawianej indywidualnej oceny. I choć Dyrektywa nr 2012/29/UE przewiduje wyjątek od wskazanej reguły, nakazujący obligatoryjne wdrażanie trybu objęcia specjalną ochroną dzieci³, to i w ich przypadku zobowiązuje do dokonania indywidualnej oceny, a to w celu zidentyfikowania „czy i w jakim stopniu korzystałyby one ze środków specjalnych przewidzianych w art. 23 i 24” (art. 22 ust. 4 zdanie 2 Dyrektywy nr 2012/29/UE). Ich charakter i zakres zawsze musi bowiem uwzględniać wolę i oczekiwania pokrzywdzonego.

Przedstawiony w zarysie mechanizm charakteryzuje się atrybutami, które ujęte w formie tabelarycznej przyjmują postać siedmiu dopełniających i warunkujących się cech (zob. tab. poniżej):

Tab. 1

Cechy Indywidualnej oceny służącej ustaleniu szczególnych potrzeb
w zakresie ochrony osób pokrzywdzonych

Lp.	Cecha	Zapis Dyrektywy nr 2012/29/UE
1.	indywidualna ocena ma na celu identyfikację narażonych ofiar, czyli „szczególną podatność na ponowną i wtórną wiktyimizację, zastraszanie oraz odwet”	art. 22 ust. 1
2.	indywidualna ocena jest wszechstronna i przeprowadzana z różnych perspektyw: a. rodzaju, istoty i okoliczności przestępstwa (obejmuje wszystkie osoby pokrzywdzone, bez względu na rodzaj przestępstwa), b. osoby pokrzywdzonej (obejmuje wszystkie osoby pokrzywdzone, bez względu na ich status procesowy)	pkt 55 i 56 Preambuły

³ Zob. art. 22 ust. 4 zdanie 1. Za dzieci – w świetle rozwiązań przyjętych w Dyrektywie nr 2012/29/UE – uznaje się osoby w wieku poniżej 18. roku życia (art. 2 ust. 1 lit. c), przy czym jeżeli nie można ustalić wieku danej osoby, a istnieją przesłanki wskazujące, iż może ona być dzieckiem, traktuje się ją jako dziecko (art. 24 ust. 2).

3.	indywidualna ocena powinna badać szczególne potrzeby w zakresie ochrony osoby pokrzywdzonej w każdej fazie postępowania karnego	art. 22 ust. 1 oraz art. 23 ust 2 i 3, a także art. 24 ust. 1
4.	indywidualna ocena powinna być przeprowadzona „na czas”, czyli w możliwie najkrótszym czasie w celu określenia ryzyka ponownej i wtórnej wiktyimizacji, zastraszania i odwetu; identyfikacja szczególnych potrzeb osoby pokrzywdzonej ma być przeprowadzona zatem jak najszybciej	art. 22 ust 1 zdanie pierwsze
5.	indywidualna ocena winna być przeprowadzona we współpracy z pokrzywdzonym i przy uwzględnieniu jej oczekiwań, także wówczas gdy nie chce korzystać ze szczególnych środków ochrony, „obawy i lęki ofiar związane z postępowaniem powinny być kluczowym czynnikiem przy ustalaniu, czy potrzebuje ona określonego szczególnego środka”	art. 22 ust 6 pkt 58 Preambuły
6.	indywidualna ocena ma charakter spersonalizowany i jest elastyczna co do poziomu jej szczegółowości; jej zakres może różnić się w zależności od wagi przestępstwa i stopnia szkody poniesionej przez pokrzywdzonego; każdy przypadek winien być analizowany z osobna, bez tworzenia priorytetowych kategorii lub hierarchii pokrzywdzonych, przy czym winny być brane pod uwagę: osobiste cechy osoby pokrzywdzonej, rodzaj lub charakter przestępstwa, okoliczności przestępstwa; domniemywa się, że dzieci będące ofiarami mają szczególne potrzeby w zakresie ochrony; podobnie jak pokrzywdzeni pewnymi kategoriami przestępstw, wśród których wskazuje się m.in. właśnie przestępstwa z nienawiści	pkt 56 Preambuły art. 22 ust. 2, 3 i 4
7.	indywidualna ocena nie jest dokonywana na stałe, winna być aktualizowana w toku postępowania karnego, tak aby jak najdokładniej odzwierciedlać sytuację pokrzywdzonego, która może wszak podlegać zmianom	art. 22 ust. 7

Źródło: opracowanie własne na podstawie podręcznika powstałego w ramach europejskiego projektu poświęconego indywidualnej ocenie potrzeb osób pokrzywdzonych EVVT⁴.

⁴ Publikacja powstała przy ścisłej współpracy z Francuskim Instytutem Mediacji i Pomocy Ofiarom, Francuską Krajową Szkołą Sędziowsko-Prokuratorską, Koronną Służbą Prokuratorską, Ministerstwem Sprawiedliwości RP, Secretaria General de la Administracion de Justicia (Hiszpania), Associação Portuguesa de Apoio à Vítima (Portugalia), oraz Justice Coopération Internationale (Francja), dzięki wsparciu finansowemu programu UE w zakresie wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych.

Stworzony mechanizm służy zatem w pierwszej kolejności do wyodrębniania ofiar, najbardziej zagrożonych wtórną i ponowną wiktymizacją, a następnie zdefiniowania optymalnych i zharmonizowanych z potrzebami ofiary specjalnych środków ochrony wymienionych w art. 23 i 24 Dyrektywy nr 2012/29/UE. Ten *sui generis* dwustopniowy proces rozpoczyna się od ustalenia, czy ofiara spełnia kryteria wskazane w art. 22 ust. 2 Dyrektywy nr 2012/29/UE. Następnie, jeżeli w ramach pierwszej fazy nastąpi pozytywna weryfikacja, a tym samym wyselekcjonowana zostanie ofiara mająca „szczególne potrzeby”, miejsce ma wdrożenie drugiego stadium, którego celem jest wskazanie, jakie spośród dostępnych środków należy powziąć w konkretnym zindywidualizowanym przypadku. Katalog owych środków Dyrektywa nr 2012/29/UE różnicuje w zależności od tego w jakim stadium procesu karnego poddawane są analizie potrzeby pokrzywdzonego. Na etapie postępowania przygotowawczego ustanawia następujące cztery narzędzia. *Primo*, przeprowadzanie czynności przesłuchania w specjalnie zaprojektowanych lub przystosowanych do tego celu pomieszczeniach. *Secundo*, przeprowadzanie czynności przesłuchania przez/z udziałem przeszkolonych do tego specjalistów. *Tertio*, w przypadku wielokrotnych przesłuchań, przeprowadzanie czynności przez te same osoby, chyba że jest to sprzeczne z właściwym funkcjonowaniem wymiaru sprawiedliwości. *Quarto*, przeprowadzanie przesłuchań przez osoby tej samej płci, co ofiara. Przy czym ten ostatni ze wskazanych środków obwarowany jest warunkiem zażądania takiego rozwiązania przez ofiarę. Co więcej dotyczy wyłącznie osób dotkniętych przemocą seksualną, przemocą na tle płciowym lub przemocą „w bliskich związkach”. Także i w tym przypadku Dyrektywa nr 2012/29/UE przewiduje możliwość „niezapewnienia specjalnego środka”, gdyby jego wdrożenie mogło stanowić o uszczerbku dla przebiegu postępowania karnego. Wymogu takiego nie stawia czynnościom podejmowanym przez prokuratora i sędziego.

Etapowi postępowania jurysdykcyjnego także przypisano cztery rodzaje specjalnych środków. Mają one za zadanie zapewnić: uniknięcie kontaktu wzrokowego ze sprawcą (również w trakcie składania zeznań, dzięki zastosowaniu odpowiednich środków, w tym technologii komunikacyjnych); przesłuchanie ofiary pod jej nieobecność na sali sądowej; uniknięcie zbędnych, niezwiązanych ze sprawą pytań dotyczących życia prywatnego ofiary oraz możliwość przesłuchania ofiary bez udziału publiczności.

W art. 23 ust. 1 Dyrektywy nr 2012/29/UE zawarto niezmiernie istotny zapis, traktujący o przesłance stosowania omawianych środków. Ich uruchamianie musi następować bez uszczerbku dla prawa do obrony oraz zgodnie z przepisami o swobodzie sędziowskiej. W przywołanym przepisie ustanowiona została ponadto podstawa ogólna do odmowy udzielenia środków specjalnych. Przyjęto, że taka decyzja uzasadniona jest w przypadku zaistnienia przeszkód przyjmujących postać ograniczeń operacyjnych lub praktycznych, albo gdy istnieje niezwłoczna potrzeba przesłuchania ofiary, a wszelka zwłoka mogłaby wyrządzić szkodę ofierze lub innej osobie bądź spowodować uszczerbek dla przebiegu postępowania.

Przywołania wymagają także środki dedykowane dzieciom. Enumeratywnie wskazano je w art. 24 Dyrektywy nr 2012/29/UE, gdzie jednocześnie zaakcentowano ich charakter dopełniający względem opisanych wcześniej. Oznacza to, że ta szczególna grupa osób pokrzywdzonych objęta jest wzmożoną ochroną. Dodatkowo bowiem przewidziano następujące rozwiązania: audiowizualne utrwalanie przesłuchania dziecka będącego ofiarą (już na etapie postępowania przygotowawczego, które może być wykorzystywa-

ne jako dowód w postępowaniu sądowym); wyznaczenie przedstawiciela dla dziecka będącego ofiarą, jeżeli – zgodnie z prawem krajowym – osoby, które sprawują władzę rodzicielską, nie mogą reprezentować dziecka będącego ofiarą z uwagi na konflikt interesów między nimi a ofiarą, bądź jeżeli dziecko będące ofiarą nie ma opieki albo jest odłączone od rodziny oraz dysponowanie prawem do własnego doradztwa prawnego i zastępstwa procesowego, we własnym imieniu (w sprawach, w których istnieje lub może zaistnieć konflikt interesów między dzieckiem będącym ofiarą a osobami sprawującymi władzę rodzicielską).

Ta krótka prezentacja poszczególnych środków ochrony określonych w art. 23 i 24 Dyrektywy nr 2012/29/UE skłania do refleksji, że podejmując się próby ich kategoryzacji można wyjść poza ramy ich podziału ze uwagi na etapy postępowania karnego, czy też w związku z podmiotem, względem którego są inicjowane. Zauważalnym jest bowiem, że zakresowo odpowiadają na trzy prymarne pytania: Kto?, Gdzie?, Jak? Sympliczując, skupiają się na kwestii: osoby dokonującej czynności z pokrzywdzonymi (jej przygotowaniu merytorycznym, płci, ciągłości podejmowanych działań), miejsca podejmowanych czynności (jego przystosowaniu i użyteczności) i szczególnych środków służących ich realizacji (zastosowanie odpowiedniej technologii komunikacyjnej, ochrona prywatności).

Przejsie do omówienia regulacji krajowych w przedmiotowym zakresie wymaga jeszcze kilku uwag porządkujących. Jako że Dyrektywa nr 2012/29/UE rozwiązanie wielu kwestii istotnych dla wdrożenia, a następnie funkcjonowania i wykorzystania tego nowatorskiego instrumentu ceduje na państwa członkowskie, ustaleniom suwerennym podlegają w szczególności takie zagadnienia jak: określenie trybu wdrożenia tego mechanizmu, wskazanie podmiotu dokonującego indywidualnej oceny, określenie formy dokumentowania procedury i wstępnych warunków jej uruchomienia oraz skonstruowanie narzędzia, które ułatwi indywidualną ocenę ofiar i umożliwi identyfikację szczególnych potrzeb w zakresie ochrony. Stworzenie owego skutecznego instrumentu wymaga ponadto rozwiązania szeregu problemów związanych z przeniesieniem siatki pojęciowej Dyrektywy nr 2012/29/UE na grunt polskiego prawa karnego, jak też, a może przede wszystkim, na płaszczyznę praktyczną. Jedną z kwestii wymagających doprecyzowania jest niewątpliwie klarowne i precyzyjne wytyczenie ram kategorii przestępstw z nienawiści. Brak definicji legalnej tego fenomenu w polskim prawie karnym nie sprzyja bowiem efektywnemu wdrażaniu dyspozycji Dyrektywy nr 2012/29/UE *in praxi*.

Wprowadzenie zaleceń Dyrektywy nr 2012/29/UE do wewnętrznych systemów prawnych państw członkowskich – zgodnie z dyspozycją art. 27 ust. 1 – nastąpić miało do dnia 16 listopada 2015 r. Jako że Dyrektywa nr 2012/29/UE, obok ustanowienia nowego instrumentu w postaci omawianej indywidualnej oceny szczególnych potrzeb, nakreśliła także szereg norm minimalnych, takich jak chociażby prawo do rozumienia i bycia rozumianym (art. 3), prawo do otrzymywania informacji od momentu pierwszego kontaktu z właściwym organem (art. 4), prawo do otrzymania informacji o sprawie (art. 6), czy też prawo do gwarancji w ramach usług w zakresie sprawiedliwości naprawczej (art. 12) pierwszych prób implementacji poszczególnych rozwiązań upatrywać można już w ustawie z dnia 27 września 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw⁵, oraz ustawie z dnia 28 listopada 2014 r. o ochronie i po-

⁵ Ustawa z 27 września 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 2013, poz. 1247).

mocy dla pokrzywdzonego i świadka (dalej: ustawa o ochronie)⁶, znowelizowanych następnie ustawą z dnia 11 marca 2016 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw⁷. Zaznaczyć jednak trzeba, że żadna z nowelizacji nie podjęła się ujęcia w ramy kodeksowe indywidualnej oceny szczególnych potrzeb w zakresie ochrony. Nie można jednak tego rozwiązania uznać za wadliwe, jako że procedury realizacji indywidualnej oceny miały być określone przez każde państwo członkowskie w sposób autonomiczny i zgodny z jego prawem krajowym. Tym bardziej, że porównanie zakresu szczególnych środków określonych w Dyrektywie nr 2012/29/UE z obecnie funkcjonującymi regulacjami ustawy procesowej prowadzi do wniosku, iż wiele ze wskazanych unijnych instrumentów, określone jest wprost jako - bywa że i obligatoryjne – zobowiązanie po stronie organów procesowych. Dla pełnego zrozumienia przyjętej w Polsce koncepcji indywidualnej oceny szczególnych potrzeb – jej zakresu i formuły – niezbędnym jest zatem dokonanie swobodnego zestawienia reguł unijnych i odpowiadającym im (jeżeli ustawodawca je przewidział) środkom kodeksowym. Wydaje się, iż forma graficzna będzie najbardziej czytelną (zob. tab. poniżej).

Tab. 2

Zestawienie szczególnych środków ochrony, określonych w art. 23 i 24 Dyrektywy nr 2012/29/UE z rozwiązaniami przyjętymi w polskim kodeksie postępowania karnego

Lp.	Dyrektywa nr 2012/29/UE	Kodeks postępowania karnego	
na etapie postępowania przygotowawczego:			
1.	przesłuchania ofiar odbywają się w zaprojektowanych lub przystosowanych do tego celu pomieszczeniach	art. 185d § 1. Przesłuchania w trybie określonym w art. 185a–185c przeprowadza się w odpowiednio przystosowanych pomieszczeniach w siedzibie sądu lub poza jego siedzibą; zatem wyłącznie względem małoletnich przestępstwami z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej lub przestępstwami przeciwko wolności, przeciwko wolności seksualnej i obyczajności oraz przeciwko rodzinie i opiece (art. 185a), oraz względem pokrzywdzonych przestępstwami określonymi w art. 197–199 k.k. (art. 185 c)	

⁶ Ustawa z 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka (Dz. U. 2015, poz. 21).

⁷ Ustawa z 11 marca 2016 roku o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 2016, poz. 437).

2.	przesłuchania ofiar są prowadzone przez lub z udziałem specjalistów, odpowiednio przeszkolonych do tego celu	z udziałem specjalistów obowiązkowo: art. 185a i 185 c; doraźnie - art. 192 § 2 (jeżeli istnieje wątpliwość co do stanu psychicznego, rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania lub odtwarzania postrzeżeń)	
3.	wszelkie przesłuchania ofiar są prowadzone przez te same osoby, chyba że jest to sprzeczne z właściwym funkcjonowaniem wymiaru sprawiedliwości		
4.	wszelkie przesłuchania ofiar przemocy seksualnej, przemocy na tle płciowym lub przemocy w bliskich związkach – jeżeli nie są prowadzone przez prokuratora ani sędziego – prowadzą osoby tej samej płci co ofiara, o ile takie jest życzenie ofiary i o ile nie stanowi to uszczerbku dla przebiegu postępowania karnego		
na etapie postępowania sądowego:			
1.	środki zapewniające unikanie kontaktu wzrokowego między ofiarami a sprawcami, również w trakcie składania zeznań, dzięki zastosowaniu odpowiednich środków, w tym technologii komunikacyjnych	art. 390 § 2. W wyjątkowych wypadkach, gdy należy się obawiać, że obecność oskarżonego mogłaby oddziaływać krępująco na wyjaśnienia współoskarżonego albo na zeznania świadka lub biegłego, przewodniczący może zarządzić, aby na czas przesłuchania danej osoby oskarżony opuścił salę sądową.	

2.	środki służące temu, by ofiara mogła zostać przesłuchana pod jej nieobecność na sali sądowej, w szczególności dzięki wykorzystaniu odpowiednich technologii komunikacyjnych	art. 177 § 1a. Przesłuchanie świadka może nastąpić przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tej czynności na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku. art. 390 § 3. W wypadkach przewidzianych w § 2 przewodniczący może również przeprowadzić przesłuchanie przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tej czynności na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku. art. 185c § 3. Jeżeli zajdzie konieczność ponownego przesłuchania pokrzywdzonego w charakterze świadka, na jego wniosek przesłuchanie przeprowadza się w sposób wskazany w art. 177 § 1a, gdy zachodzi uzasadniona obawa, że bezpośrednia obecność oskarżonego przy przesłuchaniu mogłaby oddziaływać krępująco na zeznania pokrzywdzonego lub wywierać negatywny wpływ na jego stan psychiczny.	
3.	środki pozwalające uniknąć zbędnych pytań dotyczących życia prywatnego ofiary, niezwiązanych z przestępstwem	art. 171 § 1. Osobie przesłuchiwanej należy umożliwić swobodne wypowiedzenie się w granicach określonych celem danej czynności, a dopiero następnie można zadawać pytania zmierzające do uzupełnienia, wyjaśnienia lub kontroli wypowiedzi. art. 370 § 4. Przewodniczący uchyla pytania, o których mowa w art. 171 § 6, lub gdy z innych powodów uznaje je za niestosowne.	

4.	środki umożliwiające przeprowadzenie przesłuchania bez obecności publiczności	art. 360 § 1. Sąd może wyłączyć jawność rozprawy w całości albo w części: 1) jeżeli jawność mogłaby: a) wywołać zakłócenie spokoju publicznego, b) obrażać dobre obyczaje, c) ujawnić okoliczności, które ze względu na ważny interes państwa powinny być zachowane w tajemnicy, d) naruszyć ważny interes prywatny; 2) jeżeli choćby jeden z oskarżonych jest nieletni lub na czas przesłuchania świadka, który nie ukończył 15 lat; 3) na żądanie osoby, która złożyła wniosek o ściganie. art. 183 § 2. Świadek może żądać, aby przesłuchano go na rozprawie z wyłączeniem jawności, jeżeli treść zeznań mogłaby narazić na hańbę jego lub osobę dla niego najbliższą.	
względem dzieci:			
1.	w toku postępowania przygotowawczego wszystkie przesłuchania dziecka będącego ofiarą mogły być utrwalane audiowizualnie, a te utrwalone audiowizualnie przesłuchania mogły zostać wykorzystane jako dowód w postępowaniu karnym	art. 147. § 1. Przebieg czynności protokołowanych może być utrwalony ponadto za pomocą urządzenia rejestrującego obraz lub dźwięk, o czym należy przed uruchomieniem urządzenia uprzedzić osoby uczestniczące w czynności. art. 147 § 2a. Przesłuchanie pokrzywdzonego, o którym mowa w art. 185a i art. 185c, oraz świadka, o którym mowa w art. 185b, utrwalają się za pomocą urządzenia rejestrującego obraz i dźwięk. art. 185a § 3. Na rozprawie głównej odtwarza się sporządzony zapis obrazu i dźwięku przesłuchania oraz odczytuje się protokół przesłuchania.	

2.	w toku postępowania przygotowawczego i sądowego, właściwe organy wyznaczają specjalnego przedstawiciela dla dziecka będącego ofiarą, jeżeli osoby, które sprawują władzę rodzicielską, nie mogą reprezentować dziecka będącego ofiarą ze względu na konflikt interesów między nimi a ofiarą lub jeżeli dziecko będące ofiarą nie ma opieki albo jest odłączone od rodziny	art. 51 § 2. Jeżeli pokrzywdzonym jest małoletni albo ubezwłasnowolniony całkowicie lub częściowo, prawa jego wykonuje przedstawiciel ustawowy albo osoba, pod której stałą pieczęć pokrzywdzony pozostaje.
3.	w przypadku, gdy dziecko będące ofiarą ma prawo do doradztwa prawnego, ma ono prawo do własnego doradztwa prawnego i zastępstwa procesowego, we własnym imieniu, w postępowaniach, w których istnieje lub może zaistnieć konflikt interesów między dzieckiem będącym ofiarą a osobami sprawującymi władzę rodzicielską	

Źródło: opracowanie własne.

Zaprezentowane powyżej zestawienie uzmysławia, iż większość ze szczególnych środków ochrony, określonych w art. 23 i 24 Dyrektywy nr 2012/29/UE rzeczywiście ma swoje odzwierciedlenie w przepisach polskiego kodeksu postępowania karnego. Niemniej jednak w wielu przypadkach są to rozwiązania częściowe (przesłuchania w odpowiednio przystosowanych pomieszczeniach przewidywane są wyłącznie w trybie określonym w art. 185a–185c) i nierzadko o charakterze fakultatywnym. Nie tworzą też spójnego, funkcjonalnego i gotowego do użytku narzędzia ochrony pokrzywdzonego przed wtórną i ponowną wiktyimizacją, zastraszaniem oraz odwetem. Nic więc też dziwnego, że w maju 2014 r. przy Ministrze Sprawiedliwości powołana została Rada ds. Pokrzywdzonych Przepęstwem⁸, której celem miało być opracowanie rozwiązań o charakterze organizacyjno-praktycznym służących w rzeczy samej implementacji Dyrektywy nr 2012/29/UE. W wyniku jej prac stworzony został wzór formularza o nazwie „Kwestionariusz indywidualnej oceny szczególnych potrzeb osoby pokrzywdzonej w zakresie ochrony” (dalej: Kwestionariusz)⁹. Dodatkowo, opracowany został swoisty przewodnik zatytułowany „Komentarz do Kwestionariusza indywidualnej oceny szczególnych potrzeb osoby pokrzywdzonej w zakresie ochrony” (dalej: Komentarz)¹⁰, który za cel przyjął ustandaryzowanie podejmowanych działań w zakresie indywidualnej oceny w całym kraju, a zatem uczynienie ich spójnymi i efektywnymi. Kwestionariusz w pierwszych słowach podkreśla, że „Każdy pokrzywdzony powinien być (...) poddany na czas indywi-

⁸ Więcej zob.: <https://ms.gov.pl/pl/informacje/news,7884,kwestionariusze-indywidualnej-oceny-potrzeb-osoby.html> (dostęp: 8.01.2017 r.).

⁹ Ostateczny kształt tego dokumentu przyjęto na ostatnim posiedzeniu Rady ds. Pokrzywdzonych Przepęstwem, 15 grudnia 2015 roku. Obok omawianego Kwestionariusza indywidualnej oceny, dedykowanego organom prowadzącym postępowanie karne, głównie policji i prokuratury, Rada opracowała wzór także drugiego formularza pod nazwą „Ocena sytuacji i potrzeb osoby pokrzywdzonej przestępstwem pod kątem pomocy specjalistycznej” – dla organizacji pozarządowych, które zajmują się pomocą osobom pokrzywdzonym przestępstwem. Oba kwestionariusze dostępne są na stronie Ministerstwa Sprawiedliwości pod adresem: <https://ms.gov.pl/pl/informacje/news,7884,kwestionariusze-indywidualnej-oceny-potrzeb-osoby.html> (dostęp: 8.01.2017 r.).

¹⁰ Komentarz do Kwestionariusza indywidualnej oceny szczególnych potrzeb osoby pokrzywdzonej w zakresie ochrony został opracowany w Departamencie Współpracy Międzynarodowej i Praw Człowieka Ministerstwa Sprawiedliwości i w formie elektronicznej rozesłany do jednostek policji i prokuratury.

dualnej ocenie, która uwzględnia w szczególności: a) cechy osobowe pokrzywdzonego; b) rodzaj lub charakter przestępstwa; c) okoliczności przestępstwa¹¹ oraz „Jeżeli sytuacja pokrzywdzonego, stanowiąca podstawę indywidualnej oceny uległa znacznej zmianie, konieczne jest aktualizowanie oceny w toku całego postępowania karnego”¹². W Komentarzu wskazano ponadto, że Kwestionariusz wypełniany jest przez funkcjonariusza policji z pionu dochodzeniowo-śledczego, (nigdy z pionu prewencji) bądź prokuratora, przeprowadzającego pierwszą rozmowę lub czynność procesową z udziałem pokrzywdzonego. Jak zaakcentowano, wypełnianie poszczególnych rubryk Kwestionariusza nie może następować w wyniku odczytywania pokrzywdzonym zawartych w nim pytań. Przyjęta forma ankiety ma stanowić pomocne narzędzie dla dokonującego indywidualnej oceny potrzeb pokrzywdzonego, tak aby w oparciu o luźną i otwartą rozmowę, podjął trafną i zharmonizowaną z potrzebami pokrzywdzonego decyzję. Reguła ta ma niezmiernie ważne znaczenie także z innego względu. Otóż w Kwestionariuszu nie uwzględniono środków, których obligatoryjne stosowanie przewiduje ustawa procesowa (np. przesłuchanie w trybie art. 185a-c k.p.k.). Powoduje to, że podmiot dokonujący indywidualnej oceny potrzeb pokrzywdzonego nie może pozwolić sobie na mechaniczne i bezrefleksyjne wypełnianie Kwestionariusza, jako że nie ukazuje on pełnego wachlarza środków pomocy i form ochrony pokrzywdzonego, przewidywanych w polskich regulacjach.

Zaprezentowanie przyjętej formuły Kwestionariusza zacząć wypada od wyodrębnienia w jego strukturze czterech zasadniczych modułów. W skład pierwszego wchodzi część wprowadzająca, gdzie zawarto informacje dotyczące imienia i nazwiska osoby pokrzywdzonej, daty sporządzenia oceny, numeru sprawy i wstępnie określonej kwalifikacji prawnej czynu oraz część określająca przesłanki dokonania oceny potrzeb osoby pokrzywdzonej. Względem pytania „Czy osoba pokrzywdzona przestępstwem spełnia przesłanki dokonania indywidualnej oceny ze względu na:?” Kwestionariusz proponuje następujące kryteria: wiek¹³, niepełnosprawność, kwalifikację prawną czynu, okoliczności przestępstwa¹⁴, fakt pokrzywdzenia przestępstwem z nienawiści, związek między pokrzywdzonym a sprawcą oraz tzw. inne¹⁵. Jako że kluczowe tło, czy raczej *leitmotiv* niniejszych rozważań stanowią przestępstwa z nienawiści zaznaczyć trzeba, że przywołane przesłanki, a właściwie komentarz wskazuje na swoiste ich dublowanie. Pośród wymienionych enumeratywnie przestępstw z kodeksu karnego wskazane są bowiem wprost art. 119 k.k., 256 k.k. i 257 k.k. Z kolei autonomiczna przesłanka „pokrzywdzenia przestępstwem z nienawiści” opatrzona jest w Komentarzu następującą interpreta-

¹¹ Ministerstwo Sprawiedliwości, *Komentarz do Kwestionariusza indywidualnej oceny szczególnych potrzeb osoby pokrzywdzonej*, Warszawa 2015, s. 4.

¹² Ibidem, s. 5.

¹³ Przyjęto, że w szczególnym zainteresowaniu znajdują się osoby poniżej lat 18 oraz te, które ukończyły 60 rok życia.

¹⁴ Jako szczególne okoliczności wskazano brutalne i bezwzględne działanie sprawcy, popełnienie czynu z niskich pobudek, zasługujące na potępienie oraz znaczne rozmiary szkody powstałej u pokrzywdzonego, zarówno w zakresie uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia, szkód materialnych, jak i urazów psychicznych.

¹⁵ Konstrukcja tej przesłanki pozwala wypełniającemu formularz na względną autonomię. Jeżeli bowiem pewne cechy pokrzywdzonego, choć nie uwzględnione pośród wcześniej przywołanych przesłanek – zdaniem wypełniającego – stanowią podstawę do szczególnej ochrony pokrzywdzonego, zakreślenie tego punktu kwestionariusza uprawniać będzie do dalszej, pełnej indywidualnej oceny.

cją” Zgodnie z definicją OBWE, przestępstwo z nienawiści to każde przestępstwo natury kryminalnej, włączając w to przestępstwa wymierzone w ludzi i ich mienie, w wyniku którego ofiara, lokal, lub inny cel przestępstwa, są dobierane ze względu na ich faktyczne bądź domniemane powiązanie, związki, przynależność, członkostwo lub udzielanie wsparcia grupie wyróżnianej na podstawie cech charakterystycznych wspólnych dla jej członków, takich jak faktyczna lub domniemana rasa, narodowość lub pochodzenie etniczne, język, kolor skóry, religia, płeć, wiek, niepełnosprawność fizyczna lub psychiczna, orientacja seksualna lub inne podobne cechy. Zgodnie z tą definicją, dla zaistnienia przestępstwa z nienawiści decydująca jest motywacja sprawcy. Przestępstwo z nienawiści może więc przybrać formę każdego przestępstwa, w tym przestępstw stypizowanych w art. 119, 256 i 257 kk, ale także przestępstwa spowodowania uszkodzenia ciała, zniewagi z art. 216 kk, naruszenia nietykalności z art. 217 kk, pobicia, udaremnienia lub rozpraszania zgromadzenia lub zebrania, znieważenia pomnika, znieważenia miejsca pochówku, wymuszenia rozbójniczego, rozboju, zniszczenia mienia oraz innych czynów. Przestępstwa, które zawsze wiążą się z nienawistną motywacją sprawcy to poza art. 119, 256 i 257 kk, także przestępstwa stypizowane w art. 118, 118a k.k., 126 a, 126b oraz 194 kk¹⁶. Co więcej, w Komentarzu zaznaczono, iż Dyrektywa nr 2012/29/UE wskazuje, że przestępstwa popełnione z powodu uprzedzeń lub dyskryminacji mogą być powiązane z cechami osobowymi pokrzywdzonego. Te zaś w Komentarzu ujęto w przywołanej już wcześniej przesłance „inne”, przyjmując że stanowią je dodatkowe cechy osobowe osoby pokrzywdzonej, oprócz wspomnianych już: wieku, niepełnosprawności oraz związku ze sprawcą lub zależności od niego, także takie jak: płeć oraz tożsamość płciowa, rasa, orientacja seksualna, prawa do pobytu, pochodzenie etniczne, religia, stan zdrowia, problemy z nawiązaniem kontaktu, pochodzenie etniczne. Wreszcie, choć jedynie w przypisie, Komentarz odsyła do Wytycznych Prokuratora Generalnego z dnia 26 lutego 2014 r. w zakresie prowadzenia postępowań o przestępstwa z nienawiści¹⁷, gdzie obok zasady dokonywania czynności z udziałem pokrzywdzonego z poszanowaniem jego godności i w sposób zapobiegający wtórnej wiktymizacji, zawarto także wskazania w zakresie uregulowań materialnoprawnych, takie jak chociażby uznawanie zachowań polegających na niepublicznym, a nawet skrytym sporządzaniu tekstu, znaku graficznego lub symbolu o takim charakterze umieszczonego przez sprawcę w przestrzeni publicznej, a w szczególności w Internecie lub w miejscu publicznym – jako wyczerpujące znamię publicznego nawoływania do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość (art. 256 § 1 k.k.), jak też publicznego znieważania grupy ludności albo poszczegółnej osoby z tych powodów (art. 257 k.k.).

Powtarzalność, krotność wskazanych przesłanek wydaje się *prima facie* zbędnym i niefortunnym rozwiązaniem, czyniącym sporządzanie Kwestionariusza czynnością czasochłonną i mozolną. Z drugiej jednak strony tak wieloaspektowe podejście, poczynwszy od konkretnej kwalifikacji czynu (która wszak może podlegać modyfikacji), poprzez szerokie ujęcie przestępstw z nienawiści, a na cechach osobowych pokrzywdzonego kończąc,

¹⁶ Ministerstwo Sprawiedliwości, op. cit., s. 10.

¹⁷ Wytyczne Prokuratora Generalnego z dnia 26 lutego 2014 roku w zakresie prowadzenia postępowań o przestępstwa z nienawiści, nr PG VII G 021/54/13, zob. więcej: www.pg.gov.pl (dostęp: 8.01.2017 r.).

sprzyja szybkiej i trafnej identyfikacji potrzeb pokrzywdzonego, tym samym zapewnia rzeczywistość i indywidualnie dopasowaną ochronę. Teza ta nabiera szczególnego znaczenia w kontekście badań, które wykazały niski poziom wiedzy przedstawicieli organów ścigania w zakresie terminologii związanej z przestępstwami z nienawiści oraz problemy z identyfikacją symboli i haseł wchodzących w skład mowy nienawiści¹⁸. Ergo, nawet ewentualne niedostatki w zakresie przygotowania merytorycznego dokonujących oceny zapewne zostaną zniwelowane wielotorowością analizowanych przesłanek. Rozważania te są o tyle istotne, że przejście do kolejnego modułu Kwestionariusza uzależnione jest od pozytywnego wskazania choć jednej z przywołanych przesłanek. Jeżeli bowiem na tym etapie określona zostanie odpowiedź „Nie” odstępuje się od przeprowadzania dalszej i pełnej indywidualnej oceny. Przechodząc do analizy poszczególnych środków prezentowanych w formularzu przywołać trzeba wprowadzenie w Komentarzu, jakie zawarto w nim względem tego modułu. Wynika z niego, że zakres prezentowanych w formularzu środków został mocno ograniczony, zrezygnowano z rozwiązań, których obligatoryjny charakter wynika z przepisów kodeksu postępowania karnego. Pominęto także środki ochrony wymienione w art. 23 ust 3 Dyrektywy nr 2012/29/UE, tłumacząc tę decyzję tym, że zostały one już drobiazgowo uregulowane w ustawie procesowej, bądź pozostają do swobodnego uznania sądu w ramach postępowania rozpoznawczego. Skutkiem czego Kwestionariusz przywołuje tylko te środki, które mają charakter fakultatywny i mogą być zainicjowane w stadium postępowania przygotowawczego, a mianowicie: przesłuchanie pokrzywdzonego w zaprojektowanym lub przystosowanym do tego celu pomieszczeniu, przesłuchanie przez te same osoby oraz przesłuchanie niektórych grup pokrzywdzonych przez osoby tej samej płci, co osoba pokrzywdzona. Środki te, z racji swego charakteru, niewątpliwie mogą być przydatnymi i pomocnymi w sprawach o przestępstwa z nienawiści. Podobnie zresztą, jak prowadzenie czynności przesłuchania przez lub z udziałem przeszkolonych do tego specjalistów, które to rozwiązanie także pominęto, co wydaje się nieporozumieniem, jako że art. 185a-c k.p.k. oraz art. 192 § 2 k.p.k. tylko w pewnym zakresie regulują tę materię. Poza tym zalecenie unijne należy rozumieć znacznie szerzej, jako dyrektywę prowadzenia czynności przez osoby, które posiadają konkretne umiejętności i cechy niezbędne do prowadzenia rozmowy z pokrzywdzonym w taki sposób, aby uniknąć wtórnej wiktymizacji.

W formularzu Kwestionariusza, względem pierwszego ze wskazanych środków (przesłuchanie w przyjaznym pokoju przesłuchań), wskazano następujące okoliczności, które przemawiać mają za takim rozwiązaniem: pokrzywdzony pozostaje w stanie bezbronności z powodu wieku, niepełnosprawności, słabej znajomości języka polskie-

¹⁸ Zob. więcej: M. Duda, J. Jurczak, *Przestępstwa z nienawiści jako element przestępczości stadionowej. Mowa, symbole i gesty nienawiści w świetle badań*, [w:] L. Mazowiecka (red.), *Ofiary przestępstw z nienawiści*, Warszawa 2013, s. 162-184. Przy czym uzyskane wyniki wydają się co najmniej zastanawiające, bowiem zagadnienia przestępstw z nienawiści realizowane są już w ramach 6-miesięcznego kursu podstawowego. Prócz tego prowadzone są także szkolenia centralne z przedmiotowej tematyki dla trenerów, który następnie kaskadowo przekazują nabytą wiedzę. Ponadto wśród funkcjonariuszy Policji została rozpowszechniona ulotka informacyjna pt. „przestępstwa z nienawiści. Ogólne informacje dla funkcjonariuszy Policji”. Co ciekawe, w ulotce tej przedstawiono także 30 wybranych symboli mowy nienawiści. Zob. więcej: A. Choromańska, *Procesowe aspekty dowodzenia w sprawach o czyny związane ze zjawiskiem ekstremizmu z perspektywy Policji*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014, s. 105-107.

go, rodzaju, charakteru, bądź okoliczności przestępstwa lub innych czynników; miejsce przesłuchania ma negatywny wpływ na poczucie bezpieczeństwa osoby pokrzywdzonej; przestępstwo wiązało się z użyciem przemocy, bądź groźbą jej użycia oraz istnieje potrzeba ochrony prywatności osoby pokrzywdzonej ze względu na charakter czynu. W tej części formularza zawarto także regułę, określaną mianem generalnej dyrektywy, aby względem dzieci do 15 roku życia przesłuchanie obowiązkowo przeprowadzać w przyjaznym pokoju przesłuchań. W takim przypadku postuluje się w ogóle nie wypełnianie punktów odnoszących się do obszaru przesłuchania, a niezwłoczne przejście do kolejnych zagadnień podlegających analizie, tj. do obszaru dotyczącego ochrony pokrzywdzonego. Rozwiązanie to, choć wydaje się nacechowane troską o delikatną psychikę młodych ludzi, odbiega od standardów Dyrektywy nr 2012/29/UE, gdzie – jak już wcześniej wspomniano – przewiduje się obowiązkową ochronę dla wszystkich małoletnich pokrzywdzonych, do chwili ukończenia przez nich 18 roku życia, niezależnie od charakteru zaistniałego na ich szkodę przestępstwa.

Przypadki uzasadniające przeprowadzanie wszelkich przesłuchań przez tę samą osobę ujęto z kolei w sposób następujący: pokrzywdzonemu w zaistniałej sytuacji brakuje wsparcia ze strony innych osób; pokrzywdzony ma trudności z nawiązaniem kontaktu z nowymi osobami oraz istnieje potrzeba ochrony prywatności pokrzywdzonego ze względu na charakter czynu. Ocena wskazanych okoliczności wydaje się bezprzedmiotowa, albowiem *in praxi* regułą jest prowadzenie postępowania przez jedną konkretną osobę, tym samym czynności dokonuje zasadniczo ten sam funkcjonariusz policji, adekwatnie nadzoruje je ten sam prokurator. Naturalnie z uwagi na charakter obsługi zdarzeń procesowych zdarzyć się może, że pierwsze czynności z udziałem pokrzywdzonego wykonywać będzie inna osoba niż prowadząca następnie postępowanie przygotowawcze w danej sprawie, ale wyjątek taki przewiduje nawet sama Dyrektywa nr 2012/29/UE, która dopuszcza odstępstwo od wskazanej reguły.

Następny środek wyselekcjonowany w tzw. obszarze przesłuchania to prowadzenie czynności przesłuchania przez osobę tej samej płci w przypadku, gdy pokrzywdzony został dotknięty przemocą seksualną, przemocą na tle płciowym lub przemocą w rodzinie¹⁹. Zastrzeżono przy tym, że rozwiązanie takie nie obejmuje czynności prowadzonych przez prokuratora oraz sędziego. Warunkowane jest ponadto oczekiwaniami pokrzywdzonego (na życzenie), przy założeniu, że nie stanowi to uszczerbku dla przebiegu postępowania karnego.

Ostatni ze środków wskazanych w tej części Kwestionariusza dotyczy przesłuchania pokrzywdzonych w wieku 15–18 lat. Przyjęta konstrukcja (odwołanie do przesłuchania w trybie art. 185a k.p.k.) utwierdza w przekonaniu, że formularz odnosi się wprost do rozwiązania kodeksowego uregulowanego w art. 185a § 4 k.p.k. Choć zapis ten – w myśl przyjętej wcześniej zasady nieuwzględniania w Kwestionariuszu rozwiązań kodeksowych – może wydawać się zbędny, to pamiętać należy że ta szczególna forma przesłuchania (zasadniczo raz, prowadzącym jest sędzia, z udziałem biegłego psychologa, w przyjaznym pokoju przesłuchań) ma charakter opcjonalny.

¹⁹ W *Komentarzu do Kwestionariusza* uzupełniono, że chodzi tu o przestępstwa określone w następujących przepisach: art. 197 § 1-3 kk, art. 198 kk, art. 199 kk, art. 200 § 1 i 2 kk, art. 201 kk, art. 202 § 1-4b kk, art. 203 kk, art. 204 kk oraz art. 148 § 1-4 kk, art. 156 § 1-3 kk, art. 157 § 1 kk, art. 189 kk, art. 190 kk, art. 190a, art. 191 kk, art. 191a kk, art. 197 § 1-3 kk, art. 198 kk, art. 199 kk, art. 200 § 1 i 2 kk, art. 201 kk, art. 202 § 1-4b kk, art. 203 kk, art. 207 kk, art. 208 kk - jeżeli dotyczą osoby najbliższej w rozumieniu art. 115 § 11 kk.

Przedostatni komponent omawianego formularza określony jest mianem „Ochrona pokrzywdzonego”, gdzie w związku z zagrożeniem ponowną wiktyimizacją, zastraszaniem lub odwetem zaproponowano 12 przypadków okoliczności uzasadniających zapewnienie bezpieczeństwa pokrzywdzonemu oraz udzielenie mu odpowiedniej pomocy. Ujęte one zostały w sposób następujący: osoba pokrzywdzona odczuwa strach, mieszka wspólnie ze sprawcą/znajemy jej miejsce zamieszkania, jest zależna ekonomicznie od sprawcy, dochodzi do eskalacji w postaci serii zdarzeń, sprawca próbuje zastraszać lub manipulować osobą pokrzywdzoną, sprawca kiedykolwiek groził osobie pokrzywdzonej lub stosował wobec niej przemoc, sprawca pozostaje w bliskim związku z osobą pokrzywdzoną, sprawca kieruje się motywacją dotyczącą cech osoby pokrzywdzonej, w tym: wiekiem, płcią, niepełnosprawnością, pochodzeniem etnicznym bądź narodowym, rasą, religią, bezwyznaniowością, orientacją seksualną, tożsamością płciową bądź statusem bytowym, sprawca był skazany za przestępstwo z użyciem przemocy lub groźby jej użycia, sprawca używa środki odurzające (narkotyki/dopalacze/leki/alkohol), sprawca ma zaburzenia psychiczne, leczy lub leczył się psychiatrycznie, sprawca posiada dostęp do broni. Wyróżnione wyłuszczeniem okoliczności wydają się najlepiej wpisywać w charakter przestępstw z nienawiści. Co więcej, w zasadzie dotyczą każdej sprawy tego rodzaju. Zakreślenie którejs z wymienionych opcji ma powodować konieczność podjęcia określonych działań. Także i w tym przypadku Kwestionariusz wymienia możliwe do przedsięwzięcia czynności, przy czym pozostawia podmiotowi dokonującemu czynności możliwość wskazania działań spoza zaproponowanego katalogu, jeżeli tylko zaistnieje taka potrzeba. Ocena zaproponowanych form działań znacznie wykracza poza ramy niniejszego opracowania. Wypada jednak postawić choć kilka tez natury ogólnej o ich realnej użyteczności dla pokrzywdzonych w sprawach o przestępstwa z nienawiści. Środki takie jak: poinformowanie osoby pokrzywdzonej o możliwości udzielenia pomocy psychologicznej, wezwanie właściwego podmiotu do udzielenia pomocy psychologicznej, zapewnienie bezpiecznego miejsca schronienia, poinformowanie o możliwości uzyskania pomocy finansowej, wystąpienie o objęcie ochroną zgodnie z ustawą o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka, wystąpienie do prokuratury z wnioskiem o oddanie podejrzanego pod dozór Policji z zakazem kontaktowania się z pokrzywdzonym lub z zakazem zbliżania się na odpowiednią odległość²⁰ wydają się trafiać w oczekiwania tej szczególnej grupy pokrzywdzonych, jakimi są ofiary przestępstw z nienawiści. Nie ulega jednak wątpliwości, że nie mają one charakteru nowatorskiego, a wręcz przeciwnie ich realizacja stanowi powielanie innych podejmowanych już czynności w sprawie, a wynikających chociażby z dyspozycji art. 300 k.p.k. – pouczenie pokrzywdzonego (świadka) o przysługujących mu uprawnieniach, w tym o dostępnych środkach ochro-

²⁰ Inne wskazane działania to: objęcie dzieci opieką pedagogiczną, wszczęcie procedury „Niebieskie Karty”, oddanie podejrzanego pod dozór Policji z nakazem uczestnictwa w programie korekcyjno-edukacyjnym dla sprawców przemocy w rodzinie, skierowanie sprawy do mediacji. Proponowane rozwiązania stanowią niewątpliwie niezwykle różnorodny katalog środków, mający konotację ustawową (jak np. rozwiązania wynikające z ustawy o ochronie, czy zapisów ustawy procesowej), jak i pozanormatywną. Trudno zatem jednoznacznie ocenić ich charakter. Niemniej jednak wątpliwości w zaprezentowanym katalogu nasuwa możliwość skierowania sprawy do mediacji. Zob. np. M. Abramowicz, *Psychopatia jako przesłanka negatywna prowadzenia mediacji*, [w:] M. Tabernacka, R. Raszevska-Skałicka (red.), *Mediacje w społeczeństwie otwartym*, Wrocław 2012, s. 255-271; E. Wildner, *Stosowanie mediacji w postępowaniu przygotowawczym – wybrane zagadnienia*, [w:] J. Czapka, M. Szeląg-Dylewski (red.), *Mediacje w prawie*, Kraków 2014, s. 293.

ny i pomocy, o których mowa w ustawie o ochronie. Zbliżone zalecenia wynikają także z unormowań aktów prawa wewnętrznego (zob. np. § 4, 17 oraz 27 Wytycznych nr 1 Komendanta Głównego Policji w sprawie wykonywania niektórych czynności dochodzeniowo-śledczych przez policjantów)²¹, a także wytycznych wydawanych przez Prokuraturę Generalną²².

Na koniec przypomnieć trzeba, że zgodnie z założeniami Dyrektywy nr 2012/29/UE ów specjalny *modus procedendi* winien być uruchamiany względem każdego pokrzywdzonego. Jednakowoż – w myśl art. 22 ust. 5 Dyrektywy nr 2012/29/UE – procedura indywidualnej oceny potrzeb nie w każdym przypadku musi być tak samo szczegółowa i wnikliwa, co należy uznać za przejaw racjonalizmu wskazanych rozwiązań. Dopuszcza się bowiem zróżnicowanie jej zakresu w zależności od wagi przestępstwa i jego skutków dla ofiary, niemniej jednak zawsze powinna być na bieżąco aktualizowana (art. 22 ust. 7 Dyrektywy nr 2012/29/UE). Wywiady przeprowadzone z funkcjonariuszami polskiej policji z terenu całego kraju²³ dowodzą, że *in praxis* obowiązek sporządzania tego dokumentu został całkowicie zignorowany. Blisko 1/4 badanych (21,7%) w ogóle nie słyszała o tym narzędziu, a tym samym obowiązku wypełniania Kwestionariusza. Pozostali badani, choć deklarowali wiedzę w tym zakresie, nie potrafili określić idei ani celu wprowadzenia tego rozwiązania, nie umieli też wskazać poszczególnych elementów formularza. Znamiennym jest, że żaden z badanych nie wypełniał tego druku, nie umiał też objaśnić sposobu jego przechowywania i obiegu. Dla rzetelności wywodu, warto zaznaczyć, iż w Komentarzu, zawarto dyspozycję, aby formularz ten przetrzymywać w aktach głównych w sposób uniemożliwiający zapoznanie się z nim przez osoby nieuprawnione. I choć wątpliwym jest uznanie tego zapisu za kategorię (jako że przepisy proceduralne pomijają milczeniem tę kwestię, podobnie zresztą jak dalsze wskazania Komentarza do Kwestionariusza, które traktują o formułowaniu odrębnego załącznika do akt sprawy np. w kopercie, a także o dołączaniu Kwestionariusza do listy ujawnionych osób pokrzywdzonych, o której mowa w art. 333 § 3 k.p.k.) to w żaden sposób nie usprawiedliwia to braku całkowitej wiedzy w tym zakresie funkcjonariuszy dochodzeniowo-śledczych. Zapewne uzyskane wyniki badań stanowią o złej dystrybucji przyjętych rozwiązań i braku odpowiednich szkoleń w tym zakresie. Nie ulega jednak wątpliwości, iż nie są to jedyne przyczyny takiego stanu rzeczy. Pewne elementy Kwestionariusza – w szczególności dot. ostatniego z komponentów – całkowicie rozmiągają się z oczekiwaniami praktyki. Konieczność powielania pewnych czynności na pewno nie zachęca do zapoznawania się z nowymi rozwiązaniami, a tym bardziej wdrażania ich. Zbliżone implikacje powoduje także brak kategorię (o charakterze ustawowym, bądź chociaż wiążących wytycznych) obowiązku sporządzania określonego dokumentu. W efekcie stworzone zostało kolejno kadłubowe narzędzie, które tylko *prima facie* realizuje standardy Dy-

²¹ Wytyczne nr 1 Komendanta Głównego Policji z 23 lipca 2015 roku w sprawie wykonywania niektórych czynności dochodzeniowo-śledczych przez policjantów (Dz. Urz. 2015, poz. 59).

²² Zob.: <https://pk.gov.pl/wytyczne-prokuratora-generalnego-1449/wytyczne-i-szarzadenia-2.html> (dostęp: 7.01.2017 r.). Podkreślić trzeba, że wszelkie wytyczne Prokuratora Generalnego są wiążące także dla policji i innych organów uprawnionych do prowadzenia postępowań przygotowawczych.

²³ Sondaż przeprowadzono w miesiącach marzec-czerwiec 2016 roku wśród policjantów z całego kraju, reprezentujących pion kryminalny oraz zatrudnionych na stanowiskach: dyżurny jednostki i pomocnik dyżurnego. Wszyscy respondenci (46 osób) charakteryzowali się doświadczeniem zawodowym co najmniej 5 lat – nim i byli uczestnikami tzw. szkolenia oficerskiego.

rektywy nr 2012/29/UE, *de facto* stanowi wyłącznie fasadowy instrument, przedkładający formalizm nad faktyczną realizację oczekiwań pokrzywdzonego. A szkoda, bo każdorazowe rozważanie inicjowania szczególnych środków ochrony, zwłaszcza w obszarze przesłuchania, mogłoby mieć niebagatelne znaczenie dla realizacji potrzeb pokrzywdzonych, nade wszystko w sprawach o przestępstwa z nienawiści.

Streszczenie

Unijna koncepcja a ramy regulacji krajowych „Indywidualnej oceny służącej ustaleniu szczególnych potrzeb w zakresie ochrony osób pokrzywdzo- nych” w opptyce przestępstw z nienawiści

Obecnie obowiązujące unijne regulacje, a także unormowania krajowe zmieniają dotychczasowe podejście do osoby pokrzywdzonej. Wprowadzają nowy standard traktowania pokrzywdzonego, zmierzający do zapewnienia mu środków ochrony zarówno przed sprawcą przestępstwa, jak i przed niewłaściwym traktowaniem podczas postępowania karnego. Jednym z innowatorskich narzędzi służących realizacji tak zakładanych dążeń jest *Indywidualna ocena służąca ustaleniu szczególnych potrzeb w zakresie ochrony osób pokrzywdzonych*. Celem niniejszego opracowania jest analiza polskich rozwiązań przyjętych w tym zakresie, także w kontekście ich zbieżności z unijną koncepcją. Obok oceny funkcjonalności i użyteczności nowego mechanizmu *in genere*, w pracy szczególną uwagę poświęcono możliwości jego wykorzystania względem pokrzywdzonych w sprawach o przestępstwa z nienawiści.

Słowa kluczowe: indywidualna ocena potrzeb pokrzywdzonego, ofiara, dyrektywa unijna, regulacje krajowe, przestępstwa z nienawiści

Summary

Union concept and national regulations of Evaluation of victims in the light of hate crimes

The current EU regulations as well as the national solutions change the approach to the victim, introduce a new standard for the treatment of the victim, aim to provide the means of protection against the perpetrator of the crime as well as against improper treatment during criminal proceedings. One of the innovative tools for implementation of such aims is the Evaluation of victims. The purpose of this study is the analysis of Polish solutions, also in the context of their convergence with the EU concept. In this article – in addition to evaluation of the functionality and usability of the new mechanism *in genere* – special attention is paid to the possibility of its use in cases of hate crimes.

Keywords: „Evaluation of victims”, victim, EU directive, national regulations, hate crimes

ROZDZIAŁ IX

Ochrona dóbr osobistych wobec mowy nienawiści

Wiele spośród zachowań ludzkich, ze względu na ich następstwa prawne, stoi w sprzeczności z normami prawa w obszarze różnych jego gałęzi.

Do czynów, pozostających w kolizji z porządkiem prawnym, będącym, naruszeniem wielu norm prawa, także tych podlegającym osobnej systematyce w ramach nauki prawa, jest zachowanie określane jako mowa nienawiści, z zapożyczenia *hate speech*.

Definiując mowę nienawiści, *hate speech*, zachowanie to określać należy, jako działanie kierunkowe, przyjmujące postać naruszeń dóbr osobistych, podstawą, których podstawą jest brak tolerancji.

Zwiężłość wyrażonej definicji wydaje się odpowiadać możliwym naruszeniom porządku prawnego, zarówno w obszarze norm cywilnoprawnych, jak i regulacji prawno-karnych.

Mowa nienawiści nierozzerwalnie łączy się z zachowaniami, które określać należy, jako dyskryminujące, co zgodnie z łacińskim *discriminatio*, dotyczy rozróżniania, nierównego traktowania, gdzie zachowanie takie pozostaje bez jakiegokolwiek uzasadnienia, nie dotycząc cech osobowościowych, ani zachowań jednostek, ale mając za swoją podstawę przynależność do określonych kategorii lub grup społecznych¹.

Dyskryminacja, będąc wyróżnieniem negatywnym, każdorazowo pozostaje zachowaniem, zespołem, czy ciągiem zachowań, wprost uderzającymi w osobę, której zachowania te dotyczą.

Chcąc rozważać nad mogą nienawiści, pamiętać należy o gwarancjach swobody wypowiedzi, poglądów wynikających z konstytucji RP², czy ratyfikowanej przez Polskę Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności³.

Oba akty prawne gwarantują wolność wyrażania poglądów, jednocześnie oba akty normatywne wyrażają uprawnienia dla poszanowania dóbr osobistych takich jak godności czy dobre imię.

Dualizm wyrażanych gwarancji porządku prawnego wskazuje na możliwość powstania konfliktu, jak należy uznawać równoważnych względem siebie gwarancji prawa, co rodzi uzasadnioną postawę do rozważań nad granicą swobody wypowiedzi, szczególnie ochroną przed językiem nienawiści.

Na gruncie konstytucyjnym, wskazywany dualizm ochrony prawnej, mogący, przy nadużyciu swobody wypowiedzi, prowadzić do konfliktu norm prawnych, z możliwą

¹ Zgodnie z F. Davigio, *Stereopizacja, uprzedzenia i dyskryminacja: spojrzenie z innej perspektywy*, [w:] C.N. Macrae, Ch. Stangor, M. Hewstone (red.), *Stereotypy i uprzedzenia*, Gdańsk 1999, s. 225 i n.

² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 483).

³ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz. U. 1993, Nr 61, poz. 284).

odpowiedzialnością cywilnoprawną, jak i prawnokarną wyrażony został treścią art. 30 oraz art. 54.

Odpowiednio art. 30 konstytucji wyraża ochronę przyrodzonej i niezbywalnej godności człowieka, stanowiącej o wolności i praw człowieka i obywatela.

Z drugiej strony art. 54 konstytucji zapewnia każdemu wolność wyrażania swoich poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji.

Z kolei art. 31 ustawy zasadniczej zawiera gwarancje ochrony prawnej wolności człowieka, w której mieścić się będą zarówno prawo do ochrony dóbr osobistych, jak i możliwego nieskrępowanego wyrażania swoim opinii.

Wielorodzajowe gwarancje wolności ustalone zostały treścią art. 2-14 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Konieczność realizacji obydwu konstytucyjnych uprawnień, przy coraz częstszym przekraczaniu granic swobody wypowiedzi, także przyjmującym postać mowy nienawiści, z całą pewnością stanowią o potrzebie analizy zagadnienia i prawidłowej realizacji obowiązujących norm prawa.

Stale rosnący problem bezzasadnych wyróżnień negatywnych, dostrzegany, jako istota przyczyna naruszeń porządku prawnego, stał się przedmiotem treści Załącznika do Rekomendacji Komitetu Ministrów Rady Europy R (97) 20 z dnia 30 października 1997 r., zgodnie z treścią, którego za mowę nienawiści uznano każdą formę wypowiedzi, która rozpowszechnia, nawołuje, popiera lub usprawiedliwia nienawiść rasową, ksenofobię, antysemityzm lub inne formy nienawiści oparte na nietolerancji, włączając w to nietolerancję wyrażaną w formie agresywnego nacjonalizmu lub etnocentryzmu, dyskryminacji lub wrogości wobec mniejszości, migrantów, lub osób wywodzących się ze społeczności imigrantów⁴.

Właściwość dokumentu odpowiadać miała wdrożeniu wśród państw członków Rady Europy działań i procedur piętnujących zachowania przybierające formy nawoływania do przemocy na tle rasowym, etnicznym, czy każdym innym związanym z nienawiścią, mającą za swoją podstawę brak tolerancji.

Obszar ochrony prawnokarnej. Brak pełnej ochrony

Wobec treści dokumentu i obowiązków niego wynikających, wskazywać należy, że w obszarze ustawodawstwa krajowego, w szczególności w obrębie kodyfikacji karnej⁵, brak jest uregulowań, których treścią w sposób pełny dokonano by penalizacji zachowań, mogących być definiowanymi jako mowa nienawiści.

Na etapie odrzuconego projektu ustawy, pozostała propozycja zmian kodeksu karnego zgłoszona dnia 4 lipca 2016 r.⁶, a dotycząca znowelizowania ustawy w kierunku ponownego zdefiniowania zachowań, noszących znamiona nowy nienawiści.

W obecnym kształcie kodyfikacji karnej, zachowania związane z *hate speech*, w pierwszej kolejności mogą rodzić odpowiedzialność z art. 256 k.k., określającego odpowiedzialność za propagowanie faszystowskiego lub innego totalitarnego ustroju państwa

⁴ Recommendation Rec(97)20 on Hate Speech, http://www.avmu.mk/images/Recommendation_No_R9720_of_the_Committee_of_Ministers_to_Member_States_on_Hate_Speech.pdf (dostęp: 1.01.2017 r.).

⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. 1997, Nr 88, poz. 553 ze zm.).

⁶ Druk Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej VIII kadencji nr 878, <http://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/druk.xsp?nr=878> (dostęp: 1.01.2017 r.).

lub nawoływania do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość.

Treścią przywoływanego projektu ustawy z dnia 4 lipca 2016 r., art. 256 k.k. miał dodatkowo penalizować nawoływanie do nienawiści na tle płci, tożsamości płciowej, wieku, niepełnosprawności lub orientacji seksualnej.

Zgodnie z treścią wskazywanego projektu nowelizacji kodeksu, zmianie uległ art. 257, do którego poza odpowiedzialnością za publicznie znieważenie grupy ludności albo poszczegółnej osoby, także naruszenie nieetykalności cielesnej innej osoby z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej albo z powodu jej bezwyznaniowości, zamierzano włączyć odpowiedzialność karną za znieważenie grupy ludności albo poszczegółnej osoby, także naruszenie nieetykalności cielesnej innej osoby z powodu jej płci, tożsamości płciowej, wieku, niepełnosprawności lub orientacji seksualnej. Proponowane rozszerzenie zakresu ochrony podmiotowej było zbieżnym dla art. 256 k.k., jak i art. 257 k.k.

W podobny sposób projektodawca zamian ustawowych przewidywał zwiększanie ochrony prawnej wynikającej z art. 119 k.k., łącząc dodatkowo treść normy prawnej z ochroną osób z powodu ich płci, tożsamości płciowej, wieku, niepełnosprawności lub orientacji seksualnej⁷.

Zakładając, że odrzucony projekt nowelizacji Kodeksu karnego, mając wprowadzić zmiany w obrębie art. 256, 257 i 119, pozwalałby na urzeczywistnienie pełniejszej realizacji ochrony dóbr osobistych na płaszczyźnie prawnokarnej, obejmując, w tym, także ochronę przed językiem nienawiści, wskazywać należy, że wobec *hate speech*, właściwymi w zastosowaniu pozostawać mogą, także art. 212 k.k. i 216 k.k., dotyczące odpowiednio przestępstwa zniesławienia i zniewagi.

Co istotnym, a z pewnością, będącym niedogodnym dla pozycji prawnej osoby, która została dotknięta mową nienawiści, czynny z art. 212 k.k. i 216 k.k. ścigane są z oskarżenia prywatnego.

Wydaj się, że język nienawiści może towarzyszyć innym jeszcze czynom karalnym, najczęściej mogąc występować łącznie z: art. 117 § 3 k.k. pochwała wojny napastniczej, art. 133 znieważenie narodu, art. 137 k.k. znieważenie polskiej lub obcej flagi, art. 196 obraza uczuć religijnych, art. 212 pomówienie. Zachowania, które mogą mieć związek z mową nienawiści, znajdują swoje miejsce, także w innych aktach normatywnych, chociażby ustawie o Instytucji Pamięci Narodowej⁸, gdzie w art. 55 przewidziano sankcję karną dla publiczne zaprzeczanie wbrew faktom zbrodniom komunistycznym lub nazistowskim.

Mowa nienawiści (hejt). Obszar ochrony cywilnoprawnej

Ochroną odrębną wobec sankcji karnych, a pozbawioną zamkniętego, literalnego ograniczenia brzmienia normy karnej, jest ochrona gwarantowana na płaszczyźnie cywilnoprawnej, wynikająca z treści art. 23 k.c. w zw. z art. 24 k.c. Ograniczenie, co do bra-

⁷ W obowiązującym kształcie art. 119 § 1. Kto stosuje przemoc lub groźbę bezprawną wobec grupy osób lub poszczegółnej osoby z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej lub z powodu jej bezwyznaniowości, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. § 2. Tej samej karze podlega, kto publicznie nawołuje do popełnienia przestępstwa określonego w § 1.

⁸ Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucji Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz. U. 2016, poz. 1575, tekst jednolity).

ku możliwości, realizacji sankcji karnej dla zachowań podobnych, czy bliskich tym, które są określone normą karną, a które noszą znamiona mowy nienawiści, nie występuje na gruncie cywilnoprawnym, co w związku z otwartym katalogiem dóbr osobistych, w sposób faktyczny czyni tę ochronę skuteczniejszą.

Wiążąc pojęcie mowy nienawiści z płaszczyzną cywilnoprawną, mowę nienawiści określać należy, jako zachowanie ukierunkowane wobec konkretnej osoby, także grupy osób, zawsze wypełniające znamiona działań, będących naruszeniem dóbr osobistych.

Wobec rozważań nad dobrami osobistymi, w związku z mową nienawiści, od pojęcia *hate speech*, rozróżniać należy, odmienne od mowy nienawiści pojęcie hejtu.

Pojęcie, czy też zjawisko hejtu, często nierozróżniane względem mowy nienawiści może stanowić nieusprawiedliwioną napaść słowną, której podstawy mogą być zbieżne z mową nienawiści, nie wypełniając jednak swoim zakresem pojęcia mowy nienawiści, w szczególności, nie realizując dyskryminacji. Dotychczas realizowane definiowane pojęcia hejt, łączy je jedynie z obszarem sieci Internet⁹.

Definiując hejt poprzez jego rozróżnienie od mowy nienawiści, posłużyć się można rozstrzygnięciem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dnia 2 lutego 2016 r., dotyczącego rozstrzygnięcia w sprawie Magyar Tartalomszolgáltatok Egyesülete i Index.hu Zrt przeciwko Węgrom¹⁰.

Treścią wyroku, działanie określane jako hejtowanie, hejt, określone zostało jako mowa niskiego lotu, która w czasach posługiwania się siecią Internet, ma charakter powszedni. Wedle Trybunału, należy mieć na względzie, że w danych okolicznościach mogą zachodzić przesłanki wyłączające bezprawność mowy, choćby obraźliwej. Mowa taka może być poddyktowana usprawiedliwionym wzburzeniem lub emocjami, co może przyjmować postać chociażby obraźliwego komentarza internautów wobec nieuczciwego dewelopera.

Definiując z przeciwieństwa Trybunał wskazał, że napaść słowna może nie mieścić się w ramach swobody wypowiedzi, jeśli polega na złośliwym oczernianiu, kiedy jedyną intencją napastliwej wypowiedzi jest zniewaga.

Wobec takiego definiowania hejtu przez Trybunał, w sposób uzasadniony wyrażać można, że użycie wulgarnych fraz, samo w sobie, nie jest decydujące przy kwalifikacji wypowiedzi jako ofensywnej. Dla Trybunału styl wypowiedzi jest częścią komunikowania się, będąc formą ekspresji i jako taki, jest chroniony razem z jej treścią. Jednocześnie Trybunał wskazał, że nie można tracić z oczu skutków zniesławienia przez Internet, w sposób specjalny zwracając uwagę na szybkość, istotę oraz prędkość rozpowszechniania się informacji¹¹.

Zgodnie z wywodem Trybunału, nie każde zachowanie przyjmujące postać musi stanowić naruszenia prawa.

Stanowisko Trybunału, co do zasady, uznawać należy za słuszne, przy czym należy jednocześnie pamiętać, na co uwagę zwracał sam Trybunał, o konieczności każdorazowego,

⁹ Za Słownikiem języka polskiego hejt – obraźliwy lub agresywny komentarz zamieszczony w Internecie, sjp.pwn.pl/slovníki/hejt.html (dostęp: 2.01.2017 r.).

¹⁰ Wyrok ETPC z dnia 2.02.2016 r. Magyar Tartalomszolgáltatok Egyesülete i Index.hu Zrt przeciwko Węgrom (Skarga nr 22947/13), zgodnie ze sprawozdaniem dostępnym: http://www.luju.ro/static/files/2016/aprilie_2016/17/Judgment_Magyar_Tartalomszolgáltatok_Egyesulete_and_Index.hu_Zrt_v._Hungary.pdf (dostęp: 2.01.2017 r.).

¹¹ Powołując się na wcześniejszy wyrok Trybunału z dnia 15.06.2015 r. Delfi AS (skarga numer 64569/09).

starannego rozróżniania pomiędzy kwalifikacją wypowiedzi, jako elementu swobody wyrazu, a naruszeniem praw innego podmiotu, mogącego być już czynem bezprawnym.

Rozróżniając mowę nienawiści, od zachowań typu hejt, wyrażać należy, że odmienienie wobec hejtu, który nie musi nieść ze sobą naruszeń normy prawnej, mowa nienawiści nie będzie podlegać jakiejkolwiek ochronie prawnej, mogącej wynikać ze swobody wypowiedzi. Właściwym dla rozważań nad ochroną dóbr osobistych, w związku z językiem nienawiści i zachowaniami mu zblizonymi, pozostawać będzie odniesienie się do innego orzeczenia Trybunału, wydanego z 27 maja 2003 r. w sprawie Skalka przeciwko Polsce¹². Przedmiotem skargi było naruszanie wolności do wyrażania opinii.

Istotą rozpoznania było zachowanie więźnia, który wzburzony działaniami procesowymi jednego z sędziów, wystosował list do prezesa sądu obrażając i poniżając sędziego.

Za obrazę sądu więźniowi orzeczono karę ośmiu miesięcy pozbawienia wolności. Treścią kierowanej do Trybunału skargi, podniesiono, że poprzez orzeczenie wskazanej kary ośmiu miesięcy pozbawienia wolności, zostało naruszone prawo do wolności wyrażania opinii.

Wobec rozpoznania skargi Trybunał uznał, że co prawda mowa skierowana przez więźnia do sądu przekroczyła dopuszczalne granice, to kara zastosowana przez sąd była surowa i nieadekwatna do okoliczności, w jakich doszło do obrazy.

Kierując się prawidłowym wyrokiem Trybunału, uznawać należy, że w przypadku jakichkolwiek działań naruszających swoim charakterem dobra osobiste, co dotyczy także mowy nienawiści, naczelne znaczenie, każdorazowo, będą miały okoliczności, w jakich dochodzi do użycia mowy krytycznej, jak również, kto tę mowę kieruje i do kogo.

Definiując na potrzeby prowadzonych rozważań, pod pojęciem dóbr osobistych i obszaru ich ochrony rozumieć należy indywidualne wartości świata uczuć, oraz stanu psychicznego człowieka, będących wyrazem odrębności jednostki, powszechnie akceptowanej w społeczeństwie¹³.

Wobec możliwych, wielopostaciowych naruszeń dóbr osobistych, nie każde naruszenie dóbr osobistych musi nosić znamiona czynu karalnego mowy nienawiści. Jednocześnie, każde zachowanie, będące mową nienawiści, rodzić będzie skutek prawny w przedmiocie naruszenia praw podmiotowych dóbr osobistych.

Poza głównym elementem rozważań, wobec możliwych skutków naruszeń dóbr osobistych i odpowiedzialności z tych naruszeń wynikających, przypominać należy, że kwalifikacja dóbr osobistych jako prawa podmiotowego¹⁴, łączona jest z jego kwalifikacją niemajątkową. Jednocześnie niemajątkowy charter dóbr osobistych nie może jednak odpowiedzialności majątkowej za skutki naruszeń dóbr osobistych¹⁵.

¹² Wyrok ETPC z dnia 27.05.2003 r. Skalka przeciwko Polsce (skarga nr 43425/98), ms.gov.pl/pl/orzeczenia-etpcz/download,97,0.html (dostęp: 2.01.2017 r.).

¹³ Zgodnie ze sformułowaniem z wyroku SN z dnia 6.05.2010 r. (sygn. akt II CSK 640/09), <http://www.sn.pl/Sites/orzecznictwo/Orzeczenia2/II%20CSK%20640-09-1.pdf> (dostęp: 2.01.2017 r.).

¹⁴ F Zoll, *Prawa osobiste w zarysie ze stanowiska prawa prywatnego austriackiego*, „Czasopismo Prawno-Ekonomiczne” 1903, s. 538 i n.

¹⁵ Nie wskazując na szeroki, a powszechnie dostępny dorobek nauki, jako interesującą wskazać należy uchwałę SN z dnia 17 listopada 2009 r., rozstrzygającą, co do obowiązku wpisu od pozwu dla roszczenia niemajątkowego, ale też majątkowego, wynikających z jednego zdarzenia naruszenia dobra osobistego, a realizowanych w jednym postępowaniu. Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 17 listopada 2009 r. (sygn. akt III CZP 92/09), <http://www.sn.pl/Sites/orzecznictwo/Orzeczenia2/III%20CZP%2092-09.pdf> (dostęp: 2.01.2017 r.).

Przy rozważaniach nad ochroną dóbr osobistych podstawowym pozostaje ustalenie braku jednolitości pojęcia dóbr osobistych.

Brak zamkniętego definiowania dóbr osobistych, w związku z mową nienawiści, odpowiada wielkości form i sposobów jej wyrażania, przede wszystkim możliwości realizacji mowy nienawiści poprzez różnorakie wyróżnienia negatywne.

Dobra osobiste i możliwość ich naruszenia zawsze winny podlegać ocenie obiektywnej, nie mogąc być w ramach swojego katalogu kształtowanymi wolą jednostek, czy określonej grupy społecznej, będąc nieprzystającymi do powszechnie akceptowanego poglądu obiektywnego¹⁶.

Obiektywny charter dóbr osobistych i związana z ich naruszeniami, konieczność ich każdorazowego starannego definiowania, może napotykać trudności faktyczne związane z chęcią zachowania poprawności, wobec grup o odmiennych poglądach, żyjących w społeczeństwie, którego poglądów i zasad, grupy te nie chcą przestrzegać¹⁷.

Chęć zachowania poprawności z całą pewnością jest okolicznością wpływającą na ustalenie, czym będzie pogląd obiektywnie akceptowanym.

Wyrażane stanowisko nie oznacza zaprzeczenia, temu, że zachowania ksenofobiczne, zachowania mowy nienawiści, zawsze pozostawać będą jawnym nadużyciem wobec, nie tyle powinności, ale obowiązku społecznej akceptacji odmienności. Nienawiść, zawsze, stanowić będzie odstępstwo od zasad akceptacji społecznej i prawidłowego funkcjonowania społeczeństwa opartego na szacunku wobec odmienności.

Wobec powoływanego orzecznictwa, w każdym wypadku, dla oceny bezprawności działań, mogących być naruszeniem dóbr osobistych, podstawowym winno być rozstrzygnięcie, czy dokonane działania dotyczą faktów, będąc choćby opisowymi, czy są sądami wartościującymi.

W pierwszym przypadku fałszywość przedstawionego faktu, zawsze będzie działaniem bezprawnym. Znacznie trudniejszym dla ustalenia naruszenia porządku prawnego jest posługiwanie się ocenami wartościującymi, mogącymi, zgodnie z uwagi już podnoszonymi, podlegać ochronie wolności wypowiedzi¹⁸.

Sama mowa nienawiści zawsze pozostawać będzie bezprawnym wystąpieniem wobec realizacji własnej osoby i wyrażania swoich potrzeb, celów życiowych, chęci samodzielnego kreowania rzeczywistości.

Otwarty katalog dóbr osobistych i faktyczna dynamika poszerzania i ustalania coraz to nowych płaszczyzn ochrony dóbr osobistych, nie mogących być literalnie, w sposób stały i zamknięty zdefiniowanymi, nie mogą stać w sprzeczności z twierdzeniem, że każde działania określone, jako mowa nienawiści, stanowić będzie o naruszeniu dóbr osobistych.

Szeroki obszar oddziaływania mowy nienawiści, możliwe skutki takich zachowań, pozwalają na twierdzenie, że mowa nienawiści może naruszać nie tylko godność, honor, wolność, poczucie bezpieczeństwa i inne pola wolności osobistej, ale może też pro-

¹⁶ P. Machnikowski, [w:] E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2016, s. 58–60.

¹⁷ Uwaga mogąc dotyczyć grup o różnym ich wyróżniku, definiowana na potrzeby postawionej tezy, dotyczy chociażby zachowań grup imigranckich, z niekontrolowanego napływu imigrantów początku drugiej dekady XXI w., którzy swoimi zachowaniami naruszają zasadny obiektywnie akceptowane, co jednak w imię poprawności i solidarności podlega formalnej akceptacji. W sposób oczywisty do naruszeń dóbr osobistych może dochodzić i dochodzi w obie strony.

¹⁸ P. Nazruk, [w:] J. Ciszewski (red.), *Kodeks Cywilny. Komentarz*, Warszawa 2014, s. 60.

wadzić do daleko szerszych skutków materialnoprawnych, łącznie z działaniem autodestrukcyjnym pozbawiania życia, będącego skutkiem oddziaływania na sferę psychiczną osoby, wobec, której język nienawiści jest kierowany¹⁹.

Realizacją zgodnie z uwagami już uczynionymi, mowa nienawiści może dotyczyć działań kierowanych zarówno wobec jednostki, jak i grupy społecznej, narodowej, etnicznej, czy każdej innej negatywnie naznaczonej wypowiedzią o charakterze nienawistnym.

Mowa nienawiści wyrażana wobec jednostki, może swoim skutkiem oddziaływać jednocześnie wobec całej grupy ludzkiej z jednostką związaną, naruszając w ten sposób dobra osobiste, nie tylko osoby, do której mowa nienawiści była kierowana, każdej z osób do grupy przynależącej.

Zgodnym z wyrażanym stanowiskiem pozostaje wyrok Sądu Najwyższego z dnia 6 kwietnia 2004 r.²⁰, treścią którego Sąd rozstrzygał w sprawie z powództwa duchownego, który uznał, że jego dobra osobiste zostały naruszone, poprzez treść publikacji prasowej, uderzającej w osobę Jana Pawła II.

Sąd Najwyższy w sposób zasadny wyrokował, że występujący powództwem duchowny, jako członek grupy wyznaniowej, ma uzasadnione roszczenie, co do realizacji ochrony dobra osobistego w postaci uczuć religijnych, które zostały naruszone przez fakt znieważenia Papieża Jana Pawła II jako, będącego, z teologicznego punktu widzenia Pasterzem całego Kościoła Katolickiego.

Uzasadniając wydany wyrok, Sąd, dalej słusznie zauważał, że nie sposób przyjąć, że komuś przysługuje prawem chronione dobro osobiste w postaci kultu pamięci zmarłej postaci historycznej, z którą zainteresowanego łączy jedynie podziw i szacunek dla jego dokonań życiowych. Jednocześnie, jednak, niepodobna ograniczyć dobra osobistego tylko do więzów rodzinnych i zaprzeczyć jego istnieniu po stronie osoby związanej ze zmarłym długoletnią przyjaźnią. W takim przypadku osobie tej przysługuje ochrona jej dobra osobistego.

Mowa nienawiści nigdy nie jest działaniem występującym samoistnie, zawsze znajduje ona swoje podłoże w uprzedzeniach, czy literalnie samej nienawiści, wzbudzonej bezpodstawnym, subiektywnym i negatywnym wyróżnieniem.

Przykładem bezpośredniej kwalifikacji naruszenia godności w postaci dyskryminacji, mającej za swoją podstawę negatywne wyróżnienie, jest wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 29 lutego 2012 r., treścią, którego sąd uznał, że odmowa wpuszczenia do lokalu ze względu na pochodzenia romskiego jest naruszeniem dobra osobistego, w szczególności godności²¹.

Wydaje się, że wartość dóbr osobistych i konieczność ich ochrony, w szczególności na płaszczyźnie poddanego rozważaniom języka nienawiści, pomaga wyrazić sentencja wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 28 listopada 2006 r., treścią, której sąd ustalając, czy nastąpiło naruszenie dóbr osobistych, winien ocenić, czy na skutek działania osoby, przeciwko której skierowane jest roszczenie, powód miał wystarczającą

¹⁹ Obszar przyjętych rozważań nie pozwala na odniesienie się do wszelkich innych, możliwych skutków działań, mających podstawę mowę nienawiści. Od ustalania odpowiedzialności karnej za czyny, mogące być skutkiem mowy nienawiści, do realizacji roszczeń cywilnoprawnych mających za swoją podstawę delegację z art. 24 k.c., a mogące znajdować uzasadnienie w normach zobowiązaniowych prawa cywilnego.

²⁰ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 6 kwietnia 2004 r. (sygn. akt II CK 484/03), ONS 2005, Nr 4, poz. 69.

²¹ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 29 lutego 2012 r. (sygn. akt I Aca 1162/11), LEX nr 1133337.

podstawę do negatywnych odczuć, przy czym uwzględnić należy nie tylko jego osobiste przeżycia, ale także przeciętną, obiektywną reakcję innych osób. Dla dokonania prawidłowej oceny nie bez znaczenia pozostaje także motywacja działania sprawcy²².

Zgodnie po powołanym orzeczeniu, uwagami uprzednio uczynionymi, dla rozstrzygnięcia każdego ze sporów w przedmiocie naruszenia dóbr osobistych, podstawowym będzie, konieczność każdorazowego rozróżniania zachowań mieszczących się w granicach swobody wypowiedzi, hejtu, mowy nienawiści. Dalej też, zachowanie porządku prawnego, chroniącego dobra osobiste, rodzi trudny i skomplikowany obowiązek prawidłowego miarkowania pomiędzy tym, co jest obiektywizacją akcentacji społecznej, a możliwością realizacji jednostki, jej poglądów, światopoglądu.

Realizacja, z jednej strony gwarancji ochrony dóbr osobistych, z drugiej zaś wolności wyrażania słowa, prowadzi i z pewnością prowadzi będzie do dalszych konfliktów natury faktycznej, etycznej, przede wszystkim prawnej.

Niezależnie od argumentów możliwych w przyszłej dyskusji, to godność, cześć, prawo do godnego traktowania i spostrzegania osoby, będące składowym dóbr osobistych winnym być wartościami traktowanymi nadrzędnie, wykluczając tym samym jakiekolwiek formy wyróżnień negatywnych, stanowiących o istocie języka nienawiści.

Ograniczanie, wyłączenia, karanie, czy piętnowanie języka nienawiści, w żaden sposób, nie może być łączone z ograniczaniem swobody wypowiedzi, możliwości przekazu i jego ekspresji, Utożsamianie wyłączenia, czy zwalczania języka nienawiści z ograniczeniem swobody wypowiedzi zawsze winno być traktowanym, jako zachowanie, które u swoich podstaw zawsze będzie miało cel w przedmiocie naruszenia porządku prawnego.

Przyjmowanie stanowiska odmiennego zawsze stanowić będzie o wystąpieniu przeciwko porządkowi prawemu, nie zaś jego ochronie.

Streszczenie

Ochrona dóbr osobistych wobec mowy nienawiści

Mowa nienawiści nierozzerwalnie łączy się z zachowaniami, które określać należy, jako dyskryminujące, będące zawsze wyróżnieniem negatywnym i prawnie niedopuszczalnym. Norma prawna, będąca zawsze ostrą i skonkretyzowaną, nie zawsze może być wystarczającą do zapewnienia pełnej ochrony przed działaniami, mogącymi być identyfikowanymi z mową nienawiści. Odmiennie normy prawa cywilnego, w szczególności obszar ochrony właściwej dobrom osobistych, wydaje się zapewniać daleko szerszą i skuteczną ochronę przed językiem nienawiści. Każdorazowymi problemem dla rozstrzygnięcia w obrębie naruszenia dóbr osobistych poprzez mowę nienawiści, jest rozróżnienie mowy nienawiści od hejtu, także innych form wypowiedzi, w tym rozróżnianie wypowiedzi dotyczących faktów, od wypowiedzi wartościujących.

Słowa kluczowe: mowa nienawiści, hejt, dobra osobiste, ochrona prawna

Summary

Protection of personal rights in the view of hate speech

Hate speech is inseparable from behaviours that should be defined, as discriminatory, which is always a negative distinction and legally unacceptable. Legal norm, being always sharp and specified, may not always be sufficient to provide complete protection against actions that may be identifiable as hate speech. Differen-

²² Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 28 listopada 2006 r. (sygn. akt VI ACa 420/2006), Lex Polonica nr 1333115.

tly, the norms of civil law, in particular area of protection of personal goods, seem to assure far wider and effective protection against hate speech. In each case issue for settlement within the violation of personal rights through hate speech, is to distinguish hate speech from so-called "hejt", and other forms of expression, including statements relating to distinguishing facts from evaluative statements.

Keywords: hate speech, hate, personal rights, legal protection

ROZDZIAŁ X

Przekaz medialny o charakterze mowy nienawiści w kontekście art. 18 ustawy o radiofonii i telewizji

Wstęp

Według badań opinii społecznej 40% Polaków uważa mowę nienawiści za istotny problem społeczny, a 77% odczuwa dyskomfort w związku z obraźliwymi wypowiedziami pojawiającymi się w przestrzeni publicznej i to niezależnie od własnego nastawienia względem grupy obrażonej. Ponadto 30% respondentów Centrum Badań Opinii Społecznej sądzi, że głównym nośnikiem wrogości do niektórych grup społecznych, narodowych, rasowych i innych jest telewizja, przy czym 49% wskazuje na polityków, nieco mniej na „celebrytów”, a co piąty ankietowany na dziennikarzy jako osoby znieważające innych¹. Bez wątpienia środki masowego przekazu stanowią potężne instrumenty artykułowania, kształtowania, jednoczenia poglądów oraz formułowania i szerzenia przekazów ideologicznych. Może to rozszerzać horyzonty, promować różnorodność i wartości demokratyczne, ale także upowszechniać i normalizować zachowania naganne i bezprawne². Rezultatem aktywnego uczestnictwa mediów w kreowaniu rzeczywistości jest zmiana kompetencji twórców i odbiorców przekazów medialnych. Twórca i nadawca przekazu treściowego nie przekazuje w nim obiektywnego sensu, ale zostaje zredukowany do roli twórcy kontekstów dla odbiorczej kreacji świata i staje się jednym z kontekstów interpretacyjnych³. Medialny język nienawiści służy między innymi procesom manipulacyjnym, nie odzwierciedlając rzeczywistości, ale ją kreując. Michał Dróżdż zauważa, że długofalowym efektem działania medialnego języka nienawiści jest tworzenie sztucznych światów nienawiści, które dokonuje się poprzez pięć różnych procesów medialnych:

realna rzeczywistość jest modelowana według zasad mediów; medialny język nienawiści nabiera cech performatywnych, kreujących sztuczny świat nienawiści medialnej, przenikającej realny świat relacji międzyludzkich (media odpowiedzialne za emocje nienawiści, np. w ocenie przeciwników politycznych);

świat medialny i realność rzeczywistości wzajemnie się przenikają, relatywizując i zacierając coraz bardziej granice rzeczywistości; odbiorca mediów traci kryteria odróżniania pomiędzy rzeczywistością nienawiści, a jej medialnym przedstawieniem i opisem;

media oddziałują na sam kształt rzeczywistości; wiele realnych wydarzeń politycznych jest dzisiaj od początku inscenizowanych ze względu na możliwość ich prezentacji w mediach; media kształtują realne emocjonalne stany nienawiści w rzeczywistości po-

¹ Centrum Badań Opinii Społecznej, *Społeczna percepcja przemocy werbalnej i mowy nienawiści. Komunikat z badań BS/74/2007*, Warszawa 2007.

² P. Sztompka, *Socjologia zmian społecznych*, Kraków 2005, s. 260.

³ M. Dróżdż, *Język nienawiści w dyskursie medialnym*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica” 2016, nr 1, s. 25.

zamedialnej, która jest coraz bardziej przesiąknięta elementami medialnego języka nienawiści;

media zmieniają uwarunkowania czasowo-przestrzenne realnego życia człowieka oraz jego komunikacyjnych możliwości; dzięki mediom powstaje struktura wszechobecności bez obecności wyróżnionej; przestrzeń i czas, tradycyjnie podstawowe współrzędne naszego świata, stają się w tym układzie marginalne; zmiana tych uwarunkowań potwierdza tezę, że rzeczywistość medialnej nienawiści polityki jest w dużej mierze konstrukcja medialną;

media zamazują granice między realnością a inscenizacją i symulacją; doświadczenie symulacji staje się coraz częściej wzorcem dla zachowań realnych, a realność ocenia się coraz częściej zgodnie z wyobrażeniem medialnego przedstawienia; stąd może wyraść przekonanie, że nienawiść symulowana, medialnie przedstawiona jest treścią realnego życia⁴.

Uwzględniając powyższe, przedmiotem podjętych rozważań będzie kwestia odpowiedzialności nadawcy radiowego i telewizyjnego za niedopełnienie obowiązku odpowiedniego kształtowania przekazu medialnego, w kontekście zjawiska szerzenia przez środki masowego komunikowania treści noszących cechy mowy nienawiści.

Odpowiedzialność nadawcy za niedopełnienie obowiązku odpowiedniego kształtowania przekazu medialnego

Przestrzeń publiczna to specyficzna sfera życia, w ramach której kształtują się różnorodne stosunki społeczne, w tym życie polityczne, które jest komentowane w mediach tradycyjnych, elektronicznych i społecznościowych⁵. Poza tym, że dziennikarze stanowią grupę zawodową, która ma istotny wpływ na treść komunikatów wygłaszanych w przestrzeni publicznej i kształtowanie opinii społecznej, niebagatelną rolę w przekazie medialnym odgrywają redaktorzy naczelni, wydawcy dzienników i czasopism oraz nadawcy programów radiowych i telewizyjnych. Nadużycie wolności słowa przez przedstawicieli mediów, noszące cechy mowy nienawiści, może wyczerpywać znamiona wielu przestępstw, jak również stanowić naruszenie dóbr osobistych i tym samym skutkować odpowiedzialnością karną i cywilną. Ponadto polski ustawodawca w art. 18 ustawy z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji (dalej: u.o.r.t.)⁶ nakłada na nadawcę obowiązek właściwego kształtowania przekazu medialnego. Przepis art. 18 ust. 1 u.o.r.t. stanowi, że audycje i inne przekazy nie mogą propagować działań sprzecznych z prawem, z polską racją stanu oraz postaw i poglądów sprzecznych z moralnością i dobrem społecznym, w szczególności nie mogą zawierać treści nawołujących do nienawiści lub dyskryminujących ze względu na rasę, niepełnosprawność, płeć, wyznanie lub narodowość. Na wstępie należy również zaznaczyć, iż kolejny ustęp tego artykułu określa nakaz poszanowania przekonań religijnych odbiorców, a zwłaszcza chrześcijańskiego systemu wartości.

⁴ Zob. M. Drózd, *Logos i ethos mediów. Dyskurs paradygmatyczny filozofii mediów*, Tarnów 2005, s. 328–334.

⁵ A. Bulandra, J. Kościółek, M. Zimnoch, *Mowa nienawiści w przestrzeni publicznej. Raport z badań prasy w 2014 roku*, Kraków 2015, s. 8.

⁶ Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji (Dz. U. 2016, poz. 639, tekst jedn. ze zm.), dalej przytaczana jako u.o.r.t.

Naruszenie obowiązku wynikającego z art. 18 u.o.r.t. rodzi odpowiedzialność prawną nadawcy⁷. Podstawę prawną nałożenia na nadawcę kary pieniężnej stanowi art. 53 ust. 1 i 2 u.o.r.t. Przewodniczący Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji wydaje decyzję nakładającą karę pieniężną w wysokości do 50% rocznej opłaty za prawo do dysponowania częstotliwością przeznaczoną do nadawania programu, a w przypadku gdy nadawca nie uiszcza opłaty za prawo do dysponowania częstotliwością, karę pieniężną w wysokości 10% przychodu nadawcy osiągniętego w poprzednim roku podatkowym, uwzględniając zakres i stopień szkodliwości naruszenia, dotychczasową działalność nadawcy oraz jego możliwości finansowe. Ponadto Przewodniczący Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji może nałożyć karę pieniężną w drodze – wydanej na podstawie art. 10 ust. 4 u.o.r.t. – decyzji nakazującej zaniechanie przez dostawcę usługi medialnej działań naruszających: przepisy ustawy, uchwały Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji lub warunki koncesji⁸. Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 14 stycznia 2010 r.⁹ zaznaczył, że przepis art. 53 ust. 1 u.o.r.t. jako jedyną przesłankę wymierzenia kary pieniężnej nadawcy, wymienia naruszenia przez nadawcę wymienionych w nim przepisów ustawy o radiofonii i telewizji, a zatem przesłanką taką nie jest uprzednie wykorzystanie przez Przewodniczącego Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji kompetencji określonych w art. 10 ust. 3 i 4 ustawy. Sens przepisu art. 10 ust. 4 u.o.r.t. jest tylko i wyłącznie taki, że Przewodniczącego Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji może nałożyć na nadawcę karę pieniężną „także” w drodze decyzji wydanej na podstawie art. 53 ust. 1 ustawy, a nie że może w drodze decyzji nałożyć na nadawcę karę pieniężną tylko wtedy, gdy wykorzysta uprzednio na przykład tryb przewidziany w art. 20 ust. 3 i 4 u.o.r.t.

Stosownie do art. 53 ust. 4 u.o.r.t. kary pieniężnej nie można nałożyć, jeżeli upłynął rok od naruszenia jednego z obowiązków wymienionych w art. 53 ust. 1 u.o.r.t. Termin ten liczy się od chwili, w której nadawca dokonał naruszenia. Ustawa nie przewiduje okoliczności powodujących zawieszenie biegu terminu przedawnienia. Przewodniczącego Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji powinien wydać decyzję o nałożeniu kary przed upływem roku od wystąpienia naruszenia. Wystarczy, że nieprawomocna decyzja zostanie doręczona ukaranemu nadawcy. Nie jest również konieczne aby decyzja została wykonana. Kara nałożona lecz nie wykonana nie podlega skutkom upływu terminu. Dla dotrzymania tego terminu nie wystarczy jednak samo wszczęcie postępowania przed upływem terminu przedawnienia¹⁰.

Przy wymiarze kary pieniężnej o charakterze administracyjnym nie stosuje się prawno-karnych zasad odpowiedzialności. Nałożenie kary pieniężnej, będącej niewątpliwie dolegliwością natury ekonomicznej, nie jest uzależnione od stwierdzenia winy w rozumieniu prawa karnego materialnego. Odpowiedzialność nadawcy ma charakter obiektywny, niezależny od intencji i zamiarów dziennikarzy prowadzących programy

⁷ Stosowanie do definicji legalnej określonej w art. 4 pkt 5 u.o.r.t. nadawcą jest osoba fizyczna, osoba prawna lub osobowa spółka handlowa, która tworzy i zestawia program oraz rozpowszechnia go lub przekazuje innym osobom w celu rozpowszechnienia.

⁸ Przepis art. 54 ust. 1 u.o.r.t. stanowi, że jeżeli osoba kierująca działalnością dostawcy usługi medialnej nie wykonuje decyzji wydanych na podstawie art. 10 ust. 4, Przewodniczący Krajowej Rady może wydać decyzję nakładającą na nią karę pieniężną, nieprzekraczającą jednak sześciomiesięcznego wynagrodzenia.

⁹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 14 stycznia 2010 r. (sygn. akt III SK 15/2009), Lexis.pl nr 2446949.

¹⁰ S. Piątek, *Prawo telekomunikacyjne. Komentarz*, Warszawa 2005, s. 142.

telewizyjne lub audycje radiowe. Pobudki dziennikarzy są obojętne z punktu widzenia przypisania nadawcy odpowiedzialności za naruszenie art. 18 ust. 1 u.o.r.t.¹¹.

Wątpliwości interpretacyjne

Dyrektywy sformułowane w treści art. 18 ust. 1 i 2 u.o.r.t. mają charakter ogólny i deklaratorywny. Ustawodawca nie wyjaśnia bowiem nie tylko treści użytych przez siebie terminów, takich jak: „racja stanu”, „dobro społeczne”, „moralność”, „uczucia religijne”, „chrześcijański system wartości” – z natury rzeczy wieloznacznych, ani tego, jak powinien się zachować nadawca aby nie naruszać dyspozycji tych przepisów. Nie wskazuje również, w jaki sposób interpretować pojęcia: „propagować”, „szanować”, „zagrozić”¹². Zadanie wypełnienia stosowaną treścią tych klauzul generalnych i nieostrych pojęć przypadło judykaturze i doktrynie.

Zakaz określony w art. 18 ust. 1 u.o.r.t. obejmuje przede wszystkim treści sprzeczne z polskim prawem, do których zaliczyć należy treści noszące cechy mowy nienawiści. Poza tym, że mogą one wyczerpywać ustawowe znamiona przestępstwa nawoływania do nienawiści określonego w art. 256 k.k. oraz przestępstwa znieważenia grupy osób stypizowanego w art. 257 k.k., naruszać może także dobra osobiste objęte ochroną m.in. art. 23 i 24 k.c.¹³.

Termin „propagować” należy rozumieć jako: „nakłanianie”, „popieranie”, „perswadowanie”, „zachęcanie”, „wskazywanie za właściwe i słuszne”. Do stwierdzenia „propagowania” określonych zachowań nie jest konieczne aby emisji określonej transmisji towarzyszyła zamiar przekonania odbiorców do zawartych w niej treści, bądź by twórcom audycji należało wykazać działanie w zamiarze bezpośrednim lub ewentualnym. Jak podkreślił Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 2 lipca 2013 r., przepis art. 18 ust. 1 u.p.r.t. odnosi się do „propagowania” określonych treści przez konkretną audycję, a nie przez nadawcę lub twórców audycji. Aby można było mówić o propagowaniu przez audycję działań sprzecznych z prawem, konieczne jest, by konkretna audycja zawierała takie treści wsparte odpowiednią formą wyrazu, aby po jej emisji można było uznać, że zachęcała widzów do podejmowania pokazanych w niej działań, ewentualnie audycja powinna być tak poprowadzona, by wynikało z niej, że zaprezentowane w niej działania należy uznać za właściwe i słuszne, godne naśladowania. Do tego wystarczająca jest zaś atrakcyjność przekazu pod względem treści i formy. W rezultacie o tym, czy audycja propaguje działania sprzeczne z prawem, decydują w konsekwencji ustalenia co do treści i formy przekazu oraz okoliczności faktyczne sprawy, takie jak: zachowanie uczestników programu i prowadzącego (np. udawanie dobrej zabawy), aplauz widowni, jak również status prowadzącego jako idola telewizyjnego¹⁴.

Racja stanu to zespół działań w polityce zagranicznej zapewniający krajowi suwerenność i możliwie najlepsze warunki rozwoju narodowego¹⁵. Aktualnie zauważalny jest

¹¹ Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 11 sierpnia 2011 r. (sygn. akt VI Ca 86/10), niepubl.

¹² J. Sobczak, *Radiofonia i telewizja. Komentarz do ustawy*, Kraków 2001, s. 249.

¹³ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz. U. 2016, poz. 380, tekst jedn. ze zm.), dalej przytaczana jako k.c.

¹⁴ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 2 lipca 2013 r. (sygn. akt III SK 42/12), LEX nr 1541164.

¹⁵ C. Maj, *Teoretyczne aspekty racji stanu*, [w:] E. Olszewski (red.), *Racja stanu. Historia, teoria, współczesność*, Lublin 1989, s. 25 i n.

trend do zastępowania pojęcia „racja stanu” terminami: „racja państwa sprawiedliwego i praworządnego” lub „interes narodowy”¹⁶.

Za postawy i poglądy sprzeczne z moralnością należy uznać takie, które nie mieszczą się w katalogu norm moralnych, akceptowanych przez ogół społeczeństwa. Przy czym z uwagi na kat, że chodzi tu o klauzule generalną zbliżoną treściowo do zasad współżycia społecznego należy wyjaśnić, że zasady współżycia społecznego są zbiorem powszechnie akceptowanych w danym społeczeństwie norm postępowania, które wynikają z poczucia moralności, zwyczajów i tradycji czy też poziomu tolerancji członków danego społeczeństwa, a z zasad tych wynika, obowiązek szanowania każdego człowieka i liczenia się z jego poczuciem własnej wartości¹⁷. Dlatego nie są zgodne z prawem treści sprzeczne z dobrem społecznym. Pojęcie dobra społecznego zbliżone jest do pojęcia interesu społecznego. Różnica pomiędzy tymi pojęciami polega na tym, że pojęcie dobra społecznego cechuje większy ładunek emocjonalny, połączony z wyraźnym naciskiem na element wartościujący – „dobro”¹⁸.

Niewątpliwie rasizm, ksenofobia antysemityzm, agresywny nacjonalizm oraz dyskryminacje mniejszości i imigrantów to formy ekspresji, które należy uznać za niezgodne z równo z Konstytucją RP¹⁹, jak i Konwencją o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności²⁰. Chodzi tu o każdą formę wypowiedzi, które rozpowszechnia, podżega, propaguje lub usprawiedliwia nienawiść rasową, ksenofobię, antysemityzm lub inne formy nienawiści oparte na nietolerancji²¹. Mowa nienawiści to wypowiedź pisemna, ustna lub symboliczna, która czyni przedmiotem ataku jednostkę lub grupę osób ze względu na kryterium rasy, pochodzenia etnicznego, narodowego, religii, języka, płci, wieku, niepełnosprawności, cech zewnętrznych, orientacji seksualnej i tożsamości płciowej, statusu społecznego czy przekonań politycznych. Mowa nienawiści może zastraszać, grozić, poniżać, obrażać, utrwalać stereotypy i prowadzić do dyskryminacji, a nawet przemocy fizycznej²².

Zakaz propagowania postaw i poglądów sprzecznych z moralnością i dobrem społecznym oznacza zakaz zachęcania do zachowań, które w powyższe wartości godzą. Moralność to zespół norm dominujących w danej epoce historycznej i środowisku (społeczeństwie, klasie, grupie społecznej) ocen, norm i zasad określających zakres poglądów i zachowań uważanych w danej grupie za właściwe²³. Normy moralne odnoszą się do tych zachowań człowieka i do tych jego intencji i postaw, które poddawane są ocenie

¹⁶ Zob. np.: ustawa z dnia 10 marca 2006 r. o administrowaniu obrotem usługowym z zagranicą (Dz. U. 2006, Nr 79, poz. 546 ze zm.); ustawa z dnia 26 września 2014 r. o Polskiej Agencji Kosmicznej (Dz. U. 2016, poz. 759, tekst jednolity).

¹⁷ J. Sobczak, *Prawo prasowe. Komentarz*, Warszawa 2008, s. 297–298.

¹⁸ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 2 września 2015 r. (sygn. akt VI ACa 1312/14), LEX nr 1934402.

¹⁹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 483 ze zm.).

²⁰ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz. U. z 1993 r., Nr 61, poz. 284).

²¹ Załącznik do Rekomendacji nr R (97) 20 w sprawie mowy nienawiści, przyjęta przez Komitet Ministrów Rady Europy w dniu 30 października 1997 r. podczas 607 posiedzenia wiceministrów.

²² A. Śledzińska-Simon, *Decyzja ramowa w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu, ksenofobii jako kompromis wobec mowy nienawiści w Unii Europejskiej*, [w:] R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski, A. Bodnar, A. Gliszczyńska-Grabias (red.), *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, Warszawa 2010, s. 94.

²³ M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 2, Warszawa 1988, s. 211.

z punktu widzenia szeroko rozumianej idei dobra. Normy moralne grupowane są według rozsądnych potrzeb społecznych, które odnoszą się do obrony: biologicznego istnienia, godności, niezależności, prywatności, zaufania, sprawiedliwości oraz usuwania konfliktów. W literaturze przedmiotu wskazuje się na występowanie dwóch nurtów: moralności perfekcjonistycznej, który określa zasady doskonałej moralności oraz moralności sprawiedliwościowej, który wskazuje normy bezkonfliktowego współżycia międzyludzkiego²⁴.

Przepis art. 18 ust. 1 u.o.r.t. nakłada na nadawcę obowiązek czuwania nad tym, aby audycje i inne przekazy medialne szanowały przekonania religijne odbiorców, a zwłaszcza chrześcijański system wartości. Ustawodawca w ten sposób obejmuje ochroną m. in. wolność wyznawania danej religii. Wolność wyznawania i uzewnętrzniania wiary ma ścisły związek z godnością człowieka. Państwo nie może traktować ochrony tej wartości jako swego rodzaju koncesji społeczeństwa laickiego na rzecz ludzi religijnych, a więc przynajmniej się do uznawania pewnych wartości obcych państwu laickiemu, należących do jakiejś sfery nieznanej i niechcianej z punktu widzenia filozofii państwa czy przekonań innych grup społecznych²⁵. Jako nieposzanowanie uczuć religijnych można zakwalifikować zachowanie polegające na niewłaściwym wykorzystaniu symboliki religijnej, gdy sprawca swoim czynem wykroczy poza przyjęte ramy merytorycznej analizy czy krytyki i stanie się narzędziem sprawiania przykrości innym²⁶. W ocenie Sądu Najwyższego²⁷ zachowaniem naruszającym uczucia religijne jest parodiowanie głosu prowadzącego modlitwę oraz słów modlitwy. Sąd ten uznał, że modlitwa nie jest wprawdzie określoną wartością w ujęciu aksjologicznym, ale stanowi dla wyznawców różnych religii formę kontaktu z Bogiem i nie można jej zaliczyć jedynie do przejawów zachowania czysto obrządkowego. Parodiowanie głosu spikerki oznaczało ośmieszanie samej modlitwy i prowadzonej działalności publicznej, a wypowiedzianiu słów modlitwy towarzyszył pogardliwy komentarz prowadzącego program. Ponadto sąd uznał, że traktowanie modlitwy w sposób prześmiewczy świadczy o braku wrażliwości osób biorących udział w tej sekwencji audycji, na wyznawany przez wierzących światopogląd, w którym Bóg jest istotą najwyższą i źródłem wszelkich łask, a wierni mogą ich doświadczyć dzięki prośbom kierowanym do Boga właśnie w formie modlitwy. Ponadto w doktrynie podnosi się, że ochronie określonej przez art. 18 ust. 2 u.o.r.t. podlega tzw. przeciętna wrażliwość. Kluczowa jest więc ocena środowiska, do którego pokrzywdzony takim czynem zabronionym należy. Co oczywiste, należy uwzględnić przekonania ludzi wierzących, ponieważ te właśnie są chronione. Stąd każdorazowo trzeba zbadać, czy osoba wierząca o przeciętnej wrażliwości odczułaby dane zachowanie jako brak poszanowania uczuć religijnych lub wręcz ich obrazę²⁸.

²⁴ M. Ossowska, *Normy moralne. Próba systematyzacji*, Warszawa 2000, s. 37; T. Chauvin, T. Stawecki, P. Winczorek, *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 2012, s. 36.

²⁵ W. Janyga, *Przestępstwo obrazy uczuć religijnych w polskim prawie karnym w świetle współczesnego pojmowania wolności sumienia i wyznania*, Warszawa 2010, s. 199.

²⁶ K. Machowicz, *Jurydyczne uwarunkowania wolności wypowiedzi w Polsce jako kategoria praw człowieka*, Lublin 2012, s. 237.

²⁷ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 14 stycznia 2010 r. (sygn. akt III SK 15/09), Lexis.pl nr 2446949; por. T. Majewski, *Co to są wartości chrześcijańskie*, „Polityka” 1992, nr 4, s. 48.

²⁸ Zob.: M.M. Bieczyński, *Prawne granice wolności twórczości artystycznej w zakresie sztuk wizualnych*, Warszawa 2011, s. 203 i n.; A. Wąsek, *Ochrona uczuć religijnych w prawie karnym*, [w:] H. Misztal (red.), *Prawo wyznaniowe*, Lublin 2000, s. 268; M. Makarska, *Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania w kodeksie karnym z 1997 roku*, Lublin 2005, s. 189.

Konstytucyjny i konwencyjny standard prawny w zakresie swobody wypowiedzi nadawcy telewizyjnego i radiowego

Stosownie do art. 91 ust. 1 i 2 Konstytucji orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu obejmujące wykładnię postanowień Konwencji powinny być uwzględniane przy interpretacji prawa polskiego²⁹. Stąd też przy wyjaśnianiu art. 18 ust. 1 i 2 u.o.r.t. należy brać pod uwagę wykładnię art. 10 ust. 1 i 2 Konwencji dokonaną w judykaturze sądu strasburskiego. Hipoteza art. 10 § 2 Konwencji zawiera bowiem przesłanki ograniczenia swobody wypowiedzi, które zostały wymienione w art. 18 ust. 2 u.o.r.t. Obowiązek uwzględnienia interpretacji strasburskiej spoczywa zarówno na sądzie w postępowaniu cywilnym, jak i na właściwych organach państwowych w postępowaniu administracyjnym³⁰.

Prawo do swobody wypowiedzi obejmuje przede wszystkim wypowiedź dziennikarską. Jest to uzasadnione tym, że w demokratycznym państwie prawa dziennikarze pełnią niezwykle ważną rolę. To dziennikarze, za pomocą różnych środków przekazu, w tym za pomocą prasy, audycji telewizyjnych, audycji radiowych, Internetu, korzystają ze swobody wypowiedzi i na nich spoczywa obowiązek przekazywania informacji oraz poglądów na tematy polityczne, społeczne i w innych sprawach pozostających w zainteresowaniu opinii publicznej³¹. Swoboda wypowiedzi określona w art. 10 ust. Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności obejmuje nie tylko treść wypowiedzi, ale i jej formę, a także sam środek przekazu³². Szeroki zakres ochrony swobody wypowiedzi wynika z fundamentalnego znaczenia tej swobody w demokratycznym, pluralistycznym społeczeństwie. Europejski Trybunał Praw Człowieka wielokrotnie artykułował tezę, zgodnie z którą swoboda wypowiedzi nie ogranicza się do informacji i poglądów, które są odbierane przychylnie, uważane za nieobraźliwe lub neutralne, lecz odnosi się też do tych, które obrażają, oburzają lub wprowadzają niepokój³³. Niemniej Trybunał podkreślał wielokrotnie, że swoboda wypowiedzi nie ma charakteru absolutnego, a korzystanie z niej pociąga za sobą, także po stronie podmiotu tej wolności, pewne obowiązki i odpowiedzialność. Swoboda ta może więc doznawać ograniczeń, z tym że trzeba zdecydowanie podkreślić, że wyjątki od zasady określonej w art. 10 EKPC winny być formułowane kategorycznie³⁴. Trybunał strasburski dokonuje oce-

²⁹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 28 listopada 2012 r. (sygn. akt. III CZP 65/12), OSNC 2013, Nr 5, poz. 57.

³⁰ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 2 września 2015 r. (sygn. Akt VI ACa 1312/14), LEX nr 1934402.

³¹ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 2 września 2015 r. (sygn. akt VI ACa 1312/14), LEX nr 1934402.

³² Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 23 maja 1991 r. (skarga nr 11662/85) Oberschlick nr 1, § 57; wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 1 lipca 1997 r. (skarga nr 20834/92) Oberschlick nr 2, § 34; wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 28 czerwca 2001 r. (skarga nr 24699/94) Vgt Verein gegen Tierfabriken, § 66; wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 10 lipca 2003 r. (skarga nr 44179/98) Murphy, § 61; wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 8 listopada 2012 r. (skarga nr 43481/09) Peta Deutschland, § 47.

³³ Zob. np. wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 23 września 1994 r. (skarga nr 15890/89) Jersild, § 31.

³⁴ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 10 lipca 2003 r. (skarga nr 44179/98) Murphy, § 65; wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 28 czerwca 2001 r. (skarga nr 24699/94) Vgt Verein gegen Tierfabriken, § 66; podobnie Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 14 stycznia 2010 r. (sygn. akt III SK 15/09), System Informacji Prawnej „Lex” nr 578182.

ny zgodności ograniczeń swobody wypowiedzi ze standardami konwencyjnymi, każdorazowo uwzględniając okoliczności faktyczne konkretnej sprawy. W ocenie tej stosuje się tzw. ogólny test zgodności ograniczenia swobody wypowiedzi z art. 10 EKPC składający się z trzech zasadniczych przesłanek, tj.: kryterium legalności, kryterium celowości i oraz kryterium konieczności³⁵.

Kryterium legalności jest spełnione, gdy ograniczenie swobody wypowiedzi ma oparcie w przepisach prawa krajowego oraz przepisy te są formułowane w taki sposób, że jednostka samodzielnie lub po konsultacji z prawnikiem może racjonalnie przewidzieć konsekwencje prawne swojego zachowania. Nie wymaga się jednak by konsekwencje te były „absolutnie pewne”, gdyż od ustawodawcy krajowego nie można oczekiwać stanowienia tylko kazuistycznie skonstruowanych przepisów. Stąd dopuszczalne jest stosowanie tzw. klauzul generalnych, których ostateczna treść zostanie uściślona w procesie stosowania prawa³⁶. Kryterium celowości dotyczy powodów ograniczania swobody wypowiedzi. Wśród wartości na ogół uwzględnianych jako takie, które uzasadniają ingerencję w swobodę wypowiedzi wymienia się ochronę praw innych osób oraz moralność publiczną³⁷. Kryterium konieczności określa wymów uzasadnienia ingerencji w swobodę wypowiedzi istnieniem pilnej potrzeby społecznej. Ponadto wymaga stwierdzenia, czy ingerencja była proporcjonalna do realizacji zgodnego z prawem celu oraz czy podane przez organy administracji lub sądy przesłanki tej interwencji są właściwe i wystarczające³⁸. Nadto istotne jest ustalenie, czy środki wyrazu użyte w wypowiedzi, z powodu której jednostka doznała ograniczeń przyczyniają się do debaty w sprawach publicznych. Dotyczy to zwłaszcza spraw, w których następuje kolizja między prawem do prywatności a swobodą wypowiedzi. Zaznacza się jednak, że aby pojawiająca się w środkach masowego przekazu wypowiedź określonej kategorii korzystała z szerszej ochrony przysługującej wypowiedziom o sprawach mających znaczenie publiczne, niezbędne jest, aby oceniana obiektywnie treść wypowiedzi wzbogacała, toczącą się wokół danego zagadnienia, dyskusję³⁹. Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 2 lipca 2013 r.⁴⁰ podkreślił, że nałożenie na nadawcę kary pieniężnej za emisję programu zawierającego treści kwalifikowane jako niepożądane w danym systemie prawnym niewątpliwie stanowią ingerencję w swobodę wypowiedzi w rozumieniu art. 10 ust. 1 EKPC, z tym że ingerencja ta niekoniecznie będzie naruszać standard konwencyjny.

³⁵ Zob. I.C. Kamiński, *Media w europejskiej konwencji o ochronie prawa człowieka i podstawowych wolności*, [w:] J. Barta, R. Markiewicz, A. Matlak (red.), *Prawo mediów*, Warszawa 2005, s. 35; I.C. Kamiński, *Ograniczenia swobody wypowiedzi dopuszczalne w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Analiza krytyczna*, Warszawa 2010, s. 43-46.

³⁶ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 28 czerwca 2001 r. (skarga nr 24699/94) Vgt Verein gegen Tierfabriken, § 52 i 55; wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 21 lipca 2011 r. (skargi nr 32181/04 i 351/05) Sigma Radio Television Ltd, § 194.

³⁷ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 21 lipca 2011 r. (skargi nr 32181/04 i 351/05) Sigma Radio Television Ltd, § 196; wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 8 listopada 2012 r. (skarga nr 43481/09) Peta Deutschland, § 44.

³⁸ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 21 lipca 2011 r. (skargi nr 32181/04 i 351/05) Sigma Radio Television Ltd, § 199; wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 8 listopada 2012 r. (skarga nr 43481/09) Peta Deutschland, § 45.

³⁹ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 9 listopada 2006 r. (skarga nr 64772/01) Leempoel, § 72.

⁴⁰ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 2 lipca 2013 r. (sygn. akt III SK 42/12), LEX nr 1541164.

Odnosząc się do standardu konstytucyjnego zakresu swobody wypowiedzi nadawcy telewizyjnego i radiowego należy uznać, że jest on zbliżony do standardu międzynarodowego, czego potwierdzeniem są częste odwołania się do wyroków sądu strasburskiego przez Trybunał Konstytucyjny. Artykuł 54 ust. 1 Konstytucji określa wolność wyrażania swoich poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji jako prawa jednostki. Przepis ten dotyczy nadawców, którzy realizując własną linię programową prezentują swoje poglądy oraz gdy przedstawiają poglądy innych osób. Ideą konstytucyjnej ochrony wolności wypowiedzi jest umożliwienie jednostce realizacji w sferze osobistej oraz publicznej. Stąd też art. 54 ust. 1 ustawy zasadniczej obejmuje wszelkie płaszczyzny aktywności, w których dana osoba postanowiła wyrazić swój pogląd. Ponadto przepis ten chroni wszelkie, zgodne z prawem, formy ekspresji, które umożliwiają jednostce uzewnętrznienie i eksponowanie własnego stanowiska⁴¹. Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 23 marca 2006 r.⁴² uznał, że swoboda wypowiedzi jest jednym z fundamentów społeczeństwa demokratycznego, warunkiem jego rozwoju i samorealizacji jednostki. Swoboda ta nie ogranicza się do informacji i poglądów, które odbierane są przychylnie albo postrzegane są jako nieszkodliwe lub obojętne. W ocenie Trybunału rolą dziennikarzy jest rozpowszechnianie informacji i idei dotyczących spraw będących przedmiotem publicznego zainteresowania i mających publiczne znaczenie.

Konstytucyjna wolność wypowiedzi może doznawać ograniczeń na podstawie art. 31 ust. 3 Konstytucji, zgodnie z którym ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanowione tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą jednak naruszać istoty wolności i praw. Powyższe przesłanki są więc podobne do tych, które określono dla standardu konwencyjnego w zakresie wolności wypowiedzi. Trybunał Konstytucyjny w cytowanym wyżej wyroku z dnia 23 marca 2006 r. podkreślił, że w świetle art. 31 ust. 3 Konstytucji nie ma podstaw, by wolności słowa przypisać domniemanie pierwszeństwa ochrony przed innymi konstytucyjnymi wolnościami i prawami. Domniemanie tego rodzaju można oprzeć na szczególnym znaczeniu, jakie ustawodawca przywiązuje do konkretnej wolności lub prawa. Swoboda wypowiedzi dziennikarskiej gwarantuje opinii publicznej jeden z najlepszych środków poznawania i kształtowania opinii na poruszane tematy. Z tej przyczyny w ramach swobody wypowiedzi dziennikarskiej dopuszcza się w pewnym stopniu zastosowanie przez dziennikarzy przesady, czy też prowokacji, charakterystycznych dla utworów satyrycznych⁴³. Przez satyrę rozumie się utwór literacki ośmieszający lub piętnujący ukazywane w nim zjawiska – wady i przywary ludzkie, obyczaje, osoby, grupy i stosunki społeczne, postawy światopoglądowe i orientacje polityczne, instytucje życia publicznego, sposoby zachowań i mówienia. Wypowiedź satyryczna wyraża krytyczny

⁴¹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 12 maja 2008 r. (sygn. akt SK 43/05), 57/4/A/2008.

⁴² Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 23 marca 2006 r. (sygn. akt K 4/06), OTK-A z 2006 r., Nr 3, poz. 32.

⁴³ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 2 września 2015 r. (sygn. akt VI ACa 1312/14), LEX nr 1934402. Zob. także deklarację Komitetu Ministrów Rady Europy z dnia 12 lutego 2004 r. w sprawie swobody debaty politycznej w mediach przyjętą podczas 972 posiedzenia Zastępców Ministrów. W deklaracji tej przyjęto, że humor i satyra, które są pod ochroną art. 10 Konwencji, dopuszczają większy stopień przesady i nawet prowokacji, o tyle, o ile społeczeństwo nie pozostaje wprowadzone w błąd co do faktów.

stosunek autora do określonych zjawisk życia, wyrasta z poczucia nieestosowności, szkodliwości czy absurdalności pewnych sytuacji; nie proponuje jednak żadnych rozwiązań pozytywnych, wzorców lub ideałów, jej naturalnym żywiołem jest ośmieszająca negacja⁴⁴. Satyra jest zjawiskiem ponadliterackim, funkcjonującym między szeroko rozumianą literaturą, plastyką i formami audiowizualnymi; między czystą sztuką i działaniem w życiu publicznym. Pozostając *quasi*-gatunkiem funkcjonalnym (utwór jest satyrą na coś, kogoś), satyra stała się kategorią ideowo-estetyczną, przejawiając się w różnych formach artystycznych, para artystycznych, publicystycznych i innych, obejmująca cały utwór lub jego fragmenty, występująca w różnym stopniu nasycenia⁴⁵.

Co do zasady dziennikarze mają prawo wyrażać krytyczny stosunek do rozmaitych zjawisk życia społecznego. Mają prawo do ośmieszania takich sytuacji, postępowania poszczególnych ludzi bądź całych grup społecznych, poddania w tym zakresie krytyce zwyczajów, obyczajów światopoglądowych, artystycznych. Dziennikarze mają także prawo komentowania zjawisk społecznych, a także ich wyszydzania i zniekształcania, a w tym odnoszących się do wad i przywar narodowych. Dziennikarze mają także prawo używać słów, które mogą być uznawane za obraźliwe lub wulgarne, z tym zastrzeżeniem, że w przypadku przekroczenia granic swobody wypowiedzi, a zatem wyjścia poza dopuszczalny zakres akceptowalności przez przeciętnego odbiorcę, muszą liczyć się z konsekwencjami⁴⁶.

Określając cel, jakiemu służy dana wypowiedź satyryczna należy posłużyć się kryterium „przeciętnego odbiorcy”. Jest to rozwiązanie modelowe, abstrakcyjna konstrukcja tworzona przez skład orzekający na potrzeby rozstrzygnięcia konkretnego sporu. „Przeciętnego odbiorcy” nie należy utożsamiać z rzeczywistym czytelnikiem, słuchaczem czy widzem⁴⁷. Nietrafne jest zatem odwoływanie się do jakichkolwiek statystyk lub badań opinii publicznej. Nie oznacza to jednak, że krąg adresatów wypowiedzi jest całkowicie pozbawiony znaczenia, bo konstruując model „przeciętnego odbiorcy”, należy uwzględnić profil osoby, dla której jest ona faktycznie przeznaczona⁴⁸. Model przeciętnego odbiorcy musi być osadzony w konkretnych realiach, dlatego należy uwzględnić wszystkie okoliczności faktyczne, w tym również zwyczaje przyjęte w środowisku osób, do których skierowana był dana wypowiedź⁴⁹. Kończąc należy podkreślić, że właściwa kwalifikacja wypowiedzi dziennikarskiej wymaga uwzględnienia analizy całego przekazu audycji, obejmującego zarówno jego formę, jak i jego treść. Oceny naruszenia art. 18 ust. 1 u.o.r.t. nie można dokonywać z ograniczeniem wyłącznie do fragmentu wypowiedzi, który zawiera właściwości mogące wypełniać jego hipotezę i dyspozycję. Satyryczność ukryta jest bowiem w kontekście, stąd analizując poszczególne stwierdzenia nie można zapominać o wymowie całości audycji⁵⁰.

⁴⁴ J. Sławiński (red.), *Słownik terminów literackich*, Wrocław 2007, s. 497.

⁴⁵ T. Stępień, *O satyrze*, Katowice 1996, s. 84.

⁴⁶ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 2 września 2015 r. (sygn. akt VI ACa 1312/14), LEX nr 1934402.

⁴⁷ Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 25 marca 2004 r. (sygn. akt III CK 335/02), LEX nr 585801.

⁴⁸ Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 25 kwietnia 2006 r. (sygn. akt I ACa 1877/05, PO-SAG 2008, nr 1, poz. 6-46).

⁴⁹ Zob. J. Sieńczyło-Chlabicz, *Krytyka prasowe i jej granice w świetle orzecznictwa sądów polskich*, „Glosa. Prawo gospodarcze w orzeczeniach i komentarzach” 2006, nr 2, s. 118.

⁵⁰ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 2 września 2015 r. (sygn. akt VI ACa 1312/14), LEX nr 1934402.

Zakończenie

Wolność mediów, która może urastać do rangi mitu, w świadomości wielu czytelników, słuchaczy i widzów utożsamiana jest automatycznie z prawdziwością i obiektywizmem informacji. Media powinny być wolne, ale nie znaczy to, że mogą być wolne od odpowiedzialności⁵¹. Jan Paweł II w jednej z wielu wypowiedzi kierowanej do przedstawicieli mediów podkreślił, że żadna wolność, w tym także wolność wypowiedziania się, nie jest absolutna: napotyka bowiem granicę w postaci obowiązku poszanowania godności i uprawnionej wolności innych. Nie należy pisać, tworzyć, nadawać programów, jeżeli wyrządza to szkodę prawdzie: mam tu na myśli prawdę o faktach, o których informujecie, ale także „prawdę o człowieku”, godność człowieka we wszystkich jego wymiarach⁵². Jest szczególna odpowiedzialność za słowa, które się wypowiada, bo one mają moc świadectwa, albo świadczą o prawdzie, albo są dla człowieka dobrem, albo też nie świadczą o prawdzie, są jej zaprzeczeniem i wtedy są dla człowieka złem, chociaż mogą być tak podawane, tak przepracowane, żeby robiły wrażenie, że są dobrem. To się nazywa manipulacja⁵³.

Przedstawiciele środków masowego komunikowania stanowią niewątpliwie grupę społeczną, która swoją działalnością może przyczynić się do rozprzestrzeniania mowy nienawiści w sferze publicznej. Jednocześnie grupa ta ma możliwość oddziaływania na powstawanie i stosowanie narzędzi zapobiegających mowie nienawiści⁵⁴. Uwzględniając niezwykle istotną rolę dziennikarzy i nadawców w kształtowaniu opinii publicznej, kwestia zwalczania mowy nienawiści w mass mediach, a zwłaszcza w radiu i telewizji nabiera wyjątkowego znaczenia. Przepis art. 213 Konstytucji RP stanowi, że organem odpowiedzialnym za ochronę wolności, prawa do informacji oraz interesu publicznego w radiofonii i telewizji jest Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji. Zadaniem tego organu jest zapobieganie szerzeniu mowy nienawiści, które może być realizowane przez stosowanie sankcji administracyjnych o charakterze pieniężnym, przewidzianych w ustawie o radiofonii i telewizji. Ważne jest jednak, aby stosowanie tych środków prawnych nie prowadziło do niewspółmiernych ograniczeń w zakresie wolności wypowiedzi.

Streszczenie

Przekaz medialny o charakterze mowy nienawiści w kontekście art. 18 ustawy o radiofonii i telewizji

Przedmiotem artykułu jest kwestia odpowiedzialności prawnej nadawcy za niedopełnienie obowiązku właściwego kształtowania przekazu medialnego. Szczegółowej analizie poddano przepis art. 18 ustawy z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji, który określa zakaz propagowania działań sprzecznych z prawem, w szczególności zakaz nadawania treści nawołujących do nienawiści lub dyskryminujących ze względu na rasę, niepełnosprawność, płeć, wyznanie lub narodowość. Ponadto scharakteryzowano przepisy przypisujące odpowiedzialność administracyjną nadawcy za naruszenie powyższego zakazu. Poszczególne problemy interpre-

⁵¹ M. Drożdż, op. cit., s. 24.

⁵² Zob. Jan Paweł II, *Prawdziwi chrześcijanie i znakomici dziennikarze*, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/IW/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/dziennikarze_04062000.html (dostęp: 20.09.2016 r.).

⁵³ Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia i homilie*, Kraków 2005, s. 669.

⁵⁴ A. Bulandra, J. Kościółek, M. Zimnoch, op. cit., s. 9.

tacyjne pojawiające się w związku ze stosowaniem przepisów ustawy o radiofonii i telewizji przedstawiono w oparciu o dorobek doktryny oraz orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego, Sądu Najwyższego, sądów apelacyjnych oraz Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu.

Słowa kluczowe: przekaz medialny, mowa nienawiści, wolność wypowiedzi, nadawca, odpowiedzialność prawna

Summary

Media message of a hate speech in the context of art. 18 of the Broadcasting Act

The article describes the issue of the broadcaster's liability for failure in shaping appropriate media messages. The subject of analysis is provisions of art. 18 of the Act of 29 December 1992 on Radio and Television Broadcasting, which introduces a prohibition to promote illegal activity, in particular the prohibition of broadcasting incitement to hatred or discrimination on grounds of race, disability, gender, religion or nationality. The author characterized the provisions which assign the administrative responsibility of the broadcaster for violation of this prohibition. The various problems of interpretation occurring during the application of the Act on Radio and Television Broadcasting were presented on the example of the thesis of the doctrine and jurisprudence of the Constitutional Court, Supreme Court, appellate courts and the European Court of Human Rights in Strasbourg.

Keywords: media message, hate speech, freedom of expression, broadcaster, liability

ROZDZIAŁ XI

Stalking wyrażany mową nienawiści

Refleksje i badania naukowe na temat stalkingu jako uporczywego nękania i powtarzającego się prześladowania innych osób, zajmują obecnie istotne miejsce zarówno w Polsce jak i na świecie. Zagadnienie to coraz częściej staje się przedmiotem debat na temat ochrony prawa do godności i prywatności wszystkich obywateli. Polski kodeks karny nie zawiera angielskiego terminu „stalking”, jednak jest on używany dość często. Choć jestem przeciwnikiem angielskich zapożyczeń, to jednak w tym przypadku tworzy to duże uproszczenie i powoduje, że w jednym obcobrzmiającym słowie kryje się szereg negatywnych zachowań oraz kilkanaście słów w języku polskim. Pojęcie to do języka polskiego weszło nietłumaczone, stało się tak między innymi pewnie dlatego, że w słowniku języka polskiego brak jest jednego wyrazu, który w pełni mógłby odzwierciedlić to angielskie określenie i przedstawić czym w rzeczywistości ono jest. Podyktowane jest to również tym, że jakkolwiek precyzyjny polski odpowiednik byłby znacznie dłuższy, a więc i trudniejszy do używania w potocznym szybkim języku.

Mowa nienawiści to wypowiedź pisemna, ustna lub symboliczna, która czyni przedmiotem ataku jednostkę lub grupę osób ze względu na kryterium rasy, pochodzenia etnicznego, narodowego, religii, języka, płci, wieku, niepełnosprawności, cech zewnętrznych, orientacji seksualnej i tożsamości płciowej, statusu społecznego czy przekonań politycznych. Mowa nienawiści może zastraszać, grozić, poniżać, obrażać, utrzymywać stereotypy i prowadzić do dyskryminacji, a nawet przemocy fizycznej¹. Mowa nienawiści to również wszelkie formy wypowiedzi które nie tylko szerzą czy propagują ale również usprawiedliwiają nienawiść rasową, ksenofobie i inne formy nienawiści bazujące na nietolerancji².

Tak więc terminy te mają ze sobą wiele wspólnego – uporczywie nękać można mową nienawiści a więc np. poprzez wypowiedź ustną lub pisemną, ważne aby to nękanie połączone z mową nienawiści miało odpowiednie nacechowanie podyktowane jakąkolwiek nietolerancją wobec nękanego. Jak się okazuje stalking i mowa nienawiści to bardzo bliskie tematy. Wiele osób zmagają się z obelżywymi komentarzami w np. w internecie, czy też opiniami. Osoby te zmagają się z niepocholebnymi opiniami naruszającymi ich dobra osobiste.

¹ A. Śledzińska-Simon, *Decyzja ramowa w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu, ksenofobii jako kompromis wobec mowy nienawiści w Unii Europejskiej*, [w:] R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski, A. Bodnar, A. Gliszczyńska-Grabias (red.), *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, Warszawa 2010, s. 94.

² W literaturze znaleźć możemy wiele różnych definicji. Przytoczyć należy Definicję Rady Europy – rekomendację Komitetu Ministrów Rady Europy nr R (97) 20 „Każda forma wypowiedzi, która rozpowszechnia, podżega, propaguje lub usprawiedliwia nienawiść rasową, ksenofobię, antysemityzm lub inne formy nienawiści oparte na nietolerancji, włączając w to nietolerancję wyrażaną w formie agresywnego nacjonalizmu lub etnocentryzmu, dyskryminacji lub wrogości wobec mniejszości, migrantów lub osób wywodzących się ze społeczności imigrantów”.

Słowo „stalking” zaczerpnięte zostało z terminologii myśliwskiej, gdzie oznacza po-tajemne zbliżanie się i osaczanie ofiary. Obecnie określa ono skomplikowane relacje zachodzące między ludźmi. Relacje te w tym kontekście mogą spowodować zagrożenie dla życia i zdrowia człowieka. Bardzo często ofiary odczuwają owo osaczenie a swoje położenie określają jako pułapkę, w którą wpadły. W dosłownym tłumaczeniu, które można znaleźć w słowniku języka angielskiego, słowo *stalk* to „podkraść się, podchodzić”³. W Amerykańskim słowniku prawniczym *stalking* to „1. akt śledzenia kogoś ukradkiem. 2. przestępstwo polegające na śledzeniu lub krążeniu w pobliżu jakiejś osoby, zazwyczaj ukradkiem, w celu zdenerwowania lub nękania tej osoby lub popełnienia kolejnego przestępstwa, na przykład napaści lub pobicia”⁴.

Słowa, które najtrafniej oddają istotę stalkeringu w języku polskim to: nękać, dręczyć, tropić, niepokoić, dokuczać. Słowa te analizowane jednak z osobna oznaczają szerszą paletę zachowań i żadne z nich nie definiuje precyzyjnie i w całości zjawiska.

W zjawisku stalkeringu prócz podkradania się do ofiary, chodzi o jednostronną władzę, dominację oraz przejęcie kontroli nad jej życiem. Dlatego by pełniej zrozumieć owo zjawisko należy posłużyć się szerszym zbiorem nietypowych i zawsze uciążliwych zachowań.

Idea stalkeringu jako przestępstwa, które ma wpływ na życie ofiar jest pojęciem nowym, ale coraz bardziej aktualnym. Przestępczość tego rodzaju wciąż się rozwija jak również zmienia formy i przyczyny. Przechodząca ewolucję kultura oraz obyczaje, tudzież coraz bardziej rozwijająca się technologia sprzyjają pojawieniu się coraz to nowszych, bardziej wyszukanych możliwości nękania. Szczególnie narażeni na ten problem (to zjawisko) są mieszkańcy krajów wysoko rozwiniętych, gdzie dostęp do informacji i internetu jest niemal nieograniczony, a cyfryzacja jest elementem nieodzownym. W Polsce, co potwierdzają statystyki policyjne, w ostatnich latach również nastąpiła prawdziwa lawina doniesień o stalkeringu.

Z badań przeprowadzonych w Polsce w 2006 r. przez Instytut Ekspertyz Sądowych na polecenie Ministerstwa Sprawiedliwości płynie wniosek, że rozmiar tego przestępstwa jest ogromny i ma wpływ na życie zarówno osób pokrzywdzonych jak i najbliższych członków ich rodzin. Stalking jest problemem poważnym, którego nie można zlekceważyć, istnieje natomiast wysokie prawdopodobieństwo występowania nawrotów i seryjności tego zjawiska.

Paleta czynników, które kształtują stalking jest wyjątkowo pokaźna, każdy z nas jest ściśle powiązany z miejscem urodzenia, kulturą, religią, środowiskiem społecznym i pracą, co w istocie ma wpływ na to jakich ludzi spotykamy i z jakimi mamy styczność. Te zależności w każdym momencie naszego życia mogą mieć istotny wpływ na możliwość pojawienia się zagrożeń wynikających ze stalkeringu.

Stalking to nowa forma przemocy psychicznej i fizycznej, wyrażającej się w zachowaniach prześladowczych, noszących znamiona molestowania i kontrolowania⁵. Stalking to między innymi prześladowanie, nękanie i śledzenie drugiej osoby oraz inne zachowania, których ofiara sobie nie życzy, i które wywołują w niej strach, niepokój, naruszają jej prywatność oraz mogą stanowić poważne zagrożenie dla nietykalności osobistej, zdrowia fizycznego jak i psychicznego.

³ Wielki słownik polsko-angielski, Warszawa 2002, s. 1138.

⁴ *Black's Law Dictionary*, West Group, St. Paul 2000, s. 1135.

⁵ W. Woźniak, M. Lattanzi, *Stalking między przemocą, a uzależnieniem*, Kutno 2010, s. 43.

Stalking zaliczany jest do tzw. przemocy emocjonalnej. Jest to ingerencja w psychikę drugiej osoby skierowana przeciwko jej emocjom, wywołująca negatywne dla niej skutki⁶. Uporczywe nękanie często odbierane jest przez ofiarę jako akt agresji lub przemocy czego stalker często sobie nie uświadamia bowiem wykonuje wszystkie czynności zawierające się w zbiorze znamion przestępstwa np. z uczucia miłości. Według Brunona Hołysta, „Typowy sposób postępowania polega na częstym nawiedzaniu innej osoby w domu, miejscu pracy bądź innych miejscach, w których ofiara się zatrzymuje bądź przebywa. Jest ona zaczepiana, namawiana do aktów seksualnych, do wspólnych wycieczek i imprez, przy czym wszelkie odmowy sygnalizują sprawcy, że powinien zintensyfikować swoje wysiłki. Obserwuje on i prześladuje ofiarę, szczegółowo bada jej nawyki życiowe i organizuje zaskakujące i przypadkowe spotkania. Ponadto mają miejsce częste, nawet nocne, telefony albo wysyłanie niezliczonych listów. Upór i pomysłowość stalkersów są zaskakujące. Posyłają oni masowo kwiaty i prezenty na adres ofiary, wdzierają się do prywatnych mieszkań, tworzą zbiory osobistych przedmiotów ofiary (skrycie skradzionych), bądź fotografii. Może też dochodzić do subtelnych bądź otwartych pogroźek i uszkodzeń własności ofiary”⁷. Na podobne definicje stalkingu zwracają uwagę także inni naukowcy. J.R. Meloy wskazuje, że stalking jest formą złośliwego i powtarzającego się prześladowania i dokuczania drugiej osobie, przy czym zachowanie to wzbudza w pokrzywdzonym poczucie zagrożenia⁸. Zaś L. Royakkers określa stalking jako formę psychicznej napaści, w której sprawca w sposób powtarzalny i niepożądany przez ofiarę, burząc jej spokój, wdzierają się do sfery prywatności tejże osoby, z którą nic go nie łączy, z pobudek wskazujących na uczuciowe podłoże działań⁹. Ten wątek (miłosny) jednak z uwagi na temat pracy nie będzie już bardziej rozwijany, bowiem nie o miłość w nim chodzi a o nienawiść.

Stalking jest typem zachowania, który charakteryzuje się powtarzalnymi naruszeniami granic zarówno w obszarze życia publicznego, jak i prywatnego jednej lub więcej osób. Zjawisko stalkingu znajduje się najczęściej w kontekście rodzinnym i partnerskim, może jednak również wystąpić w środowisku pracy¹⁰.

Aby można było uznać któreś ze wskazanych zachowań za stalking muszą być one długotrwałe, zamierzone i powtarzalne. Muszą być także uporczywe i wywoływać uczucie strachu u ofiary¹¹. Inferencja zachowań sprawczych może jednak w praktyce nastroczać wiele problemów związanych z ustaleniem powtarzalności i długotrwałości zachowań. Ile tych zachowań powinno zaistnieć i jak powinny one przebiegać, aby można uznać, że wyczerpały znamiona stalkingu? Wydaje się, że jest nierealne stworzenie *in abs-*

⁶ G. Wrona, *Definicja przemocy emocjonalnej w aspekcie prawnym i psychologicznym*, Warszawa 2008, s. 26, 27.

⁷ B. Hołyst, *Psychologia kryminalistyczna*, Warszawa 2004, s. 229.

⁸ R.J. Meloy, *The Psychology of Stalking*, Academic Press, San Diego 1998, s. 2 cyt. za A. Siemaszko, B. Gruszczyńska, M. Marczewski, P. Ostaszewski, D. Woźniakowska-Fajst, *Stalking w polsce. Rozmiary – formy – skutki. Raport z badania nt. uporczywego nękania*, „Archiwum kryminologii” 2010, t. XXXII, s. 45.

⁹ D. Woźniakowska-Fajst, *Prawne możliwości walki ze zjawiskiem stalkingu – czy w prawie polskim potrzebna jest penalizacja prześladowania?*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. XXXI, s. 178.

¹⁰ M. Jachimowicz, *Przestępstwo stalkingu w świetle noweli Kodeksu karnego*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2011, nr 3, s. 40.

¹¹ J. Skarżyńska-Sernagli, *Stalking w Polsce – występowanie i charakterystyka zjawiska*, www.psychologia.net.pl/artukul.php?level=415 <http://www.psychologia.net.pl/artukul.php?level=415> (dostęp: 29.12.2016 r.).

tracto ilości ani też katalogu zachowań, które mogą być uznane za przejawy uporczywego nękania. Oceny tych zachowań należy dokonać w oparciu o konkretne fakty¹².

W sytuacji wystąpienia skutku, który polega na naruszeniu prywatności innej osoby poprzez uporczywe, bezustanne dręczenie jej, ustawodawca potrzebuje dodatkowo, aby to dręczenie było – *verba legis* – „istotne”. Wyklucza to zatem możliwość uznania za stalking sytuacji, gdy ingerencja w sferę prywatności innej osoby mieści się „w granicach normy”, a formy niepokojenia są błahie i zwyczajowo akceptowane¹³. „O uporczywym zachowaniu się sprawcy świadczyć będzie z jednej strony jego szczególne nastawienie psychiczne, wyrażające się w nieustępliwości nękania, tj. trwaniu w swego rodzaju uporze, mimo próśb i upomnień pochodzących od pokrzywdzonego lub innych osób o zaprzestanie przedmiotowych zachowań, z drugiej natomiast strony – dłuższy upływ czasu, przez który sprawca je podejmuje. Skutkiem zachowania się sprawcy musi być wytworzenie u pokrzywdzonego uzasadnionego poczucia zagrożenia lub poczucia istotnego naruszenia jego prywatności”¹⁴. „By zachowanie mogło być uznane za stalking, nękanie przez sprawcę musi być uporczywe, a zatem polegać na nieustannym oraz istotnym naruszaniu prywatności innej osoby oraz na wzbudzeniu w pokrzywdzonym uzasadnionego okolicznościami poczucia zagrożenia. Ustawodawca nie wymaga przy tym, aby zachowanie stalkera niosło ze sobą element agresji. Nadto prawnie irrelevantne jest w kontekście strony podmiotowej tego przestępstwa, czy czyn sprawcy powodowany jest żywionym do pokrzywdzonego uczuciem miłości, nienawiści, chęcią dokuczenia mu, złośliwością czy chęcią zemsty. Dla bytu tego przestępstwa nie ma znaczenia, czy sprawca ma zamiar wykonać swoje groźby. Decydujące jest tu subiektywne odczucie zagrożonego, które musi być oceniane w sposób zobiektywizowany”¹⁵.

Oprócz miejsc w których się znajdujemy i ludzi których spotykamy, duże możliwości stalkerom dał rozwój internetu. Rozwój ten sprawił, że wachlarz metod, które stosowali stalkerzy znacznie się poszerzył. Stalking, jak dotąd będący mocno powiązany z fizycznym, osiągalnym i bezpośrednim kontaktem prześladowcy z ofiarą, przeszedł przeobrażenie wzbogacając się o całkiem nowe i nieznane dotąd obszary aktywności stalkera. Wykorzystują oni teraz również komunikatory, portale społecznościowe, maile aby coraz bardziej nękać swoje ofiary. Powszechny dostęp do technologii oraz błędne przekonanie o własnej anonimowości rodzi w nich poczucie bezkarności. Cyberstalking jest nową odmianą stalkingu. W cyberstalkingu możemy mieć do czynienia np. z podszywaniem się pod ofiarę na różnych forach, czatach, portalach społecznościowych, rozpowszechnianiem nieprawdziwych informacji o poglądach politycznych czy preferencjach seksualnych, a nawet do włamywania się za pomocą odpowiednich narzędzi do komputera ofiary by inwigilować jej dane przechowywane na dysku twardym komputera¹⁶. Działanie cyberstalkera może więc skutkować ukazaniem się treści niezgodnych z prawdą, obrażających, ubliżających, nielegalnych lub szkodzących wizerunkowi osobistemu ofiary, co może mieć w efekcie, negatywny wpływ na jej życie zarówno prywatne jak

¹² E. Kimera, *Stalking. Prawne dylematy*, „Policja 997” 2015, nr 119, s. 2.

¹³ A. Golonka, *Uporczywe nękanie jako nowy typ czynu zabronionego*, „Państwo i Prawo” 2012, nr 1, s. 88.

¹⁴ Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 19.02.2014 r. (sygn. akt II AKa 18/14), LEX nr 1439334.

¹⁵ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 12.12.2013 r. (sygn. akt III KK 417/13), LEX nr 1415121.

¹⁶ J. Akińczka, *Stalking – zjawisko, odpowiedzialność karna*, „Jurysta” 2012, nr 12, s. 6.

i zawodowe. Na poziomie zaś definicyjnym cyberstalking jest jak już wspomniano zjawiskiem analogicznym do stalkingu poszerzonego o nowe środki działania sprawcy.

W większości przypadków stalking ma swoją genezę w fantazjach sprawcy. Powinność wyobraźni w połączeniu z korzystaniem z rzeczywistości wirtualnej i brakiem realnego kontaktu z ofiarą, staje się dla prześladowcy siłą stymulująca go do kreowania fałszywej intymności¹⁷.

Przed wejściem w życie przepisu art. 190a kodeksu karnego, przepisy polskiego prawa normowały jedynie częściowo zjawisko uporczywego nękania i nie gwarantowały pełnej ochrony przed tego typu przestępstwem¹⁸. W okresie tym bardzo często stosowano zastępczo artykuł 107 kodeksu wykroczeń rozdziału XII dotyczącego wykroczeń przeciwko wolności i określano stalking jako złośliwe niepokojenie. Czyn ten jednak charakteryzuje kierunkowość, popełniony musi być w celu dokuczenia innej osobie, wyrażenia komuś przykrości i kłopotu, a także wprowadzenia w stan braku spokoju. To niechętna, zjadliwa i nieżyczliwa postawa w stosunku do innej osoby¹⁹. Zgodzić należy się ze stanowiskiem A. Sakowicza zawartym w opinii prawa o zmianie ustawy – Kodeks karny (druk nr 3553), który twierdzi, iż nie sposób uznać, że zachowaniom określanym mianem stalkingu można skutecznie przeciwstawić wspomniany przepis kodeksu wykroczeń. Treść bowiem tego przepisu ewidentnie utrzymuje, że sprawca musi podjąć działanie w celu dokuczenia innej osobie, a co z tego wynika, stwierdzenie jedynie zachowania umyślności nie jest wystarczające do przypisania sprawcy tego wykroczenia. Zgodnie z wyrokiem Sądu Najwyższego czyn stanowiący wykroczenie z art. 107 k.w. polega na działaniu kierunkowym „w celu dokuczenia innej osobie”, a zatem należy ustalić, że po stronie sprawcy tego wykroczenia zachodzi złośliwość²⁰. Często jednak śledzenie osoby, nachodzenie w miejscu pracy w celu odbycia rozmowy towarzyskiej nie będzie mogło zostać uznane za działanie „w celu dokuczenia innej osobie”. Jeśli jednak będzie istniała ewentualność objęcia zachowania stalkera przepisem art. 107 k.w., trudno dojść do przekonania, że sankcja grożąca za to zachowanie jest odpowiednia w stosunku do społecznej szkodliwości czynu²¹.

W wyniku wielu wydarzeń, które stały się medialnie głośne oraz po uwzględnieniu badań dotyczących tego problemu wśród społeczeństwa w Polsce, oraz przecząca odpowiedź na pytanie, czy w obowiązującym prawie znajdują się instrumenty, które wystarczająco chronią przed opisanymi zachowaniami, były powodem do uregulowania uporczywego nękania w polskim ustawodawstwie. W dniu 6 czerwca 2011 r. pojawiło się nowe przestępstwo w polskim systemie prawnym²².

¹⁷ J. Groth, *Uporczywe nękanie za pośrednictwem Internetu. Charakterystyka psychologiczna sprawcy*, „Przegląd Policyjny” 2011, nr 1, s. 104-106.

¹⁸ Powoływano się również między innymi na artykuły 190 i 191 § 1 z rozdziału XXIII o przestępstwach przeciwko wolności oraz na art. 207 w rozdziale XXVI o przestępstwach przeciwko rodzinie i opiece, które zostały zawarte w polskim kodeksie karnym.

¹⁹ A. Sadło-Nowak, *Materiałne prawo wykroczeń. Zagadnienia wybrane*, Szczytno 2010, s. 70-71.

²⁰ Wyrok Sądu Najwyższego z 22 czerwca 1995 r. (sygn. akt KRn 44/95), „Prokuratura i Prawo” 1995, nr 11-12, s. 24; tak też T. Bojarski, A. Michalska-Warias, J. Piórkowska-Flieger, *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, Warszawa 2007, s. 304-306.

²¹ J. Kędzierski: *Stalking w polskim prawie karnym – de lege lata i de lege ferenda*, „Palestra” 2010, nr 1-2, s. 70.

²² Wprowadziła je ustawa z 25 lutego 2011 r. o zmianie ustawy Kodeks karny (Dz. U. 2011, Nr 72, poz. 381).

Ustawodawca w rozdziale XXIII kodeksu karnego, czyli wśród przestępstw przeciwko wolności, dodał artykuł 190a, określający nowy typ przestępstwa jakim jest stalking. Uzasadniając swoje stanowisko ustawodawca wskazuje na dwa argumenty, po pierwsze wskazuje na otwartość na wzory płynące na z systemów prawa karnego innych państw, a po drugie wskazuje na wyniki badań analitycznych, które wykazały, że co dziesiąta osoba z grupy ankietowanych jest lub była ofiarą natarczywego nękania²³. Umiejscowienie przestępstwa stalkingu w rozdziale przestępstw przeciwko wolności determinuje twierdzenie, że indywidualnym przedmiotem ochrony jest całościowo rozumiana wolność, tzn. wolność od wszelkiego rodzaju form zagrożenia, strachu, narzucania się, niechcianych prezentów – tak zwana wolność „od czegoś” jak również wolność do postępowania jednostki zgodnie z jej zamierzeniami życiowymi, często wolność ta określana jest prywatnością czyli tak zwana wolność „do czegoś”. Natomiast dalszym przedmiotem ochrony (ubocznym) może być nietykalność cielesna, zdrowie człowieka zarówno psychiczne jak i fizyczne, czy też nawet mienie²⁴.

Prawo do prywatności, ochrona danych osobowych czy wizerunku dotyczy, tej szczególnej, wrażliwej sfery życia każdego obywatela. Gwarantem tego prawa do prywatności jest art. 47 Konstytucji RP, który każdemu zapewnia prawo do ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia oraz decydowania o swoim życiu osobistym. Dlatego naruszenia prywatności dotyczące tych sfer, o ile charakteryzują się wspomnianym już wcześniej odpowiednim stopniem intensywności, mogą (i najczęściej tak się dzieje) wyczerpać znamiona przestępstwa opisanego w art. 190a k.k.²⁵. Przepis ten chroni prawo człowieka do życia bez poczucia strachu, zadowolenie z życia pokrzywdzonego, które wynika z wolności od zastraszania, prawa do prywatności i decydowania swoim życiu.

Nie każdy negatywny komentarz czy niepochlebna opinia stanowią mowę nienawiści. Czasem, nawet najbardziej nieprzychylnie uwagi wypowiedziane na żywo w stosunku do drugiego człowieka czy pisane, są legalne.

Tak jak nie każda wypowiedź krytykująca innych jest mową nienawiści tak i naturalnym jest, że nie każdy sposób nękania będzie występował przez mowę nienawiści, jest to jednak bardzo możliwe i często spotykane. Ważnym jest to aby chronić wolność słowa, wolność wypowiedzi, jako fundament państwa czy społeczeństwa demokratycznego, jednak równie istotne jest to aby zauważać to, że wolność słowa może zostać użyta do wznecania przemocy, szerzenia nienawiści, czy też naruszania prywatności i bezpieczeństwa osobistego.

²³ J. Długosz, *O zasadności kryminalizacji tzw. stalkingu*, [w:] S. Pikulski, M. Romańczuk-Grącka, B. Orłowska-Zielińska (red.), *Tożsamość polskiego prawa karnego*, Olsztyn 2011, s. 249.

²⁴ S. Miskiewicz, *Złośliwe niepokojenie czy stalking*, [w:] I. Nowicka, A. Sadło-Nowak (red.), *Współczesne problemy wykroczeń. Materialno-prawna i procesowa problematyka wykroczeń*, Szcztytno 2016, s. 53.

²⁵ E. Kimera, *Stalking. Prawne dylematy*, „Policja 997” 2015, nr 119, s. 2.

Streszczenie

Stalking wyrażany mową nienawiści

W polskim systemie prawnym do roku 2011 zjawisko stalkingu nie było unormowane kompleksowo. Ofiary nękania miały jednak pewne instrumenty prawne dla swojej ochrony. Zgodnie z intencją ustawodawcy pod pojęciem stalkingu czyli przestępstwa umieszczonego w art. 190a kodeksu karnego, należy rozumieć uporczywe nękanie innej osoby lub osoby jej najbliższej, które wzbudza u niej uzasadnione okolicznościami poczucie zagrożenia lub istotnie narusza jej prywatność. Nękanie to może przybierać różne formy, np. następować poprzez dręczenie za pomocą pisemnych lub ustnych wypowiedzi, które jednocześnie wypełniać będą znamiona mowy nienawiści.

Słowa kluczowe: mowa nienawiści, stalking, nękanie, przestępstwo, nietolerancja

Summary

Stalking expressed by hate speech

It should be highlighted that the Polish law did not regulate entirely the phenomenon of stalking till 2011. However, the victims of harassment were protected by some legal instruments. According to the legislator's intention, the concept of stalking – with is placed in art. 190a of the Criminal Code - should be understood as a persistent harassment of another person or another person's next of kin, which creates a justified sense of danger or significantly violates the person's privacy. Harassment can take many forms such as written or oral statements which are at the same time hate speech.

Keywords: hate speech, stalking, harassment, crime, intolerance

dr Monika Kotowska

Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ROZDZIAŁ XII

Mowa nienawiści w warunkach izolacji penitencjarnej. Wybrane problemy

Subkultura więzienna i zasady jej nieformalnego funkcjonowania a mowa nienawiści

Więzienie, jak każda instytucja totalna, wytwarza swoiste, charakterystyczne, nieformalne zasady egzystowania. Odbiegają one od naturalnych warunków funkcjonowania człowieka. Nieformalny język, który opisuje te zasady jest również specyficzny. Podkreśla się, że jego istotne znaczenie w izolacji penitencjarnej wynika z faktu, iż mówienie należy do tych dziedzin aktywności człowieka, które trudno podporządkować formalnemu systemowi¹. Ta specyficzna forma komunikacji, której używają przestępcy została stworzona na fundamentach języka polskiego, ale rządzące nią reguły nie są jednoznaczne i zrozumiałe dla przeciętnego odbiorcy. Zasadniczą różnicą pomiędzy językiem potocznym, używanym w codziennym życiu większości ludzi, a tym który funkcje w instytucji totalnej, jaką jest więzienie, jest brak tematów tabu i odwrócenie znaczenia niektórych wyrazów. Niektóre słowa, które poza jednostkami penitencjarnymi są powszechnie uznawane za obraźliwe, w zakładach karnych i aresztach śledczych pełnią rolę ekspresyjną i są stosowane niemalże jako przerywniki zdań. Z kolei inne wyrazy, które poza przestrzenią więzienną mają niepejoratywne i potoczne znaczenie, w niej stają się niedozwolone, a ich używanie uważa się za obraźliwe dla odbiorcy. Język więźniów jest często nasycony wulgaryzmami, nieproporcjonalnie dużą ilością słów o treści erotycznej, przemocą oraz agresją. Ten specyficzny sposób porozumiewania określa się „mową przestępców” lub „gwarą więzienną”.

Pierwsze wzmianki o nietypowej formie komunikowania się więźniów pojawiły się już w XIX w. Karol Estreicher w 1867 r. w *Gazecie Polskiej* pisał na temat języka przestępców: „widać z nazw niektórych, że je obmyślili filuci wyższego stopnia. Uczony filolog daremnie by łamał sobie głowę, aby wywieść pochodzenie wielu wyrazów”².

Nieformalny język więźniów stał się obszarem szerszej eksploracji naukowej między latami 60. a 70. XX w. Z reguły naukowcy traktowali „gwarę” jako uboczny skutek powstania i rozwoju podkultury bądź subkultury przestępczej³, nazywanej w literaturze

¹ S. Bernalewski, *Podkultura „git-ludzi”*, „Więź” 1974, nr 5(193) cyt. za D. Sarzała, *Podkultura przemocy w warunkach izolacji więziennej*, [w:] M. Jędrzejko (red.), *Patologie społeczne*, Pułtusk 2006, s. 152 i n.

² Cyt. za: R. Rodasik, E. Cwiertnia, J. Zatkó, *Język podkultury więziennej-gwara, język migowy, tatuaż*, [w:] B. Wiśniewski, J. Piwowarski (red.), *Kultura Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje*, Kraków 2013, s. 119.

³ W literaturze penitencjarnej można spotkać się z wieloma definicjami „podkultury przestępczej” bądź też „drugiego życia”. Są to pojęcia, które można traktować jako synonimy. Penitencjaryści wskazują, że „drugie życie” cechuje się szeregiem pozaregulaminowych form postępowania, które z założenia mają być, przede wszystkim przez więźniów „grypsujących” rygorystycznie przestrzegane. Zasady „drugiego życia” zostały dogłębnie opisane w literaturze penitencjarnej. Przykładowo patrz: S. Przybyliński, *Podkultura więzienna – wielowymiarowość rzeczywistości penitencjarnej*, Kraków 2006, s. 20 i n.; P. Moczydłowski, *Drugie życie w instytucji totalnej*, Warszawa 1988, s. 163 i n.; T. Dolata, *Problemy związane z tzw. drugim życiem więziennym w niektórych polskich zakładach karnych*, „Probacja” 2011, nr 3, s. 60-61; S. Przybyliński, *Dziara, cynkówka, kolka – zjawisko tatuażu więziennego*, Warszawa 2005, s. 45 i n.; P. Moczydłowski, *Drugie życie więzienia*, Warszawa 2002, ss. 317; M.M. Kamiński, *Gry więzienne. Tragikomiczny świat polskiego więzienia*, Warszawa 2006, ss. 329.

również więzienną subkulturą przemocy⁴. J. Matuszewicz wśród cech charakterystycznych każdej podkultury wymienia swoisty język i fonację uczuciowo-emocjonalną oraz specyficzne formy zachowania i system wartości⁵. Cechy te spełnia również podkultura więzienna, jako jedna z form podkultury dewiacyjnej⁶.

Fundamentalne znaczenie na gruncie „podkultury więziennej” mają specyficzne modele wzajemnej komunikacji, precyzujące z kim, kiedy i w jakich okolicznościach można się komunikować, oraz jakiego języka należy używać. Modele te służą przede wszystkim stratyfikacji społeczności skazanych. Kanalizują one jednak również agresję, potrzebę dominacji i wyższości, dają użytkownikom poczucie „mocy twórczej” oraz urozmaicają monotonię więziennej codzienności. Posługiwanie się gwarą jest dla skazanych wyrazem solidarności, daje im poczucie wtajemniczenia i wspólnoty. Za pomocą słów można kreować nową rzeczywistość, budować poczucie przynależności do grupy lub sprawić, że ktoś zostanie umieszczony poza jej nawiasem. Niektóre używane w podkulturze więziennej słowa (tzw. bluzgi)⁷ mają bowiem moc degradowania społecznego oraz akcentowania czyjejś niskiej pozycji w społeczności więziennej. „Gwara” jest więc nośnikiem wewnętrznych nieformalnych norm i wartości więziennych. Skrótowno tylko można wskazać w tym miejscu, że specyficzne zasady będące wytworem „drugiego życia” zakładają przede wszystkim działalność w opozycji do administracji penitencjarnej, podporządkowywanie słabszych silniejszym, tatuowanie swoich członków, posługiwanie się przez nich językiem migowym⁸ oraz „gwarą więzienną”.

Analiza literatury penitencjarnej poświęcona zagadnieniom „drugiego życia” i specyficznemu językowi jakim posługują się przestępcy w ocenie autorki pozwala przyjąć, że w warunkach penitencjarnych występuje „mowa nienawiści”. Zjawisko to pojawiło się i chyba na stałe „zagościło” zarówno w przestrzeni politycznej jak i „wirtualnym” świecie. Przyjmując, że wszelkie problemy społeczne, które występują w codziennym życiu wraz z osobami skierowanymi do odbycia kary pozbawienia wolności trafiają do zakładów karnych, można postawić tezę, że występuje w nich również „mowa nienawiści”.

Autorka posługuje się pojęciem „mowy nienawiści” w szerokim znaczeniu rozumiejąc przez to wszelkie formy podburzania i zachęcania do nienawiści, dyskryminacji lub wrogości wobec jakiejkolwiek osoby, wynikające z uprzedzeń wobec tej osoby, z powodu jakiejś cechy charakterystycznej np. orientacji seksualnej, przynależności kulturowej, rasowej, etnicznej, kalectwa itp. Mową nienawiści będą wypowiedzi lżące, obrażające, wyszydzające i poniżające jednostki lub grupy. Celem tych wypowiedzi jest spowodowanie lub podtrzymywanie nienawiści albo niechęci wobec konkretnych jednostek ludzkich⁹.

⁴ Tak: M. Ciosek, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2003, s. 232; D. Sarzała, op. cit., s. 153.

⁵ J. Matuszewicz, *Psychologia*, Warszawa 1975, s. 149.

⁶ Szerzej na temat podkultur dewiacyjnych patrz: A. Siemaszko, *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*, Warszawa 1993, s. 142 i n.

⁷ Bluzgi są słowami i zwrotami o wysokim stopniu wulgarności, które przede wszystkim posiadają konotację seksualną. Szerzej: D. Sarzała, op. cit., s. 178 i n.

⁸ Obecnie język migowy wyszedł już z użytku w zakładach karnych i aresztach, niemniej odegrał on istotną rolę w kształtowaniu się „drugiego życia”. Szerzej: M. Szaszkiewicz, *Tajemnice grypserski*, Kraków 1997, s. 45 i n.; J. Morawski, *Gestowe i mimiczne kody przestępców*, „Problemy Kryminalistyki” 1965, nr 58, s. 12.

⁹ Szerzej: M. Duda, *Przestępstwa z nienawiści w świetle teorii i praktyki orzeczniczej*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014, s. 70; A. Lewkowicz, *Mowa nienawiści w cyberprzestrzeni*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), op. cit., s. 80 i n.

Podsumowując, autorka przyjęła hipotezę, że reguły postępowania „drugiego życia” oraz język, który te zasady opisuje zawierają w sobie elementy „mowy nienawiści”, więc można uznać, że zjawisko to występuje obecnie w warunkach izolacji penitencjarnej, choć nie było ono w takiej formie i przestrzeni dotąd w polskiej kryminologii analizowane. Niemniej warto wspomnieć, że już w latach 90. XX w. J. Górski wskazywał, iż „główny trzon postępowania podkultury więziennej opiera się na wrogości i nienawiści, zarówno w stosunku do administracji więziennej, jak i do osób spoza grupy więziennej, w szczególności względem słabszych”¹⁰.

W opracowaniu przyjęto również hipotezę, że geneza występowania „mowy nienawiści” w warunkach penitencjarnych tkwi w wyodrębnieniu przez normy subkulturowe trzech grup pensjonariuszy jednostek penitencjarnych: „grypsujących” („ludzi”, „gitów”), niegrypsujący („frajerów”, „nie-ludzi”, „neutralnych”) oraz tzw. więźniów poszkodowanych („cweli”) ¹¹. Oczywiście tak określona dychoetomia społeczności więziennej jest uproszczona i ogólna. Wymienione trzy grupy są niejednolite i wewnętrznie zhierarchizowane. Ze względu na pozycje w strukturach nieformalnych i pełnione tam role poszczególnych osób można dokonywać dalszych podziałów, niemniej z perspektywy osób osadzonych cała społeczność więzienna dzielili się na lepszych i gorszych, swoich i obcych, wąską elitę, oraz całą resztę¹².

„Grypsujących” obowiązują określone zasady i przywileje¹³. Skrótowo tylko można wskazać, że nie wolno im na siebie donosić, wykorzystywać się nawzajem i stosować biernych praktyk homoseksualnych. Pojawiające się problemy codziennego życia, również te z nie-grypsującymi należy rozwiązywać we własnym gronie. Grypsujący są zobowiązani do wzajemnej pomocy, muszą otaczać się szacunkiem i przestrzegać hierarchii grupowej. Swoje działania opierają oni na kulcie siły, męskości oraz eksploatacji niegrypsujących¹⁴. Nieprzestrzeganie zasad jest sankcjonowane różnymi karami, a w skrajnej sytuacji wykluczeniem z grupy. W stosunku do „frajerów”, przedstawiciele „grypserek” mogą natomiast stosować rozmaite rodzaje przemocy, wdrażać wszelkie formy podporządkowania oraz wykorzystywania. Jednym z ważnych elementów „grypsery” są obraźliwe i wulgarne „bluzgi”, których nie można używać wobec innych grypsujących a które można, a nawet powinno się kierować w stosunku do „cweli” i administracji więziennej, aby podkreślić lub zbudować swoją wysoką pozycję w środowisku prze-

¹⁰ J. Górski, *Podkultura więzienna a problem resocjalizacji skazanych*, [w:] B. Hołyst (red.), *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*, t. 1, Warszawa 1984, s. 70.

¹¹ Z takim podziałem można spotkać się w wielu opracowaniach. Przykładowo: B. Hołyst, *Wiktymologia*, Warszawa 2006, s. 1040, S. Przybyliński, *Podkultura więzienna...*, s. 28-37; M. Snopek, *Status więźniów poszkodowanych w placówkach penitencjarnych*, [w:] S. Przybyliński (red.), *Niebanalny wymiar resocjalizacji penitencjarnej*, Toruń 2010, s. 103.

¹² Za „elitę” uważają się tzw. więźniowie grypsujący. To „grypsujący” ustalają zasady funkcjonowania „drugiego życia” oraz uważają, że wszyscy pozostali muszą się nim podporządkować. Grupa ta wykształciła również system kontroli własnych potencjalnych kandydatów polegający m.in. na konieczności relacjonowania przez kandydatów do „grypserek” własnej przeszłości, ustalaniu pozycji w środowisku przestępczym poza izolacją penitencjarną, wspólnych znajomych i znajomości pewnych zdarzeń lub faktów, które miały miejsce w przeszłości.

¹³ Szeroko opisują je: M. Ciosek, op. cit., s. 157; A. Krauze, S. Przybyliński, *Więzienie w obliczu „drugiego życia” – podkulturowa kreacja ludzkich poczynań* [w:] A. Krauze, S. Przybyliński (red.), *Resocjalizacja penitencjarna – aktualne wyzwania i rozwiązania*, Kraków 2012, nr 8, s. 121.

¹⁴ Szerzej: M. Szaszkiewicz, op. cit., s. 77 i n.

stępczym. Podobną rolę w języku grypserskim pełni zjawisko tzw. wiąchy, która polega na wypowiedzeniu szeregu najbardziej wulgarnych, poniżających i obelżywych słów oraz zwrotów. „Posłanie” komuś „wiąchy” ma w założeniu sprawić szczególną przykrość i poniżyć adresata. Od tego momentu wobec osoby w ten sposób zdegradowanej zaczyna obowiązywać cały zespół zakazów. I tak przykładowo można wskazać, że „grypsującemu” nie wolno dotykać rzeczy osoby zdegradowanej oraz spożywać z nią posiłków. Można natomiast ją bić i wymuszać od niej świadczenie różnego rodzaju usług, nie wyłączając seksualnych. Zgodnie z nieformalnymi regułami więziennego życia „niegrypsujący” nie ma możliwości „posłania wiąchy” do „grypsującego”, ponieważ nie ma ona w tej sytuacji żadnego faktycznego znaczenia¹⁵.

Autorka opracowania uznawała, że „frajerzy” nie są w jednakowym stopniu narażeni na „mowę nienawiści”. Najwyższy status w tej grupie mają osoby, które z różnych względów same podejmują decyzję o nieprzystąpieniu do „grypsujących”. Często jednostki te określane są w podkulturze jako „więźniowie neutralni”. Tacy skazani nastawieni są na bezkonfliktowe odbycie kary, bez angażowania się w negatywne zachowania wynikające z uczestnictwa w podkulturze przestępczej. Jak określa J. Szałański¹⁶ „frajerzy, zwłaszcza wielokrotni lokatorzy zakładów karnych, wypracowują sobie jakiś *modus Vivendi* – sposób istnienia w relacjach między nimi a podkulturą i personelem penitencjarnym”. Więźniowie „neutralni” stanowią więc w ocenie autorki grupę stosunkowo mało narażoną na „mowę nienawiści”. Najbardziej podatni na bycie odbiorcą bądź też ofiarą „mowy nienawiści” są natomiast więźniowie najniżej usytuowani w hierarchii więziennej czyli „poszkodowani”¹⁷ bądź „cwele”¹⁸. Autorka przyjęła również, że osobami stosującymi „mowę nienawiści” będą najczęściej więźniowie grypsujący, biorący czynny udział w życiu subkultury więziennej i stojący wysoko w jej hierarchii. W tym miejscu należy podkreślić, że „mowa nienawiści” jako zjawisko występujące w polskim więziennictwie nie było dotychczas zagadnieniem poruszonym naukowo, więc w ocenie autorki celowe jest przeprowadzenie, nawet w bardzo ograniczonym zakresie, badań dotyczących tej problematyki, które potwierdzą lub nie założone hipotezy badawcze.

Mowa nienawiści w warunkach zakładu karnego z perspektywy badań własnych

Zgodnie z przedstawioną powyżej hipotezą, że „mowa nienawiści” występuje obecnie w izolacji penitencjarnej oraz ma podłoże subkulturowe autorka za cel przeprowadzonego badania przyjęła uzyskanie odpowiedzi na następujące pytania:

¹⁵ D. Sarzała, op. cit., s. 179–180.

¹⁶ J. Szałański, *Wybrane korelaty osobowościowe uczestnictwa w podkulturze więziennej*, [w:] B. Urban (red.), *Problemy współczesnej patologii społecznej*, Kraków 1998, s. 58.

¹⁷ „Poszkodowanym” w warunkach penitencjarnych można stać się z różnych przyczyn. Szczególnie zagrożeni poszkodowaniem ze strony uczestników podkultury więziennej są osobnicy o określonych predyspozycjach psychofizycznych, cechach somatycznych oraz przedstawiciele niektórych grup zawodowych, zwłaszcza służb mundurowych.

¹⁸ „Cwelami” mogą stać się więźniowie z mankamentami fizycznymi i psychicznymi lub posiadające cechy odbierane w więzieniu jako „kobiecy”, jednak co do zasady są nimi skazani, którzy popełnili „hańbiące” przestępstwa na tle seksualnym, są homoseksualistami bądź zostali wykorzystani seksualnie wbrew swojej woli w warunkach więziennych a także ci, w izolacji „współpracują” ze Służbą Więzienną „donosząc” na innych skazanych. Ciekawe rozważania na temat „poszkodowanych” i „cwele” przedstawiono w: A. Baładynowicz, *Zachowania okrutne skazanych podczas odbywania kary pozbawienia wolności*, „Probacja” 2009, nr 2, s. 129 i n.

jakie formy objawowe „mowy nienawiści” występują obecnie w praktyce penitencjarnej?

w jakich sytuacjach można spotkać się z tym zjawiskiem?

jak można scharakteryzować ofiary i sprawców „mowy nienawiści”?

jakie skutki w warunkach penitencjarnych wywołuje „mowa nienawiści”?

czy Służba Więzienna dysponuje instrumentami, które mogą przeciwdziałać występowaniu na terenie jednostek penitencjarnych tego zjawiska?

Przedmiotowe badanie zostało przeprowadzone przez autorkę osobiście. W związku z tym, że wybór metod powinien być podporządkowany problematyki badania, autorka przyjęła, że najbardziej adekwatną do badanej problematyki metodą badawczą¹⁹ będzie studium przypadku (*case study*)²⁰. Podjęte badanie miało ograniczony zakres, przeprowadzono je na terenie jednej jednostki penitencjarnej, którą był Zakład Karny w Barczewie. Jest to zakład karny przeznaczony dla osób odbywających karę pozbawienia wolności po raz pierwszy²¹, typu zamkniętego z Oddziałem Zewnętrznym dla osób odbywających karę w warunkach zakładu karnego typu półotwartego i otwartego²².

W pierwszym etapie prowadzenia badań zastosowano technikę wywiadu²³, umożliwiającego poznanie zjawiska drogą rozmowy z badanym. Zastosowano wywiad swobodny, w którym określono jedynie kierunek rozmowy, a rozmówcę ukierunkowano na centralny problem pytań. Autorka przeprowadziła wywiad z Kierownikiem Działu Penitencjarnego w Zakładzie Karnym w Barczewie. Warto w tym miejscu nadmienić, że strukturze każdej jednostki wyodrębniony jest dział penitencjarny. Kierownik tego działu posiada szereg obowiązków²⁴. Organizuje on m.in. prowadzenie przez funkcjonariuszy i pracowników działu oddziaływań penitencjarnych wobec osadzonych, wspiera merytorycznie wychowawców w realizacji prowadzonych przez nich działań, w szczególności w zakresie:

realizacji programów resocjalizacji i przygotowania do readaptacji społecznej skazanych;

¹⁹ Metody badawcze rozumiane w sposób węższy to typowe i powtarzalne sposoby zbierania, analizy i interpretacji danych empirycznych, służące do uzyskania maksymalnie zasadnych odpowiedzi na pytania problematyki badawczej. Jest to więc właściwy sposób szukania optymalnie zasadnych i optymalnie dokładnych odpowiedzi na pytania interesujące badacza – nadający zagadnieniom związanym z doбором metod badania charakter względnie jednoznacznie rozstrzygalny. Podaję za: S. Nowak, *Metodologia badań społecznych*, Warszawa 2007, s. 46-55.

²⁰ Więcej na temat studium przypadku: T. Pilch, *Zasady badań pedagogicznych*, Warszawa 1977, s. 123, B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 1994, s. 83; J. Widacki, *Zabójca z motywów seksualnych*, Kraków 2006, s. 7 i n.

²¹ Zgodnie z art. 69 kodeksu karnego wykonawczego wyróżnia się cztery rodzaje zakładów karnych:

- 1) zakłady karne dla młodocianych,
- 2) zakłady karne dla odbywających karę po raz pierwszy,
- 3) zakłady karne dla recydywistów penitencjarnych,
- 4) zakłady karne dla odbywających karę aresztu wojskowego.

²² Zgodnie z art. 70§1 k.k.w. wyróżnia się 3 typy zakładów karnych: zakłady karne typu zamkniętego, zakłady karne typu półotwartego i zakłady karne typu otwartego. Zgodnie z art. 70§2 k.k.w. różnią się one w szczególności stopniem zabezpieczenia, izolacji skazanych oraz wynikającymi z tego ich obowiązkami i uprawnieniami w zakresie poruszania się skazanych poza jego obrębem.

²³ Wywiad uznawany jest za jedną z najbardziej elastycznych i wnikliwych metod badań społecznych. Szerzej: J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 1999, s. 131.

²⁴ Szersze opracowanie praktyczne na temat obowiązków i kompetencji kierowników penitencjarnych: G. Korwin-Szymanowski, *Kierownik – ważna persona*, „Forum Penitencjarne” 2011, nr 5, s. 3 i n.

utrzymywania współpracy z podmiotami, o których mowa w art. 38 § 1 Kodeksu karnego wykonawczego;

realizacji zadań związanych z opieką psychologiczną i oddziaływaniami psychorekcyjnymi;

zatrudnienia skazanych, pracy kulturalno-oświatowej, działalności z zakresu kultury fizycznej i sportu, biblioteki oraz pomocy postpenitencjarnej²⁵.

Kierownik działu penitencjarnego nadzoruje również pracę wychowawców. Autorka przyjęła, że ze względu na szeroki zakres wykonywanych obowiązków taka osoba posiada kompetencje i wiedzę, pozwalające na merytoryczną ocenę badanego w ramach opracowania problemu.

Wywiad miał na celu uzyskanie odpowiedzi na pytanie, czy z wiedzy i doświadczenia funkcjonariusza Służby Więziennej z 15-letnim stażem pracy pełniącego w/w funkcję, wynika, że w warunkach więziennych występuje tzw. mowa nienawiści, a w przypadku odpowiedzi twierdzącej jakie są jej przyczyny, objawy, skutki oraz w jaki sposób Służba Więzienna zapobiega temu zjawisku. W przypadku odpowiedzi negatywnej, autorka uznała, że nie byłoby celowe prowadzenie dalszych badań mających na celu zapoznanie się dokumentami, które według oceny Kierownika Penitencjarnego mogą zawierać interesujące autorkę informacje.

Analiza treści przeprowadzonego wywiadu dała podstawę do twierdzenia, że w codzienności penitencjarnej można spotkać się z tzw. mową nienawiści, zatem celowe jest przeprowadzenie dalszych badań. Autorka zastosowała więc metodę obserwacji pośredniej, czyli analizę treści dokumentów²⁶. W przedmiotowym badaniu była to treść dokumentów w postaci kart zdarzeń nadzwyczajnych²⁷ oraz sprawozdań z czynności wyja-

²⁵ Patrz: Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 listopada 2012 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz. U. 2012, poz. 1409).

²⁶ Szerzej: W. Świda, *Metody badań kryminologicznych*, [w:] W. Świda (red.), *Kryminologia*, Warszawa 1977, s. 62–74.

²⁷ W myśl rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 31 października 2003 r. w sprawie ochrony jednostek organizacyjnych Służby Więziennej (Dz. U. 2003, Nr 194, poz. 1902 ze zm.) to zdarzenie, które spowodowało zagrożenie albo naruszenie bezpieczeństwa jednostki organizacyjnej albo konwoju, zagrożenie dla życia lub zdrowia osadzonego, funkcjonariusza albo pracownika, a także naruszenie prawa przez wymienionych ścigane z urzędu. Natomiast zgodnie z wykazem zawartym w Załączniku nr 1 do Zarządzenia Nr 52/2013 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 29 listopada 2013 r. wydarzeniem nadzwyczajnym (w obecnej nomenklaturze zdarzeniem – przypis autorki) jest m.in.:

zakłócenie funkcjonowania jednostki tj. napaść na jednostkę organizacyjną lub konwój, wzięcie zakładnika, bunt, naruszenie porządku, naruszenie zewnętrzne;

ucieczka osoby pozbawionej wolności z terenu jednostki organizacyjnej lub konwoju organizowanego przez SW lub przygotowanie do ucieczki;

samobójstwo osadzonego lub usiłowanie popełnienia przez niego samobójstwa;

śmierć funkcjonariusza, pracownika, osadzonego lub innej osoby przebywającej na terenie jednostki organizacyjnej albo ciężkie uszkodzenie ciała w związku z działaniem funkcjonariusza, pracownika lub innej osoby albo psa służbowego;

napaść na funkcjonariusza lub pracownika w związku z wykonywaniem czynności służbowych;

zgwałcenie osadzonego, znęcanie się nad osadzonym;

bójka lub pobicie;

zbiorowe zachorowanie skazanych;

popełnienie przez funkcjonariusza albo pracownika czynu noszącego znamiona przestępstwa ścigane z urzędu lub zatrzymanie go przez uprawniony organ;

samowolne oddalenie się osoby pozbawionej wolności w trakcie pobytu poza terenem jednostki organizacyjnej w systemie bez konwojenta;

ujawnienie przedmiotu niebezpiecznego lub niedozwolonego na terenie jednostki organizacyjnej.

śniających, ponieważ w ocenie Badanego treść tych dokumentów może być przydatna do realizacji podjętego problemu badawczego.

Karta zdarzenia nadzwyczajnego zawiera takie informacje jak: data zdarzenia, rodzaj zdarzenia, opis zdarzenia nadzwyczajnego, dane uczestników zdarzenia, w tym określenie ich charakteru (bierny lub czynny) oraz statusu uczestnictwa w zdarzeniu (sprawca, poszkodowany), datę wszczęcia i zakończenia czynności wyjaśniających. Sprawozdanie z czynności wyjaśniających zawiera ponadto diagnozę przyczyn zdarzenia, charakterystykę osób biorących w nim udział, w tym świadków oraz wskazuje jakie czynności z perspektywy SW podjęto w przedmiotowych sprawach.

Wywiad przeprowadzono na terenie Zakładu Karnego w Barczewie 2 grudnia 2016 r. Autorka w pierwszej kolejności przedstawiła badanemu definicję i objawy tzw. mowy nienawiści, w takim zakresie w jakim rozumie je autorka²⁸, ponieważ jest to tzw. pojęcie nieostre. W ocenie Kierownika Penitencjarnego ZK w Barczewie w rzeczywistości penitencjarnej występuje tzw. mowa nienawiści, ale często w ukrytej formie tzw. ciemnej liczby. Informacje, które dochodzą do funkcjonariuszy nie odzwierciedlają rzeczywistej skali zjawiska, ponieważ środowisko skazanych jest bardzo hermetyczne, nieufne i wykazuje postawy antagonistyczne w stosunku do funkcjonariuszy SW. Rozmówca stwierdził, że odbiorcą „mowy nienawiści” mogą być zarówno funkcjonariusze jak i inni skazani. Jeśli chodzi o pierwszy przypadek, badany zwrócił uwagę, że „zdarza się, że osadzeni nie tylko używają w stosunku do funkcjonariuszy wulgarnych i obraźliwych słów i zwrotów, ale również niszczą mienie zakładowe w ten sposób, że w świetlicach i korytarzach zostają wyrzeźbione napisy wyrażające negatywny i lekceważący stosunek do SW, z których jedno z łagodniejszych określił to „gady”. W celach, nawet świeżo wyremontowanych również szybko pojawiają się szpecące napisy, np. nad dzwonkiem, za pomocą którego wzywa się oddziałowego aby otworzył osadzonemu celę widnieje napis: służba”. W ocenie funkcjonariusza przyczyną takiej postawy skazanych wobec pracowników SW jest „sam sposób i zasady wykonywania kary pozbawienia wolności, w szczególności konieczność podporządkowywania się przez skazanych restrykcyjnym ograniczeniom, zwłaszcza w warunkach zakładu karnego typu zamkniętego jakim jest barczewska jednostka, a w przypadku osób uczestniczących w czynnie w podkulturze same zasady „grypsery”.

W drugim przypadku, tj. kiedy odbiorcą mowy nienawiści jest inny skazany rozmówca wskazał, że z „mową nienawiści” można spotkać się w trakcie tzw. wykluczenia osadzonego, które polega na „odizolowaniu osadzonego, uniemożliwienia odbywania kary pozbawienia wolności we wspólnej celi. W trakcie wykluczenia osadzony jest wyzywany, w przeszłości zdarzały się również przypadki pobicia i seksualnego wykorzystywania”. Co do zasady z „wykluczeniem” zdaniem badanego można spotkać się w kilku przypadkach. Zdaniem rozmówcy, pierwszy i najczęściej spotykany, dotyczy sytuacji, „kiedy osadzeni dowiadują się, że jeden z nich jest tymczasowo aresztowany albo odbywa karę w związku z jakimś przestępstwem na tle seksualnym. Wówczas osoby mieszkające z nim w jednej celi mają obowiązek wykluczenia go ze swojej celi, bo inaczej zostanie „przecweloną”²⁹ cała cela. Grypsujący, według swojego niepisanego kodeksu, mają

²⁸ Definicja ta została przedstawiona w powyżej części opracowania.

²⁹ Akt „przecwelenia” odbywa się poprzez wulgarne i pejoratywne wyzwiska, kierowane wobec konkretnego więźnia, mające charakter seksualny. Często sytuację „przecwelenia” poprzedza używanie imion żeńskich w stosunku do mężczyzny, którego chce się w ten sposób poniżyć, bądź dodawanie do jego nazwiska litery „a” co ma sugerować, że ma się do czynienia z kobietą. Szerzej: D. Sarzała, op. cit., s. 163.

obowiązek bicia i/lub seksualnego wykorzystywania takiej osoby. Najczęściej w praktyce przychodzi taka osoba do wychowawcy i informuje, że współosadzeni nakazali opuszczenie wspólnej celi. Wówczas szukamy dla takiego osadzonego nowego rozmieszczenia, chronimy go, separujemy, ponieważ jest to już osoba narażona na werbalną i niewerbalną agresję ze strony innych więźniów”.

Drugim przyczyną „tzw. „wykluczenia” jest „uzyskana przez więźniów informacja, że inny osadzony decyduje się na współpracę z organami ścigania, co jest oczywiście traktowane w społeczności więziennej jako bardzo negatywna postawa”. Po uzyskaniu takiej wiadomości, często w formie „grypsa”, „więźniowie czekają później na przyjazd takiej osoby do zakładu karnego, jeśli ma w nim odbywać karę, a kiedy to następuje publicznie wyrażają swój negatywny wobec niej stosunek. Przybiera to formę obraźliwych i wulgarnych wyzwisk, najczęściej w trakcie gdy osoba została właśnie przybyła do jednostki i jest kierowana do swojej celi, albo w trakcie, kiedy udaje się na spacer. Więźniowie stoją wówczas przy otwartych oknach swoich cel, kierując wobec takiej osoby swoiste groźby i wulgaryzmy. Czasami krzyczą tylko pojedyncze cele, ale zdarzały się sytuacje, że krzyczał cały oddział, najczęściej popołudniami, kiedy nie ma już administracji więziennej i trudno jest wykryć sprawców”.

Kolejną sytuacją, kiedy w ocenie Kierownika Działu Penitencjarnego ZK w Barczewie może dochodzić do występowania „mowy nienawiści” jest tzw. przecwelenie. O „mowie nienawiści” w warunkach więziennych w ocenie rozmówcy można mówić również w przypadku sytuacji wykluczenia członka podkultury przestępczej albo wówczas, gdy przywódcy nieformalnych grup dyscyplinują jedynie swoich członków za niewielkie odstępstwa od obowiązujących nieformalnych norm. Jednym ze sposobów na „naprawienie” przewinienia jest konieczność naubliżania funkcjonariuszowi.

Rozmówca nawiązując do przedstawionych powyżej sytuacji stwierdził, że „na terenie jednostek penitencjarnych nie ma przyzwolenia na wulgaryzmy, „mowę przestępców” i negatywne zachowania na tle podkulturowym. Funkcjonariuszy tutejszego ZK obowiązują dwie utworzone przez Kierownika Penitencjarnego w Barczewie i zatwierdzone przez Dyrektora Zakładu Karnego w Barczewie instrukcje z dnia 25 listopada 2015 r. określające zadania w zakresie przeciwdziałania podkulturze więziennej. Jedna z nich skierowana jest do oddziałowych, druga do wychowawców działu penitencjarnego. Zarówno oddziałowi jak i wychowawcy mają m.in. za zadanie:

- nie dopuszczać do nielegalnych kontaktów pomiędzy osadzonymi;
- obserwować ich zachowania pod kątem ustalonej pozycji oraz roli pełnionej w podkulturze;
- rozpoznawać osoby aktywne na tle podkultury przestępczej oraz poszkodowanych lub wykorzystywanych osadzonych (słabych fizycznie), mając szczególnie na uwadze sposób rozmowy ze współosadzonymi i przełożonymi oraz używane słownictwo, wymienianie rzeczy prywatnych, unikanie kontaktu z przełożonymi, świadczenie usług osobistych innym osadzonym, przyznawanie się do niepopelnionych wykroczeń, zmiany wyglądu fizycznego takie jak siniaki, zadrapania, tatuaże;
- wymagać od osadzonych posługiwania się poprawnym językiem;
- w przypadku ujawnienia wykroczeń regulaminowych na tle podkultury każdorazowo sporządzać wnioski o wymierzenie kary dyscyplinarnej.

W celu zapobiegania negatywnym zjawiskom na tle podkultury Dyrektor Generalny Służby Więziennej wprowadził również zakaz tworzenia cel jednorodnych, który

oznacza, że osoby „grypsujące” mają być umieszczane w celi z „niegrypsującymi”. Analiza statystyczna bójek na terenie zakładów karnych ujawniła bowiem, że najczęściej bójki pomiędzy więźniami odbywają się w celach jednorodnych³⁰.

Badany zwrócił również uwagę na rozwiązania ustawowe wskazując, że wobec skazanych prawodawca „w art. 116a pkt 2 k.k.w. wprowadził zakaz posługiwania się wyrazami lub zwrotami powszechnie uznawanymi za wulgarne lub obelżywe albo gwarę przestępców. Zakaz używania takich słów odnosi się również do wniosków, pism i skarg, które formułują skazani. Jeśli zawierają one wyrazy lub zwroty powszechnie uznawane za wulgarne lub obelżywe albo gwarę przestępców organ rozpatrujący skargę, prośbę lub skargę może pozostawienia je bez rozpoznania³⁰”.

Na podstawie przeprowadzonego wywiadu ustalono, że w codzienności penitencjarnej padają słowa i zwroty, które można uznać za mowę nienawiści, jednak funkcjonariusze uzyskują o tym fakcie informację najczęściej dopiero wówczas, gdy towarzyszą temu inne niepożądane społecznie działania, spełniające często znamiona takich przestępstw jak udziału w bójce, pobiciu lub przestępstwo znęcania się nad więźniem. Takich ujawnionych sytuacji nie ma w ocenie badanego wiele, „statystycznie w jednostce o takiej pojemności jak ZK w Barczewie są to incydentalne przypadki w skali rocznej. Są one kwalifikowane są przez funkcjonariuszy jako zdarzenia nadzwyczajne, w przypadku których obowiązuje procedura mająca na celu wyjaśnienie ich przyczyn, identyfikacja sprawców i ich ukaranie oraz ustalenie, czy do zdarzenia nie doszło z powodu zaniedbań funkcjonariuszy Służby Więziennej. W każdym przypadku zarejestrowania takiego faktu powoływania jest specjalna komisja, która bada czy doszło do przestępstwa, a postępowanie w tej sprawie w naszej ocenie wykaże, że miało to miejsce, powiadamy organy ścigania. w każdym przypadku na podstawie § 7 ust. 3 Zarządzenia Nr 94/2010 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 31 grudnia 2010 r. prowadzone są czynności wyjaśniające okoliczności powstania i przebiegu zdarzenia nadzwyczajnego. Jeśli doszło do uchybień z winy funkcjonariuszy, chociaż taka sytuacja ma miejsce bardzo rzadko, wszczynamy postępowanie wyjaśniające a w razie konieczności dyscyplinarne. Całą procedurę dotyczącą prowadzonego w sprawie wydarzenia nadzwyczajnego postępowania nadzorują nasi przełożeni, specjaliści z Okręgowego Inspektoratu Służby Więziennej w Olsztynie. Taka procedura ma na celu uniknięcie sytuacji kolokwialnie rzecz ujmując „zamiatania problemu” przez SW pod przysłowiowy dywan. Po przeprowadzeniu wywiadu, zgodnie z sugestią badanego, autorka zapoznała się z treścią udostępnionych przez SW zarejestrowanych i opisanych zdarzeń nadzwyczajnych oraz sprawozdań

³⁰ Zasady rozpatrywania skarg określa rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 stycznia 2012 r. w sprawie sposobów załatwiania wniosków, skarg i prośb osób osadzonych w zakładach karnych i aresztach śledczych które weszło w życie dnia 25 stycznia 2012 r. (Dz. U. 2012, poz. 56). Zgodnie z § 7 ust. 4-6 i § 10 rozporządzenia organ rozpatrujący skargę, prośbę lub wniosek ma możliwość pozostawienia ich bez rozpoznania m.in. w przypadkach gdy złożona skarga, prośba bądź wniosek, zawierają wyrazy lub zwroty powszechnie uznawane za wulgarne lub obelżywe albo gwarę przestępców. Podobne rozwiązanie przewidziano w znowelizowanym art. 6 § 3 k.k.w. (przepis zmieniony przez art. 1 pkt. 3 lit. c) ustawy z dnia 16 września 2011 r. (Dz. U. 2011, Nr 240, poz. 1431), zmieniającej ustawę Kodeks karny wykonawczy z dniem 1 stycznia 2012 r. zgodnie z którym jeżeli wniosek, skarga lub prośba oparte są na tych samych podstawach faktycznych, zawierają wyrazy lub zwroty powszechnie uznawane za wulgarne lub obelżywe albo gwarę przestępców, bądź nie zawierają uzasadnienia zawartych w nich żądań w stopniu umożliwiającym ich rozpoznanie – właściwy organ może pozostawić wniosek, skargę lub prośbę bez rozpoznania.

z czynności wyjaśniających dotyczących zdarzeń nadzwyczajnych jakie miały miejsce na terenie Zakładu Karnego w Barczewie od stycznia 2011 r., kiedy to wprowadzono obowiązki ich rejestracji przez Służbę Więzienną, do końca listopada 2016 r. W okresie objętym badaniami w Zakładzie Karnym w Barczewie odnotowano 5 udokumentowanych i potwierdzonych przypadków – zakwalifikowanych jako zdarzenia nadzwyczajne, gdzie w ocenie autorki występowały objawy tzw. mowy nienawiści. Wszystkie przypadki zostały zakwalifikowane przez SW jako znęcanie się nad osadzonym. Przypadki te zostaną skrótkowo, w chronologicznej kolejności, omówione.

Przypadek nr 1: miał miejsce 15 stycznia 2011 r. Osadzony przetransportowany z Aresztu Śledczego w O. skazany Y. poinformował wychowawcę, że w czasie pobytu w tamtejszej jednostce doszło do znęcania się nad nim 3 innych osadzonych. Przez okres 2 miesięcy pokrzywdzony był wyzywany, bity otwartą ręką, kopany po całym ciele.

Przypadek nr 2: zdarzenie zarejestrowano 9 marca 2011 r. Oddziałowy zauważył, że doszło do utarczki słownej pomiędzy dwoma osadzonymi. Podczas wyjaśniania sytuacji skazany K. zgłosił fakt znęcania się nad nim przez współosadzonego. Osadzeni przebywali w celi dwuosobowej od 9.02.2011 r. Poszkodowany oświadczył, że był ofiarą znęcania się przez okres około 2 tygodni. „Sprawca korzystał bez zgody z jego rzeczy, był on wielokrotnie uderzany bez powodu pięścią po ramionach, nogach i po nerkach, oraz szarpany za ubrania, wyzywany wulgarnymi słowami i zastraszany”.

Przypadek nr 3: odnotowano 22 kwietnia 2013 r. Skazany X poinformował osadzonego, że celi mieszkalnej współosadzeni znęcają się nad nim. Był przez nich bity po całym ciele, wyśmiewany, wbrew jego woli wykonano mu na ciele tatuaże – krzyż gotycki, wizerunek penisa oraz kropki. W trakcie korzystania ze spaceru zobligowano X do pokazywania innym osadzonym tatuażu z wizerunkiem penisa, przez co stał się pośmiewiskiem w społeczności więziennej. Z tego powodu czas przeznaczony na spacer spędzał zazwyczaj siedząc na ławce. Współosadzeni zobligowali X do „zapłaty” za wykonane tatuaże, w ramach której pozbawiano go posiłków, nakazywano codzienne sprzątanie celi i pranie ubrań innych osób. „Najczęściej bił go jeden z osadzonych”, pozostali w tym czasie „siedzieli i śmiali się, dlatego nie prosił ich o pomoc”. Pokrzywdzony bał się poinformować o zaistniałej sytuacji administrację więzienną, ponieważ grożono mu zgwałceniem, zbiorowym pobiciem przez „grypsujących” z innych cel, lub „wyhuśtaniem” co oznacza w więziennej gwarze pozbawienie życia, „włożeniem do worka na wolności i spalaniem”. X bał się, że groźby zostaną zrealizowane, w związku z czym nie szukał pomocy zewnętrznej a jego jedyną reakcją był płacz.

Przypadek nr 4: miał miejsce 10 września 2015 r. w trakcie rozmowy z wychowawcą jeden ze skazanych zawiadomił, że został pobity przez dwóch współosadzonych. Początkowo był przez nich wulgarnie wyzywany, następnie zmuszany do sprzątania celi poza kolejnością, bity, zamykany w kącie sanitarnym i kopany, ponadto pojawiły się próby związania go, oraz zawinięcia w koc celem podduszenia. Któregoś wieczoru, po wieczornym apelu współosadzeni polecieli mu założyć gumową rękawiczkę i próbowali zmusić do onanizowania, do czego ostatecznie, wobec jego gwałtownego sprzeciwu, nie doszło. Został również przez jednego ze współosadzonych zmuszony do uderzenia i oplucia oddziałowego, za co miał nie być nękany przez inne osoby.

Przypadek nr 5: zarejestrowano 20 lipca 2017 r. Skazany G. zawiadomił jednego z funkcjonariuszy, że 16 lipca 2017 r. po apelu wieczornym skazany H. „wyzywał go

wulgarnie i uderzał po żebrach po tym, jak odmówił posprzątania kąpaka sanitarnego. 18 lipca 2016 r. usłyszał z ust skazanego H., że wieczorem będzie „wyparzanko stopy”. Tego samego dnia H. kazał mu wejść stopami do miski. Pokrzywdzony wszedł lewą stopą, którą następnie sprawca połał przygotowaną, gorącą wodą z czajnika. Ofierze zapowiedziano, że kolejnego dnia sytuacja ma się powtórzyć, co spowodowało że zdecydował się zgłosić sprawę administracji.

W powyższych przypadkach prowadzone postępowania wyjaśniające oraz przeprowadzone wobec wszystkich pokrzywdzonych obdukcje potwierdziły fakt znęcania się nad osobą pozbawioną wolności. Jeśli chodzi o przebieg powyższych zdarzeń, w każdym przypadku niemal od pierwszego kontaktu pomiędzy stronami ofiara zostawała poddawana pewnego rodzaju próbom, na podstawie których sprawcy oceniali, na jakie zachowania mogą sobie w stosunku do danego człowieka pozwolić, do jakich skrajnie negatywnych zachowań są w stanie się posunąć. Te swoiste „testy” przebiegały często przy biernej akceptacji innych osadzonych³¹. Pierwszym etapem, poprzedzającym brutalne zachowania, była obserwacja współtowarzyszy cel mieszkalnych, następnie typowano ofiarę spośród osób sprawiających wrażenie najsłabszych w grupie. Sprawca bądź sprawcy osobę taką początkowo wyzywali, szydzili z niej, wyśmiewali, nawoływali wręcz do negatywnych wobec niej zachowań również wśród innych współosadzonych, co nosiło znamiona „mowy nienawiści”. Następnie ofiarę zmuszano do czynności zabronionych w warunkach izolacji penitencjarnej: sprzątania cel i kąpaka sanitarnego poza kolejnością, oddawania posiłków, agresywnych zachowań wobec funkcjonariuszy SW. Kończącym etapem było dopuszczenie się przez sprawców wobec ofiar znamion czynu stypizowanego w art. 247 § 1 k.k.

Z przedstawionej charakterystyki sprawców, ofiar i świadków przedmiotowych wydarzeń wynika, że wszyscy pokrzywdzeni odbiegali od specyficznej, więziennej normy „twardego” człowieka. W izolacji penitencjarnej objawiali oni słabość fizyczną bądź psychiczną a najczęściej jedno i drugie, wykazywali autodestrukcyjne zachowania, obniżony nastrój. Jak wskazywano to w sprawozdaniach z czynności wyjaśniających prezentowali „postawę wycofującą”, zachowywali się irracjonalnie, byli zaniedbani zewnętrznie. W dwóch przypadkach ofiary były pod opieką psychiatry, przyjmowały leki antydepresyjne, które jak sami wskazywali, „otumaniały” ich i usypiały w trakcie dnia. Jedna z ofiar, określiła że po lekach „objała się po nich po celi” co budziło powszechną wesołość jej mieszkańców. W przypadku nr 3 pokrzywdzonego odbierano jako „dziwaka i źródło dobrej zabawy”, „miewał dni, kiedy nie dbał o higienę osobistą, używał wulgaryzmów, bił się po twarzy”. Pokrzywdzonego z przypadku nr 4 wycofano ze względu na brak możliwości zapewnienia mu przez SW bezpieczeństwa z zakładu karnego typu półotwartego i skierowano do odbywania kary pozbawienia wolności w warunkach zakładu karnego typu zamkniętego. Każda z ofiara była więc postrzegana jako jednostka inna od większości, z jakimiś widocznymi deficytami i defektami. Autorka ocenia, że z perspektywy wiktymologicznej można uznać, że wszyscy pokrzywdzeni posiadali zwiększony potencjał wiktymogeny. Z opisanej przez funkcjonariuszy charakterystyki poszkodowanych wynika, że każdy z nich w przeszłości sprawiał w izolacji pro-

³¹ Z opisanych przypadków tylko jeden miał miejsce w celi dwuosobowej, pozostałe miały miejsce w celach wieloosobowych, w jednym przypadku celi 12-osobowej, w pozostałych były to cele 4-osobowe.

blemy wychowawcze i adaptacyjne, przebywając w schroniskach i domach dziecka bądź w trakcie tymczasowego aresztowania. Przykładowo ofiara z przypadku nr 4 zmieniała cele mieszkalną 18 razy w ciągu 5 miesięcy pobytu w izolacji. Dwie opisywane ofiary brały wcześniej udział w bójkach.

Zarówno ofiary jak i sprawcy posiadali stwierdzone zaburzenia zachowania. Żadna z ofiar nie była tzw. osobą grypsującą. Spośród 9 ustalonych sprawców wymienionych wydarzeń tylko 3 czynnie uczestniczyło w podkulturze przestępczej. Dwóch sprawców miało status tymczasowo aresztowanych, jeden był recydywistą penitencjarnym, pozostałe osoby odbywały karę pozbawienia wolności po raz pierwszy. Pięciu spośród dziecieniu sprawców były to osoby młodociane.

Analizując przyczyny zdarzeń jedynie w przypadku nr 3 określono, że do zdarzenia doszło na tle podkulturowym, wskazując, że „powodem przejawiania agresji psychicznej i fizycznej przez X. była chęć ugruntowania swojej pozycji w podkulturze przestępczej. Wskazuje na to silna internalizacja z normami podkulturowymi, przejawiająca się w używanej przez niego gwarze oraz demonstracyjnie okazywanej wrogości wobec tzw. frajerów”. Drugi ze sprawców również być czynnym uczestnikiem tzw. drugiego życia, natomiast trzeci ze sprawców nie był członkiem subkultury, ale wykazywał „tendencję do szukania aprobaty wśród kolegów o „znaczącej pozycji w środowisku”.

W przypadku nr 1 pokrzywdzonego poddano obdukcji lekarskiej a materiały przesłano do Aresztu Śledczego w O, na terenie którego miały miejsce opisywane sytuacje. W pozostałych przypadkach odseparowano ofiary od sprawców, podjęto kroki w celu zapewnienia im bezpieczeństwa osobistego, w dokumentacji aktowej skazanych wprowadzono wpisy uniemożliwiające w przyszłości bezpośredni kontakt ze sobą osadzonych. W stosunku do sprawców złożono wnioski o dyscyplinarne ukaranie oraz powiadomiono prokuraturę o zaistnieniu przestępstwa znęcania się nad osobą pozbawioną wolności. Wychowawcy przeprowadzili z pokrzywdzonymi rozmowy, objęto ich również wzmoczoną opieką psychologiczną. Z oddziałowymi, pracownikami działu ochrony i wychowawcami przeprowadzono szkolenia z zakresu zjawiska podkultury więziennej oraz form i przejawów znęcania się. Szkolonym zwrócono uwagę na konieczność bardziej starannego, w przypadku osadzonych młodocianych, dobierania składu osobowego cel mieszkalnych, z uwzględnieniem stopnia demoralizacji osadzonych, okresu pobytu w izolacji oraz indywidualnych cech psychofizycznych.

Podsumowanie

Wyniki przeprowadzonego badania wskazują, że hipoteza postawiona przez autorkę sprawdziła się jedynie częściowo. Zarówno wywiad jak i analiza dokumentów potwierdziły, że jednostka penitencyjna to miejsce, gdzie można spotkać się z formami objawowymi „mowy nienawiści”. Jednak jedynie w 2 z 9 badanych przypadków miała ona podłoże subkulturowe. W pozostałych opisywanych sytuacjach sprawcami byli młodociani, którzy nie grypsowali, jednak przyswoili sobie negatywne normy „grypsujących” i ich specyficzny język. We wszystkich opisanych przypadkach przestępstwo znęcania się poprzedzała *hate speech* w „modelowej” niemal postaci podburzania i zachęcania do nienawiści i dyskryminacji, wrogości, wyszydzania, poniżania z powodu uprzedzeń i jakichś charakterystycznych cech ofiary. Wypowiedzi kierowane do ofiar były wulgarne, łączące i

obrażające odbiorców. Brak reakcji zarówno ze strony ofiar jak i świadków „mowy nienawiści” doprowadził do realizacji znamion przestępstwa spenalizowanego w art. 247 § 1 k.k., tj. znęcania się fizycznego lub psychicznego nad osobą pozbawioną wolności.

Na podstawie przedstawionego materiału badawczego można więc stwierdzić, że znacznie mniej niż zakładane początkowo przez autorkę znaczenie subkultury w genezie zachowań agresywnych skazanych, których jedną z form jest mowa nienawiści, niemniej przyczyną takich negatywnych zachowań była internalizacja subkulturowych norm mimo formalnego braku udziału w „drugim życiu”.

Przyczyną stosunkowo niewielkiego znaczenia „grypsowania” w kontekście „mowy nienawiści” mogą być obecnie obserwowane zmiany w podkulturze oraz jej malejące w praktyce penitencjarnej znaczenie w walce z administracją. Więźniów „grypsujących” jest statystycznie coraz mniej a nową elitą więzienną stają się dobrze sytuowani członkowie zorganizowanych grup przestępczych³² oraz „białe kołnierzyki”. Tacy skazani swojego wysokiego statusu w hierarchii więziennej nie muszą udowadniać angażując się w „drugie życie”.

Swoją rolę w „drugim życiu” aktualnie deklarują przede wszystkim młodociani, którzy pragną sprawdzić się w warunkach stereotypu „grypsującego” jako osoby twardej i bezkompromisowej. Ponadto, jak wskazuje się w literaturze, to właśnie młodocianych, niezależnie od statusu udziału w subkulturze charakteryzuje obecnie w najwyższym stopniu bezwzględność wobec więźniów słabszych, nieakceptowanych, przejawiających cechy wiktymogenne, przedstawiciele tej grupy wiekowej są nawet jak na warunki penitencjarne ponadprzeciętnie zdemoralizowani i agresywni³³. Ci młodociani, którzy w ostatnich latach trafiają do zakładów karnych i aresztów śledczych często mają za sobą długotrwały kontakt ze środowiskami odurzającymi, doświadczenie pobytu w ośrodkach wychowawczych, domach dziecka, schroniskach. Zazwyczaj pochodzą oni ze szczególnie zaniedbanych środowisk. Przedstawiony opis pasował do charakterystyki zawartej w dokumentach sprawców w przypadku 3 z 5 przypadków zdarzeń nadzwyczajnych badanych przez autorkę. Młodociani często używają języka obowiązującego w podkulturze oraz przestrzegają obowiązujących w jej strukturach wzorców zachowań. Obecnie zarówno wśród uczestników podkultury jak i osób niedeklarujących w niej udziału dominuje przekonanie, że jej zasady sprowadzają się głównie do szykan słownych i wykorzystywania innych przy sprzątaniu cel. „Próba sił” ma na celu sprawdzenie odporności psychicznej i fizycznej, a jej pozytywny wynik, daje prawo postępowania z nowo przybyłymi członkami społeczności więziennej w sposób poniżający. Takie zachowania młodocianych w niektórych przypadkach prowadzą do swoistych form znęcania się nad słabszymi psychicznie i fizycznie współosadzonymi³⁴, co w pełni potwierdziły badane przez autorkę przypadki.

³² E. Pobłocki, W. Kowalski, *Osadzeni sprawiający trudności wychowawcze wywodzący się ze środowiska przestępczości zorganizowanej*, [w:] B. Hołyst, S. Redo (red.), *Problemy więziennictwa u progu XXI w.*, I Polski Kongres Penitencjarny, Kalisz 1996, s. 442 i n.; G.B. Szczygieł, *Skazani – członkowie grup przestępczych w ocenie funkcjonariuszy Służby Więziennej*, „Archiwum Kryminologii” 2007-2008, t. XXIX-XXX, s. 730 i n.; M. Kottowska, *Zagrożenie zjawiskiem korupcji ze strony członków zorganizowanych grup przestępczych z perspektywy funkcjonariuszy Służby Więziennej*, „Studia Prawnoustrojowe” 2015, nr 27, s. 139-152; E.W. Pływaczewski, G.B. Szczygieł, *Zachowania korupcyjne osadzonych (wstępne wyniki badań)*, „Archiwum Kryminologii” 2005-2006, t. XXVII, s. 301 i n.

³³ D. Sarzała, op. cit., s. 182-183.

³⁴ Ibidem.

Podsumowując, na podstawie analizy literatury i przeprowadzonego badania można stwierdzić, że „mowa nienawiści” występuje w izolacji penitencjarnej. W ekstremalnych przypadkach jej używanie może spełniać znamiona określonych przestępstw, w szczególności znęcania się nad więźniem, gróźb karalnych bądź znieważenia funkcjonariusza. Przeprowadzone badanie, ze względu na zbyt wąski obszar badań (jeden zakład karny) oraz niewielką liczbę zdarzeń poddanych analizie, nie uprawnia do formułowania ogólnych wniosków. Jest jednak prawdopodobne, że przedstawione objawowe formy „mowy nienawiści” występujące w Zakładzie Karnym w Barczewie są charakterystyczne dla pewnej, znacznie bardziej rozległej zbiorowości więziennej, jednak aby to potwierdzić należałoby przeprowadzić szersze i bardziej pogłębione badania kryminologiczne.

Streszczenie

Mowa nienawiści w warunkach izolacji penitencjarnej. Wybrane problemy

W obecnych czasach „mowa nienawiści” jest zjawiskiem powszechnym i masowym. Przedmiotem opracowania jest zjawisko mowy nienawiści w izolacji penitencjarnej. Autorka podejmuje próbę analizy zjawiska w warunkach zakładu karnego, definiuje podstawowe pojęcia z tym zagadnieniem związane, wskazuje jego przyczyny, obrazuje jego skalę i dynamikę.

Słowa kluczowe: mowa nienawiści, zakład karny, subkultura, przestępczość

Summary

Hate speech in prison isolation. Selected issues

Hate speech has become a common and mass phenomenon nowadays. The paper discusses issues referring to the phenomenon of hate speech in prison isolation. The author analyses the phenomenon of „hate speech” in prison's conditions, describes scale, dynamics, fundamental terms and concepts related to this phenomenon as well as indicates causes of that pathological behaviours.

Keywords: hate speech, prison, subculture, criminality

dr Maciej Duda

Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ROZDZIAŁ XIII

Propaganda Państwa Islamskiego (ISIS) jako przejaw mowy nienawiści oraz metoda rekrutacji i radykalizacji

Wstęp

Już w pierwszej dekadzie XXI w. kryminolodzy wskazywali na potencjalne zagrożenia cywilizacyjne związane ze zjawiskiem migracji¹. Heterogeniczność, multinarodowość i wielokulturowość może być czynnikiem dynamizującym zjawiska społeczne lecz ich kierunek nie zawsze bywa pozytywny. Rolą kryminologii jest natomiast identyfikacja i diagnoza występujących patologii społecznych, a przede wszystkim proponowanie skutecznych metod przeciwdziałania. Migracje międzykulturowe skutkują eskalacją zjawiska określanego w kryminologii jako tzw. konflikt kultur lub konflikt grupowy. Na płaszczyźnie teoretycznej jego genezę i przebieg wyjaśniają koncepcje zaproponowane przez Thorstena Sellina oraz George'a B. Volda². W ujęciu politologicznym i socjologicznym zjawisko to bywa określane również jako tzw. zderzenie cywilizacji. Jeszcze w końcówce XX w. Samuel Huntington wskazywał, iż największym zagrożeniem dla demokratycznej kultury zachodniej jest kultura islamu³. Wydarzenia z początków XXI w. przekonują o słuszności powyższego założenia. Radykalne organizacje islamskie takie jak Al-Kaida i Państwo Islamskie deklarują jawną nienawiść do cywilizacji zachodniej. Groźby te nie pozostają jedynie w sferze werbalnej lecz materializują się w postaci organizacji licznych zamachów terrorystycznych. Opracowanie niniejsze jest próbą ukazania roli jaką odgrywa propaganda Państwa Islamskiego o znamionach mowy nienawiści w rekrutacji i radykalizacji potencjalnych *foreign fighters* oraz *lone wolf terrorist*.

Zagadnienia definicyjne

Zgodnie z definicją zawartą w Słowniku Języka Polskiego propaganda to „szerzenie pewnych poglądów, idei, haseł, mające na celu pozyskanie zwolenników”, a także „technika sterowania poglądami i zachowaniami ludzkimi polegająca na celowym, natarczym, połączonym z manipulacją oddziaływaniu na zbiorowość”, jak również „specjalna komórka, zespół ludzi realizujący takie cele” oraz „tekst, wystąpienie, film itp. realizujące takie cele”⁴. Wszystkie powyższe ujęcia pojęcia „propaganda” doskonale obrazują działalność będącą przedmiotem niniejszego opracowania.

¹ P. Chlebowicz, *Wielokulturowość europejska z perspektywy kryminologicznej*, [w:] B. Sitek, G. Dammacco, M. Sitek, J. Szczerbowski (red.), *Prawo do życia a jakość życia w wielokulturowej Europie*, Olsztyn-Bari 2007, s. 342–346.

² J.R. Lilly, F.T. Cullen, R.A. Ball, *Criminological Theory. Context and Consequences*, Sage Publications, London-New Delhi 2002, s. 130–132; J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2001, s. 153–155.

³ S. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Warszawa 1997, *passim*.

⁴ M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, t. II, Warszawa 1979, s. 937.

Mowa nienawiści jest jednym z przejawów szerszego zjawiska kryminalnego określanego jako przestępstwa z nienawiści. Ta patologia, ze względu na swoją dynamikę oraz społeczną doniosłość, stała się przedmiotem zainteresowania mediów, polityków, organizacji społecznych ale również badań kryminologicznych⁵. Liczne definicje i ujęcia zjawiska mowy nienawiści można odnaleźć zarówno w aktach prawa międzynarodowego o charakterze *hard law*⁶, aktach prawa międzynarodowego o charakterze *soft law*⁷ jak i w literaturze przedmiotu⁸. Dotychczas brak jest natomiast legalnej definicji przestępstw z nienawiści lub mowy nienawiści w prawie polskim.

Państwo Islamskie to salaficka organizacja terrorystyczna wywodząca się ze struktur Al-Kaidy. Na kontrolowanych przez siebie terenach Iraku i Syrii ustanowiła samowładny kalifat czyli *sui generis* quasi-państwo. Bojownicy Państwa Islamskiego dopuszczają się licznych zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości w postaci czystek etnicznych, niszczenia dziedzictwa kultury, zamachów terrorystycznych, brania zakładników, publicznych egzekucji.

Podkreślić należy, iż w strukturach militarnych Państwa Islamskiego, oprócz lokalnych mieszkańców, biorą udział także tzw. *foreign fighters*. Pojęciem tym określa się osoby wywodzące się z kręgu kultury zachodniej, biorące udział w konfliktach zbrojnych poza Europą. Pierwsze tego typu przypadki odnotowano podczas wojny rosyjsko-afgańskiej w 1980 r. i rosyjsko-czeczeńskiej w 1995 r. Liczbę zachodnich uczestników konfliktu w Syrii i Iraku ocenia się na 5.000–11.000 osób. Najwięcej *foreign fighters* pochodzi z Francji, Wielkiej Brytanii, Niemiec, Belgii i Holandii. Dotychczas nie odnotowano udziału Polaków w strukturach Państwa Islamskiego. Są to młodzi, rdzenni Europejczycy, najczęściej konwertyci, którzy przeszli na islam. Wśród głównych przyczyn brania udziału w walkach po stronie ISIS wskazuje się na: nudę, napięcie międzypokoleniowe, poszukiwanie sensu życia, chęć przeżycia przygody, uzyskania akceptacji, zaimponowania, zemstę, naprawienie krzywd, zachętę członków rodziny⁹.

Zagorzałymi zwolennikami Państwa Islamskiego są również młodzi mieszkańcy Europy Zachodniej, którzy na miejscu podejmują ataki typu *lone wolf terrorism* / *lone actor terrorism*. Pojęciem „samotnego wilka” określa się osobę, która przygotowuje i realizuje akty terrorystyczne samodzielnie, poza jakimkolwiek strukturami dowodzenia i bez pomocy materialnej grupy. Jednakże jego motywacja ma najczęściej charakter ideologiczny a akt przestępczy stanowi działanie na rzecz jakiejś grupy. Taktyka samotnego wilka jest charakterystyczna dla ponowoczesnych grup terrorystycznych (tzw. terro-

⁵ Zob. M. Duda, *Przestępstwa z nienawiści. Studium prawnokarne i kryminologiczne*, Olsztyn 2016, ss. 409. M. Duda, *Przestępstwa z nienawiści jako współczesne wyzwanie dla kryminologii*, [w:] E.W. Pływaczewski, E. Jurgielewicz-Delegacz, D. Dajnowicz-Piesiecka (red.), *Współczesna przestępczość i patologie społeczne z perspektywy interdyscyplinarnych badań kryminologicznych*, Warszawa 2017, s. 39–47.

⁶ Protokół dodatkowy do Konwencji Rady Europy o cyberprzestępczości dotyczący penalizacji czynów o charakterze rasistowskim lub ksenofobicznym popełnionych przy użyciu systemów komputerowych, sporządzony w Strasburgu dnia 28 stycznia 2003 r., ratyfikowany przez Polskę dnia 29 stycznia 2015 r. (Dz. U. 2015, poz. 730).

⁷ Rekomendacja Komitetu Ministrów Rady Europy nr R (97) 20 w sprawie mowy nienawiści przyjęta 30 października 1997 r.

⁸ M. Tulli, S. Kowalski, *Zamiast procesu. Raport o mowie nienawiści*, Warszawa 2003, s. 21; A. Szul-Szywała, *Przestępstwa z nienawiści w prawie polskim*, [w:] A. Lipowska-Teutsch, E. Ryłko (red.), *Przemoc motywowana uprzedzeniami. Przestępstwa z nienawiści*, Kraków 2007, s. 13.

⁹ R. Briggs, T. Silverman, *Western Foreign Fighters. Innovations in Responding to the Threat*, London 2014, s. 8–13.

ryzm 2.0). Wykrycie i uniemożliwienie ataku terrorystycznego tego typu jest znacznie trudniejsze w porównaniu do klasycznych zamachów terrorystycznych organizowanych przez grupy. Zamachy terrorystyczne w Paryżu, Nicei, Berlinie, Stambule wykonane zostały przez pojedynczych sprawców działających na rzecz Państwa Islamskiego i jego ideologii. W najnowszej literaturze islamski terrorizm samotnego wilka określa się trafnie pojęciem *leaderless jihad* (dżihad bez przywódcy)¹⁰.

Współczesne konflikty mają co raz częściej charakter wojen hybrydowych. Mając tego świadomość przywódcy Państwa Islamskiego położyli duży nacisk na rozpowszechnianie islamskiej propagandy, głównie za pomocą Internetu. Ten kanał komunikacyjny umożliwia bowiem dotarcie do młodych, często sfrustrowanych, podatnych na perswazję jednostek, mających zaburzone relacje pomiędzy rzeczywistością a internetową fikcją. Ich zainteresowanie ideologią islamu oraz radykalizacja i rekrutacja w szeregi bojowników możliwa jest m.in. dzięki prowadzonej w bardzo nowoczesny i profesjonalny sposób propagandzie. Niewątpliwie nosi ona równocześnie znamiona mowy nienawiści opartej na nawoływaniu do nienawiści na tle wyznaniowym. W ten sposób, za pomocą nowoczesnej socjotechniki, z niewyrobionego ideologicznie laika można stworzyć zagorzałego bojownika gotowego poprzez walkę i męczeństwo oddać życie za zbrodnię czy wypaczoną ideę islamskiego dżihadu. Mowa nienawiści w analizowanym ujęciu stanowi więc narzędzie ekstremistycznej narracji i wezwanie do działania rozumianego jako podejmowanie zamachów terrorystycznych przeciwko cywilizacji zachodu.

Mowa nienawiści w Internecie

Powstanie Internetu stworzyło całkowicie nowy wymiar współczesnego społeczeństwa. Możliwości wynikające z komunikacji w cyberprzestrzeni bez granic szybko zostały dostrzeżone również przez ugrupowania ekstremistyczne. Internet jest znacznie bardziej dogodną, szybką, taną i relatywnie niedrogą formą rozpowszechniania ekstremistycznej ideologii niż tradycyjne, XX-wieczne formy takie jak: gazety, literatura, ulotki lub publiczne wystąpienia. To medium uznawane za najbardziej demokratyczne może być równocześnie niebezpiecznym narzędziem w rękach ekstremistycznych grup i jednostek. Nawet geograficznie izolowane, składające się z zaledwie kilku członków grupy, mogą tworzyć kolektyw, którego spoiwem jest poczucie przynależności do wspólnoty żarliwych wyznawców danej ideologii oraz chęć realizacji wspólnego celu. Tożsamość grupową poszczególnych członków umacnia kierowany do nich retoryczny, zmanipulowany, internetowy przekaz, iż nie są w swoich poglądach i działaniach osamotnieni¹¹.

Pierwszą próbę użycia Internetu jako narzędzia rozpowszechniania ekstremistycznej propagandy odnotowano w 1985 r. gdy Tom Metzger – lider ugrupowania White Aryan Resistance – stworzył internetowy biuletyn informacyjny swojej organizacji. Wkrótce z gwarantowanej konstytucyjnie wolności słowa w USA oraz wynikającej z tego faktu pełnej swobody zamieszczania treści w Internecie zaczęły korzystać na-

¹⁰ J. Connor, C.R. Flynn, *Report: Lone Wolf Terrorism*, Georgetown University 2015, s. 9.

¹¹ B. Perry, *Buttondown terror. The metamorphosis of the hate movement*, „Sociological Focus” 2000, nr 33, s. 113–131; M. Whine, *The far right on the Internet*, [w:] B.D. Loader (red.), *The governance of cyberspace. Politics, technology and global restructuring*, Routledge, Londyn 1997, s. 209–227.

wet organizacje funkcjonujące poza Stanami Zjednoczonymi takie jak Al-Kaida i Hamas oraz europejscy negacyjniści. Współcześnie nowe medium stało się kanałem niemal niekontrolowanej i nieregulowanej komunikacji pomiędzy grupami i ich członkami, umożliwiło prezentowanie propagandy nienawiści w sposób bardziej wiarygodny, przystępny i podobny do przekazu mainstreamowego oraz zaczęło służyć jako narzędzie radykalizacji i rekrutacji nowych członków¹².

Już na początku XXI w. odnotowano takie formy wykorzystania Internetu przez organizacje ekstremistyczne jak: tworzenie fałszywych rasistowskich stron podszywających się pod strony znanych organizacji społecznych w celu ideologicznej „edukacji” społeczeństwa, sprzedaż ideologicznej muzyki i literatury („Mein Kampf”, „Protokoły mędrców Syjonu”) oraz innych gadżetów (ubrania, flagi, biżuteria), komunikacja pomiędzy grupami oraz ich członkami, rekrutacja nowych członków, możliwość pobierania oraz grania on-line w rasistowskie gry np. „Ethnic Cleansing” (Czystki etniczne), możliwość pobierania i oglądania on-line radykalizujących materiałów (kazania, przemowy)¹³. Organizacje ekstremistów prawicowych, neonazistów, rasistów rzadko nawołują w Internecie do jawnej nienawiści i przemocy¹⁴. Zupełnie odmiennie kształtuje się internetowy przekaz Państwa Islamskiego.

Grupy ekstremistyczne ogniskują swoją aktywność na płaszczyźnie rekrutacyjnej na młodzieży. Internet, ze względu na popularność w tej grupie społecznej, stanowi idealne narzędzie realizacji tego celu. Szczególnie atrakcyjną formą przekazu elektronicznego są natomiast materiały multimedialne (filmy, gry, muzyka). Treść ekstremistycznych stron często odwołuje się do wartości ważnych dla młodych ludzi takich jak: wolność przekonań, wolność przekonań, wolność religijna. Szczególnie podatne na ideologiczną manipulację są osoby czujące się samotnie, smutne, sfrustrowane. Do takich osób kierowana jest radykalna propaganda. Jednostki, które nawiążą kontakt z ekstremistyczną grupą radykalizowana są następnie przez informacje przesyłane drogą mailową. Internet jest zatem medium umożliwiającym osobom potencjalnie zainteresowanym daną ideologią nawiązanie kontaktu z grupą, a jednocześnie trafiające przez owe grupy do jednostek dotychczas nie wyrażających radykalnych poglądów lecz podatnych na radykalizację i rekrutację¹⁵.

Mając powyższe na uwadze stwierdzić można, iż propaganda Państwa Islamskiego, oparta na mowie nienawiści, szerzona za pomocą Internetu, pozwala w dalszej perspektywie, na organizację i przeprowadzanie akcji terrorystycznych. Zdaniem M. Siwickiego

¹² P.B. Gerstenfeld, D.R. Grant, C.P. Chiang, *Hate Online. A Content Analysis of Extremist Internet Sites*, [w:] B.P. Gerstenfeld, D.R. Grant (red.), *Crimes of Hate. Selected Readings*, Sage Publications, London-New Delhi 2004, s. 144.

¹³ Ibidem, s. 146–149.

¹⁴ Problematykę internetowej mowy nienawiści o charakterze *right-wing extremism* przedstawiono w: A. Lewkowicz, *Mowa nienawiści w cyberprzestrzeni*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014, s. 80–88; M. Duda, J. Narodowska, *Mowa nienawiści w Internecie*, [w:] W. Pływaczewski, M. Ilnicki (red.), *Ochrona praw człowieka w polityce migracyjnej Polski i Unii Europejskiej*, Olsztyn 2016, s. 302–312.

¹⁵ R. Blazak, *White boys to terrorist men. Target recruitment of Nazi Skinheads*, „American Behavioral Scientist” 2001, nr 44, s. 982–1000; C. Turpin-Petrosino, *Hateful sirens...who hears their songs? An Examination of student attitudes toward hate groups and affiliation potential*, „Journal of Social Issues” 2002, nr 58, s. 281–301; L. Sher, *The Internet, suicide, and human mental functions*, „Canadian Journal of Psychiatry” 2000, nr 45, s. 297.

pojęciem „cyberterroryzmu” określa się grupę czynów, polegających na posługiwaniu się elektronicznymi systemami przetwarzania informacji w działalności terrorystycznej¹⁶. W świetle powyższego poglądu oraz innych wyrażonych w doktrynie zakwalifikować można zatem działalność będącą przedmiotem niniejszego pracowania jako przejaw tzw. cyberterroryzmu.

Radykalna propaganda Państwa Islamskiego

W 2014 r. Państwo Islamskie założyło Al-Hayat Media Center będące *sui generis* ministerstwem propagandy. Tworzy ono materiały medialne skierowane do odbiorców z państw zachodnich. Redagowane są one w języku angielskim, niemieckim, francuskim. Jedną z form przekazu są internetowe gazety „Dabiq” i „Rumiyah”. Są one powszechnie dostępne w Internecie w formie plików PDF do pobrania. „Dabiq” ma charakter polityczno-ideologiczny¹⁷. Treść tego periodyku obrazuje już sama szata graficzna oraz tytuły kolejnych numerów czasopisma takie jak: „Powrót kalifatu”, „Nieudana krucjata”, „Złam krzyż”, „Po prostu terror”, „Prawo Allaha czy prawa człowieka”, „Potop”. Natomiast treści zamieszczane w „Rumiyah” są wyraźnie skierowane do tzw. samotnych wilków (*lone wolf*) i wzywają do podejmowania ataków terrorystycznych w Europie.

Al-Hayat Media Center zajmuje się również przygotowywaniem materiałów filmowych. Tworzone są one na wysokim poziomie jakości, z zastosowaniem efektów specjalnych, przez wykształconych grafików komputerowych. Materiały te zawierają nawoływanie do przystąpienia do Państwa Islamskiego i uczestnictwa w aktach terroru oraz przekazy do ludności państw zachodnich, w których zawarta jest groźba kolejnych zamachów. Przykładowe filmy to: „Zabijcie ich gdziekolwiek ich znajdziecie”, „Święta wojna”, „Nasze państwo jest zwycięskie”, „Kurs snajperski”.

Oddział Al-Hayat Media Center o nazwie Ajnad Media odpowiedzialny jest natomiast za nagrywanie propagandowych piosenek (tzw. *nasheed*). W literaturze poświęconej tradycji islamu wskazuje się, że *nasheed* to islamska muzyka religijna. Prawdziwa i tradycyjna nie ma podkładu muzycznego lecz składa się jedynie ze śpiewu dzielonego na głosy z ewentualnymi efektami dźwiękowymi. Wykonawcami są jedynie mężczyźni lub dzieci. Teksty dotyczą głównie problemów codziennych widzianych z perspektywy islamu. Natomiast w praktyce wykorzystywana jest przez Państwo Islamskiego do szerzenia propagandy i mowy nienawiści poprzez gloryfikację dżihadu. Świadczą o tym już same tytuły piosenek: „Szczęk mieczy”, „Żołnierze Allaha”, „Allah jest wielki”.

Państwo Islamskie jest również bardzo aktywne na portalach społecznościowych. Na portalu You Tube umieszczane są sceny egzekucji, sceny walki, szkolenia militarne członków Państwa Islamskiego. Pokazywanie okrucieństwa dżihadystów oraz ich umiejętności bojowych ma oczywiście na celu zastraszenie społeczeństwa zachodniego. Jako materiały propagandowe Państwa Islamskiego wykorzystywane są również gry komputerowe.

¹⁶ M. Siwicki, *Cyberprzestępczość*, Warszawa 2013, s. 7.

¹⁷ W literaturze amerykańskiej wskazuje się, że motywacja polityczna lub ideologiczna oraz specyficzny *modus operandi* sprawców polegający na publicznym popieraniu i stosowaniu przemocy są czynnikami odróżniającymi terroryzm od innych typów przestępstw. M.S. Davids, *The Concise Dictionary of Crime and Justice*, Sage Publications, London-New Delhi 2002, s. 259.

Szybkiej i nieograniczonej komunikacji, w szczególności z młodymi odbiorcami służą komunikatory takie jak: Facebook, Twitter, WhatsApp¹⁸. Aby dotrzeć z propagandową informacją, nawet do osób, które same nie poszukują tego typu treści, ideologiczne posty oznaczane są neutralnymi lecz często wyszukiwanymi hashtagami np. mecz Barcelona-Real. Tego typu propaganda szerzona za pomocą Internetu skierowana jest przede wszystkim do młodzieży w wieku 15-25 lat. Osoby takie często charakteryzującej się zaburzeniem relacji „internet-rzeczywistość”. Do takiego odbiorcy kierowany jest przekaz, że „dżihad jest spoko, cool, trendy”.

Jako ciekawostkę można dodać, iż również Polacy mają swój niechlubny „wkład” w szerzenie propagandy Państwa Islamskiego. 26-letni student z Wrocławia Mateusz Żurawek stworzył stronę internetową JustPaste.it („Po prostu wklej”), która pozwala publikować w sieci zdjęcia i pliki tekstowe. Strona nie wymaga rejestracji, a umieszczenie materiałów jest bardzo proste. Z możliwości tej szybko skorzystali dżihadysty z Państwa Islamskiego. Publikowane są na niej publiczne egzekucje, sceny odcinania głów, prześladowania ludności cywilnej, obrazki z życia codziennego dżihadystów i ich materiały propagandowe. Portal ma 2,5 mln użytkowników miesięcznie i ok. 6 mln odsłon. Niewątpliwie treści na nim zamieszczone, z perspektywy prawa polskiego wypełniają znamiona przestępstwa z art. 256 k.k. czyli nawoływania do nienawiści, w tym przypadku na tle wyznaniowym.

Przeciwdziałanie radykalizmowi islamskiemu

Powyższe struktury i podejmowane przez nie działania propagandowe umożliwiają globalną ekspansję Państwa Islamskiego oraz radykalizację potencjalnych zwolenników ekstremistycznego islamu¹⁹. Badania przeprowadzone w ramach ogólnoeuropejskiego projektu badawczego PRIME („Preventing, interdicting and mitigating extremism” czyli „Zapobieganie, wykrywanie i osłabianie ekstremizmu”)²⁰ wskazują, iż Internet służyć może zarówno do szerzenia propagandy radykalnego islamu jak również do wykrywania potencjalnych sprawców zamachów terrorystycznych jako tzw. otwarte źródło informacji (OSINT).

Aktualnie w zakresie zwalczania terroryzmu odchodzi się od koncepcji samotnego wilka (*lone wolf*) na rzecz koncepcji watahy samotnych wilków (*lone wolf pact*) ponieważ zauważono, że tego typu sprawcy rzadko działają zupełnie samotnie. Tego typu struktura, w odróżnieniu od dużej organizacji terrorystycznej jest szczególnie trudna do wykrycia. Zamach zazwyczaj jest planowany i przygotowywany nawet przez okres kilku miesięcy do kilku lat. W związku z tym przygotowania do zamachu są zauważane przez

¹⁸ Funkcjonowanie mediów społecznościowych pod kątem zagrożeń przestępczych przedstawiono w: A. Opalska, M. Treder, A. Tymieniecka, *Social media. Analiza prawnokarna i kryminologiczna. Zagadnienia wybrane*, Szczecin 2016.

¹⁹ W zakresie przeciwdziałania zjawisku radykalizacji przez Internet zaproponowano w literaturze pojęcie kontrradykalizacji (*counter-radicalisation*) czyli zapobiegania zjawisku oraz deradykalizacji (*deradicalisation*) czyli zwalczania zjawiska. A. Thornton, *Understanding Radicalisation*, University College, London 2015, s. 155–176.

²⁰ Projekt realizowany jest w ramach 7 Programu Ramowego Komisji Europejskiej przez konsorcjum składające się z University College London, Kings College London, Aarhus University, University of Leiden, Hebrew University of Jerusalem oraz Uniwersytetu Warszawskiego.

społeczeństwo (np. sąsiadów, partnerkę) lecz nie informują oni właściwych służb. Zamachowiec zwykle sygnalizuje chęć dokonania ataku, nie zależy mu na jej ukryciu (np. chwali się swoim zamiarem w Internecie). Zamachy dokonywane są często w miejscu zamieszkania sprawcy. *Modus operandi* sprawców współczesnych zamachów terrorystycznych wskazuje, iż do ich dokonania często nie są potrzebne specjalistyczne umiejętności ani wyposażenie. Przykładem mogą być zamachy dokonane w Nicei i Berlinie gdzie sprawcy wjechali w tłum ludzi wypożyczonymi lub skradzionymi samochodami ciężarowymi. Cechy charakterystyczne potencjalnego zamachowca to: odnotowane w przeszłości zaburzenia psychiczne (schizofrenia, autyzm), bycie w przeszłości ofiarą przemocy domowej, bogata przeszłość kryminalna łącznie z pobytami w zakładach karnych, znęcanie się nad ludźmi lub zwierzętami, problemy z alkoholem lub narkotykami, strata bliskiej osoby, odnotowane kontakty z organizacją ekstremistyczną oraz wyszukiwanie treści radykalizujących w Internecie²¹. Trafiając do takich jednostek propaganda Państwa Islamskiego staje się katalizatorem zachowań kryminalnych związanych z ideologią dżihadu²².

Internet pozostaje też przestrzenią umożliwiającą wykrywanie potencjalnych zagrożeń terrorystycznych. Narzędziem analizy kryminalnej umożliwiającym wyszukiwanie w Internecie niebezpiecznych zwolenników radykalnych ideologii (potencjalnych *lone actor terrorist*) jest program TRAP-18 (*Terrorist Radicalization Assessment Protocol*), który rozpoznaje 18 kodowanych wzorców zachowań ostrzegawczych²³. Podobnym narzędziem jest pracująca w technice *big data* polska platforma Oracle Intelligence analizująca dane z otwartych źródeł informacji, mediów społecznościowych, tzw. *dark web* (np. The Onion Router), dekryptażu, e-administracji.

Jednocześnie działania Państwa Islamskiego powodują eskalację w Europie zjawiska islamofobii czyli strachu wobec wyznawców islamu. Często wynika z niego gotowość do dyskryminacji tej grupy wyznaniowej w życiu publicznym. Zauważyć można, iż pojęcia „islamofobii” i „antyarabizmu” często są traktowane jako synonimy, lecz utożsamianie muzułmanów z Arabiami jest błędem, gdyż Arabowie stanowią zaledwie 20% wszystkich muzułmanów na świecie. Ocenia się, że w Polsce żyje ok. 20–40 tys. osób wyznania muzułmańskiego, co stanowi jedynie ok. 1 promila społeczeństwa. Sytuacja wyznawców islamu jest w Polsce zróżnicowana. O ile uznawani za mniejszość etniczną Tatarzy zamieszkujący ziemie polskie od wieków nie spotykają się zazwyczaj z nietolerancją i dyskryminacją, to przedstawiciele nowych mniejszości imigranckich wyznania maho-metańskiego stają się często ofiarami przestępstw z nienawiści. W powszechnym mniemaniu świat muzułmański postrzegany jest jako zagrożenie kulturowe, religijne, ekono-

²¹ K. Gradoń, *Countering lone actor terrorism – preliminary findings of the PRIME project*, „Problemy współczesnej kryminalistyki” 2016, nr 20, s. 45–57; Center for the Study of Democracy, *Understanding Radicalisation. Review of Literature*, Sofia 2016, s. 27–38.

²² Potwierdzeniem funkcjonowania tego typu powiązań mogą być działania Dżochara Carnajewa, który wraz z bratem Tamerlanem przeprowadził zamach bombowy w Bostonie w 2013 r. Na swoim profilu na portalu społecznościowym VKontakte (rosyjskojęzyczny odpowiednik Facebooka) w rubryce „pogląd na świat” podał odpowiedź „islam”. Ponadto zamieszczał linki do stron internetowych radykalnych organizacji islamskich, filmów wideo z wojny w Syrii oraz agitacji na rzecz niepodległości Czeczenii. Na kilka dni przed dokonaniem zamachu zamieścić na Facebooku wiadomość: „Jeśli masz wiedzę i inspirację, wszystko co pozostaje, to podjęcie działań”.

²³ Zob szerzej: P. Gill, *Lone actor terrorists. A behavioural analysis*, Routledge, New York 2015.

miczne i demograficzne dla Europy. Powoduje to eskalację wrogich muzułmanom postaw autochtonicznych mieszkańców. Same przestępstwa z nienawiści również pogłębiają wzajemną niechęć i prowadzą do eskalacji konfliktu. Przykładem zbrodni motywowanych nienawiścią wyznaniową są z jednej strony dokonane w Holandii przez muzułmańskich zamachowców zabójstwa antyislamskiego polityka Pima Fortuyna oraz krytykującego islam reżysera Theo van Gogha, a z drugiej strony zamach terrorystyczny dokonany w Oslo przez nacjonalistę i rasistę Andersa Behringa Breivika, który w swoim manifestie politycznym jako głównych wrogów chrześcijańskiej Europy wskazał bowiem islam, multikulturalizm i marksizm kulturowy²⁴.

Zgodnie z socjologicznym prawem Simmla-Cosera zagrożenie pochodzące od negatywnej grupy odniesienia stanowi, niezależnie od realności tego zagrożenia, siłę integrującą grupę, co w efekcie prowadzi do eskalacji konfliktu²⁵. W społeczeństwie polskim zaobserwować można narastającą niechęć do muzułmanów. Jest to efektem opartego na stereotypach i uprzedzeniach utożsamiania islamu z radykalizmem, przemocą i dżihadem. W sferze kryminalnej znajduje to odbicie w dynamicznie rosnącej liczbie przestępstw z nienawiści wymierzonych w wyznawców islamu. W 2016 r. po raz pierwszy muzułmanie znaleźli się na pierwszym miejscu wśród liczby ofiar przestępstw z nienawiści. Wcześniej największą wiktymnosścią w tym zakresie charakteryzowali się Żydzi, Romowie i osoby czarnoskóre. Ataki wymierzone w muzułmanów stanowią ok. 30% wszystkich przestępstw z nienawiści w Polsce²⁶.

Swoistym popkulturowym przykładem reakcji na radykalny islam kojarzony głównie z terroryzmem, wojną i fundamentalizmem religijnym jest natomiast stworzona przez polską firmę graficzną z Gliwic gra komputerowa „ISIS Defence”, w której zadanie gracza polega na obronie Europy przed inwazją dżihadystów z Państwa Islamskiego.

Wnioski

Konkludując stwierdzić należy, iż współcześnie Internet stał się polem walki ideologicznej. Jest to szybka, łatwa, niedroga i trudna do kontrolowania forma komunikacji. Internetowy przekaz przekracza granice geograficzne, językowe, religijne. Za jego pomocą Państwo Islamskie rozpowszechnia radykalną propagandę nawołującą do świętej wojny religijnej (dżihad). Internet umożliwia szerzenie mowy nienawiści w społeczeństwie światowym, radykalizację i rekrutację nowych zwolenników oraz komunikację pomiędzy przywódcami i członkami ekstremistycznych grup. Tego typu mowa nienawiści stanowi jednocześnie swoisty „mechanizm spustowy” pobudzający radykalizowanych wyznawców islamu w Europie do podejmowania zamachów terrorystycznych (*lone wolf*) lub udziału w konflikcie zbrojnym na Bliskim Wschodzie w szeregach ISIS (*foreign fighters*). Internetowa propaganda o charakterze mowy nienawiści stanowi zatem *sui generis* katalizator kryminalnej aktywności ekstremistycznej. Warunki wojny hy-

²⁴ M. Duda, *Przestępstwa z nienawiści. Studium prawnokarne i kryminologiczne*, Olsztyn 2016, s. 38–40.

²⁵ P. Chlebowicz, *Wielokulturowość europejska z perspektywy kryminologicznej*, [w:] B. Sitek, G. Dammacco, M. Sitek, J. Szczerbowski (red.), *Prawo do życia a jakość życia w wielokulturowej Europie*, Olsztyn-Bari 2007, s. 345.

²⁶ Prokuratura Krajowa, *Wyciąg ze sprawozdania dotyczącego spraw o przestępstwa popełnione z pobudek rasistowskich, antysemickich lub ksenofobicznych prowadzonych w I półroczu 2016 r. w jednostkach organizacyjnych prokuratury*, Warszawa 2016.

brydowej toczonej z terroryzmem islamskim wymagają więc od służb państw zachodnich, w tym polskich, skupienia szczególnej uwagi na płaszczyźnie komunikacyjnej jaką jest Internet poprzez rozwój rozpoznania cyberprzestrzeni (*cyber intelligence*)²⁷.

Streszczenie

Propaganda Państwa Islamskiego (ISIS) jako przejaw mowy nienawiści oraz metoda rekrutacji i radykalizacji

Opracowanie poświęcone jest problematyce wykorzystania Internetu przez Państwo Islamskie do szerzenia mowy nienawiści oraz rekrutacji i radykalizacji potencjalnych zwolenników. Na wstępie autor omawia teorie kryminologiczne wyjaśniające zjawisko konfliktu kultur. Następnie definiuje główne pojęcia będące przedmiotem rozważań. W dalszej części charakteryzuje zjawisko mowy nienawiści w Internecie oraz przedstawia formy propagandy stosowanej przez Państwo Islamskie. Artykuł zamykają rozważania dotyczące przeciwdziałania radykalizmowi islamskiemu oraz wnioski.

Słowa kluczowe: mowa nienawiści, Państwo Islamskie, propaganda, terroryzm

Summary

Propaganda of Islamic State (ISIS) as a manifestation of hate speech and the method of recruitment and radicalization

The paper is devoted to the problems of using the Internet by the Islamic State for spreading hate speech and the recruitment and radicalization of potential followers. At the beginning, the author discusses the criminological theories explaining the phenomenon of the conflict of cultures. Then, he defines key terms which are a subject to the further consideration. In the next part of the paper, the author characterises the phenomenon of hate speech on the Internet and presents forms of propaganda used on-line by the Islamic State. The article is closed by final conclusions and considerations concerning possibilities of preventing Islamic radicalism.

Keywords: hate speech, Islamic State (ISIS), propaganda, terrorism

²⁷ Głównymi formami pracy operacyjnej służb specjalnych są: ogólnodostępne źródła informacji (OSINT), osobowe źródła informacji (HUMINT), rozpoznanie obrazowe (IMINT), rozpoznanie pomiarowe (MASINT), rozpoznanie sygnałowe (SIGINT) oraz rozpoznanie cyberprzestrzeni (CYBINT).

mgr Adrianna Tymieniecka-Cichoń

Doktorantka

Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ROZDZIAŁ XIV

Mowa nienawiści a media społecznościowe

Wprowadzenie

Wyszktałanie nowych technologii, w szczególności związanych z rozwojem środowiska internetowego, spowodował wzmożenie aktywności w funkcjonowaniu szeroko pojętych mediów społecznościowych. W związku z powyższym powstały również nowe formy zachowań związanych z występowaniem mowy nienawiści w Internecie. Niniejsze opracowanie ma na celu analizę tego zjawiska i wskazanie najpowszechniejszych form jego występowania. W celu dokonania wszechstronnej i wnikliwej analizy problemu, przeprowadzono badanie ankietowe, w którym starano się wykazać aktualne zagrożenia, z jakimi można się zetknąć w mediach społecznościowych.

Rozwój Internetu i pojęcie cyberprzestępczości

Powszechna i masowa dostępność Internetu i tym samym jego wpływu na aktywność jednostek w portalach społecznościowych niewątpliwie powiązana jest ściśle z ciągłym udoskonalaniem sprzętu komputerowego. W ramach poszczególnych etapów jego ewolucji rozwinął się Internet. Początkowo, wykorzystywany był on zasadniczo w działaniach podejmowanych przez wojsko, sukcesywnie znajdując zastosowanie także w dziedzinach działalności naukowej, technicznej oraz funkcjonowania przedsiębiorstw¹.

Rozwój Internetu był również jednym z kluczowych czynników sprzyjających wykształceniu się nowej formy przestępczości, określanej jako cyberprzestępczość (ang. *cyber crime*), przestępczość komputerowa (ang. *computer crime*), przestępczość związana z komputerami (ang. *computer related crime*), czy też przestępczość przy użyciu zaawansowanych technologii (ang. *high tech crime*)². Jakkolwiek pojęcie cyberprzestępczości nie doczekało się legalnej definicji, niemniej, jak zauważyli M. Duda i J. Narodowska, zostało ono szeroko scharakteryzowane na gruncie doktryny³. Najistotniejsze pojęcia związane z funkcjonowaniem cyberprzestrzeni opisane zostały w ramach „Rządowego progra-

¹ A. Opalska, M. Treder, A. Tymieniecka, *Social media znalazła prawnokarna i kryminologiczna. Zagadnienia wybrane*, Szczecin 2016, s. 6; zob. także: W. Kasprzak, *Ślady cyfrowe. Studium prawnokryminalistyczne*, Warszawa 2015, s. 34-35.

² Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady oraz Komitetu Regionów, Bruksela, dnia 22 maja 2007 r., KOM(2007) 267, wersja ostateczna pt. „W kierunku ogólnej strategii zwalczania cyberprzestępczości”; zob. także: M. Siwicki, *Podział i definicja cyberprzestępstw*, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 7-8, s. 241.

³ M. Duda, J. Narodowska, *Mowa nienawiści w Internecie*, [w:] W. Pływaczewski, M. Ilnicki (red.), *Ochrona praw człowieka w polityce migracyjnej Polski i Unii Europejskiej*, Olsztyn 2006, s. 302; zob. także: A. Lipowska-Teutsch, *Mowa nienawiści. Szerzenie nienawiści przez Internet*, [w:] A. Lipowska-Teutsch, E. Ryłko (red.), *Przemoc motywowana uprzedzeniami. Przestępstwa z nienawiści*, Warszawa 2007, s. 27.

mu ochrony cyberprzestrzeni na lata 2011–2016”. Zawarta w tym dokumencie definicja wskazuje, że przez cyberprzestępstwa rozumieć należy „czyny zabronione, które są popełniane w cyberprzestrzeni”. Z kolei cyberprzestrzeń określana jest jako „cyfrowa przestrzeń komunikowania, przetwarzania i wymiany informacji tworzona przez systemy i sieci teleinformatyczne wraz z powiązaniem między nimi oraz relacjami z użytkownikami”⁴.

Pojęcie mowy nienawiści

Pojęcie mowy nienawiści, określanej również jako *hate speech*, definiowane jest również szeroko jak cyberprzestępczość i tak samo nie doczekało się ono definicji legalnej na gruncie prawa polskiego. Odwołując się do objaśnienia tego zagadnienia sformułowanego przez Komitet Ministrów Rady Europy, za mowę nienawiści uznać należy każdą formę wypowiedzi, prowadzącą do podżegania, propagowania i rozpowszechniania nietolerancji rasowej, ksenofobii, antysemityzmu, jak również innych form nietolerancji. W powyższym katalogu uwzględnia się również przejawy mowy nienawiści wyrażone w formie nacjonalizmu bądź etnocentryzmu, dyskryminacji jak również wrogości wobec mniejszości, migrantów lub osób wywodzących się ze społeczności imigrantów⁵.

Pojęcie mowy nienawiści szeroko przedstawiane jest również na gruncie doktryny. Jedną z najbardziej szczegółowych definicji przedmiotowego pojęcia wskazał L. Nijakowski, który stwierdził, iż „Mowa nienawiści polega na przypisywaniu szczególnie negatywnych cech i/lub wzywaniu do dyskryminujących działań wymierzonych w pewną kategorię społeczną, przede wszystkim taką, do której przynależność jest postrzegana jako „naturalna” (przypisana), a nie z wyboru”⁶. Autor ten w zakresie kategorii mowy nienawiści wyróżnia również sześć przesłanek wypełniających zakres przedmiotowego pojęcia, na które składają się:

- „nadmierne uogólnianie negatywnej cechy – negatywne stereotypy grup obcych;
- przypisywanie szczególnie negatywnych cech – przypisywanie osobom lub grupom szczególnie negatywnych cech lub uczynków;
- uwłaczająca leksyka, dehumanizacja – analogie, metafory;
- lekceważenie, podważanie rytuałów poważania – protekcyjne traktowanie, okazywanie wyższości, niedopuszczanie do głosu;
- katalogi i zestawienia – katalogi demaskujące „Żydów”;
- przedmiot nienawiści – mowę nienawiści wyróżnia przedmiot krytyki, zbiorowości, do których przynależność ma charakter przypisany (płeć, kolor skóry, orientacja seksualna, narodowość, etniczność, kalectwo, język ojczysty itd.)”⁷.

⁴ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Rządowy program ochrony cyberprzestrzeni RP na lata 2011–2016, https://www.enisa.europa.eu/topics/national-cyber-security-strategies/ncss-map/Poland_Cyber_Security_Strategy.pdf (dostęp: 22.01.2017 r.).

⁵ Załącznik do rekomendacji Komitetu Ministrów Rady Europy nr R (97)20 przyjętej 20 października 1997 r.; Zob. także: I. Majewska, *Mowa nienawiści w przestrzeni publicznej*, Warszawa 2015, s. 9–10, <http://www.mowanienawisci.info/post/mowa-nienawisci-w-przestrzeni-publicznej-abc-zwalczania-mowy-nienawisci/> (dostęp: 22.12.2016 r.); zob. także: A. Opalska, M. Treder, A. Tymieniecka, op. cit., s. 63–64.

⁶ L. Nijakowski, *Mowa nienawiści w świetle teorii dyskursu*, [w:] A. Horolets (red.), *Analiza dyskursu w socjologii i dla socjologii*, Toruń 2008, s. 113–133.

⁷ Ibidem.

Przejawy mowy nienawiści penalizowane są również na gruncie obowiązującego Kodeksu karnego⁸, o czym stanowią artykuły: 119⁹, 256¹⁰ oraz 257¹¹ k.k.

Jak trafnie wskazali M. Duda i J. Narodowska, nie każdą wypowiedź o charakterze lżącym, wyszydzającym i poniżającym jednostki lub grupy uznać można za wypełniającą przesłanki przestępstwa mowy nienawiści. Odpowiedzialność karna nie będzie bowiem wiązała się z uzewnętrznianiem poglądów, które, wprawdzie zawierają elementy rasistowskie, tym niemniej wyrażone zostały w gronie rodziny, przyjaciół, czy też znajomych, zatem nie mają one charakteru publicznego. Elementów czynu przestępnego nie można doszukiwać się również w zachowaniach, które wskazują na niechęć do określonych grup czy społeczności, lecz jednocześnie nie nawołują do nienawiści do nich. Reasumując, stwierdzić należy, iż czynami, które określić można jako przestępstwa objęte zakresem mowy nienawiści będą jedynie wypowiedzi wyczerpujące znamiona czynów karalnych, przewidzianych w artykułach: 119, 256 i 257 k.k.¹²

Pojęcie i podział mediów społecznościowych

Jak zauważył K. Kubiak, zjawisko mediów społecznościowych¹³ należy rozpatrywać poprzez rozdzielną analizę obydwu członów tego pojęcia. Media w swej istocie oznaczają tradycyjne formy przekazu informacji, takie jak prasa radio czy telewizja. W założeniu mają one spełniać różnorodne funkcje, związane nie tylko z przekazywaniem informacji, lecz również z oddziaływaniem na odbiorcę i wywoływaniem interakcji między poszczególnymi grupami społecznymi. Media sprzyjać mają zatem budowaniu relacji w ramach poszczególnych społeczności. W przedmiocie analizy drugiego członu należy zwrócić uwagę na to, iż media kreują również społeczności nawiązujące ze sobą dialog co do tematyki, która je wiąże. Następuje tutaj zjawisko budowania relacji wśród

⁸ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 1997, Nr 88, poz. 553 ze zm), dalej przytaczana jako k.k.

⁹ Art. 119 Przemoc i groźba bezprawna:

§ 1. Kto stosuje przemoc lub groźbę bezprawną wobec grupy osób lub poszczególnej osoby z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej lub z powodu jej bezwyznaniowości, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

¹⁰ Art. 256 Propagowanie faszyzmu i totalitaryzmu:

§ 1. Kto publicznie propaguje faszystowski lub inny totalitarny ustrój państwa lub nawołuje do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2;

§ 2. Tej samej karze podlega, kto w celu rozpowszechniania produkuje, utrwala lub sprowadza, nabywa, przechowuje, posiada, prezentuje, przewozi lub przesyła druk, nagranie lub inny przedmiot, zawierające treść określoną w § 1 albo będące nośnikiem symboliki faszystowskiej, komunistycznej lub innej totalitarnej;

§ 3. Nie popełnia przestępstwa sprawca czynu zabronionego określonego w § 2, jeżeli dopuścił się tego czynu w ramach działalności artystycznej, edukacyjnej, kolekcjonerskiej lub naukowej;

§ 4. W razie skazania za przestępstwo określone w § 2 sąd orzeka przepadek przedmiotów, o których mowa w § 2, chociażby nie stanowiły własności sprawcy.

¹¹ Art. 257 Znieważenie grupy lub osoby: Kto publicznie znieważa grupę ludności albo poszczególłą osobę z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej albo z powodu jej bezwyznaniowości lub z takich powodów narusza nietykalność cielesną innej osoby podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

¹² M. Duda, J. Narodowska, op. cit., s. 304; zob. także: M. Duda, *Przestępstwa z nienawiści w świetle teorii i praktyki orzeczniczej*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014, s. 68-79.

¹³ Genezy pochodzenia pojęcia mediów społecznościowych upatrywać można w angielskim pojęciu *social media*.

grup nieformalnych. Na wszystkie procesy w przedmiotowym zakresie fundamentalny wpływ wywiera rozwój Internetu i nowoczesnych technologii¹⁴.

Podział mediów społecznościowych w znaczącej mierze uzależniony jest od przyjętego kryterium. W literaturze przedmiotu najczęściej dokonywany jest podział w oparciu o funkcje, jaką dane media spełniają. Wśród poszczególnych grup wyróżnić możemy:

Media społecznościowe służące do publikacji, prezentacji poglądów i opinii. Media te mają priorytetowe znaczenie dla całego systemu funkcjonowania *social media*, co związane jest przede wszystkim z możliwością swobodnego wyrażania poglądów. Jako przykład wskazać tu przede wszystkim można blogi internetowe, serwisy dziennikarstwa obywatelskiego jak również mechanizmy wiki. Powyższe formy uznawane są również za jedne z najstarszych w zakresie *social media*.

Media społecznościowe służące współdzieleniu zasobów¹⁵. Oparte są one na idei Web 2.0¹⁶. Jako zasoby w tym przypadku wskazać można wszelkie dobra, jakie użytkownicy dzielą w sieci. Będą to filmy wideo, aplikacje, prezentacje, czy zdjęcia. Wszystkie powyższe treści są udostępniane na poziomie serwisów sieciowych¹⁷. Jako przykład posłużyć może tutaj *Flickr* oraz *YouTube*.

Media społecznościowe nastawione na współtworzenie lub kooperację. Formuła ta, z racji swojej niskiej atrakcyjności, stanowi jedną z najmniej popularnych postaci mediów społecznościowych. Istota w tym przypadku polega na osiągnięciu z góry zamierzonego celu, którym jest kooperacja uczestników. Należy wskazać, że jedną z głównych cech tworzenia się tego typu społeczności jest ich zrzeszanie *ad hoc*, co w konsekwencji prowadzi do nietrwałości grupy.

Media społeczne nastawione na budowanie i podtrzymywanie relacji. Jest to jedna z najbardziej powszechnych formuł *social media*. Ma ona swój punkt odniesienia głównie do *social networking*, której celem jest budowanie relacji międzyludzkich oraz ich podtrzymywanie.

Media społeczne nastawione na komunikację i dyskusję. Istota tej kategorii wyraża się przede wszystkim w prowadzeniu dyskusji i debat. Jest to jedna z najstarszych form mediów społecznościowych. Jako przykład tych mediów posłużyć mogą fora internetowe, czy też komunikatory sieciowe.

Media społeczne nastawione na bieżące informowanie i odnoszenie się do aktualności. Celem mediów należących do tej kategorii jest przedstawianie, transmitowanie bieżących informacji, jak również relacjonowanie wydarzeń. Jako przykład wskazać można tu mikroblogi, czy powiadomienia obywatelskie¹⁸.

Mowa nienawiści a wolność słowa

Kluczowe znaczenie w zakresie mowy nienawiści i jej przejawów w dziedzinie mediów społecznościowych ma wolność słowa. Ustawa zasadnicza¹⁹ w artyku-

¹⁴ K. Kubiak, *Zarządzanie w sytuacjach kryzysowych niepewności*, Warszawa 2012, s. 11.

¹⁵ <http://networkeddigital.com/2010/05/10/podzial-i-klasyfikacja-social-media/> (dostęp: 2.01.2017 r.).

¹⁶ Jest to idea powstała po 2001 roku, która w swoich założeniach wskazuje, iż podstawową rolę odgrywa treść, jaka jest generowana przez poszczególnych użytkowników portali społecznościowych, <http://noonestudio.pl/jest-web-2-0/> (dostęp: 22.12.2016 r.).

¹⁷ Należy zauważyć, iż model ten, w odróżnieniu od modelu wiki, ma za zadanie budować bazy zasobów przetwarzanych w tzw. chmurze.

¹⁸ <http://networkeddigital.com/2010/05/10/podzial-i-klasyfikacja-social-media/9> (dostęp: 2.01.2017 r.).

¹⁹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 483.).

le 54 jednoznacznie wskazuje, że każdemu zapewnia się wolność wyrażania swoich poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji²⁰. Wolność ta rozumiana jest jako możliwość uzewnętrzniania opinii, przekonań, czy też poglądów. Niemniej jednak, orzecznictwo w zakresie przedmiotowej kwestii dowodzi, iż wolność słowa nie ma charakteru absolutnego i w pewnych sytuacjach podlegać może ograniczeniu bądź nawet wyłączeniu²¹. Jak niejednokrotnie stwierdzał Sąd Najwyższy, należy mieć na uwadze, że wyrażane przez jednostkę informacje nie mogą być nieprawdziwe bądź naruszać dobrego imienia innych osób²².

Przejawy mowy nienawiści w mediach społecznościowych – wyniki przeprowadzonych badań

Na potrzeby niniejszej pracy przeprowadzono badanie ankietowe, które zainicjowane zostało poprzez udostępnienie ankiety ponad stu respondentom w formie *online* za pomocą wybranych portali społecznościowych bądź poczty e-mail. W ramach części wstępnej ankiety podjęto charakterystykę grupy badanych osób pod względem płci oraz wieku. Analiza uzyskanych w tym zakresie odpowiedzi zawartych w metryczce ankiety pozwoliła stwierdzić, że 53% respondentów to kobiety, a 47% to mężczyźni, co doprowadziło do wniosku, że aktywność w ramach szeroko pojmowanych mediów społecznościowych wykazują zarówno mężczyźni jak i kobiety.

Celem ustalenia wieku ankietowanych osób wskazano 4 przedziały wiekowe: 18–25, 26–35, 36–45, 46 i powyżej, z prośbą o określenie, do której z nich należy osoba wypełniająca ankietę. W ramach uzyskanych rezultatów wykazano, że zdecydowaną większość użytkowników portali społecznościowych stanowią osoby mieszczące się w przedziale wiekowym 18–25. Stanowiły one 56% ogółu respondentów. Natomiast 24% użytkowników były to osoby w wieku 26–35 lat, 15% osób okazało się reprezentantami grupy w przedziale wiekowym od 36–45 lat, zaś 5% pytanych nie wskazała w ogóle w jakim przedziale wiekowym się znajduje. Zauważyć wypada, że nikt z ankietowanych nie wskazał, że jest w wieku 46 i więcej lat, co oczywiście w żadnym wypadku nie może prowadzić do wniosku, że osoby w tym wieku nie korzystają z mediów społecznościowych, czyni jednak prawdopodobnym uznanie, że odsetek procentowy użytkowników mediów społecznościowych wśród tych osób jest niższy, niż w przypadku pozostałych grup wiekowych. Powyższe sugeruje również, że najbardziej na niekorzystny wpływ mediów społecznościowych narażeni są ludzie młodzi.

Przekazany formularz zawierał 12 pytań, z których jednak na potrzeby niniejszego opracowania przytoczone zostaną jedynie te, które ściśle odnoszą się do analizowanego zagadnienia. Do każdego z zagadnień przypisano odpowiedzi opcjonalne, zdecydowana większość pytań zawierała również możliwość swobodnego wypowiedzenia się respondentów w przypadku, gdyby autor opracowania nie przewidział którejś z możliwych odpowiedzi. W ramach przeprowadzonej analizy w szczególności kierowano się

²⁰ A. Lewkowicz, *Mowa nienawiści w cyberprzestrzeni*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014, s. 80.

²¹ M. Woźniński, *Prawnokarne aspekty zwalczania mowy nienawiści*, Warszawa 2014, s. 33.

²² Szerzej poruszana problematyka zajmował się: A. Biłgorajski, *Mowa nienawiści vs. wolność słowa (głos w dyskusji)*, [w:] R. Wieruszewski, M. Wyrzkowski, A. Bodnar, A. Gliszczyńska-Grabias (red.), *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, Warszawa 2010, s. 190.

chęcią ustalenia grupy najbardziej narażonej na zachowania wypełniające znamiona przestępstw mowy nienawiści jak również form, w jakich przejawia się realizacja tych występów. Pierwsze pytania miały charakter ogólny. Celem wyjściowym było bowiem ustalenie, czy respondenci znają pojęcie mediów społecznościowych. Kolejne z pytań miały już charakter bardziej szczegółowy. Zakres przedstawionych pytań oraz analiza otrzymanych odpowiedzi przedstawia się następująco:

Pytanie 1: Czy wie Pani/Pan czym są media społecznościowe?

Zasugerowano odpowiedzi: Facebook, Instagram, blogi internetowe, fora społecznościowe, Internet oraz inne (zwracając się o ich wskazanie). Najwięcej, bo aż 87% ankietowanych wybrało odpowiedź Facebook. Natomiast, zdaniem pozostałych 13% osób, medium społecznościowym jest Internet. W związku z uzyskanym wynikiem stwierdzić można, iż użytkownicy portali społecznościowych odznaczają się dużą wiedzą w przedmiotowym zakresie. Nikt nie wybrał opcji odpowiedzi: inne, nie wskazując tym samym żadnej alternatywnej odpowiedzi do sugerowanej.

Pytanie 2: Z jakich form mediów społecznościowych najczęściej Pani/Pan korzysta?

Zasugerowano odpowiedzi takie jak: portale społecznościowe, blogi, portale aukcyjne. W pytaniu celowo posłużono się sformułowaniem „najczęściej” z racji chęci uzyskania wyniku sugerującego na najbardziej powszechną formę użytkowania przestrzeni internetowej. Niemniej jednak, należy mieć na uwadze, że respondenci mogą korzystać z wszystkich wymienionych form. Wśród ankietowanych 87% osób wybrało odpowiedź: portale społecznościowe, natomiast reszta badanych wskazała na portale aukcyjne.

Pytanie 3: Czy spotkał/a się Pani/Pan z obraźliwymi stwierdzeniami, poniżającymi jakąś grupę osób i nawołującymi do nienawiści względem tej grupy, bądź samych siebie?

Spośród ankietowanych 33% osób wskazało, że mieli styczność ze opisanymi zachowaniami, kolejnych 25% badanych określiło, iż nie spotkali się z takimi czynami, zaś pozostała część respondentów nie pamiętała takich zdarzeń.

Pytanie 4: Na jakim tle spotkał/a się Pani/Pan z obraźliwymi stwierdzeniami względem konkretnej mniejszości bądź grupy osób?

Na powyższe pytanie odpowiedziało jedynie 33% ankietowanych osób z racji tego, iż pozostała część z nich albo nie miała styczności z takim zajściem, albo też go nie pamiętała. Odpowiedzi sugerowały wystąpienie negatywnych zachowań na tle rasowym, politycznym, wyznaniowym, płci, oraz innym (z prośbą o jego wskazanie). Zdecydowana większość osób, bo aż 30%, odpowiedziała, że stwierdzenia jawiły się na płaszczyźnie dyskryminacji wyznaniowej, 20% pytanych stwierdziło, że odnosiły się one do rasy, zaś 3% ankietowanych wskazało, że dotyczyły one płci. Natomiast nikt nie wyszczególnił względów politycznych, ani też nie udzielił odpowiedzi innej, niż sugerowane.

Podsumowanie

Zjawisko mowy nienawiści stanowi poważny problem, z jakim mierzyć muszą się poszczególne mniejszości. Jak wskazano na podstawie wyników przeprowadzonych ba-

dań ankietowych, około 30% badanych zetknęło się dotychczas z przejawami mowy nienawiści. Uznać zatem należy, że problem ten nie ma marginalnego znaczenia i kluczowe znaczenie zdaje się mieć opracowanie konkretnych programów profilaktyki w przedmiotowym zakresie. Dość istotne znaczenie ma przy tym okoliczność, iż dyskryminacja, z którą stykali się w sieci ankietowani najczęściej pojawiała się na płaszczyźnie wyznaniowej i rasowej. Powyższe wskazuje, jak istotne znaczenie zarówno dla występowania jak i eskalacji czynów z zakresu mowy nienawiści ma panująca globalnie sytuacja społeczna i polityczna, oraz formułowane w związku z nią wypowiedzi w środkach masowego przekazu, które niejednokrotnie przekazywane są w sposób powierzchowny, a przy tym nacechowany uprzedzeniami.

Streszczenie

Mowa nienawiści a media społecznościowe

Opracowanie ma na celu przedstawienie kwestii związanych z mową nienawiści w ramach szeroko pojętych mediów społecznościowych. Wyjaśnione zostały kluczowe pojęcia odnoszące się do prezentowanego zagadnienia. Ukazany został także podział *social media*. Zaprezentowane zostały ponadto wyniki przeprowadzonych na potrzeby niniejszej pracy badań ankietowych. W ramach końcowej konkluzji wskazano, jak ważną rolę w przedmiotowym zakresie powinna odgrywać profilaktyka.

Słowa kluczowe: mowa nienawiści, media społecznościowe, profilaktyka, serwisy internetowe, wolność słowa

Summary

Hate speech and social media

The aim of the paper is to present the issues related to hate speech in the context of broadly defined social media. There explained the essential concepts relating to the presented issues. There also pictured the division of social media. Moreover, there were presented the results of the surveys, made of the purposes of this paper. As a part of the final conclusions noted the important role of prevention in this respect.

Keywords: hate speech, social media, prevention, Internet services, freedom of expression

mgr Kacper Mirosław Milkowski

Doktorant

Katedra Prawa Międzynarodowego Publicznego i Penitencjarnego Wydział Prawa i Administracji

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ROZDZIAŁ XV

Standardy Unii Europejskiej wobec penalizacji mowy nienawiści w Internecie

Wstęp

Internet stał się miejscem, w którym codziennie spotykają się miliony użytkowników. Służy on do korzystania z portali społecznościowych, for, czy poszukiwania informacji. Problematyka mowy nienawiści w Internecie w odniesieniu do przesłanki rasy, pochodzenia etnicznego, orientacji seksualnej, tożsamości płciowej, jest jednym z głównych wyzwań przed jakimi stają współczesne społeczeństwa. Powszechność materiałów i wypowiedzi kwalifikowanych jako mowa nienawiści w sieci może obniżać wrażliwość ludzi na jej przejawy przez osoby korzystające z sieci. Niektórzy wyrażają wobec takich przekazów obojętność, a nawet uznają je za atrakcyjne, zabawne. Dzielią się nimi, przekazują dalej, wyrażają aprobatę, komentują. Dużą część osób posługujących się mową nienawiści stanowią młodzi ludzie, którzy tworzą takie treści, komentują aktualne wydarzenia, często kierując je przeciwko osobom publicznym, swoim rówieśnikom czy innym znajomym lub nieznanym osobom w Internecie¹.

Unia Europejska jako organizacja międzynarodowa, u której podstaw legły takie wartości, jak godność osoby ludzkiej, wolności, równości i solidarności, chce wpływać na poszczególne państwa członkowskie w celu wypracowania odpowiednich instrumentów, których zadaniem będzie przeciwdziałanie mowie nienawiści. Warto zauważyć, że w Preambule do Karty Praw Podstawowych² (dalej: KPP) wskazane zostało, iż „stworzenie przestrzeni wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości stawia jednostkę w centrum swych działań”. Obrazuje to, że Unia Europejska chce chronić ludzi przed wszelkimi przejawami mowy nienawiści w Internecie, stawiając ich w głównym centrum swoich działań. Zgodnie z KPP Unia Europejska przyczynia się do ochrony i rozwoju wspólnych wartości, szanując przy tym różnorodność kultur i tradycji narodów Europy, jak również tożsamość narodową Państw Członkowskich. Stawiając sobie owe cele Unia zobowiązała się wypracować odpowiednie procedury, które zagwarantują urzeczywistnianie wskazanych wartości.

Definicja mowy nienawiści

Część społeczeństwa nie zdaje sobie sprawy, że kwestia mowy nienawiści oraz czynów wynikających z nienawiści – na tle narodowościowym, rasowym czy etnicznym

¹ J. Włodarczyk, *Mowa nienawiści w internecie w doświadczeniu polskiej młodzieży*, „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2014, nr 13, s. 126.

² Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej (2012/C 326/02).

– jest uregulowana w polskim kodeksie karnym, a za przestępstwa „z nienawiści” grozi kara bezwzględnej pozbawienia wolności, co wynika z aktów prawnych wypracowanych w ramach Unii Europejskiej. Samo zdefiniowanie określenia „mowa nienawiści” jest niezbędne, ażeby w pełni zaprezentować zakres publikacji. Często ciężko jest określić osobie, która ma styczność z mową nienawiści stwierdzić, czy zostało popełnione przestępstwo, gdyż ma problem z zakwalifikowaniem danej wypowiedzi jako *hate speech*. Powoduje to, że niektórzy mają obawy przed wizytą na komisariacie policji, czy w prokuraturze, ażeby zgłosić popełnienie przestępstwa związanego z mową nienawiści³. Warto zauważyć, iż w żadnej polskiej ustawie, ani przyjętej przez Rzeczpospolitą konwencji nie została sformułowana pełna, właściwa definicja tego zagadnienia, które zawierałby w sobie wszystkie cechy składające się na mowę nienawiści. Wiele osób nauki dokonuje zdefiniowania tego zagadnienia, jednak należy zwrócić uwagę, że niektórzy dokonują tego w sposób szerszy, inni węższy. Wydaje się zatem właściwe wskazanie definicji, które można odnaleźć w piśmiennictwie.

Dokonując analizy definicji mowy nienawiści należy zacząć od zdefiniowania pojęcia nienawiści. W potocznym znaczeniu nienawiść odnosi się do klasy uczuć. Powszechnie wskazuje się na takie uczucia, jak strach, miłość, czy właśnie nienawiść⁴. Podkreślić należy, że można spotkać się z opinią wśród językoznawców, w której traktują powyższe zagadnienie jako określoną postawę społeczną⁵. W Słowniku Państwowego Wydawnictwa Naukowego sformułowane zostało, że nienawiść jest to „uczucie silnej wrogości, niechęci do kogoś”⁶. Istnieje związek pomiędzy przestępstwami z nienawiści, a dyskryminacją. Pojęć takich jak nienawiść czy dyskryminacja nie można traktować w sposób synonimiczny. Wspólnym elementem są uprzedzenia wobec konkretnej osoby, czy grupy ze względu na pochodzenie, wyznanie, czy chociażby poglądy. Zasadniczą różnicą jest natomiast postawa. W przypadku nienawiści mamy do czynienia z postawą czynną, natomiast w przypadku dyskryminacji, takie zachowanie będzie cechować się biernością⁷. Przedmiotem zachowania sprawcy w ramach mowy nienawiści nie jest zindywidualizowana osoba, lecz grupa społeczna, ze względu na to, że posiada jakąś określoną cechę; przeciwko której skierowane jest owe zachowanie⁸.

Genezy terminu „mowa nienawiści” należy doszukiwać się w angielskim sformułowaniu *hate speech*⁹. Ewolucja historyczna mowy nienawiści związana była z cechą – rasą.

³ A. Kwiecień, *Poradnik obywatela. Co możemy zrobić, gdy zetkniemy się z mową nienawiści?*, Warszawa 2011, s. 3.

⁴ A. Libura, *Analiza semantyczna wyrazów nazywających nienawiść i inne uczucia negatywne*, „Język a Kultura” 2000, nr 2229, t. 14, s. 135-136.

⁵ I. Nowakowska-Kempna, *O uczuciach-stanach emocjonalnych. Propozycje analizy semantycznej*, „Przegląd humanistyczny” 1987, nr 3, s. 113-129.

⁶ Internetowy Słownik Państwowego Wydawnictwa Naukowego, <http://sjp.pwn.pl/szukaj/nienawid%C5%9B%C4%87.html> (dostęp: 20.12.2016 r.).

⁷ E. Ryłko, *Jak mówić o przestępstwach z nienawiści?*, [w:] A. Lipowska-Teutsch, E. Ryłko (red.), *Przemoc motywowana uprzedzeniami. Przestępstwa z nienawiści*, Kraków 2007, s. 12.

⁸ A. Szul-Szywała, *Przestępstwa z nienawiści w polskim prawie*, [w:] A. Lipowska-Teutsch, E. Ryłko (red.), *Przemoc motywowana uprzedzeniami. Przestępstwa z nienawiści*, Kraków 2007, s. 13.

⁹ Termin *hate speech* ma w języku polskim wiele odpowiedników tj. podżeganie do nienawiści, szerzenie nienawiści, nawoływanie do nienawiści, jednak tym sformułowaniem, które pojawia się najczęściej w publikacjach naukowych jest sformułowanie „mowa nienawiści”.

Nie oznacza to, że nie istniała ona wobec innych grup społecznych. Dopiero późniejsze debaty akademickie skupiały się również wokół kwestii związanych z szeroko rozumianą ksenofobią¹⁰. Warto zwrócić uwagę, że zachowań kwalifikowanych jako mowa nienawiści nie można traktować w sposób wyczerpujący. W ostatnich latach skupia się uwagę chociażby na kwestiach związanych z płcią, czy transseksualizmem.

Zauważyć należy, że stanowi ona *lex specialis* szerokiej kategorii, jaką są przestępstwa popełniane z nienawiści (*hate crimes*). W ramach polskiego systemu prawnego, w odróżnieniu od prawa amerykańskiego, austriackiego czy brytyjskiego, nie została wypracowana definicja legalna mowy nienawiści. Problemem jest fakt, że jest to zjawisko silnie uzależnione od kontekstu wypowiedzi, której trudno jest określić zakres¹¹. Mowa nienawiści kształtuje się na podstawie uprzedzeń, które wynikają ze stereotypów, czyli wykreowanej w świadomości ludzkiej uproszczonej, bardzo często nieuzasadnionej i zabarwiony wartościująco (przeważnie negatywnie) wizji w stosunku do określonej grupy społecznej.

Wiele osób zajmujących się problematyką mowy nienawiści posługuje się definicją zaproponowaną przez L. Nijakowskiego, który scharakteryzował ją jako „przypisywanie szczególnie negatywnych cech lub wzywaniu do dyskryminujących działań wymierzonych w pewną kategorię społeczną, przede wszystkim taką, do której przynależność jest postrzegana jako «naturalna» (przypisana), a nie z wyboru”¹². Nijakowski sformułował również sześć przesłanek składających się na mowę nienawiści:

- nadmierne uogólnianie negatywnej cechy – negatywne stereotypy grup obcych;
- przypisywanie szczególnie negatywnych cech – przypisywanie osobom lub grupom szczególnie negatywnych cech lub uczynków;
- uwłaczająca leksyka, dehumanizacja – analogie, metafory;
- lekceważenie, podważanie rytuałów poważania – protekcyjnalne traktowanie, okazywanie wyższości, niedopuszczanie do głosu;
- katalogi i zestawienia – katalogi demaskujące „Żydów”;
- przedmiot nienawiści – mowę nienawiści wyróżnia przedmiot krytyki, zbiorowości, do których przynależność ma charakter przypisany (płeć, kolor skóry, orientacja seksualna, narodowość, etniczność, kalectwo, język ojczysty itd.).

W ramach działalności Kancelarii Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przygotowany został raport, który dotyczył problematyki dyskryminacji osób należących do mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce. Zaangażowany w przygotowania został Wydział Analiz Ekonomicznych i Społecznych Kancelarii Sejmu. Stwierdzone zostało, iż: „mowa nienawiści to odpowiednik angielskiego terminu *hate speech* – wypowiedzi ustne i pisemne [...] łączące, oskarżające, wyszydzające i poniżające grupy i jednostki z powodów po części od nich niezależnych – takich jak przynależność rasowa, etniczna, religijna, a

¹⁰ S. Walker, *Hate Speech: The History of American Controversy*, University of Nebraska Press 1994.

¹¹ D. Bychawska-Siniarska, *Zjawisko mowy nienawiści w sieci*, [w:] D. Bychawska-Siniarska, D. Głowacka (red.), *Mowa nienawiści w Internecie: jak z nią walczyć? Materiały z konferencji zorganizowanej przez Obserwatorium Wolności Mediów w Polsce Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka oraz Zakładu Praw Człowieka Uniwersytetu Warszawskiego i Zakładu Praw Człowieka Politologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w dniu 29 października 2012 r.*, Warszawa 2013, s. 7.

¹² L. Nijakowski, *Mowa nienawiści w świetle teorii dyskursu*, [w:] A. Horolets (red.), *Analiza dyskursu w socjologii i dla socjologii*, Toruń 2008, s. 113-133.

także płeć, preferencje seksualne [...]”¹³. W powyższym raporcie zostało także wskazanie różnicy pomiędzy wypowiedzią kwalifikowaną jako szokująca a *hate speech* stwierdzającą, iż ta druga podyktowana jest „[...]uprzedzeniami natury emocjonalnej, które nie znajdują żadnego racjonalnego wytłumaczenia”¹⁴.

Na arenie międzynarodowej można odnaleźć aspekty związane z mową nienawiści chociażby w aktach wypracowanych przez Radę Europy. W Rekomendacji Komitetu Ministrów dla Państw Członkowskich nr R (97) 20 z 30 października 1997 r. zostało stwierdzone, że zjawisko to obejmuje wszelkie formy wypowiedzi, które szerzą, propagują czy usprawiedliwiają nienawiść rasową, ksenofobię, antysemityzm oraz inne formy nienawiści bazujące na nietolerancji, m.in. nietolerancję wyrażającą się w agresywnym nacjonalizmie i etnocentryzmie, dyskryminację i wrogość wobec mniejszości, imigrantów i ludzi o imigranckim pochodzeniu. Należy wskazać, że zostały także zawarte postulaty stanowiące, że mową nienawiści są wszelkie formy wypowiedzi, które wzniecają lub inspirują nienawiść rasową, ksenofobię, antysemityzm oraz inne formy nietolerancji, osłabiają bezpieczeństwo demokratyczne, spójność kulturową oraz pluralizm¹⁵. Powyższa definicja mowy nienawiści została sformułowana szeroko. Z jednej strony jest to korzystne, gdyż nie pomija w zasadzie żadnej przyczyny, która może leżeć u źródeł mowy nienawiści, z drugiej jednak może powodować, że „rozmywają” się jej granice. Na przykład w polskich serwisach internetowych, gdzie często użytkownik ma do czynienia z przejawami mowy nienawiści wymagane jest jednak doprecyzowanie definicyjne, ażeby ściąganie tego typu przestępstw było skuteczne.

Kolejnym przykładem definicji mowy nienawiści jest wypracowana na podstawie definicji przestępstwa z nienawiści (wypracowanej w ramach działalności Office for Democratic Institutions and Human Rights)¹⁶. Przestępstwo z nienawiści jest to zatem „każde przestępstwo natury kryminalnej, wymierzone w ludzi i ich mienie, w wyniku którego ofiara lub inny cel przestępstwa są dobierane ze względu na ich faktyczne bądź domniemane powiązanie lub udzielanie wsparcia grupie wyróżnianej na podstawie cech charakterystycznych wspólnych dla jej członków, takich jak faktyczna lub domniemana rasa, narodowość lub pochodzenie etniczne, język, kolor skóry, religia, płeć, wiek, niepełnosprawność fizyczna lub psychiczna, orientacja seksualna lub inne podobne cechy”¹⁷.

Na uwagę zasługuje także to, że w piśmiennictwie rozróżnia się mowę nienawiści od hejtingu. Nie wszystkie agresywne wypowiedzi w sieci kwalifikować należy jako mowę nienawiści. Hejting jest szerszym pojęciem, które stosuje się do takich wypowiedzi, które są agresywne, przekraczają granice kultury wypowiedzi, a jednocześnie nie spełniają warunków zakwalifikowania ich do kategorii mowy nienawiści¹⁸.

¹³ S. Łoziński, *Wyrównanie czy uprzywilejowanie? Spory dotyczące projektu ustawy o ochronie mniejszości narodowych (1989–2005)*, www.bezuprzedzen.org/doc/spory_ustawa_mniejszosci.pdf (dostęp: 6.01.2017 r.).

¹⁴ H. Dębska, *Mowa nienawiści a wolność słowa w Internecie – w poszukiwaniu uniwersalnego rozwiązania. Uwagi na marginesie rozważań Jamesa Banksa*, [w:] B. Świeży, M. Wysocka-Pleczyk (red.), *Człowiek zalogowany. Od mowy nienawiści do integracji w sieci*, Kraków 2013, s. 9.

¹⁵ Załącznik do rekomendacji Komitetu Ministrów Rady Europy nr R (97) 20, przyjętej 30 października 1997 r.

¹⁶ Office for Democratic Institutions and Human Rights jest instytucją Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie – OBWE (Organization for Security and Co-operation in Europe).

¹⁷ E. Ryłko, op. cit., s. 11.

¹⁸ J. Włodarczyk, op. cit., s. 127.

Ochrona przed mową nienawiści na gruncie Unii Europejskiej

Problematyka przeciwdziałania mowy nienawiści w Internecie w ramach działalności Unii Europejskiej dotyczy KPP. W art. 1 zawarte zostało, iż „godność człowieka jest nienaruszalna. Musi być szanowana i chroniona”. Godność człowieka jest wartością nadrzędną, której nie można porównywać z innymi interesami niemajątkowymi¹⁹. Analizując inne prawa takiej, jak swoboda wypowiedzi, należy posługiwać się testem proporcjonalności, który zawsze będzie wskazywał godność, jako wartość, która nie może podlegać jakimkolwiek ograniczeniom. W systemie prawa Unii Europejskiej nie uznaje się żadnej wartości za porównywalną z godnością. Mowa nienawiści, która w szczególności występuje w Internecie, niewątpliwie narusza godność danego człowieka, stąd obowiązkiem Unii Europejskiej jest przeciwdziałanie tego typu zjawiskom.

Problematyka „mowy nienawiści” w Internecie zawarta została także w innych aktach wypracowanych na gruncie Unii Europejskiej²⁰. W art. 67 ust. 3 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej stwierdzone zostało, iż „Unia dokłada starań, aby zapewnić wysoki poziom bezpieczeństwa za pomocą środków zapobiegających przestępczości, rasizmowi i ksenofobii oraz zwalczających te zjawiska, a także za pomocą środków służących koordynacji i współpracy organów policyjnych i sądowych oraz innych właściwych organów, a także za pomocą wzajemnego uznawania orzeczeń sądowych w sprawach karnych i w miarę potrzeby, przez zbliżanie przepisów karnych”. Pokazuje to, że celem Unii Europejskiej jest wypracowanie procedur, które będą przeciwdziałać wszelkim przejawom mowy nienawiści. Rasizm i ksenofobia traktowane są jako bezpośrednie pogwałcenie zasad wolności, demokracji oraz poszanowania praw człowieka. Dąży ona do wypracowania jednolitych przepisów we wszystkich państwach członkowskich, aby te same czyny były uznawane za przestępstwa oraz by osobom fizycznym i prawnym, które się ich dopuściły lub są za nie odpowiedzialne, groziły skuteczne, proporcjonalne i odstraszające sankcje.

Na gruncie Unii Europejskiej w 2008 r. wypracowana została decyzja ramowa Rady w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii za pomocą środków prawnokarnych²¹. Ma ona na celu zbliżenie przepisów ustawowych i wykonawczych państw Unii Europejskiej dotyczących przestępstw wiążących się z pewnymi przejawami rasizmu i ksenofobii. Wskazane zostały w niej czyny, które mają podlegać sankcjom karnym jako przestępstwa kryminalne. Na gruncie decyzji ramowej można wyróżnić takie czyny jak:

publiczne nawoływanie do przemocy lub nienawiści skierowanej przeciwko grupie osób, którą definiuje się według rasy, koloru skóry, pochodzenia, wyznawanej religii lub światopoglądu albo przynależności narodowej lub etnicznej, lub przeciwko członkowi takiej grupy;

¹⁹ L. Bosek, *Ochrona godności człowieka w prawie Unii Europejskiej a konstytucyjne granice przekazywania kompetencji państwa*, „Przegląd Sejmowy” 2008, nr 2.

²⁰ F. Jasiński, *Unia Europejska wobec walki z rasizmem i ksenofobią*, [w:] A. Górski, A. Sakowicz (red.), *Zwalczanie przestępczości w Unii Europejskiej. Współpraca sądowa i policyjna w sprawach karnych*, Warszawa 2006, s. 278 i n.

²¹ Decyzja ramowa Rady 2008/913/WSiSW z dnia 28 listopada 2008 r. w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii za pomocą środków prawnokarnych.

powyższe czyny, gdy są dokonywane poprzez publiczne rozpowszechnianie lub rozprowadzanie tekstów, obrazów lub innych materiałów;

publiczne aprobowanie, negowanie lub rażące pomniejszanie zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości oraz zbrodni wojennych w rozumieniu art. 6, 7 i 8 statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego oraz zbrodni określonych w art. 6 Karty Międzynarodowego Trybunału Wojskowego, jeśli czyny takie mogą podburzać do przemocy lub wzbudzać nienawiść skierowaną przeciwko takiej grupie lub jej członkowi;

publiczne aprobowanie, negowanie lub rażące pomniejszanie zbrodni określonych w art. 6 Karty Międzynarodowego Trybunału Wojskowego załączonej do porozumienia londyńskiego z dnia 8 sierpnia 1945 r., a skierowanych przeciwko grupie osób, którą definiuje się według rasy, koloru skóry, wyznawanej religii, pochodzenia albo przynależności narodowej lub etnicznej, lub przeciwko członkowi takiej grupy, jeśli czyny takie mogą podburzać do przemocy lub wzbudzać nienawiść skierowaną przeciwko tej grupie lub jej członkowi.

W decyzji ramowej stwierdzone zostaje także, że karalne jest również podżeganie do określonych powyżej czynów oraz pomocnictwo w ich popełnieniu. Państwa Unii Europejskiej zobligowane są zapewnić wobec powyższych czynów możliwość stosowania skutecznych, proporcjonalnych i odstrasżających sankcji, w tym także kary pozbawienia wolności o maksymalnym wymiarze od 1 roku do 3 lat pozbawienia wolności.

Zgodnie z decyzją ramową także sankcje skierowane wobec osób prawnych muszą być skuteczne, proporcjonalne oraz odstrasżające i obejmować grzywny lub kary pieniężne o innym charakterze. Ponadto osoby prawne mogą podlegać karom tj. pozbawienie prawa do wsparcia publicznego lub pomocy publicznej, czasowy lub stały zakaz działalności handlowej, nadzór sądowy, sądowy nakaz likwidacji. Rozpoczęcie dochodzenia w sprawie przestępstw popełnianych z pobudek rasistowskich lub ksenofobicznych i ściganie karne takich przestępstw nie może zależeć od tego, czy ofiara złożyła doniesienie lub wniosła skargę.

Decyzja ramowa nie zobowiązuje państw członkowskich do stosowania środków niezgodnych z podstawowymi zasadami dotyczącymi wolności stowarzyszania się i wolności wypowiedzi, w szczególności wolności prasy i innych mediów, wynikającymi z przepisów konstytucyjnych lub niezgodnych z przepisami o prawach i obowiązkach oraz gwarancjach proceduralnych dla prasy lub innych mediów, jeżeli przepisy te dotyczą ustalenia lub ograniczenia odpowiedzialności.

Kodeks postępowania

Warto zauważyć, że w maju 2016 r. Komisja Europejska wraz z największymi przedsiębiorstwami branży IT tj. Facebook, Twitter, YouTube i Microsoft zaprezentowała kodeks postępowania, który ma na celu objęcie szeregiem zobowiązań działań w zakresie zwalczania rozprzestrzeniania się w krajach Unii Europejskiej mowy nienawiści w Internecie. Porozumienie ma na celu realizowanie w/w decyzji ramowej. Skuteczne stosowanie przepisów zakazujących mowę nienawiści zależy od solidnie funkcjonującego systemu egzekwowania sankcji przewidzianych w prawie karnym dla osób nawołujących do nienawiści, takim wysiłkom powinny towarzyszyć działania mające zagwarantować, że pośrednicy online i platformy mediów społecznościowych będą szybko i w stosownym

tempie reagować na nielegalne nawoływanie do nienawiści w Internecie po otrzymaniu ważnego powiadomienia²².

Komisja Europejska i przedsiębiorstwa z branży IT uznały, że rozprzestrzenianie mowy nienawiści ma negatywny wpływ nie tylko na grupy społeczne lub pojedyncze osoby, przeciw którym jest skierowana, ale również na osoby opowiadające się za wolnością, tolerancją i niedyskryminacją w otwartych społeczeństwach, a w ostateczności może osłabić demokratyczny dyskurs na platformach internetowych. Podstawowymi działaniami, które mają zapobiegać rozprzestrzenianiu się mowy nienawiści w sieci, jest dopilnowanie, by stosowne przepisy prawa krajowego transponujące decyzję ramową Rady w sprawie walki z rasizmem i ksenofobią były w pełni egzekwowane przez państwa Unii Europejskiej nie tylko w środowisku internetowym, jak również poza nim. Choć skuteczne stosowanie przepisów zakazujących mowę nienawiści zależy od solidnie funkcjonującego systemu egzekwowania sankcji przewidzianych w prawie karnym dla osób nawołujących do nienawiści, takim wysiłkom powinny towarzyszyć działania mające zagwarantować, że pośrednicy online i platformy mediów społecznościowych będą szybko i w stosownym terminie reagować na pojawianie się mowy nienawiści w Internecie po otrzymaniu ważnego powiadomienia. Aby powiadomienie można było uznać za ważne, musi ono być dostatecznie precyzyjne lub odpowiednio uzasadnione. John Frank, Zastępca przewodniczącego ds. rządu Unii Europejskiej firmy Microsoft, stwierdził, iż: „cenimy obywatelskość i wolność wypowiedzi, dlatego też nasze warunki użytkowania zakazują promowania przemocy i nawoływania do nienawiści w usługach konsumenckich firmy Microsoft. Ogłosiliśmy niedawno podjęcie dodatkowych kroków w celu wyraźnego zakazania zamieszczania treści terrorystycznych. W dalszym ciągu będziemy oferować naszym użytkownikom możliwość poinformowania nas w przypadku gdy uważają, że naruszana jest nasza polityka. Dołączenie do kodeksu postępowania ponownie potwierdza nasze zaangażowanie w tę istotną kwestię”²³.

Kodeks zakłada, że przedsiębiorstwa prowadzące serwisy internetowe, w których użytkownicy mogą posługiwać się mową nienawiści, opracują regulaminy, w których w sposób wyraźny wyróżnione będzie, że zabraniają one tego typu zachowań. Właściciele serwisów zobligowani są także wdrożyć w swoich portalach odpowiednie instrumenty za pomocą, których efektywne ma się stać usuwanie niepożądanych treści oraz blokowanie do nich dostępu. Wnioski, w których dany użytkownik zgłosi przejawy mowy nienawiści, muszą być rozpatrzone w ciągu 24 godzin. Obowiązkiem będzie także konieczność angażowania się przez podmioty prywatne w kampanie społeczne, których celem jest uświadamianie użytkowników oraz przeciwdziałanie mowie nienawiści. Mają one również stworzyć mechanizmy ściślejszej współpracy z organizacjami społecznymi, których podstawowym celem będzie zgłaszanie przypadków (szczególnie tych na dużą skalę) mowy nienawiści²⁴.

²² S. Kern, *European Union Declares War on Internet Free Speech*, <https://www.gatestoneinstitute.org/8189/social-media-censorship> (dostęp: 6.01.2017 r.).

²³ Komisja Europejska, Komunikat prasowy z dn. 31 maja 2016 r.: Komisja Europejska i przedsiębiorstwa z branży IT ogłaszają kodeks postępowania dotyczący nielegalnego nawoływania do nienawiści w internecie, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-1937_pl.htm, (dostęp: 14.11.2016 r.).

²⁴ K. Lech, *Koniec z mową nienawiści w serwisach Facebook, Twitter i Youtube*, <http://www.pcworld.pl/news/405528/Koniec.z.mowa.nienawisci.w.serwisach.Facebook.Twitter.i.Youtube.html>, (dostęp: 14.11.2016 r.).

Podsumowanie

Cały czas mowa nienawiści w Internecie nasila się za pomocą środków komunikacji, rosnącej transgranicznej mobilności ludzi, a także napięć społecznych w Europie tj. nazywany przez media kryzys imigracyjny. Barierą dla harmonizacji przepisów penalizujących mowę nienawiści są także różnice w koncepcjach wolności słowa w państwach europejskich oraz specyficzny charakter społeczeństw w poszczególnych państwach. Jak zostało stwierdzone w preambule decyzji ramowej Unii Europejskiej. Europa potrzebuje wspólnych standardów walki z rasizmem i ksenofobią, tak ażeby „te same czyny były za pomocą we wszystkich państwach członkowskich uznawane za przestępstwa oraz by osobom fizycznym i prawnym, które się ich dopuściły lub są za nie odpowiedzialne, groziły skuteczne, proporcjonalne i odstraszające sankcje”. W ramach Unii Europejskiej możliwe jest wypracowanie procedur, za pomocą, których skutecznie będzie penalizowana mowa nienawiści w Internecie. W przypadku ściganiu przestępstw związanych z mową nienawiści niezbędna staje się współpraca międzynarodowa, gdyż osoba posługująca się komputerem w jednym państwie może z wykorzystaniem serwerów w innych państwach zapewnić sobie anonimowość. Wśród użytkowników często istnieje poczucie bezkarności, gdyż przekonani są o swojej anonimowości. Pozytywnie należy ocenić współpracę z sektorem prywatnym, gdyż działania na szeroką skalę pozwolą na skuteczne przeciwdziałanie mowy nienawiści w Internecie.

Streszczenie

Standardy Unii Europejskiej wobec penalizacji mowy nienawiści w Internecie

Mowa nienawiści jest zjawiskiem, które narusza podstawowe prawa człowieka w tym przede wszystkim godność. Rozwijająca się technologia powoduje, że zjawisko to nasila się z roku na rok. W Internecie użytkownicy czują się anonimowi, co sprzyja temu zjawisku. Unia Europejska stoi na stanowisku, ażeby zwalczać mowę nienawiści. W publikacji omówione zostają podstawowe akty prawne wypracowane na poziomie europejskim. Autor dokonuje także zaprezentowania występujących w piśmiennictwie definicji tego zjawiska. Omówiony zostaje również aspekt unifikacji przepisów prawa karnego w państwach członkowskich. Autor charakteryzuje kodeks postępowania, jaki zawarła Komisja wraz z prywatnymi przedsiębiorstwami, które posiadają serwisy internetowe, w których jest wysokie ryzyko występowania mowy nienawiści.

Słowa kluczowe: mowa nienawiści, Internet, przestępstwo z nienawiści, Unia Europejska, decyzja ramowa, Facebook

Summary

European Union standards to the criminalization of hate speech on the Internet

Hate speech is a phenomenon that violates basic human rights including dignity. Developing technology causes the increase of this phenomenon every year. The users feel anonymous on the Internet, which escalates this phenomenon. The European Union stands on position that it is necessary to combat the hate speech. In the article the basic legal acts established at the European level were discussed. The author also found in the literature present definition of this phenomenon. Furthermore, the aspects of the unification of criminal law in the Member States were presented. The author presents a code of practice which was signed by the Commission and private companies owning websites which are at a high risk of hate speech.

Keywords: hate speech, internet, hate crime, the European Union, the Framework Decision, Facebook

mgr Anna Kledyńska

Doktorantka

Katedra Prawa Cywilnego II i Prawa Gospodarczego Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ROZDZIAŁ XVI

Mowa nienawiści w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

Wstęp

W literaturze podjęto dotychczas wiele prób sprecyzowania pojęcia mowy nienawiści. Zgodnie z definicją wyrażoną przez Stowarzyszenie „Otwarta Rzeczpospolita”¹, które jako pierwsze w Polsce opracowało raport dotyczący przedmiotowego zjawiska, odnosi się ono do wypowiedzi – ustnych i pisemnych, jak również przedstawień ikonicznych, o charakterze łączym, oskarżającym, poniżającym czy też wyszydzającym z powodu przynależności rasowej, etnicznej, religijnej, płci, orientacji seksualnej, niepełnosprawności, czy wreszcie przynależności do określonej grupy społecznej. Istotne jest przy tym, że treści tych wypowiedzi dotyczyć mogą zarówno jednostek, jak i grup społecznych².

Natomiast M. Duda i J. Narodowska wskazali na ukonstytuowany w piśmiennictwie pogląd, zgodnie z którym jako mowę nienawiści kwalifikować należy różnorodne typy nacechowanych negatywnie wypowiedzi, skierowanych przeciw grupom lub jednostkom przez wzgląd na domniemaną lub też rzeczywistą przynależność do określonej rasy, narodowości, grupy etnicznej, czy też wyznaniowej³.

Zauważyć należy, że także judykatura podejmuje się prób dookreślenia pojmowania przestępstw z nienawiści. W wyroku z dnia 25 lutego 2014 r., Trybunał Konstytucyjny stwierdził, że jakkolwiek zawarty w treści art. 256 § 1 Kodeksu karnego (dalej przytaczany jako k.k.)⁴ zwrot: „nawołuje do nienawiści” jest nieprecyzyjny, to jednak zostaje on skonkretyzowany poprzez kontekst normatywny, w którym występuje. Trybunał podkreślił zatem, że nawoływanie do nienawiści winno mieć charakter publiczny – wówczas bowiem jest zabronione. Dalej, w uzasadnieniu powołanego wyroku stwierdzono, że przestępstwo nawoływania do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość ma charakter umyślny z działania i może być popełnione wyłącznie z zamiarem bezpośrednim. Ponadto, katalog przyczyn podżegania do nienawiści jest zamknięty⁵.

¹ <http://www.otwarta.org/?s=mowa+nienawi%C5%9Bci> (dostęp: 20.01.2017 r.).

² Towarzystwo Interwencji Kryzysowej, *Przestępstwa z nienawiści hate crimes – Opracowanie przygotowane w ramach projektu: „W obliczu zbrodni z nienawiści”*, Kraków 2007, s. 9.

³ M. Duda, J. Narodowska, *Mowa nienawiści w Internecie*, [w]: W. Pływaczewski, M. Ilnicki (red.), *Ochrona praw człowieka w polityce migracyjnej Polski i Unii Europejskiej*, Olsztyn 2006, s. 304.

⁴ Przepis art. 256 § 1 k.k. statuuje przestępstwo w postaci propagowania faszyzmu lub innego ustroju totalitarnego, oraz nawoływania do nienawiści z przyczyn wymienionych w tym przepisie. Za popełnienie tego występku sprawcy grozi kara grzywny, ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

⁵ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 25.02.2014 r. (sygn. akt SK 65/12), LEX nr 1430364.

Zagadnieniem przestępstw z nienawiści zajmował się w swym orzecznictwie także Sąd Najwyższy, który w uzasadnieniu postanowienia z dnia 5 lutego 2007 r. wskazał, że „nawoływanie do nienawiści z powodów wymienionych w art. 256 k.k. – w tym na tle różnic narodowościowych – sprowadza się do tego typu wypowiedzi, które wzbudzają uczucia silnej niechęci, złości, braku akceptacji, wręcz wrogości do poszczególnych osób lub całych grup społecznych czy wyznaniowych bądź też z uwagi na formę wypowiedzi podtrzymują i nasilają takie negatywne nastawienia i podkreślają tym samym uprzywilejowanie, wyższość określonego narodu, grupy etnicznej, rasy lub wyznania”⁶. W omawianym kontekście warto przytoczyć również orzeczenie Sądu Najwyższego z 1 września 2011 r., gdzie zaakcentowano, że „czynność sprawcza nawoływania do nienawiści wiąże się z chęcią wzbudzenia u osób trzecich najsilniejszej negatywnej emocji (zbliżonej do wrogości) do określonej narodowości, grupy etnicznej czy rasy”⁷.

Zagadnieniem mowy nienawiści niejednokrotnie zajmował się również Europejski Trybunał Praw Człowieka. Należy podkreślić bowiem, że Trybunał rozpatruje skargi indywidualne osób, organizacji pozarządowych, jak również grup osób. Dlatego też w sferze jego orzecznictwa odnaleźć można rozstrzygnięcia dotyczące przestępstw z nienawiści – w razie uznania skarżącego, że zostały naruszone zagwarantowane mu prawa i wolności przez państwo-stronę Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności.

Tryb rozpoznawania skarg indywidualnych przez Europejski Trybunał Praw Człowieka

Europejski Trybunał Praw Człowieka powołany został w 1959 r. na mocy art. 19 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i podstawowych wolności)⁸, dalej: EKPC. Jest sądem międzynarodowym. Jego siedziba mieści się w Strasburgu.

Celem działania tej instytucji jest zapewnienie przestrzegania zobowiązań wynikających dla państw-stron z Konwencji i jej protokołów. Rozpoznanie skargi indywidualnej przez Trybunał związane jest ze spełnieniem szczególnych wymogów. Przede wszystkim bowiem sprawa taka może zostać rozpatrzona dopiero wówczas, gdy skarżący wyczerpie wszystkie środki odwoławcze przewidziane prawem wewnętrznym, zgodnie z powszechnie przyjętymi zasadami prawa międzynarodowego. Powyższa przesłanka dopuszczalności rozpoznania skargi indywidualnej oznacza, że podniesione w niej zarzuty muszą być przed jej wniesieniem do Trybunału rozpoznane przez sądy krajowe, a ponadto w kwestii stanowiącej przedmiot skargi winno być wydane orzeczenie przez właściwy sąd krajowy najwyższej instancji⁹. Skargę indywidualną należy wnieść nie później niż przed upływem 6 miesięcy od podjęcia ostatecznej decyzji w powyższym trybie¹⁰.

⁶ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 5.02.2007 r. (sygn. akt IV KK 406/06), LEX nr 245307.

⁷ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 1.09.2011 r. (sygn. akt V KK 98/11), LEX nr 950444.

⁸ Tekst konwencji dostępny jest na stronie: <https://bip.ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/europejski-trybunal-praw-czlowieka/tekst-europejskiej-konwencji-praw-czlowieka-i-podstawowych-wolnosc-i-protokolami-dodatkowymi/> (dostęp: 20.01.2017 r.).

⁹ J. Czepek, M. Lubiszewski, *Procedura wyroku pilotażowego w praktyce Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Warszawa 2016, LEX (dostęp: 2.01.2017 r.).

¹⁰ Por. art. 35 EKPC, stanowiący o wymogach dopuszczalności rozpatrzenia skargi indywidualnej przez Trybunał.

Dalsze wymogi dopuszczalności rozpoznania spraw indywidualnych, przewidują brak możliwości rozpoznania skargi anonimowej, nie wskazującej na nowe, nieznane dotychczas okoliczności oraz takiej, która identyczna jest ze sprawą rozpatrzoną już wcześniej przez Trybunał. Nie będzie nadto możliwe uzyskanie rozstrzygnięcia w kwestii poddanej innej międzynarodowej procedurze międzynarodowej.

Warto podkreślić, że zgodnie z art. 35 ust. 3 i 4 EKPC, Trybunał odrzuca skargę indywidualną, uznając ją za niedopuszczalną, wówczas, gdy:

„a) skarga nie daje się pogodzić z postanowieniami konwencji lub jej protokołów, jest w sposób oczywisty nieuzasadniona lub stanowi nadużycie prawa do skargi; lub

b) skarżący nie doznał znaczącego uszczerbku, chyba że poszanowanie praw człowieka w rozumieniu niniejszej konwencji i jej protokołów wymaga rozpatrzenia przedmiotu skargi oraz pod warunkiem, że żadna sprawa, która nie została należycie rozpatrzona przez sąd krajowy, nie może być odrzucona na tej podstawie”.

Rozprawy przed Trybunałem mają charakter publiczny, choć Trybunał może postanowić inaczej, gdy przemawiają za tym okoliczności sprawy¹¹. Zgodnie z art. 38 EKPC, postępowanie toczy się z udziałem przedstawicieli stron. W razie stwierdzenia takiej potrzeby, Trybunał podejmuje dochodzenie, dla potrzeb którego państwa-strony winny udzielić niezbędnej pomocy¹².

W okresie trzymiesięcznym od daty wydania wyroku przez Izbę, każdej ze stron postępowania przysługuje prawo do złożenia wniosku o przekazanie sprawy celem rozpatrzenia przez Wielką Izbę. Wniosek uwzględniany jest, gdy w sprawie wyłoni się zawiłe zagadnienie dotyczące interpretacji lub stosowania Konwencji lub jej Protokołów, bądź też fundamentalne, wymagające rozstrzygnięcia zagadnienie o charakterze ogólnym. W razie przyjęcia wniosku sprawa rozstrzygana jest przez Wielką Izbę, która wydaje w sprawie ostateczny wyrok, podlegający następnie opublikowaniu¹³.

Rola Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w definiowaniu mowy nienawiści

W jednym z orzeczeń Trybunał wskazał, iż „tolerancja i poszanowanie dla jednakowej godności istot ludzkich stanowią podstawy demokratycznego, pluralistycznego społeczeństwa. Dlatego też zasadniczo może być uznane za konieczne, w niektórych społeczeństwach demokratycznych, by karać lub nawet zapobiegać, wszelkie formy wypowiedzi, które upowszechniają, podżegają, promują lub usprawiedliwiają nienawiść opartą na nietolerancji”¹⁴.

Podkreśla się, że Trybunał określa granice wypowiedzi, których przekroczenie uznane może być za sprzeczne z postanowieniami ETPC. Do tych form ekspresji zaliczane są rasizm, ksenofobia, bezkompromisowy i agresywny nacjonalizm, jak również dyskryminacja mniejszości oraz imigrantów¹⁵. Jakkolwiek nie istnieje jedna, uniwersalna

¹¹ Por. art. 40 EKPC odnoszący się do publicznego charakteru rozpraw przed Trybunałem.

¹² Europejski Trybunał Praw Człowieka, *Praktyczny przewodnik w sprawie kryteriów dopuszczalności*, Strasbourg 2011, s. 12, http://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_POL.pdf (dostęp: 10.01.2017 r.).

¹³ Por. art. 43 i 44 EKPC.

¹⁴ Wyrok ETPC z dnia 6.07.2006 r. w sprawie Erbakan p-ko Turcji (skarga nr 59405/00), www.echr.coe.int (dostęp: 1.12.2016 r.).

¹⁵ Rekomendacja nr R 97 (20) Komitetu Ministrów Rady Europy w kwestii „wypowiedzi szerzących nienawiść”, [http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/other_committees/dh-lgbt_docs/CM_Rec\(97\)20_en.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/other_committees/dh-lgbt_docs/CM_Rec(97)20_en.pdf) (dostęp: 5.12.2016 r.).

i powszechnie akceptowana definicja „wyrażeń szerzących nienawiść”, to przyznać należy, że orzecznictwo Trybunału dopracowuje kryteria, które umożliwiają charakterystykę tych wyrażeń, pozbawiając ich zarazem ochrony wynikającej z Konwencji.

Trybunał wyłącza z ochrony wypowiedzi szerzące nienawiść przy zastosowaniu dwóch metod przewidzianych przez Konwencję:

odwołując się do treści art. 17 EKPC¹⁶ – gdy wypowiedzi zaliczane są do mowy nienawiści i podważają podstawowe wartości Konwencji;

poprzez zastosowanie ograniczeń, o których mowa w art. 10 ust. 2¹⁷ i w art. 11¹⁸ – wówczas, gdy dana wypowiedź, pomimo że propaguje nienawiść, nie jest w stanie obalić fundamentalnych wartości wyrażonych w Konwencji.

Wybrane orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka
w sprawach związanych z mową nienawiści

Trybunał wielokrotnie w swoich orzeczeniach ustosunkowywał się do kwestii związanych z wypowiedziami propagującymi nienawiść. Przykładem sprawy odnoszącej się do przedmiotowego zagadnienia jest sprawa Aksu przeciwko Turcji. Skarga została wniesiona przez obywatela Turcji narodowości rromskiej. Złożył on skargę do Trybunału w związku z wymową publikacji naukowej pt. „Tureccy Cyganie”, w której autor m.in. dokonał analizy negatywnych stereotypów funkcjonujących w społeczeństwie tureckim, dotyczących postrzegania Romów jako złodziei, przestępców i dilerów środków odurzających. Skarżący wyraził ponadto niezadowolenie w związku z zawartymi w dwóch słownikach definicjami słów pochodzących od wyrażenia „Cygany”, w których nie uwypuklono, iż ich wymowa ma charakter pejoratywny, lecz wskazano jedynie, iż stanowią one metaforę.

¹⁶ Artykuł 17 „Zakaz nadużycia praw”: Żadne z postanowień niniejszej Konwencji nie może być interpretowane jako przyznanie jakiemukolwiek Państwu, grupie lub osobie prawa do podjęcia działań lub dokonania aktu zmierzającego do znieważenia praw i wolności wymienionych w niniejszej Konwencji, albo ich ograniczenia w większym stopniu, niż to przewiduje Konwencja.

¹⁷ Artykuł 10 „Wolność wyrażania opinii”:

1. Każdy ma prawo do wolności wyrażania opinii. Prawo to obejmuje wolność posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe. Niniejszy przepis nie wyklucza prawa Państw do poddania procedurze zezwoleń przedsięwzięciom radiowych, telewizyjnym lub kinematograficznym.

2. Korzystanie z tych wolności pociągających za sobą obowiązki i odpowiedzialność może podlegać takim wymogom formalnym, warunkom, ograniczeniom i sankcjom, jakie są przewidziane przez ustawę i niezbędne w społeczeństwie demokratycznym w interesie bezpieczeństwa państwowego, integralności terytorialnej lub bezpieczeństwa publicznego ze względu na konieczność zapobieżenia zakłóceniu porządku lub przestępstwu, z uwagi na ochronę zdrowia i moralności, ochronę dobrego imienia i praw innych osób oraz ze względu na zapobieżenie ujawnieniu informacji poufnych lub na zagwarantowanie powagi i bezstronności władzy sądowej.

¹⁸ Artykuł 11 „Wolność zgromadzeń i stowarzyszania się”:

1. Każdy ma prawo do swobodnego, pokojowego zgromadzenia się oraz do swobodnego stowarzyszania się, włącznie z prawem tworzenia związków zawodowych i przystępowania do nich dla ochrony swoich interesów. 2. Wykonywanie tych praw nie może podlegać innym ograniczeniom niż te, które określa ustawa i które są konieczne w społeczeństwie demokratycznym z uwagi na interesy bezpieczeństwa państwowego lub publicznego, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwu, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób. Niniejszy przepis nie stanowi przeszkody w nakładaniu zgodnych z prawem ograniczeń korzystania z tych praw przez członków sił zbrojnych, policji lub administracji państwowej.

Rozpoznając przedmiotową skargę Trybunał stwierdził, iż pomimo że opisane w skardze okoliczności mieszczą się w zakresie pojęcia „życia prywatnego”, o którym mowa w art. 8 Konwencji, obejmującego poczucie tożsamości etnicznej i obowiązek jej poszanowania, to jednak treść powołanych przez skarżącego publikacji nie miała charakteru obraźliwego, czy też dyskryminującego społeczność romską w rozumieniu art. 14 Konwencji. Nie doszło więc do naruszenia postanowień Konwencji. W ocenie Trybunału, przy ocenie całokształtu okoliczności sprawy nie sposób pominąć, iż publikacja zatytułowana „Tureccy Cyganie”, napisana została przez naukowca, który wcześniej dokonał rzetelnej analizy naukowej. Jakkolwiek, w istocie poruszała ona kwestię przestępczości wśród Romów, to autor jej nie dokonywał generalizacji. Ostatecznie więc Trybunał skonstatował, iż swoboda pracy naukowca nie może być ograniczona jedynie z tego powodu, iż porusza on niedogodne dla pewnych podmiotów kwestie, pod warunkiem jednak, iż otrzymane przez niego wnioski poprzedzone zostały obiektywną i sumienną analizą badawczą¹⁹.

Inny przykład rozstrzygnięcia odnoszącego się do czynów powodowanych nienawiścią stanowi wyrok z dnia 9 lutego 2012 r. w sprawie *Vejdeland i inni p-ko Szwecji*²⁰. Czterej skarżący wraz z innymi osobami zajmowali się rozpowszechnianiem na terenie jednej ze szkół średnich ulotek organizacji pod nazwą „Młodzież Narodowa”. Broszury pozostawiane były przy szafkach uczniów, bądź też umieszczane w ich wnętrzu. Treści ulotek odnosiły się do „rozwiązłego trybu życia osób homoseksualnych jako jednego z powodów rozprzestrzeniania się HIV i AIDS”, „homoseksualnej propagandy”, jak również „działalności organizacji homoseksualnych mającej na celu bagatelizowanie pedofilii”²¹. Skarżącym zarzucono podżeganie do nienawiści wobec grupy narodowościowej lub etnicznej²². W złożonej skardze twierdzili oni jednak, że ich zachowanie nie miało na celu wyrażenie pogardy wobec osób homoseksualnych, a jedynie zainicjowanie debaty dotyczącej braku obiektywizmu w treściach stanowiących przedmiot nauczania w szwedzkich szkołach. Wobec powyższego zawartość przedmiotowych ulotek, zdaniem skarżących, winna podlegać ochronie wynikającej z art. 10 EKPC.

Trybunał nie przychylił się jednak do argumentacji skarżących. Rozważając kwestię konieczności ograniczenia wolności słowa skarżących z punktu widzenia standardów społeczeństwa demokratycznego stwierdził, że treści zawarte w ulotkach słusznie ocenione zostały przez sąd szwedzki jako obelżywe. Mimo, iż propagowane ulotki nie nawiązywały bezpośrednio do zachowań motywowanych nienawiścią, to niewątpliwie zawarto w nich pełne uprzedzeń wyrażenia. Trybunał zwrócił przy tym uwagę, iż broszury udostępniane były młodym osobom, które pozostają wrażliwe na wpływy otoczenia, zaś sposób rozprowadzania ulotek sprawiał, że uczniowie nie mieli możliwości odmówić

¹⁹ Wyrok ETPC z dnia 15.03.2012 r. w sprawie *Aksu przeciwko Turcji*, skarga nr 4194/04, SIP Legalis. Niezależnie od wydanego rozstrzygnięcia, w uzasadnieniu Trybunał stwierdził jednak, iż pożądanym byłoby oznaczenie w słownikach alternatywnej definicji wyrażenia „cygan” co oznaczać ma „skąpy” – jako obraźliwe zamiast wskazywania, iż jest to metafora.

²⁰ Skarga nr 1813/07, Legalis.

²¹ Por. Europejski Trybunał Praw Człowieka, *Mowa Nienawiści – Zestawienie*, Strasburg 2012 s. 4, http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Hate_speech_POL.pdf (dostęp: 1.12.2016 r.).

²² W przedmiotowym orzeczeniu Trybunał potwierdził, że dyskryminacja ze względu na orientację seksualną ma tę samą wagę, co dyskryminacja ze względu na rasę, pochodzenie lub kolor skóry.

ich przyjęcia. W orzeczeniu Trybunał stwierdził, że dostatecznym uzasadnieniem dla ograniczenia wolności słowa jest korzystanie z niej przez jednostkę w sposób nieodpowiedzialny, co ma miejsce w razie obrażania, ośmieszania czy pomawiania innych osób w wypowiedziach o kontekście rasistowskim. Wskazano również, że istnienie regulacji prawnej, umożliwiającego karanie za szerzenie nienawiści wobec osób o innej orientacji seksualnej, stanowi dopuszczalną i proporcjonalną ingerencję w prawo do wolności słowa²³.

Istotnym, w kontekście omawianej problematyki, jest także zagadnienie wypowiedzi szerzących nienawiść religijną. Warto przytoczyć w tym aspekcie wyrok Trybunału z dnia 4 grudnia 2003 r. ze skargi Müslüm'a Gündüz p-ko Turcji²⁴. Skarżący – jako samozwańczy członek islamskiej sekty – podczas nadawanej w godzinach wieczornych debaty telewizyjnej krytykował zasady państwa demokratycznego i świeckie instytucje, otwarcie nawołując do wprowadzenia zasad szariat. Sąd krajowy skazał go za podżeganie do nienawiści i wrogości wobec osób wyznających inną religię. Skarżący zaś twierdził, iż poprzez wydanie wyroku skazującego, naruszone zostało jego uprawnienie do wolności wypowiedzi.

W rozstrzygnięciu Trybunał przyznał rację autorowi skargi wskazując, iż doszło w analizowanej sytuacji do naruszenia art. 10 EKPC. Skarżący bowiem wyraził swoje poglądy w ogólnodostępnej debacie telewizyjnej, której celem było zaprezentowanie niekonwencjonalnych poglądów wyrażanych przez sektę, do której należał skarżący. Nie bez znaczenia w omawianej sprawie pozostawała również okoliczność, iż kwestia, w przedmiocie której wypowiadał się p. Gündüz pozostawała w kręgu zainteresowaniu ogółu społeczeństwa, stąd nie sposób traktować jego wypowiedzi jako nawołującej do nienawiści wobec osób o innym wyznaniu.

Trybunał zajmował się również zagadnieniem kłamstwa oświęcimskiego (negacjonizmu). W sprawie Garaudy p-ko Francji ETPC wyraził pogląd, że trywializowanie i negowanie holokaustu, a tym samym zaprzeczanie dokonania zbrodni przeciwko ludzkości podczas II Wojny Światowej, stanowi poważną formę dyskryminacji rasowej narodu żydowskiego. Kwestionowanie istnienia niezbieżnie wykazanych wydarzeń historycznych nie może być traktowane jako prowadzenie badań historycznych. Dlatego też, działanie skarżącego winno być postrzegane jako oskarżanie ofiar zbrodni wojennych o zakłamywanie historii. Takie zachowanie pozostaje w jawnej sprzeczności z wartościami wyrażanymi w Konwencji, zatem nie korzysta ono z ochrony przewidzianej w art. 10 Konwencji²⁵.

W sferze rozstrzygania Trybunału odnaleźć można również orzeczenia odnoszące się do zagadnienia granic wypowiedzi o charakterze politycznym. Tytułem przykładu wskazać można sprawę Faruk Temel p-ko Turcji. Skarżący uznany został przez sąd krajowy za winnego szerzenia propagandy poprzez publiczne pochwalanie używania przemocy i metod terrorystycznych. Trybunał podzielił argumenty autora skargi wskazując, że skarżący jako przewodniczący legalnie działającej, opozycyjnej partii politycznej zaprezentował poglądy swojej partii w istotnych kwestiach pozostających w sferze zainte-

²³ T. Giaro, *Rola orzecznictwa w systemie prawa*, Warszawa 2016, LEX (dostęp 1.12.2016 r.).

²⁴ Wyrok ETPC z dnia 4.12.2003 r. w sprawie Gündüz p-ko Turcji, skarga nr 35071/97, Legalis.

²⁵ Decyzja ETPC z dnia 24.06.2003 r. o uznaniu skargi za niedopuszczalną w sprawie Garaudy p-ko Francji, skarga nr 65831/01, Legalis.

resowania publicznego. Zdaniem Trybunału, wypowiedź skarżącego nie zawierała treści nawołujących do użycia przemocy, oporu zbrojnego, czy też powstania. Wobec powyższego, Trybunał stwierdził w przedmiotowej sprawie naruszenie art. 10 EKPC²⁶.

Podsumowanie

Pojęcie mowy nienawiści stale ewoluuje, ponieważ wciąż pojawiają się nowe formy ekspresji, w których możliwe jest wyrażanie nienawiści, bądź nawoływanie do przestępstw nią powodowanych. Z drugiej strony, nie można pominąć, iż krytyczne uwagi nie zawsze będą równoznaczne z propagowaniem mowy nienawiści. Możliwe są bowiem sytuacje, w których jednostka, jakkolwiek eksponuje w swojej wypowiedzi naganne oceny pewnych zjawisk, to jednak realizuje tym samym przysługujące jej prawo do wolności wyrażania opinii. Teza powyższa zyskuje na znaczeniu zwłaszcza w odniesieniu do zawodów takich jak polityk, czy dziennikarz, których immanentną cechą pozostaje poruszanie, szokowanie, czy pobudzanie do dyskusji. Ważne przy tym, by zachowana została równowaga pomiędzy uprawnieniem do krytyki jednych osób, a prawem do ochrony godności osobistej i niedyskryminacji innych.

Europejski Trybunał praw Człowieka, po wnikliwym rozpatrzeniu okoliczności każdej skargi indywidualnej, niejednokrotnie rozstrzygnąć musi, czy poprzez realizację wolności wypowiedzi skarżący nie narusza praw przynależnych innym ludziom. Na podstawie przeanalizowanego orzecznictwa w pełni uprawnionym jawi się twierdzenie, że Trybunał dokonuje w swoich orzeczeniach trafnego rozróżnienia na autentyczne i stwarzające zagrożenie nawoływanie do nienawiści, a uprawnienie jednostek do wyrażania swoich poglądów.

Streszczenie

Mowa nienawiści w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

Artykuł przedstawia definicje mowy nienawiści, prezentowane zarówno w doktrynie, jak i w orzecznictwie Sądu Najwyższego i Trybunału Konstytucyjnego. Następnie, przedstawiono tryb rozpoznawania skarg indywidualnych przez Europejski Trybunał Praw Człowieka. Dokonano ponadto analizy orzeczeń Trybunału, w których rozważane były sprawy dotyczące wypowiedzi propagujących nienawiść w kontekście wolności skarżących do wyrażania opinii. Zwrócono szczególną uwagę, iż orzecznictwo Trybunału dopracowuje kryteria, które umożliwiają charakterystykę wyrażen należących do mowy nienawiści, pozbawiając ich zarazem ochrony wynikającej z Europejskiej Konwencji Praw Człowieka.

Słowa kluczowe: mowa nienawiści, Europejski Trybunał Praw Człowieka, skarga, orzecznictwo, wolność wypowiedzi

Summary

Hate speech in the jurisprudence of the European Court of Human Rights

The article presents the definitions of hate speech presented in the doctrine as well as in the jurisprudence of the Supreme Court and the Constitutional Court. Next, mode of recognition of individual complaints by the European Court of Human Rights was discussed. It is an analysis of the judgments of the Court, in which the cases relating to hate speech in the context of freedom of expression were considered. It was hi-

²⁶ Wyrok ETPC z dnia 1.02.2011 r. w sprawie Faruk Temel p-ko Turcji, nr skargi 16853/05, LEX nr 694142.

ghlighted that the jurisprudence of the European Court refines the criteria which allow to characterise the expressions belonging to hate speech, thereby depriving them of protection under the European Convention on Human Rights.

Keywords: hate speech, the European Court of Human Rights, complaint, case law, freedom of expression

mgr Oktawia Ewa Braniewicz

Doktorantka

Katedra Prawa Międzynarodowego i Stosunków Międzynarodowych Wydział Prawa
i Administracji

Uniwersytet Łódzki

ROZDZIAŁ XVII

Przemoc na tle rasistowskim i homo/transfobicznym w Polsce – analiza raportu Europejskiej Komisji przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji z 2015 roku

Cudzoziemiec, czyli osoba niezwiązana z naszym krajem formalnym węzłem prawnym w postaci obywatelstwa, jest podmiotem, który na stałe zagościł w świadomości obywateli Rzeczypospolitej Polskiej, a także stosunkach społeczno-prawnych. Można powiedzieć, że problematyka dotycząca cudzoziemców przestała być w konsekwencji zagadnieniem marginalnym, lecz jest już trwałym elementem zachodzących w państwie procesów i stosunków gospodarczych, administracyjnych, kulturowych, socjalnych oraz obyczajowych. Sprawy cudzoziemców mają swój szeroki wyraz praktyczny, ale oczywiście osadzone są na gruncie regulacji prawnych, które normują sytuację cudzoziemca w różnych aspektach życia¹.

W związku z powyższym, nieunikniona wydaje się sytuacja, w której osoba nie posiadająca obywatelstwa polskiego, mająca inne korzenie, pochodzenie etniczne bądź odznaczająca się cechami fizycznymi, które automatycznie przypisujemy innym nacjom, narodowościom może paść ofiarą przestępstwa. Biorąc pod uwagę motywy, które kierują sprawcami (w szczególności odmienna orientacja seksualna, pochodzenie czy też wyznanie) można wyróżnić przemoc na tle rasistowskim i homo/transfobicznym.

Przemoc a przestępstwa z nienawiści

Należy zauważyć, iż istnieje wyraźny związek przestępstw z nienawiści z dyskryminacją. Obydwa wskazane działania wymierzone są przeciwko reprezentantom określonych grup społecznych, a przede wszystkim – motywowane są uprzedzeniami wobec tych grup. Jednak dyskryminacja ma charakter bierny, zaś przestępstwa z nienawiści – czynny. Dyskryminacja wyraża się w nie dopuszczaniu reprezentanta dyskryminowanej grupy do określonych praw, dóbr, pozycji społecznej etc. Natomiast przestępca z nienawiści odbiera ofierze poprzez swój atak różnego rodzaju walory - przestrzeń, mienie, zdrowie, a nawet życie². Co więcej, bardzo często przestępstwa z nienawiści są skorelowane z przemocą.

Czym jest przemoc? Jedna z najszerzych definicji tego pojęcia została przyjęta przez Światową Organizację Zdrowia w 1996 r., w świetle której mianem „przemocy” określa-

¹ J. Jagielski, *Kilka uwag o polskim prawie o cudzoziemcach na obecnym etapie*, [w:] M. Zdanowicz (red.), *Białostockie studia prawnicze. Status prawny cudzoziemca w Polsce*, Białystok 2007, s. 105.

² A. Lipowska-Teutsch, E. Ryłko (red.), *Przemoc motywowana uprzedzeniami. Przestępstwa z nienawiści*, Kraków 2007, s. 12.

my celowe użycie siły fizycznej lub władzy, sformułowane jako groźba lub rzeczywiście użyte, skierowane przeciwko samemu sobie, innej osobie, grupie lub społeczności, które albo prowadzi do albo z którym wiąże się wysokie prawdopodobieństwo spowodowania obrażeń cielesnych, śmierci, szkód psychologicznych, wad rozwoju lub braku elementów niezbędnych do normalnego życia i zdrowia³. Takie ujęcie zagadnienia przemocy wydaje się najbardziej adekwatne w kontekście przestępstw na tle rasistowskim i homo/transfobicznym, gdyż są one niezwykle różnorodne, obejmują szerokie spectrum zachowań o różnym stopniu nasilenia.

Natomiast termin „przestępstw z nienawiści” (ang. *hate crimes*) odnosi się do takich czynów, gdzie sprawca motywowany jest w ich popełnieniu pewnymi cechami ofiary przestępstwa, przynależnością ofiary do danej grupy, w stosunku do której sprawca odczuwa niechęć. Przedmiotem zachowania sprawcy nie jest więc indywidualnie określona osoba, ale ta jej cecha, która charakteryzuje ofiarę jako innego, obcego, należącego do grupy wrogiej sprawcy (rzeczywiście czy też w mniemaniu sprawcy). Można mówić o przestępstwach z nienawiści *sensu largo* i *sensu stricto*:

jeśli uznamy, że przestępstwami z nienawiści są nie tylko czyny zakwalifikowane jako przestępstwa, ale także zachowania, które motywowane są uprzedzeniami, o charakterze dyskryminacyjnym, ale nie wyczerpujące znamion tychże przestępstw, to wówczas pojęcie przestępstw z nienawiści będzie miało szerokie znaczenie;

mając na uwadze przestępstwa z nienawiści w wąskim ujęciu, można powiedzieć, że będą to tylko takie czyny, które kwalifikują się jako działania lub zaniechania penalizowane w kodeksie karnym⁴.

Podstaw prawny penalizacji takich przestępstw należy dopatrywać się nie tylko w Kodeksie karnym, ale także w ustawie zasadniczej. Przepisy zawarte w artykułach 13, 30, 32, a także 35 Konstytucji RP odnoszą się – w sposób bezpośredni oraz pośredni – do ochrony jednostek przed możliwą dyskryminacją⁵, naruszaniem kultury mniejszości narodowych i etnicznych⁶, ingerowaniem w godność poszczególnych osób⁷, czy też propagowaniem nienawiści, nazizmu, faszyzmu oraz komunizmu przez ugrupowania polityczne⁸. Stanowią konstytucyjną gwarancję, której ochrony – dzięki przepisom zawartym w Kodeksie Karnym – można dochodzić na drodze sądowej.

Europejska Komisja przeciw Rasizmowi i Nietolerancji

Europejska Komisja przeciw Rasizmowi i Nietolerancji – ECRI (*European Commission against Racism and Intolerance*) jest niezależnym organem monitoringowym Rady Europy do spraw zwalczania rasizmu, dyskryminacji rasowej, ksenofobii, antysemityzmu i nietolerancji. W jej skład wchodzi niezależni eksperci ze wszystkich państw członkowskich Rady Europy. Do kompetencji ECRI należy dokonywanie przeglądu ustawo-

³ World Health Organization, *World report on violence and health*, Geneva 2002, s. 5.

⁴ A. Szul-Szywała, *Przestępstwa z nienawiści w polskim prawie*, [w:] A. Lipowska-Teutsch, E. Ryłko (red.), *Przemoc motywowana uprzedzeniami. Przestępstwa z nienawiści*, Kraków 2007, s. 13.

⁵ Ustawa z dnia 2 kwietnia 1997 r. Konstytucji RP (Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 483), art. 32.

⁶ Art. 35 Konstytucji RP.

⁷ Art. 30 Konstytucji RP.

⁸ Art. 13 Konstytucji RP.

dawstwa państw członkowskich, ich polityki i środków przedsięwziętych na rzecz zwalczania rasizmu, a także ocena ich efektywności. ECRI proponuje także nowe inicjatywy i działania na szczeblu europejskim, krajowym i lokalnym. Opracowuje też tzw. zalecenia w sprawie polityki ogólnej⁹.

Monitoring poszczególnych krajów przez ECRI dotyczy w równym stopniu wszystkich państw członkowskich. Odbywa się w pięcioletnich cyklach, które obejmują 9–10 krajów rocznie. Raporty z pierwszej rundy zostały ukończone pod koniec 1998 r., raporty z drugiej rundy pod koniec 2002 r., z trzeciej rundy z końcem 2007 r., raporty z czwartej rundy powinny zostać ukończone pod koniec 2014 r. Praca nad raportami z piątej rundy została rozpoczęta w listopadzie 2012 r. Metody pracy nad raportami polegają na analizie dokumentów, wizytach w poszczególnych państwach, a następnie poufnym dialogu z władzami krajowymi¹⁰.

Piąta runda raportów krajowych koncentrowała się na czterech tematach wspólnych dla wszystkich państw członkowskich:

- kwestiach legislacyjnych,
- mowie nienawiści,
- przemocy oraz
- polityce integracyjnej¹¹.

Należy zauważyć, iż od czasu przyjęcia czwartego Raportu ECRI dotyczącego Polski w dniu 28 kwietnia 2010 r., nastąpił postęp w wielu sferach. Członkostwo w strukturach Rady Europy, Organizacji Narodów Zjednoczonych, OBWE, jak również wstąpienie do Unii Europejskiej, zobowiązywały Polskę do podjęcia działań na rzecz zwalczania rasizmu i ksenofobii przynajmniej w zakresie wyznaczonym przez zobowiązania międzynarodowe¹². Władze RP przeprowadziły analizę zgodności prawa krajowego z Protokołem Nr 12¹³ i przyjęły Ustawę o wdrażaniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania¹⁴, które są w szerokim zakresie spójne z Zaleceniem w sprawie Ogólnej Polityki ECRI¹⁵. Ustawa ta powierza Rzecznikowi Praw Obywatelskich kompetencję w zakresie ochrony zasady równego traktowania. Rok później RPO otrzymał potwierdzenie akredytacji z 1999 r., co oznacza, że jego status jest w pełni zgodny z tzw. Zasadami Paryskimi¹⁶.

⁹ http://www.strasbourg.ms.gov.pl/pl/o_re/monitoring/ecri/ (dostęp: 30.12.2016 r.).

¹⁰ Raport Europejskiej Komisji przeciw Rasizmowi i Nietolerancji dotyczący Polski (piąty cykl monitoringu), Strasburg 2015, s. 7, <https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Poland/POL-CbC-V-2015-20-POL.pdf> (dostęp: 29.12.2016 r.), dalej przytaczany jako „raport”.

¹¹ Ibidem, s. 7.

¹² A. Mikulska, *Rasizm w Polsce. Raport z badań wśród osób, które doświadczyły przemocy ze względu na swoje pochodzenie etniczne, rasowe lub narodowe*, Warszawa 2012, s. 16.

¹³ Protokół nr 12 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z dnia 4 listopada 2000 roku, http://www.ptpa.org.pl/site/assets/files/1153/protokol_nr_12_do_kwslwfdk.pdf (dostęp: 25.12.2016 r.).

¹⁴ Ustawa z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania (Dz. U. 2010, Nr 254, poz. 1700).

¹⁵ Zalecenie w sprawie Ogólnej Polityki ECRI, https://www.ms.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/europejski_trybunal_praw_czlowieka/zalecenia_km/zalecenia-ecri (dostęp: 25.12.2016 r.).

¹⁶ Debata Zgromadzenia Parlamentarnego w dniu 23 czerwca 2011 r. (25 sesja) (Doc. 12636),

raport Komisji Spraw Prawnych i Praw Człowieka, sprawozdawca: Pan Pourgourides, Tekst przyjęty przez Zgromadzenie w dniu 23 czerwca 2011 r.

Ogromne znaczenie ma także fakt, iż w 2012 r. Polska rozpoczęła proces kształtowania nowej polityki integracji mającej zastosowanie do wszystkich obcokrajowców. Głównym celem jest doprowadzenia do stanu, w którym cudzoziemcy będą samowystarczalni socjalnie i ekonomicznie. Wdrożenie rządowego programu dla społeczności romskiej przyniosło wzrost liczby młodych Romów, którzy ukończyli edukację na poziomie ponadpodstawowym. Poprawiła się również reakcja na nielegalne osiedlanie się. Powstała także grupa ekspertów mających za zadanie proponowanie systemowych mechanizmów na szczeblu krajowym w celu rozwiązania tych problemów, które nie mogą być rozstrzygnięte za szczeblu lokalnym czy regionalnym. Ponadto został przyjęty Krajowy program działań na rzecz równego traktowania na lata 2013–2016¹⁷, a władze przeprowadziły liczne działania uświadamiające i szkoleniowe związane z przestępstwami rasizmu, nietolerancji i dyskryminacji¹⁸.

Przemoc na tle rasistowskim i homo/transfobicznym w Polsce – analiza raportu ECRI

Raport ECRI objął okres do dnia 12 grudnia 2014 r. Wszelkie wydarzenia, ataki na tle rasistowskim i homo/transfobicznym, które nastąpiły po tej dacie nie podlegały analizie i nie zostały wzięte pod uwagę w konkluzjach i propozycjach zawartych w owym akcie. Raport składa się ze wstępu, streszczenia, ustaleń i zaleceń, zaleceń opartych na przyjętych ustaleniach, listy zaleceń oraz bibliografii. Warto podkreślić, iż ustalenia i zalecenia zostały podzielone na dwa bloki: wspólne tematy i tematy szczególne dla Polski¹⁹.

W świetle analizy ECRI należy stwierdzić, że kwalifikacja przemocy na tle homo/transfobicznym w Kodeksie karnym powinna ulec zmianie. Jak wskazują eksperci, ani par. 1 art. 118 k.k. penalizujący zabójstwo, ani par. 1 art. 119 zakazujący przemocy oraz par. 2 art. 255 zakazujący podżegania do przestępstw, nie odnoszą się wyraźnie do orientacji seksualnej czy tożsamości płciowej jako podstaw nienawiści. Twórcy raportu zalecają, aby orientacja seksualna i tożsamość płciowa zostały dodane do przedmiotu ochrony w art. 118, 119 i 255 k.k.²⁰ Owe zalecenia są niemal tożsame z treścią raportu Amnesty International „Ponieważ jestem, kim jestem”. Homofobia, transfobia i przestępstwa z nienawiści w Europie, który uwypukla luki w legislacji wielu europejskich krajów, w tym Polski. Orientacja seksualna i tożsamość płciowa nie są wprost wymienione jako czynniki, na tle których mogą zostać popełnione przestępstwa z nienawiści²¹. Niezbędnym jest, aby organy ścigania dogłębnie analizowały, czy dane przestępstwo było motywowane kwestią orientacji seksualnej i nienawiścią sprawcy do danej grupy społecznej, osób posiadających odmienną niż on tożsamość płciową.

Przepis art. 119 par. 1 k.k. stanowi, że kto stosuje przemoc lub groźbę bezprawną wobec grupy osób lub poszczególnej osoby z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej lub z powodu jej bezwyznaniowości podle-

¹⁷ <https://www.premier.gov.pl/wydarzenia/decyzje-rzadu/krajowy-program-dzialan-na-rzecz-rownego-traktowania-na-lata-2013-2016.html> (dostęp: 27.12.2016 r.).

¹⁸ *Raport...*, s. 9.

¹⁹ *Ibidem*, s. 5.

²⁰ *Ibidem*, s. 21.

²¹ <https://amnesty.org.pl/ue-wezwana-do-walki-z-przemoc%C4%85-na-tle-homofobicznym/> (dostęp: 28.12.2016 r.).

ga karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. Mamy zatem do czynienia z penalizacją stosowania przemocy fizycznej lub groźby bezprawnej wobec grupy ludności lub nawet poszczególniej jednostki, opartej na motywach dyskryminacyjnych. Podobnie jak przepisy art. 256 i 257 k.k., treść art. 119 k.k. realizuje zobowiązania konwencyjne dotyczące karalności różnych form dyskryminacji. Jak słusznie wskazał Sąd Okręgowy w Katowicach, wskazane normy należy interpretować z uwzględnieniem przepisów wynikających z ratyfikowanej przez Polskę Konwencji nowojorskiej z dnia 7 marca 1966 r. w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej oraz postanowień wspomnianego już Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych ONZ²².

Przepisy Kodeksu karnego regulują przemoc przeciwko jednostkom lub grupom z powodu narodowości, pochodzenia etnicznego, z powodów politycznych, religijnych, czy też z powodu braku religii, a także groźbę użycia przemocy²³. W rezultacie sprawy dotyczące przemocy nie mogą być wyraźnie oddzielone od innych form przestępstw na tle rasistowskim w statystykach przedstawionych przez polskie władze²⁴. Według oficjalnych statystyk liczba popełnianych przestępstw na tle etnicznym, narodowym, rasowym w Polsce jest niska. Przypuszcza się jednak, że część takich czynów może nie być zgłaszana organom ścigania lub z innych powodów nie jest odnotowywana w statystykach²⁵. Polskie władze przedstawiły ekspertom ECRI dane statystyczne dotyczące spraw przemocy na tle rasistowskim. Według danych zgromadzonych przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych:

- w 2009 r. takich spraw było 16,
- w 2010 r. – 13,
- w 2011 r. – 10,
- w 2012 r. – 16,
- w 2013 r. – 37²⁶.

Biuro Prokuratora Generalnego badało w 2009 r. 13 spraw na podstawie art. 119, 18 w 2010 r. 31 w 2011 r., 51 w 2012 r. i 102 w 2013 r. Według Ministerstwa Sprawiedliwości w 2009 r. nastąpiło 17 skazań na podstawie art. 119, 10 w 2010 r., 4 w 2011 r. (a także 2 sprawy warunkowo umorzone) i 10 w 2012 r. (w trakcie sporządzania raportu nie było jeszcze danych liczbowych za kolejne lata). Dane dotyczące homofobii i transfobii są zbierane przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. W trakcie gromadzenia danych niezbędnych do sporządzenia raportu nie było jeszcze informacji dotyczących 2014 r.²⁷ Należy zauważyć, iż Stowarzyszenie przeciwko Antysemityzmowi i Ksenofobii „Otwarta Rzeczpospolita” wielokrotnie apelowało o zaniechanie powszechnej praktyki umarzania spraw o charakterze rasistowskim z powodu niskiej szkodliwości społecznej takich czynów²⁸.

W związku z powyższym, twórcy raportu ECRI zalecają, by polskie władze: racjonalizowały system zbierania danych i sporządzania statystyk w celu przygo-

²² Wyrok Sądu Okręgowego w Katowicach z dnia 12 października 2006 r. (sygn. akt VK 117/06).

²³ Art. 119 § 1, 256 § 1 oraz 257 Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1997 nr 88 poz. 553).

²⁴ *Raport...*, s. 21.

²⁵ A. Mikulska, op. cit., s. 3.

²⁶ *Raport...*, s. 21.

²⁷ *Ibidem*, s. 21.

²⁸ Stowarzyszenie Przeciwko Antysemityzmowi i Ksenofobii Otwarta Rzeczpospolita, *Przestępstwa nie stwierdzono. Prokuratorzy wobec doniesień o publikacjach antysemitycznych*, Warszawa 2006.

towania spójnego, zintegrowanego przeglądu spraw dotyczących rasistowskiej i homo/transfobicznej mowy nienawiści zgłaszanych Policji, czy rozpatrywanych przez sądy;

wzmocniły grupę utworzoną przez Radę przeciwko Dyskryminacji Rasowej, Ksenofobii i Związanej z nią Nietolerancji w celu przeanalizowania rzeczywistej skali zjawiska przestępstw z nienawiści oraz

przeanalizowały, w konsultacji ze społeczeństwem obywatelskim, zjawisko ekstremistycznej przemocy, do której dochodzi w ramach obchodów Dnia Niepodległości i sporządziły wszechstronny plan działań w celu zapobieżenia jej i zwalczania²⁹;

włączyły do cech przedmiotu ochrony w artykułach 118, 118a, 119, 256 i 257 k.k. język i obywatelstwo;

wprowadziły do k.k. przepisy uznające za przestępstwa następujące czyny:

a) podżeganie do dyskryminacji i publiczne zniesławianie ze względu na cechy przedmiotu ochrony, w tym na wyżej wymienionych dodatkowych podstawach,

b) dyskryminacja rasowa w sprawowaniu urzędu lub wykonywaniu zawodu,

c) publiczne zaprzeczanie, trywializowanie, usprawiedliwianie, czy aprobowanie w rasistowskim celu zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni wojennych bez żadnych ograniczeń w kwestii obywatelstwa, czy pochodzenia etnicznego ofiary i angażowanie się w rasistowskie ugrupowania³⁰.

W tym miejscu należy zauważyć, iż władze RP nie odniosły się przychylnie i bezkrytycznie do zaleceń wynikających z raportu ECRI. Zarządzeniem Prezesa Rady Ministrów z dnia 27 kwietnia 2016 r. zlikwidowana została Rada do spraw Przeciwdziałania Dyskryminacji Rasowej, Ksenofobii i związanej z nimi Nietolerancji³¹.

Ów akt jest bardzo lakoniczny, na jego treść składają się cztery związane paragrafy, zgodnie z którymi: „zarządza się, co następuje: § 1. Znosi się Radę do spraw Przeciwdziałania Dyskryminacji Rasowej, Ksenofobii i związanej z nimi Nietolerancji, zwaną dalej „Radą”. § 2. 1. Przewodniczący Rady odwołuje Radę Konsultacyjną w terminie 30 dni od dnia ogłoszenia zarządzenia. 2. Przewodniczący Rady przedstawia Radzie Ministrów sprawozdanie końcowe z realizacji zadań Rady w terminie 30 dni od dnia ogłoszenia zarządzenia. § 3. Traci moc zarządzenie nr 6 Prezesa Rady Ministrów z dnia 13 lutego 2013 r. w sprawie Rady do spraw Przeciwdziałania Dyskryminacji Rasowej, Ksenofobii i związanej z nimi Nietolerancji (M.P. poz. 79). § 4. Zarządzenie wchodzi w życie z dniem 1 czerwca 2016 r., z wyjątkiem § 2, który wchodzi w życie z dniem ogłoszenia”. Do zniesienia Rady doszło w momencie, w którym narastająca w społeczeństwie niechęć wobec migrantów oraz innych osób o różnym pochodzeniu rasowym, narodowym bądź etnicznym coraz częściej prowadzi do przejawów nietolerancji, a nawet motywowanych uprzedzeniami aktów przemocy fizycznej. Przestępstwa motywowane nienawiścią kierowane są także przeciwko wyznawcom różnych religii oraz przedstawicieli innych mniejszości narodowych. Likwidacja Rady, w obliczu tak nasilonego lęku społeczeństwa przed cudzoziemcami, wydaje się posunięciem zbyt pochopnym, czy wręcz

²⁹ *Raport...*, s. 24.

³⁰ *Ibidem*, s. 37.

³¹ Zarządzenie nr 53 Prezesa Rady Ministrów z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie zniesienia Rady do spraw Przeciwdziałania Dyskryminacji Rasowej, Ksenofobii i związanej z nimi Nietolerancji <http://monitorpolski.gov.pl/mp/2016/413> (dostęp: 27.12.2016 r.).

nagannym. Zamiast wzmocnić i udoskonalić utworzone ciało, władze RP postanowiły je znieść, tym samym stając *a contrario* do rekomendacji wynikających z raportu będącego przedmiotem niniejszych rozważań.

Godnym uwagi jest fakt, iż istotę problemu dostrzegł także Rzecznik Praw Obywatelskich, który wystosował specjalne wystąpienie do Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Ministra Cyfryzacji ws. przeciwdziałania mowie nienawiści i innym aktom nietolerancji. Ówczesna sytuacja, w ocenie RPO, nakładała na organy państwowe obowiązek podjęcia stanowczych działań zaradczych, polegających na promowaniu postaw szacunku i wiedzy o różnorodności współczesnego świata, jak i wypracowaniu skutecznych narzędzi reakcji w przypadku wystąpienia mowy nienawiści czy innych przestępstw popełnianych z nienawiści³². Mimo apelu RPO i nacisków środowisk stojących na straży praw człowieka, nie udało się ocalić Rady ani też skłonić władz do powołania innego organu. Nowe ciało mogłoby stać się platformą współpracy organów władzy publicznej oraz ich współdziałania z innymi instytucjami państwowymi, a w szczególności organami ścigania czy krajowymi instytucjami praw człowieka i organizacjami pozarządowymi.

Podsumowanie

Wejście Polski do UE w maju 2004 r. oraz następujące w krajach zachodnich stopniowe otwieranie rynków pracy dla obywateli nowych państw członkowskich spowodowało pojawienie się takich zjawisk, jak m.in. zarobkowych migracji cyrkulacyjnych. Obejmują one zarówno Polaków wyjeżdżających do pracy do państw zachodnich, takich jak Niemcy, Wielka Brytania czy Irlandia, jak i obywateli krajów spoza UE, w większości z obszaru byłego Związku Radzieckiego, przyjeżdżających do Polski w poszukiwaniu pracy sezonowej³³. Cudzoziemcy napływający z Ukrainy, Rumunii, Czeczenii bądź innych państw, w których sytuacja ekonomiczna lub geopolityczna zmusza ich do migracji będą kierować się także w stronę granic RP. Część wspomnianych wyżej osób odznacza się aparycją, która może wskazywać na ich niepolskie pochodzenie. Do tego dochodzi kwestia akcentu, innego wyznania, a czasem nawet odmiennej orientacji seksualnej, która może być manifestowana strojem bądź specyficznym zachowaniem w pewnych sytuacjach. Wszystko to sprawia, że stają się oni docelową grupą społeczną, która może być dotknięta przemocą na tle rasistowskim i homo/transfobicznym.

Nie ulega wątpliwości, iż w XXI wieku, w dobie tzw. kryzysu migracyjnego nastroje nacjonalistyczne, ksenofobiczne oraz rasistowskie nasilają się nie tylko w całej Europie, ale także w poszczególnych państwach członkowskich. Również obywatele Polski wykazują pewne skłonności do popełniania przestępstw na tle rasistowskim i homo/transfobicznym. Władze RP powinny uznać walkę z rasizmem, dyskryminacją i nietolerancją jako jeden z głównych priorytetów i celów działalności odpowiednich organów państwowych. Nieodzowne w tym zakresie jest kierowanie się standardami Rady Europy i dialog z organizacjami pozarządowymi.

³² Wystąpienie RPO do Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Ministra Cyfryzacji ws. przeciwdziałania mowie nienawiści i innym aktom nietolerancji <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/wystapienie-do-mswia-oraz-ministra-cyfryzacji-ws-przeciwdzialania-mowie-nienawisci> (dostęp: 28.12.2016 r.).

³³ Red. M. Łysienka, *Cudzoziemcy w Polsce. Podręcznik dla funkcjonariuszy publicznych*, Warszawa 2015, s. 14.

Streszczenie

Przemoc na tle rasistowskim i homo/transfobicznym w Polsce – analiza raportu Europejskiej Komisji przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji z 2015 roku

Europejska Komisja przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji monitoruje sytuację związaną ze zjawiskami rasizmu i nietolerancji w każdym z krajów członkowskich Rady Europy. Monitoring odbywa się cyklicznie, każdy cykl kończy wizyta w badanym kraju, co pięć lat. Wyniki monitoringu oraz rekomendacje publikowane są w formie raportów krajowych. W swoim artykule poddam analizie ostatni raport (piąty z kolei) z marca 2015 r., który został opublikowany w czerwcu tego samego roku. Wskażę na zmiany, które zaszły od czasu czwartego raportu, m.in. analizę zgodności swojego prawa polskiego z Protokołem Nr 12 i przyjęcie „Ustawę o wdrażaniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania” oraz formułowanie nowej polityki integracyjnej. Przybliżone zostaną także zagadnienia związane z przemocą na tle rasistowskim i homofobicznym oraz transfobicznym.

Słowa kluczowe: ECRI, rasizm, nietolerancja, raport, analiza

Summary

Racist and homo/transphobic crimes in Poland – analysis of ECRI's report against Racism and Intolerance of 2015

ECRI monitors the situation regarding the phenomena of racism and intolerance in each of the member countries of the Council of Europe. This monitoring is cyclic, each cycle ends with a visit to the country examined every 5-years monitoring results. Recommendations are published in the form of national reports. This article analyzes the recent report (the fifth) from March 2015, which was published in June the same year. It points out the changes that have occurred since the fourth report. The article also shows issues related to violence based on racism, homophobia and transphobia.

Keywords: ECRI, racism, intolerance, report, analysis

ROZDZIAŁ XVIII

Mowa nienawiści powodowana orientacją seksualną

Wprowadzenie

W świetle art. 54 Konstytucji z 2 kwietnia 1997 r., każdy ma prawo do swobodnego wyrażania swoich poglądów¹. Wolność słowa to podstawa demokratycznego państwa prawnego i można by było twierdzić, że skoro przyjmujemy ją w kategoriach swobody, prawa i pewnego atrybutu to można przypisać naszemu słowu całkowitą wolność. Istnieje jednak pewna granica w wolności słowa wyznaczana przez prawo co pozwala na hamowanie tak zwanej mowy nienawiści czyli zjawiska, które nie tyle trzeba badać ale zwalczać². Można wymienić między innymi mniejszości romskie, ukraińskie, muzułmanów, Żydów, osoby czarnoskóre a także osoby nieheteroseksualne, które na co dzień borykają się z tym problemem. Niestety nie wszyscy zostali objęci ochroną w przepisach prawnych na równych warunkach.

Nie ograniczony dostęp do środków masowego przekazu w Polsce wiąże się z szeroką możliwością komunikacji międzyludzkich i nie byłoby nic w tym złego gdyby nie wiązało się to z nieograniczoną możliwością obrażania. Internet jest najbardziej popularnym środkiem społecznego komunikowania się a co za tym idzie największym ośrodkiem agresji i mowy nienawiści co nie znaczy, że tylko w sieci dochodzi do przemocy werbalnej bo dzieje się to także na ulicach, w szkole czy w miejscach pracy.

Mowa nienawiści tak jak wspomniano wcześniej dotyczy wielu grup, jednakże w tym artykule omówiona zostanie ta, która jest powodowana orientacją seksualną.

Podstawowe definicje

Do przedstawienia tematu niezbędne jest wyjaśnienie, jak rozumiane jest pojęcie orientacji seksualnej i w jakich granicach mieści się homoseksualizm a także, czym jest homofobia i tematycznie związana z nią mowa nienawiści.

Orientacja seksualna to odczuwanie przez człowieka pociągu seksualnego w stosunku do osób płci przeciwnej, bądź do osób tej samej płci. W pierwszym przypadku występuje orientacja heteroseksualna w drugim zaś homoseksualna, której to właśnie przedstawiciele stają się ofiarami mowy nienawiści³.

Homoseksualizm to seksualna, trwała skłonność wobec osób tej samej płci. „Homoseksualizm nie oznacza jednak zachowań homoseksualnych. Są osoby o skłonnościach homoseksualnych, które nie prowadzą życia seksualnego lub też prowadzą je jako oso-

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku (Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 483).

² S. Kowalski, *Obecność mowy nienawiści w życiu społecznym i debacie politycznej*, [w:] A. Bodnar, A. Gliszczynska-Grabias, R. Wieruszewski (red.), *Mowa nienawiści a wolność słowa*, Warszawa 2010, s. 238.

³ Z. Jabłońska, P. Knut (red.), *Prawa osób LGBT w Polsce*, Warszawa 2012, s. 23.

by heteroseksualne. Homoseksualizm oznacza orientację, skłonność lub pociąg seksualny, nie jest zatem to jakiś „stan” lub „tożsamość”. Orientacje seksualne podobnie jak inne (sportowe, żywieniowe, muzyczne), choć związane są z tożsamością osoby, to jednak nie stanowią jej elementu konstytutywnego⁴.

Orientacje homoseksualne wzbudzają w społeczeństwie negatywne emocje, ludzie ujmują je w kategoriach anormalnych, kierując się stereotypowym podejściem w wyniku czego, pojawiło się zjawisko zwane homofobią. Homofobia to niechęć, nienawiść do osób o nieheteronormatywnej orientacji seksualnej. Obejmuje dyskryminację, wykluczenie społeczne a także przemoc wobec gejów, lesbijek czy osób biseksualnych⁵. Należy wyróżnić homofobię tradycyjną, która odnosi się do negatywnych postaw wobec osób nieheteroseksualnych, które wynikają z nastawienia religijnego i moralnego a także homofobię nowoczesną, która jest wynikiem „postrzegania ich żądań politycznych jako nieuzasadnionych, rzekomego braku dyskryminacji gejów i lesbijek w społeczeństwie a także postrzeganej niechęci osób homoseksualnych do asymilacji z heteroseksualną większością⁶”.

Najbardziej lakonicznie mowę nienawiści można ująć jako agresja słowa, przemoc w słowie wobec określonych osób. Termin mowa nienawiści pochodzi od angielskiego *hate speech*. „Jest kierowana do zbiorowości nie jednostek. Nawet jeśli uderza na pozór w konkretnego człowieka, czyni to redukując go do roli typowego przedstawiciela grupy, której rzekome cechy i motywy zostają mu przypisane; odziera go z indywidualności, odbiera prawo do bycia sobą. Po drugie jest skierowana przeciwko zbiorowości określonego rodzaju- takim, których się nie wybiera. Są to przede wszystkim grupy naturalne, w których udział determinowany jest biologicznie (kolor skóry, płeć, preferencje seksualne, przynależność etniczna, kalectwo) albo społecznie (język, obywatelstwo, religia, miejsce zamieszkania). Mowa nienawiści funkcjonuje w świecie wyobrażonym i sama wyznacza swoje cele. Nie jest ważne, czy lżony, wyszydzany i poniżany z powodu należenia do jakiejś zbiorowości rzeczywiście do niej należy – czy naprawdę jest Żydem, Ukraińcem czy homoseksualistą- gdyż przedmiotem zainteresowania nie są prawdziwi ludzie, tylko wizerunki osób wyposażonych w stereotypowe cechy⁷”.

Mowa nienawiści a prawo

„Dzielenie się informacją w Internecie zapewnia pozorną anonimowość, co powoduje, że granica obrazy innych ludzi znacznie się przesunęła⁸”. Wolność wypowiedzi ma swoją granicę, zostaje ona przekroczona, gdy ktoś z powodu agresji języka cierpi. Mogłoby się wydawać, że jedno zdanie obelżywe wśród kilkunastu neutralnych nic nie znaczy, ale to właśnie ono najbardziej utkwii w pamięci tego, którego się obraża. Każdy człowiek posiada umiejętność panowania nad swoją mową, a jednak dochodzi do szeroko pojętej nienawiści na każdym kroku. Panująca obojętność ludzi wobec mowy nienawiści poraża, coraz więcej określonych grup jest obrażana, dyskryminowana i to tylko dla-

⁴ O. Chaire, przekł. A. Soćko, *ABC o homoseksualizmie*, Kraków 2008, s. 5.

⁵ Z. Jabłońska, P. Knut (red.), *op. cit.*, s. 22.

⁶ P. Górka, M. Mikołajczak, *Postawy wobec osób homoseksualnych*, Warszawa 2014, s. 4.

⁷ S. Kowalski, M. Tulli, *Zamiast procesu. Raport o mowie nienawiści*, Warszawa 2003, s. 21–22.

⁸ M. Nowocien, *Gdzie prawo wyznacza granicę wolności słowa, czyli czy warto obrażać innych publicznie*, [w:] L. Kuras, J. Makowska, G. Majkowska (red.), *Idee wartości słowa w życiu publicznym*, Łódź 2014, s. 77.

tego, że różnią się od innych. Społeczeństwo sklasyfikowało ludzi i poddało zbiorowemu obrażaniu. Pozostaje konflikt między wolnością słowa, prawa do swobodnego wypowiedziania się a mową nienawiści.

Tematyczna mowa nienawiści odnosi się do osób o orientacji nie heteroseksualnej, ale nie tylko takie osoby stykają się z tym problemem. Wśród grup narażonych znajdują się między innymi mniejszości żydowskie, ukraińskie, romskie, osoby czarnoskóre, muzułmanie a to właśnie ochrona prawna osób homoseksualnych jest najmniej widoczna. Bardzo trudno odnieść się do określonego przepisu, który chroniłby homoseksualistów przed mową nienawiści. Nie oznacza to jednak, że nie ma polskich aktów prawnych na podstawie, których możemy reagować na przypadki mowy nienawiści.

Niekiedy osoby poszkodowane korzystają z ogólnych regulacji znajdujących się na gruncie prawa cywilnego. W Kodeksie cywilnym na uwagę zasługuje art. 23 „Dobra osobiste człowieka, jak w szczególności zdrowie, wolność, cześć, swoboda sumienia, nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnica korespondencji, nietykalność mieszkania, twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza i racjonalizatorska, pozostają pod ochroną prawa cywilnego niezależnie od ochrony przewidzianej w innych przepisach”⁹ zaś w art. 24 Kodeksu cywilnego wskazana jest odpowiedzialność za nieposzanowanie dóbr wymienionych. Przepis brzmi: „W razie dokonanego naruszenia może on także żądać, ażeby osoba, która dopuściła się naruszenia, dopełniła czynności potrzebnych do usunięcia jego skutków, w szczególności ażeby złożyła oświadczenie odpowiedniej treści i w odpowiedniej formie. Na zasadach przewidzianych w kodeksie może on również żądać zadośćuczynienia pieniężnego lub zapłaty odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny. Przepisy powyższe umożliwiają dochodzenie praw przez osoby homoseksualne, ponieważ nie wyróżniają określonych osób czy grup, które mogą korzystać z ochrony. Jednym z dóbr osobistych jest, aby prawo przynależności do określonej grupy, wyznawanej religii, nie było obrażane, wyśmiewane czy wyszydzane. Jeżeli zostanie naruszony art. 23 Kodeksu cywilnego przez mowę nienawiści, można domagać się by sąd podjął środki z art. 24 Kodeksu cywilnego”¹⁰.

W polskim ustawodawstwie obowiązują przepisy, które regulują odpowiedzialność karną za mowę nienawiści. Są to czyny ścigane z urzędu, jednakże nie wspomniano tam o orientacji seksualnej ani o tożsamości płciowej. „Pomimo wielokrotnych apeli ze strony środowiska organizacji pozarządowych rząd od wielu lat unika podjęcia działań legislacyjnych mających na celu włączenie orientacji seksualnej i tożsamości płciowej do katalogu cech prawnie chronionych”¹¹.

W Kodeksie karnym na uwagę zasługuje art. 257, ale co ważne nie są wspomniane tam mniejszości seksualne. Przepis brzmi „Kto publicznie znieważa grupę ludności albo poszczególną osobę z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej rasowej, wyznaniowej albo z powodu jej bezwyznaniowości lub z takich powodów narusza nietykalność cielesną innej osoby, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3”¹². Ochroną objęte zostały liczne grupy jednakże homoseksualiści nie mogą korzystać z ochrony na

⁹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz. U. 2016, poz. 380, tekst jednolity).

¹⁰ A. Kwiecień, *Poradnik obywatela Co możemy zrobić, gdy zetknijemy się z mową nienawiści?*, Warszawa 2011, s. 6.

¹¹ Z. Jabłońska, P. Knut (red.), *op. cit.*, s. 46.

¹² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. 1997, Nr 88, poz. 553 ze zm.).

podstawie tego przepisu, gdyż ma on charakter katalogu zamkniętego¹³. Tak samo jest w sytuacji stosowania art. 256 Kodeksu karnego „Kto publicznie propaguje faszystowski lub inny totalitarny ustrój państwa lub nawołyuje do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych, albo ze względu na bezwyznaniowość, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 3”. Sytuacja powtarza się także w art. 119 Kodeksu karnego, ochroną objęte są osoby wobec których stosuje się przemoc lub groźbę bezprawną z powodu określonej przynależności narodowej, etnicznej (...). Można więc stanąć przed pytaniem z jakiej ochrony prawno-karnej, mogą korzystać homoseksualiści w przypadku mowy nienawiści, skoro katalogi ich nie wymieniają. W Kodeksie karnym znajduje się jednak przepis dotyczący znieważania i nie zawiera on ograniczenia podmiotowego a więc mogą korzystać z ochrony na jego podstawie także osoby homoseksualne. Przepis ten brzmi „Kto znieważa inną osobę w jej obecności albo choćby pod jej nieobecność, lecz publicznie lub w zamiarze, aby zniewaga do osoby tej dotarła, podlega grzywnie albo karze ograniczenia wolności. § 2. Kto znieważa inną osobę za pomocą środków masowego komunikowania, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku. § 3. Jeżeli zniewagę wywołało wyzywające zachowanie się pokrzywdzonego albo jeżeli pokrzywdzony odpowiedział naruszeniem nietykalności cielesnej lub zniewagą wzajemną, sąd może odstąpić od wymierzenia kary (...). Istnieje jednak utrudnienie, ponieważ czyn z art. 216 jest ścigany z oskarżenia prywatnego co oznacza, że osoba pokrzywdzona sama musi wnieść akt oskarżenia i przedstawić dowody.

Należy wspomnieć również o art. 32 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, który wskazuje ogólny zakaz dyskryminacji. Treść jest następująca: „Wszyscy są wobec prawa równi. Wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne. Nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiegokolwiek przyczyny”. Na gruncie tego przepisu mamy nieskończoność cech chronionych przez prawo, nie ma tu żadnych wytycznych, co oznacza, że orientacja seksualna jest pod ochroną tego przepisu. Wskazane jest, że nikt nie może być dyskryminowany a także stwierdzono, że nic nie może być przyczyną owej niechęci.

Łatwo można jednak zauważyć, że brakuje skutecznej ochrony przed mową nienawiści czy przed przestępstwami z nienawiści wobec osób homoseksualnych. Przepisy nie wyróżniają homofobicznego motywu, dlatego osoby pokrzywdzone mogą korzystać jedynie z ogólnych uregulowań¹⁴.

Zalecenie Komitetu Ministrów Rady Europy dla Państw Członkowskich
w zakresie zwalczania dyskryminacji opartej na orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej

Warto wspomnieć o tym zaleceniu dlatego, że jest to pierwszy dokument, który odnosi się do dyskryminacji osób LGBT rozumie się przez nie lesbijki (L), gejów (G), osoby biseksualne (B), oraz transpłciowe (T)¹⁵. Sekretarz Generalny Rady Europy określił dyskryminację wobec tych osób jako „jedną z najbardziej długotrwałych i trudnych do

¹³ A. Kwiecień, *op. cit.*, s. 7.

¹⁴ Z. Jabłońska, P. Knut (red.), *op. cit.*, s. 38.

¹⁵ Ibidem. s. 22.

zwalczania form dyskryminacji”¹⁶. Zalecenie wskazuje uniwersalność praw człowieka a więc znaczy to, że wszystkie prawa odnoszą się także do gejów czy lesbijek, zostało także stwierdzone wielowiekowe dyskryminowanie osób ze względu na orientację seksualną. W zaleceniu znajdziemy załącznik „Mowa nienawiści”, który zobowiązuje państwa członkowskie do podjęcia środków zmierzających do zwalczania mowy nienawiści ze względu na orientację seksualną i tożsamość płciową a także zobowiązanie do wprowadzenia przepisów zakazujących takie zachowania. Należy jednak zauważyć, że dokument ten jako zalecenie nie jest prawnie wiążący, jedynie sugeruje podjęcie określonych zachowań¹⁷.

Homofobiczna mowa nienawiści

Po przedstawieniu wszystkich niezbędnych pojęć a także regulacji prawnej dotyczącej mowy nienawiści ta część artykułu zostanie poświęcona ukazaniu istniejącego i wciąż rosnącego problemu w społeczeństwie czyli homofobicznej mowie nienawiści. Nienawiść do homoseksualistów niestety wciąż wzrasta i przemawia przez nią coraz większa agresja. Największą platformą przemocy werbalnej jest Internet, a to dlatego, że jest to miejsce, gdzie na pozór ludzie są anonimowi, dlatego bez skrępowania obrażają innych. Niestety normalność wypowiedzi już dawno znikła. Na tą chwilę nie są to już opinie o określonej grupie, ale są to szydzące, okrutne, chamskie wypowiedzi kierowane do osób, które mają prawo się różnić. Żaden powód nie jest uzasadnieniem agresji w języku. Mowa nienawiści tak jak wcześniej wspomniano jest karana, jednakże pominięto w katalogach przesłankę orientacji seksualnej a z ochrony można jedynie korzystać na podstawie regulacji ogólnych. „Niestety w Internecie nie wdrożono środków kryminalizujących mowę nienawiści wobec osób homoseksualnych mimo tego, że potrzeba jest bardzo widoczna, ze względu na szeroko rozwiniętą i posuniętą obrażę wobec tych osób”¹⁸.

Homofobiczna mowa nienawiści w Polsce narodziła się po 1989 r. Homoseksualność swego czasu była tematem tabu, pojawiała się jedynie w kategoriach HIV/AIDS¹⁹. Przemoc zarówno psychiczna jak i fizyczna wobec osób homoseksualnych w Polsce wynika zwłaszcza z braku edukacji na ten temat, przyjmowania za normalność nienawiści wobec gejów i lesbijek a także „silnego zaangażowania polityków oraz przedstawicieli Kościoła katolickiego w homofobiczną retorykę”²⁰.

W 1988 r. przeprowadzono badania opinii społecznej, które przedstawiły ponad 30% polskiego społeczeństwa na stanowisku, że homoseksualność to „poważny problem”. Badani wykazywali przyczyny takiej opinii między innymi podawali „ogólnie negatywny wpływ homoseksualności na społeczeństwo, zagrożenie przestępczością”, a aż 61,8% ankietowanych wskazało, że czuje odrazę wobec tych osób²¹.

¹⁶ Ibidem, s. 14.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem, s. 165.

¹⁹ R. Biedroń, *Wprowadzenie do raportu*, [w:] G. Czarnecki (red.), *Raport o homofobicznej mowie nienawiści w Polsce*, Warszawa 2009, s. 9.

²⁰ Ibidem, s. 11.

²¹ Ibidem, s. 9.

Skupiając rozważania na homoseksualnej orientacji płciowej bierzemy pod uwagę gejów i lesbijki, co ciekawe mowa nienawiści głównie jest skierowana wobec gejów. „Brzydzę się gejów, są wynaturzeniem człowieczeństwa, powinni się leczyć” co piąty Polak uważa, że taka wypowiedź za nie obraźliwą i dopuszczalną²².

Według raportu z badań sondażowych z 2014 r., najbardziej tolerowana jest mowa nienawiści wobec osób nieheteroseksualnych a najbardziej rozwinięta jest w Internecie bo aż 77%, w rozmowach ze znajomymi 65%, telewizji 33%²³. W raporcie wskazano, że homoseksualistów określano w kategoriach obrzydzenia i wskazano przykładowe wypowiedzi, „bycie gejem jest nie czyste”, „brzydzę się gejami i lesbijkami ohyda”, „takich to tylko na stosie powinni palić”²⁴.

Tak jak wcześniej wspomniano na wypowiedzi, które atakują homoseksualistów najczęściej można się natknąć na portalach społecznościowych, gdzie udostępniane są różnego rodzaju artykuły i istnieje możliwość komentowania. W badaniu „Mowa nienawiści w Internecie w doświadczeniu polskiej młodzieży” za przykład podano komentarze do udostępnionego na Facebooku artykułu „Homoseksualiści walczą o noclegownię” tam znaleziono między innymi sformułowanie „proponuję noclegownię w komorach gazowych”. Poruszony został również problem ubioru lub zachowania, które uważane są w opinii społeczeństwa jako typowe dla homoseksualistów, które wcale nie gorzej spotykają się z mową nienawiści jak samo bycie homoseksualistą. Tego doświadczył chłopiec w wieku lat 15 wskazał, że spotkał się z wieloma przykrościami i zarzutami pod jego adresem, ale jak sam stwierdził, nie jest homoseksualistą a taki styl ubierania mu się podobają²⁵. Analizując jego wypowiedź można zauważyć daleko idącą mowę nienawiści, bo mówi się, że kierowana jest do osób nieheteroseksualnych ale jak łatwo można zauważyć, by doszło do agresji nie jest potrzebna konkretna wiedza, że właśnie konkretna osoba jest orientacji nieheteroseksualnej, wystarczy uprzedzenie wobec tej grupy i ofiarą może się stać osoba, która nie jest homoseksualna a jedynie w jakiś sposób, w tym przypadku stylem ubierania przypomina taką osobę.

Przemoc werbalna na podstawie raportu z 2011 roku „Przemoc motywowana homofobią”

Przeanalizowany raport jest doskonałym potwierdzeniem na to, że słowa, wypowiedzi kierowane wobec homoseksualistów są bardzo wulgarne i przesiąknięte agresją a problem mowy nienawiści bardzo duży. Przeprowadzone badania wskazane w raporcie przedstawiły obraz przemocy wobec osób nieheteroseksualnych, wskazując osoby stosujące tą przemoc, przykłady obraźliwych określeń, a także przedstawiono miejsca, w których dochodzi do ataków.

W przeprowadzonej ankiecie przemoc werbalna została określona jako „zaczepki słowne, ułóżanie, obrażanie, poniżanie”²⁶. Wśród wszystkich ankietowanych z tą formą przemocy spotkały się 393 osoby co stanowi 92,9% grupy, która brała udział w bada-

²² M. Bilewicz, M. Marchlewska, W. Soral, M. Winiewski, *Mowa nienawiści, Raport z badań sondażowych*, Warszawa 2014, s. 4.

²³ Ibidem, s. 6.

²⁴ Ibidem, s. 18.

²⁵ <http://www.mowanienawisci.info/wp-content/uploads/2014/10/Mowa-nienawisci-w-internecie-w-do%C5%9Bwiadczeniu-polskiej-m%C5%82odzie%C5%BCy.pdf> (dostęp: 10.12.2016 r.).

²⁶ J. Świerszcz, *Przemoc motywowana homofobią – badanie i wyniki*, [w:] M. Makuchowska (red.), *Przemoc motywowana homofobią – raport 2011*, Warszawa 2011, s. 68.

niu, w tym 138 kobiet i 249 mężczyzn czyli 92,6% kobiet i 93,9% mężczyzn wypełniających ankietę²⁷. W ankiecie wskazano możliwość napisania, jakich słów, wyrażań użyto, niektórzy z ankietowanych zdecydowali się na podanie całkowitych sformułowań, a pozostali nie podali całkowitych określeń, jedynie zasygnalizowali jak wyglądała sytuacja. Z tej grupy osoby wskazały między innymi określenia takie jak „słowa nie nadające się do powtórzenia”, „obraźliwe słowa”, „niecenzuralne”, „pytania, która z nas jest facetem, kpina”, „ośmieszanie elementów ubioru”²⁸. Sformułowania i słowa, które były wskazywane przez pierwszą grupę zawierają mnóstwo wulgaryzmów i nie nadają się do powtórzenia. W raporcie wskazano także jakie są najczęstsze słowa znieważające osoby ze względu na orientację seksualną, podane zostaną tylko niektóre z nich ze względu na zbyt dużą wulgarność i nieprzyzwoitość. Przy stosowaniu przemocy werbalnej przeważa słowo „pedał” bo aż w 32,3%, „lesba” w 10,4%, „zboczeniec” w 3,4% zarówno wobec kobiet i mężczyzn, zniewagi odnoszące się do zdrowia i zaburzeń między innymi „chory, nie-normalna, dewiant, chory umysłowo, wynaturzona” w 3,5%²⁹.

Osoby, które stosują przemoc werbalną to głównie osoby obce 56%, ale ankietowani mogli też wskazać sprawców im znanych. Okazało się, że są to głównie koleżanki i koledzy i znajomi z uczelni czy szkół 42,4%, następną grupą były osoby znane z widzenia 25,6% i rodzina aż w 14%³⁰.

Ankietowani opisywali miejsca, w których dochodziło do sytuacji, gdzie stawali się ofiarami. Wskazano, że jest to najczęściej ulica 24,2% i szkoła 23,7%. Wskazano też tak zwaną kategorię „w pobliżu miejsca zamieszkania”, rozumie się przez to podwórko, klatkę schodową. 11,6% przemocy werbalnej ma miejsce w środkach transportu³¹. W raporcie wskazano, że aż 82 osoby czyli prawie 20% ankietowanych spotkało się z mową nienawiści występującą jako „groźba, szantaż zastosowania przemocy fizycznej”. Badani wskazywali różne przykłady między innymi „Zabiję cię ty głupia lesbijko”, „Takich jak Ty powinno się zabijać, Bóg stworzył nas a Ty jesteś pomyłką”, „I tak Cię dorwiemy”³².

Raport dokładnie wskazuje problem nienawiści wobec osób nieheteroseksualnych. Jedną z przyczyn istnienia przemocy werbalnej jest akceptacja i obojętność społeczna. W komunikacie z badań Centrum Badania Opinii Społecznej z 2007 r. zawarto informację o zapytaniu ankietowanych jakie cechy są najbardziej podejmowane przez mowę nienawiści, trzy czwarte pytanym odpowiedziało, że dotyczy to preferencji seksualnych³³. Omówiony raport pochodzi z 2011 r., można zauważyć, że problem się piętrzy a społeczeństwo traktuje to jako normalność. Wszyscy zauważają, że to preferencje nieheteroseksualne są na językach ludzkich a nic nie zmierza do zwiększonej ochrony tych osób. Trafne będą słowa „Homofobia zabija. Homofobia jest ostatnim uprzedzeniem na jakie pozwala się naszemu krajowi. Lekceważenie, poniżanie, szykanowanie w kształceniu, prawie, polityce. A przecież prawa gejów i kobiet to prawa człowieka”³⁴.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem, s. 70.

³⁰ Ibidem, s. 71.

³¹ Ibidem, s. 72.

³² Ibidem, s. 73–74.

³³ M. Feliksiak, *Społeczna percepcja przemocy werbalnej i mowy nienawiści. Komunikat z badań CBOS*, Warszawa 2007, s. 16.

³⁴ T. Kitliński, P. Leszkowicz, *Miłość i demokracja, Rozważania o kwestii homoseksualnej w Polsce*, Kraków 2005, s. 117.

Raport za lata 2010 i 2011 „Sytuacja społeczna osób LGBT”

W tym raporcie między innymi poproszono badanych o opisanie zdarzeń doznanej przemocy psychicznej:

Zdarzenie nr 1 – mężczyzna lat 30 – naprzeciw mnie siedł ojciec około 30 lat i dziecko około 4 letnie, które trzymało w rękach pistolet na wodę, ojciec do niego krzyknął „Strzelaj do pedała”³⁵.

Zdarzenie nr 2 – chłopiec lat 16 – podczas lekcji przykleili mi kartkę na plecach z poniżającymi słowami³⁶.

Zdarzenie nr 3 – mężczyzna lat 20 – tu nie ma co opisywać, nie było dnia w liceum by ktoś nie krzyknął do mnie „pedał”³⁷.

Zdarzenie nr 4 – kobieta lat 28 – telefony od matki mojej partnerki, że jestem złem wcielonym lub sekta, która chce sprowadzić jej córkę na złą drogę. Brat partnerki mnie wyzywa, nazywa mnie zboczeńcem, głupią³⁸.

Zdarzenie nr 5 – mężczyzna lat 20 – pewna kobieta nie wynajęła mi pokoju, gdy się dowiedziała, że jestem gejem. Argumentowała to tak, że nie pozwoli abym „uczył zboczenia” dziewczyny mieszkające w mieszkaniu³⁹.

Zdarzenie nr 6 – mężczyzna lat 59 – sąsiad zaatakował mnie w windzie słowami „z pedałami nie jadę”⁴⁰.

To tylko niektóre z przedstawionych w raporcie opisów, wybrane zostały te, które nie emanują zbyt dużą wulgarnością. Bardzo znacząca jest wypowiedź kobiety lat 24, która dotyczy wyjawiania swojej orientacji, „zanim pomyślałam o wyjawieniu swojej orientacji, usłyszałam, jak współpracownicy wyrażają się wulgarnie na temat osób homoseksualnych”⁴¹. Świadomość tego jaki stosunek do osób nieheteroseksualnych ma rodzina, znajomi, najbliższe otoczenie powoduje, że ataki mowy nienawiści nie są zgłaszane na Policję. Osoby takie jak najdłużej chcą zachować dla siebie informacje o swoich preferencjach a gdy wymyka im się to z pod kontroli i stają się ofiarami przemocy werbalnej, nie chcą zgłaszać problemu bo boją się, że ich sytuacja społeczna ulegnie pogorszeniu. Po za tym wśród najczęściej wymienianych powodów niezgłaszania na Policję jest „nie czułem/czułam takiej potrzeby, nie wierzę w skuteczność Policji w takich sprawach, obawiałam/obawiałem się, że Policja nie potraktuje mnie poważnie”⁴². Mowa nienawiści wobec osób homoseksualnych poprzez takie podejście staje się dozwolona, społeczeństwo przyzwyczyło się, że może obrażać i nie będzie ponosić żadnych konsekwencji.

Kościół a homoseksualizm

Nie trzeba analizować raportu by stwierdzić, że Kościół katolicki nie popiera homoseksualizmu. Kościół przede wszystkim stoi na straży małżeństwa jako związku kobiety i mężczyzny i tworzonej przez nich rodziny.

³⁵ M. Makuchowska, M. Pawłega, *Sytuacja społeczna osób LGBT. Raport za lata 2010 i 2011*, Warszawa 2012, s. 41.

³⁶ Ibidem, s. 42.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem, s. 55.

⁴⁰ Ibidem, s. 56.

⁴¹ Ibidem, s. 49.

⁴² Ibidem, s. 43.

Dla celów duszpasterskich i katechetycznych bardzo użyteczny jest krótki tekst o homoseksualizmie znajdujący się w Katechizmie Kościoła Katolickiego. Treść przedstawia się następująco: „Znaczna liczba mężczyzn i kobiet przejawia głęboko osadzone skłonności homoseksualne. Osoby takie nie wybierają swej kondycji homoseksualnej; dla większości z nich stanowi ona trudne doświadczenie. Powinno traktować się je z szacunkiem, współczuciem i delikatnością. Powinno unikać się wobec nich jakichkolwiek oznak niesłusznej dyskryminacji⁴³. Jest to taka instrukcja, jak powinni zachowywać się kapłani wobec osób nieheteroseksualnych, jedni tego przestrzegają inni nie. Należy jednak zauważyć, że cała tradycja chrześcijańska zawsze głosiła, że „akty homoseksualizmu z samej swojej wewnętrznej natury są nieuporządkowane”, ponieważ są „sprzeczne z prawem naturalnym i wykluczają z aktu płciowego dar życia”⁴⁴. Nie ma oczywiście nic złego w zwykłym braku poparcia dla homoseksualistów, wiara katolicka ma swoje wzorce i zasady, jednakże należy zauważyć to, że dochodzi do mowy nienawiści ze strony przedstawicieli Kościoła a tak być nie powinno. W raporcie za lata 2010 i 2011 przedstawiono kilka opisów sytuacji:

Opis nr 1 – mężczyzna lat 24 – Pomogłem zorganizować pogrzeb przyjacielowi (jego partner zginął w wypadku). Ksiądz w niewybredny sposób komentował naszą orientację seksualną, stwierdził, że ten wypadek to kara za grzech sodomii i wszyscy geje będą się smażyć w piekle⁴⁵.

Opis nr 2 – kobieta lat 18 – Kiedy się spowiadałam ksiądz spowiadający wyzwał mnie od chorych psychicznie. I obrzydliwych ludzi, brudnych i nie mających po co żyć. Że lepiej by było gdyby matka nie urodziła takiego dziwoląga jak ja⁴⁶.

Opis nr 3 – mężczyzna lat 18 – Przy spowiedzi ksiądz mówił, że homo to zboczeńcy, że to nie miłość z mojej strony lecz zboczenie, że na siłę muszę się odkochoać bo to nie normalne i na siłę pokochać kogoś innego⁴⁷.

Opis nr 4 – mężczyzna lat 63 – Przedstawiciele kościoła rzymskokatolickiego po stwierdzeniu przez członków rady parafialnej, że dom zamieszkały jest przez gejów, odstąpili od uzgodnionego wcześniej miejsca postawienia ołtarza na naszej posesji z okazji Bożego Ciała⁴⁸.

Podsumowanie

Mowa nienawiści wobec osób homoseksualnych jest bardzo poważnym problemem, który ciągle wzrasta. Niestety ze względu na nie wystarczającą ochronę prawną społeczeństwo przyzwyczaiło się, że może obrażać i uznawać osoby nieheteroseksualne według swoich stereotypowych kryteriów. Wskazane opisy zdarzeń, kierowane słowem wobec osób nieheteroseksualnych nie można traktować w kategoriach neutralnych, uznawać za opinię czy krytykę a należy uznać za przemoc werbalną. Społeczeństwo za-

⁴³ <http://www.miesiecznik.znak.com.pl/6302007jozef-augustyn-sjhomoseksualizm-w-oczach-kosciola/> (dostęp: 12.12.2016 r.).

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ M. Makuchowska, M. Pawłęga, *op. cit.*, s. 61.

⁴⁶ Ibidem, s. 62.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem.

pomniło, że wolność słowa to nie wolność obrażania i że nic jest powodem do tego by kogoś poniżać, obrażać i dyskryminować. Przedstawione raporty są dowodem na to, że problem istnieje, powiększa się a nie ma konkretnego przepisu, żeby go zwalczać.

Streszczenie

Mowa nienawiści powodowana orientacją seksualną

W artykule zajęto się problematyką mowy nienawiści powodowanej orientacją seksualną. Przedstawiono liczne badania ukazujące sytuację społeczną tych osób. Wskazano przepisy prawne na gruncie prawa cywilnego i karnego regulujące kwestię przemocy werbalnej. Mowa nienawiści jest poważnym problemem w społeczeństwie. Wiele grup doświadcza przemocy werbalnej między innymi muzułmanie, Żydzi czy homoseksualiści. Wobec homoseksualistów przemoc werbalna jest największa i ciągle wzrasta. Ochrona prawna jest nie wystarczająca, nie ma konkretnego przepisu, który przewidywałby karę za mowę nienawiści powodowaną orientacją seksualną. Osoby dotknięte tym problemem mogą korzystać jedynie z ochrony na zasadach ogólnych. Z homofobiczną mową nienawiści osoby spotykają się między innymi w Internecie, miejscu pracy, szkole czy na ulicy. Społeczeństwo niestety akceptuje obrażanie osób homoseksualnych i uważa to za dopuszczalne.

Słowa kluczowe: mowa nienawiści, orientacja seksualna, homoseksualizm, nietolerancja, homofobia, raporty, sytuacja społeczna, przemoc werbalna, agresja

Summary

Hate speech motivated by sexual orientation

The article deals with the issues of hate speech because of sexual orientation and presents the social situation of these people. The attention is paid to civil and criminal regulations referring to verbal violence. Hate speech is a serious problem in the society. Many groups such as Muslims, Jews and homosexuals experience verbal violence. We can notice that hate speech directed against homosexuals is one of the greatest phenomena and increases every year. Legal protection is insufficient. There is no specific provision which stipulates punishment for hate speech caused by sexual orientation. People affected by this problem are protected by general principles. People come across homophobic hate speech in many places, e.g. on the Internet, in the workplace, at school or on the street. Unfortunately, society accepts insulting homosexual people.

Keywords: hate speech, sexual orientation, homosexuality, intolerance, homophobia, reports, social situation, verbal violence, aggression

Wybrana literatura opracowanych zagadnień

1. Abramowicz M., *Psychopatia jako przesłanka negatywna prowadzenia mediacji*, [w:] M. Tabernacka, R. Raszewska-Skałicka (red.), *Mediacje w społeczeństwie otwartym*, Wrocław 2012.
2. Akińcza J., *Stalking – zjawisko, odpowiedzialność karna*, „Jurysta” 2012, nr 12.
3. Althus M., Cecere V. (red.), *Kampagne! 2: Neue Strategien für Walkkampf, PR und Lobbying*, Hamburg-London 2003.
4. Andrzejczak-Świątek M., *Problem przestępstw z nienawiści jako wyzwanie dla działalności policji w demokratycznym państwie prawa*, „Policja” 2014, nr 1.
5. Andrzejczak-Świątek M., *Ściganie i karanie przestępstw z nienawiści jako wyzwanie dla współczesnego prawa międzynarodowego*, [w:] K. Karski (red.), *Kierunki rozwoju współczesnego prawa międzynarodowego*, Warszawa 2015.
6. Antosik W., Jaskłowska-Ferrera B., Kardasz M., *Słownik wiedzy o kulturze*, Warszawa 2009.
7. Bachmat P., *Przestępstwo publicznego propagowania faszystowskiego lub innego totalitarnego ustroju państwa lub nawoływania do nienawiści (art. 256 § 1 k.k.)*, [w:] A. Siemaszko (red.), *Stosowanie prawa. Księga jubileuszowa z okazji XX-lecia Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości*, Warszawa 2011.
8. Baładynowicz A., *Zachowania okrutne skazanych podczas odbywania kary pozbawienia wolności*, „Probacja” 2009, nr 2.
9. Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, wyd. 2, Warszawa 2012.
10. Bańko M. (red.), *Inny słownik języka polskiego*, Warszawa 2000.
11. Bernalewski S., *Podkultura „git-ludzi”*, „Więź” 1974, nr 5(193).
12. Białocerkiewicz J., *Status prawny zwierząt*, Toruń 2005.
13. Bieczynski M.M., *Prawne granice wolności twórczości artystycznej w zakresie sztuk wizualnych*, Warszawa 2011.
14. Biedroń R., *Wprowadzenie do raportu*, [w:] G. Czarnecki (red.), *Raport o homofobicznej mowie nienawiści w Polsce*, Warszawa 2009.
15. Bieńkowska E., Dudka K., Kulesza C., Mazowiecka L., Starzyński P., Zalewski W., Zielińska E., *Dyrektywa 2012/29/UE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 25 października 2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw*, Warszawa 2014.
16. Bieńkowska E., *Ofiary przestępstw w postępowaniu karnym – nowe standardy Unii Europejskiej*, „Państwo i Prawo” 2014, nr 4.
17. Bilewicz M., Marchlewska M., Soral W., Winiewski M., *Mowa nienawiści. Raport z badań sondażowych*, Warszawa 2014.
18. Biłgorajski A., *Mowa nienawiści vs. wolność słowa (głos dyskusji)*, [w:] R. Wieruszewski, M. Wyrzkowski, A. Bodnar, A. Gliszczyńska-Grabias (red.), *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, Warszawa 2010.
19. Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, Gdańsk 2001.
20. Blazak R., *White boys to terrorist men. Target recruitment of Nazi Skinheads*, „American Behavioral Scientist” 2001, nr 44.
21. Bodnar A., Szuleka M., *Koncepcja „nadużycia prawa” w Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności a mowa nienawiści*, [w:] R. Wieruszewski, M. Wyrzkowski, A. Bodnar, A. Gliszczyńska-Grabias, *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, Warszawa 2010.
22. Bojarski T., Michalska-Warias A., Piórkowska-Flieger J., *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, Warszawa 2007.
23. Bosek L., *Ochrona godności człowieka w prawie Unii Europejskiej a konstytucyjne granice przekazywania kompetencji państwa*, „Przegląd Sejmowy” 2008, nr 2.
24. Briggs R., Silverman T., *Western Foreign Fighters. Innovations in Responding to the Threat*, London 2014.
25. Bulandra A., Kościółek J., Zimnoch M., *Mowa nienawiści w przestrzeni publicznej. Raport z badań prasy w 2014 roku*, Kraków 2015.

26. Bychawska-Siniarska D., *Zjawisko mowy nienawiści w sieci*, [w:] D. Bychawska-Siniarska, D. Głowacka (red.), *Mowa nienawiści w Internecie: jak z nią walczyć? Materiały z konferencji zorganizowanej przez Obserwatorium Wolności Mediów w Polsce Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka oraz Zakładu Praw Człowieka Uniwersytetu Warszawskiego i Zakładu Praw Człowieka Politolologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w dniu 29 października 2012 r.*, Warszawa 2013.
27. Cabaj P., *Środowisko naturalne człowieka pomiędzy prawem a ekonomią: casus doliny Rospudy*, [w:] G. Dammacco, B. Sitek, O. Cabaj (red.), *Człowiek pomiędzy prawem a ekonomią w procesie integracji europejskiej*, Olsztyn-Bari 2008.
28. Callahan M.P., *Political Authority in Burma's Ethnic Minority States: Devolution, Occupation, and Coexistence*, Washington 2007.
29. Cegieła A., *Słowa i ludzie*, Warszawa 2014.
30. Center for the Study of Democracy, *Understanding Radicalisation. Review of Literature*, Sofia 2016.
31. Chaire O., przekł. A. Soćko, *ABC o homoseksualizmie*, Kraków 2008.
32. Chauvin T., Stawecki T., Winczorek P., *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 2012.
33. Chlebowicz P., *Kryminologiczne aspekty zjawiska ekoterroryzmu*, [w:] M. Kotowska, W. Pływaczewski (red.), *Kryminologia wobec współczesnych zagrożeń ekologicznych*, Olsztyn 2014.
34. Chlebowicz P., *Wielokulturowość europejska z perspektywy kryminologicznej*, [w:] B. Sitek, G. Dammacco, M. Sitek, J. Szczerbowski (red.), *Prawo do życia a jakość życia w wielokulturowej Europie*, Olsztyn-Bari 2007.
35. Chmaj M., Sokół W. (red.), *Mały leksykon politologiczny*, Lublin 1997.
36. Chodakiewicz M., Mysiakowska-Muszyńska J., Muszyński, *Polska dla Polaków! Kim byli i są polscy narodowcy*, Poznań 2015.
37. Choromańska A., *Procesowe aspekty dowodzenia w sprawach o czyny związane ze zjawiskiem ekstremizmu z perspektywy Policji*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014.
38. Ciosek M., *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2003.
39. Connor J., Flynn C.R., *Report: Lone Wolf Terrorism*, Georgetown University 2015.
40. Czepek J., Lubiszewski M., *Procedura wyroku pilotażowego w praktyce Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Warszawa 2016.
41. Czyżewski M., *W stronę teorii dyskursu publicznego*, [w:] M. Czyżewski, S. Kowalski, A. Piotrowski (red.), *Rytualny chaos. Studium dyskursu publicznego*, Kraków 1997.
42. Davis M.S., *The Concise Dictionary of Crime and Justice*, Sage Publications, London-New Delhi 2002.
43. Dębska H., *Mowa nienawiści a wolność słowa w Internecie – w poszukiwaniu uniwersalnego rozwiązania. Uwagi na marginesie rozważań Jamesa Banksa*, [w:] B. Świeży, M. Wysocka-Pleczyk (red.), *Człowiek zalogowany. Od mowy nienawiści do integracji w sieci*, Kraków 2013.
44. Dietz G., *Multiculturalism, interculturality and diversity in education. An anthropological approach*, Münster-New York-München-Berlin 2009.
45. Długosz J., *O zasadności kryminalizacji tzw. stalkingu*, [w:] Pikulski S., Romańczuk-Grącka M., Orłowska-Zielińska B. (red.), *Tożsamość polskiego prawa karnego*, Olsztyn 2011.
46. Dolata T., *Problemy związane z tzw. drugim życiem więziennym w niektórych polskich zakładach karnych*, „Probacja” 2011, nr 3.
47. Doviglio F., *Stereotypizacja, uprzedzenia i dyskryminacja: spojrzenie z innej perspektywy*, [w:] C.N. Macrae, Ch. Stangor, M. Hewstone (red.), *Stereotypy i uprzedzenia*, Gdańsk 1999.
48. Drabik B., *Językowe rytuały (tworzenie więzi interpersonalnej)*, Kraków 2010.
49. Drożdż M., *Język nienawiści w dyskursie medialnym*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Litteraria Polonica” 2016, nr 1.
50. Drożdż M., *Logos i ethos mediów. Dyskurs paradygmatyczny filozofii mediów*, Tarnów 2005.
51. Dubisz S. (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Warszawa 2003.
52. Duda M., Jurczak J., *Przestępstwa z nienawiści jako element przestępczości stadionowej. Mowa, symbole i gesty nienawiści w świetle badań*, [w:] L. Mazowiecka (red.), *Ofiary przestępstw z nienawiści*, Warszawa 2013.

53. Duda M., Narodowska J., *Mowa nienawiści w Internecie*, [w:] W. Pływaczewski, M. Ilnicki (red.), *Ochrona praw człowieka w polityce migracyjnej Polski i Unii Europejskiej*, Olsztyn 2016.
54. Duda M., *Przestępstwa z nienawiści jako współczesne wyzwanie dla kryminologii*, [w:] E.W. Pływaczewski, E. Jurgielewicz-Delegacz, D. Dajnowicz-Piesiecka (red.), *Współczesna przestępczość i patologie społeczne z perspektywy interdyscyplinarnych badań kryminologicznych*, Warszawa 2017.
55. Duda M., *Przestępstwa z nienawiści w świetle teorii i praktyki orzeczniczej*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014.
56. Duda M., *Przestępstwa z nienawiści. Studium prawnokarne i kryminologiczne*, Olsztyn 2016.
57. Duda M., *Uchodźcy, imigranci i mniejszości jako ofiary przestępstw z nienawiści*, [w:] W. Pływaczewski, M. Ilnicki (red.), *Uchodźcy – nowe wyzwania dla bezpieczeństwa europejskiego na tle standardów praw człowieka*, Olsztyn 2015.
58. Europejski Trybunał Praw Człowieka, *Mowa Nienawiści – Zestawienie*, Strasburg 2012.
59. Europejski Trybunał Praw Człowieka, *Praktyczny przewodnik w sprawie kryteriów dopuszczalności*, Strasburg 2011.
60. Falandysz L., *Pokrzywdzony w prawie karnym i wiktymologii*, Warszawa 1980.
61. Feliksiak M., *Spółeczna percepcja przemocy werbalnej i mowy nienawiści. Komunikat z badań CBOS*, Warszawa 2007.
62. Fomina J., *Czy migracja ma płęć? Analiza działalności organizacji pozarządowych wspierających migrantów w Polsce*, [w:] J. Segeš-Frelak, K. Grot (red.), *W poszukiwaniu nowych wzorów integracji cudzoziemców wybór tekstów polskiego forum integracyjnego*, Warszawa 2013.
63. Frelak J., Klaus W., *Integracja uchodźców w Polsce. Rekomendacje i dobre praktyki*, Warszawa 2017.
64. Gabriel-Węglowski M., *Przestępstwa przeciwko humanitarnej ochronie zwierząt*, Toruń 2008.
65. Gardner N., *Multiple Meanings: The Swastika Symbol*. In *Hidden Europe*, Berlin 2006.
66. Gardocka T., Gruszczyńska A., Maślak R., Sergiel A. (red.), *Dobrostan zwierząt w ogrodach zoologicznych a standardy prawne UE*, Warszawa 2014.
67. Gerstenfeld P.B., Grant D.R., Chiang C.P., *Hate Online. A Content Analysis of Extremist Internet Sites*, [w:] Gerstenfeld B.P., Grant D.R. (red.), *Crimes of Hate. Selected Readings*, Sage Publications, London–New Delhi 2004.
68. Giannasi P., Mlynarcikova V., Perry J., Polacek R., Trestan R.O., *Jak podnieść świadomość społeczną na temat przestępstw z nienawiści. Wytyczne dotyczące monitorowania przestępstw z nienawiści i incydentów motywowanych nienawiścią*, Eterville 2012.
69. Giaro T., *Rola orzecznictwa w systemie prawa*, Warszawa 2016.
70. Gierszewski J., *Przestępstwa stadionowe jako akty przemocy motywowane nienawiścią*, [w:] W. Pływaczewski, B. Wiśniewski (red.), *Przestępczość stadionowa. Diagnoza i przeciwdziałanie zjawisku*, Szcztytno 2012.
71. Gill P., *Lone actor terrorists. A behavioural analysis*, Routledge, New York 2015.
72. Glasse C., *The New Encyclopedia of Islam*, Altamira Press 2001.
73. Golka M., *Imiona wielokulturowości*, Warszawa 2010.
74. Golonka A., *Uporczywe nękanie jako nowy typ czynu zabronionego*, „Państwo i Prawo” 2012, nr 1.
75. Gordon T., *Wychowanie bez porażek*, Warszawa 1993.
76. Górka P., Mikołajczak M., *Postawy wobec osób homoseksualnych*, Warszawa 2014.
77. Górski J., *Podkultura więzienna a problem resocjalizacji skazanych*, [w:] B. Hołyst (red.), *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*, t. 1, Warszawa 1984.
78. Gradoń K., *Countering lone actor terrorism - preliminaray findings of the PRIME project*, „Problemy współczesnej kryminalistyki” 2016, nr 20.
79. Groth J., *Uporczywe nękanie za pośrednictwem Internetu. Charakterystyka psychologiczna sprawcy*, „Przegląd Policyjny” 2011, nr 1.
80. Grott B., *Religia, kościół etyka w ideach i koncepcjach prawicy polskiej*, Kraków 1993.
81. Gulczyński M., Małkiewicz A., *Wiedza o partiach i systemach partyjnych*, Warszawa 2008.

82. Gutkowska A., *Ewaluacja funkcjonowania poradnictwa prawnego dla uchodźców – analiza prawna i praktyczna*, Warszawa 2009.
83. Hołyst B., *Kryminologia*, Warszawa 2016.
84. Hołyst B., *Psychologia kryminalistyczna*, Warszawa 2004.
85. Hołyst B., *Wiktymologia*, Warszawa 2006.
86. Huntington S., *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Warszawa 1997.
87. Jabłońska Z., Knut P. (red.), *Prawa osób LGBT w Polsce*, Warszawa 2012.
88. Jachimowicz M., *Przestępstwo stalkingu w świetle noweli Kodeksu karnego*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2011, nr 3.
89. Jagielski J., *Kilka uwag o polskim prawie o cudzoziemcach na obecnym etapie*, [w:] M. Zdanowicz (red.), *Białostockie studia prawnicze. Status prawny cudzoziemca w Polsce*, Białystok 2007.
90. Jakubowycz M., *Fundacja Ternopiłska*, „Kwartalnik o problematyce społeczeństwa obywatelskiego Trzeci Sektor” 2015, nr 2.
91. Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia i homilie*, Kraków 2005.
92. Janyga W., *Przestępstwo obrazy uczuć religijnych w polskim prawie karnym w świetle współczesnego pojmowania wolności sumienia i wyznania*, Warszawa 2010.
93. Jasiński F., *Unia Europejska wobec walki z rasizmem i ksenofobią*, [w:] A. Górski, A. Sakowicz (red.), *Zwalczanie przestępczości w Unii Europejskiej. Współpraca sądowa i policyjna w sprawach karnych*, Warszawa 2006.
94. Jasiński W., *Metody operacyjno-rozpoznawcze wykrywania korupcji. Dotychczasowe doświadczenia Policji oraz rozwiązania w ustawie o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym*, [w:] Z. Bielecki, J. Szafrński (red.), *Zwalczanie przestępczości korupcyjnej w Polsce*, Szczepiń 2007.
95. Kamiński I.C., *Media w europejskiej konwencji o ochronie prawa człowieka i podstawowych wolności*, [w:] Barta J., Markiewicz R., Matlak A. (red.), *Prawo mediów*, Warszawa 2005.
96. Kamiński I.C., *Ograniczenia swobody wypowiedzi dopuszczalne w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Analiza krytyczna*, Warszawa 2010.
97. Kamiński M.M., *Gry więzienne. Tragikomiczny świat polskiego więzienia*, Warszawa 2006.
98. Karsznicki K., *Przestępstwa popełniane z pobudek rasistowskich lub ksenofobicznych*, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 2.
99. Kasprzak W., *Ślady cyfrowe. Studium prawno-kryminalistyczne*, Warszawa 2015.
100. *Katalog wypadków – Brunatna księga*, „Nigdy więcej” 2016, nr 22.
101. Kędzierska G., Pływaczewski W. (red.), *Kryminologia wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjnych*, Olsztyn 2010.
102. Kędzierski J., *Stalking w polskim prawie karnym – de lege lata i de lege ferenda*, „Palestra” 2010, nr 1–2.
103. Kelly R.J., Maghan J., Serio J.J., *Illicit Trafficking. Contemporary World Issues*, Santa Barbara, California 2005.
104. Kimera E., *Stalking. Prawne dylematy*, „Policja 997” 2015, nr 119.
105. Kitliński T., Leszkowicz P., *Miłość i demokracja. Rozważania o kwestii homoseksualnej w Polsce*, Kraków 2005.
106. Klein N., *To zmienia wszystko. Kapitalizm kontra klimat*, Warszawa 2016.
107. Kornak M., *Brunatna Księga 1987-2009*, Warszawa 2009.
108. Kornak M., *Brunatna księga 2009-2010*, Warszawa 2009.
109. Kornak M., *Brunatna księga 2011-2012*, Warszawa 2012.
110. Korwin-Szymanowski G., *Kierownik – ważna persona*, „Forum Penitencjarne” 2011, nr 5.
111. Kotowska M., *Zagrożenie zjawiskiem korupcji ze strony członków zorganizowanych grup przestępczych z perspektywy funkcjonariuszy Służby Więziennej*, „Studia Prawnoustrojowe” 2015, nr 27.
112. Kowalski S., *Obecność mowy nienawiści w życiu społecznym i debacie politycznej*, [w:] A. Bodnar, A. Gliszczyńska-Grabias, R. Wieruszewski (red.), *Mowa nienawiści a wolność słowa*, Warszawa 2010.

113. Kowalski S., Tulli M., *Zamiast procesu. Raport o mowie nienawiści*, Warszawa 2003.
114. Krauze A., Przybyliński S., *Wieżenie w obliczu „drugiego życia” – podkulturowa kreacja ludzkich poczynąń*, [w:] A. Krauze, S. Przybyliński (red.), *Resocjalizacja penitencjarna – aktualne wyzwania i rozwiązania*, Kraków 2012.
115. Kruczyński Z., *Farba znaczy krew*, Gdańsk 2008.
116. Kruczyński Z., *Współczesne myślistwo w Polsce. Raport subiektywny*, „Dzikie Życie” 2016, nr 10(196).
117. Kubiak K., *Zarządzanie w sytuacjach kryzysowych niepewności*, Warszawa 2012.
118. Kulesza W., *Pochwalanie faszyzmu i komunizmu w świetle prawa karnego (uwagi de lege praevia, lata et ferenda)*, [w:] A. Michalska-Warias, I. Nowikowski, J. Piórkowska-Flieger (red.), *Teoretyczne i praktyczne problemy współczesnego prawa karnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Bojarskiemu*, Lublin 2011.
119. Kwiecień A., *Poradnik obywatela. Co możemy zrobić, gdy zetkniemy się z mową nienawiści?*, Warszawa 2011.
120. Kwiecień A., *Poradnik obywatela. Co możemy zrobić, gdy zetkniemy się z mową nienawiści?*, Warszawa 2011.
121. Lesińska M., Stefańska R., *Wpływ organizacji pozarządowych na politykę migracyjną Polski i jego uwarunkowania*, „Kwartalnik o problematyce społeczeństwa obywatelskiego Trzeci Sektor” 2015, nr 2.
122. Lewkowicz A., *Mowa nienawiści w cyberprzestrzeni*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, Przejawy, Przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014.
123. Libura A., *Analiza semantyczna wyrazów nazywających nienawiść i inne uczucia negatywne*, „Język a Kultura” 2000, nr 2229, t. 14.
124. Lilly J. R., Cullen F. T., Ball R. A., *Criminological Theory. Context and Consequences*, Sage Publications, London–New Delhi 2002.
125. Lipowska-Teutsch A., *Mowa nienawiści. Szerzenie nienawiści przez Internet*, [w:] A. Lipowska-Teutsch, E. Ryłko (red.), *Przemoc motywowana uprzedzeniami. Przestępstwa z nienawiści*, Warszawa 2007.
126. Lipowska-Teutsch A., Ryłko E., *Przemoc motywowana uprzedzeniami. Przestępstwa z nienawiści*, Kraków 2007.
127. Łysienia M., *Cudzoziemcy w Polsce. Podręcznik dla funkcjonariuszy publicznych*, Warszawa 2015.
128. Machnikowski P., [w:] E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2016.
129. Machowicz K., *Jurydyczne uwarunkowania wolności wypowiedzi w Polsce jako kategoria praw człowieka*, Lublin 2012.
130. Maj C., *Teoretyczne aspekty racji stanu*, [w:] E. Olszewski (red.), *Racja stanu. Historia, teoria, współczesność*, Lublin 1989.
131. Majewska I., *Mowa nienawiści w przestrzeni publicznej*, Warszawa 2015.
132. Makarska M., *Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania w kodeksie karnym z 1997 roku*, Lublin 2005.
133. Makuchowska M., Pawłega M., *Sytuacja społeczna osób LGBT. Raport za lata 2010 i 2011*, Warszawa 2012.
134. Malinowski B., *Kultura i jej przemiany*, Warszawa 2000.
135. Marcjanik M., *Typologia polskich wyrażen językowych o funkcji grzecznościowej*, [w:] J. Anusiewicz, M. Marcjanik (red.), *Język a Kultura. Polska etykieta językowa*, Wrocław 1992.
136. Markowski A., *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Warszawa 2005.
137. Markowski A., Puzyńska J., *Kultura języka*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski*, Wrocław 1993.
138. Matuszewicz J., *Psychologia*, Warszawa 1975.
139. Meloy R. J., *The Psychology of Stalking*, Academic Press, San Diego 1998.
140. Mikulska A., *Rasizm w Polsce. Raport z badań wśród osób, które doświadczyły przemocy ze względu na swoje pochodzenie etniczne, rasowe lub narodowe*, Warszawa 2012.

141. Milik P., *Geneza Specjalnego Trybunału Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Sierra Leone*, „Prokuratura i Prawo” 2011, nr 4.
142. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, *Białystok się zmienia. Raport dotyczący zwalczania przestępczości związanej z dyskryminacją rasową, ksenofobią i nietolerancją na przykładzie działań policji podlaskiej*, Warszawa 2014.
143. Ministerstwo Sprawiedliwości, *Komentarz do Kwestionariusza indywidualnej oceny szczególnych potrzeb osoby pokrzywdzonej*, Warszawa 2015.
144. Miszkiewicz S., *Złośliwe niepokojenie czy stalking*, [w:] Nowicka I., Sadło-Nowak A. (red.), *Współczesne problemy wykroczeń. Materialno-prawna i procesowa problematyka wykroczeń*, Szczepko 2016.
145. Moczydłowski P., *Drugie życie w instytucji totalnej*, Warszawa 1988.
146. Moczydłowski P., *Drugie życie więzienia*, Warszawa 2002.
147. Morawski J., *Gestowe i mimiczne kody przestępców*, „Problemy Kryminalistyki” 1965, nr 58.
148. Mozgawa M. (red.), *Prawna ochrona zwierząt*, Lublin 2002.
149. Muszyński W., *Duch młodych. Organizacja Polska i Obóz Narodowo-Radykalny w latach 1934–1944. Od studenckiej rewolty do konspiracji niepodległościowej*, Warszawa 2011.
150. Nazruk P., [w:] J. Ciszewski (red.), *Kodeks Cywilny. Komentarz*, Warszawa 2014.
151. Nijakowski L., *Mowa nienawiści w świetle teorii dyskursu*, [w:] A. Horolets (red.), *Analiza dyskursu w socjologii i dla socjologii*, Toruń 2008.
152. Nowak S., *Metodologia badań społecznych*, Warszawa 2007.
153. Nowakowska-Kempna I., *O uczuciach-stanach emocjonalnych. Propozycje analizy semantycznej*, „Przegląd humanistyczny” 1987, nr 3.
154. Nowocien M., *Gdzie prawo wyznacza granicę wolności słowa, czyli czy warto obrażać innych publicznie*, [w:] L. Kuras, J. Makowska, G. Majkowska (red.), *Idee wartości słowa w życiu publicznym*, Łódź 2014.
155. Opalska A., Treder M., Tymieniecka A., *Social media analiza prawnokarna i kryminologiczna. Zagadnienia wybrane*, Szczecin 2016.
156. Ossowska M., *Normy moralne. Próba systematyzacji*, Warszawa 2000.
157. Pawlak M., Mateusz-Protasiewicz P., *Organizacje pozarządowe wobec cudzoziemców w Polsce – od pomocy doraźnej do upowszechniania europejskiej ramy polityki integracji*, „Kwartalnik o problematyce społeczeństwa obywatelskiego Trzeci Sektor” 2015, nr 2.
158. Perry B., *Buttondown terror. The metamorphosis of the hate movement*, „Sociological Focus” 2000, nr 33.
159. Piątek S., *Prawo telekomunikacyjne. Komentarz*, Warszawa 2005.
160. Piłat A., Seges-Frelak J., *Organizacje migracje w Polsce*, „Kwartalnik o problematyce społeczeństwa obywatelskiego Trzeci Sektor” 2015, nr 2.
161. Pilch T., *Zasady badań pedagogicznych*, Warszawa 1977.
162. Płatek M., *Mowa nienawiści – przesłanki depenalizacji*, [w:] R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski A. Bodnar, A. Gliszczyńska-Grabias (red.), *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, Warszawa 2010.
163. Pływaczewski E.W., Szczygieł G.B., *Zachowania korupcyjne osadzonych (wstępne wyniki badań)*, „Archiwum Kryminologii” 2005–2006, t. XXVII.
164. Pływaczewski W., *Degradacja krajobrazu jako szczególna forma wandalizmu ekologicznego – kontrowersje wokół lokalizacji farm wiatrowych na obszarach wyróżniających się cennymi walorami naturalnymi i kulturowymi*, [w:] W. Pływaczewski, Sz. Buczyński (red.), *Wandalizm wobec dziedzictwa naturalnego i kulturalnego*, Olsztyn 2015.
165. Pływaczewski W., Ilnicki M. (red.), *Ochrona praw człowieka w polityce migracyjnej Polski i Unii Europejskiej*, Olsztyn 2016.
166. Pływaczewski W., Ilnicki M. (red.), *Uchodźcy – nowe wyzwania dla bezpieczeństwa europejskiego na tle standardów praw człowieka*, Olsztyn 2015.

167. Pływaczewski W., *Nielegalny rynek dzikich gatunków fauny i flory*, Szcztytno 2016.
168. Pływaczewski W., *Prawnokarne i kryminologiczne aspekty ochrony środowiska*, Olsztyn 2012.
169. Pływaczewski W., *Zielona kryminologia – spór o zakres kryminalizacji*, [w:] S. Pikulski, M. Romańczuk-Grącka (red.), *Granice kryminalizacji i penalizacji*, Olsztyn 2013.
170. Pobłocki E., Kowalski W., *Osadzeni sprawiający trudności wychowawcze wywodzący się ze środowiska przestępczości zorganizowanej*, [w:] B. Hołyst, S. Redo (red.), *Problemy więziennictwa u progu XXI w., I Polski Kongres Penitencjarny*, Kalisz 1996.
171. Poleszczuk J., Sztop-Rutkowska K., Kiszkiel Ł., Klimczuk A., Mejsak R. J., *Diagnoza postaw mieszkańców Białegostoku w zakresie tolerancji*, Białystok 2013.
172. Popil D., *Fundacja „Nasz Wybór”*, „Kwartalnik o problematyce społeczeństwa obywatelskiego Trzeci Sektor” 2015, nr 2.
173. Popkiewicz M., *Panteon negacjonistów*, „Dzikie Życie” 2016, nr 3(261).
174. Prokuratura Krajowa, *Wyciąg ze sprawozdania dotyczącego spraw o przestępstwa popełnione z pobudek rasistowskich, antysemickich lub ksenofobicznych prowadzonych w I półroczu 2016 r. w jednostkach organizacyjnych prokuratury*, Warszawa 2016.
175. Przybyliński S., *Dziara, cynkówka, kolka – zjawisko tatuażu więziennego*, Warszawa 2005.
176. Przybyliński S., *Podkultura więzienna – wielowymiarowość rzeczywistości penitencjarnej*, Kraków 2006.
177. Puzynina J., Pajdzińska A., *Etyka słowa*, [w:] J. Miodek (red.), *O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny*, Wrocław 2005.
178. Rodasik R., Cwiertnia E., Zatko J., *Język podkultury więziennej-gwara, język migowy, tatuaż*, [w:] B. Wiśniewski, J. Piwowski (red.), *Kultura Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje*, Kraków 2013.
179. Rudnicki Sz., *ABC ONR (Encyklopedyczny zarys historii i działalności ONR)*, „Polityka” 2016, nr 46.
180. Ryłko E., *Jak mówić o przestępstwach z nienawiści?*, [w:] A. Lipowska-Teutsch, E. Ryłko (red.), *Przemoc motywowana uprzedzeniami, przestępstwa z nienawiści*, Kraków 2007.
181. Sadło-Nowak A., *Materiałne prawo wykroczeń. Zagadnienia wybrane*, Szcztytno 2010.
182. Sarnecki P. (red.), *Prawo konstytucyjne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2014.
183. Sarzała D., *Podkultura przemocy w warunkach izolacji więziennej*, [w:] M. Jędrzejko (red.), *Patologie społeczne*, Pułtusk 2006.
184. Schudy H., *Metoda na ekologa. Relacja z konferencji w Berlinie pt. „Gdy koncerty zarządzają protestami”*, „Dzikie Życie” 2015, nr 11.
185. Sher L., *The Internet, suicide, and human mental functions*, „Canadian Journal of Psychiatry” 2000, nr 45.
186. Siciarek M., *Centrum wsparcia Imigrantów i Imigrantek*, „Kwartalnik o problematyce społeczeństwa obywatelskiego Trzeci Sektor” 2015, nr 2.
187. Siemaszko A., *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*, Warszawa 1993.
188. Siemaszko A., Gruszczyńska B., Marczewski M., Ostaszewski P., Woźniakowska-Fajst D., *Stalking w polsce. Rozmiary – formy – skutki. Raport z badania nt. uporczywego nękania*, „Archiwum Kryminologii” 2010, t. XXXII.
189. Sienięczyło-Chlabicz J., *Krytyka prasowe i jej granice w świetle orzecznictwa sądów polskich*, „Glosa. Prawo gospodarcze w orzeczeniach i komentarzach” 2006, nr 2.
190. Siwicki M., *Cyberprzestępczość*, Warszawa 2013.
191. Siwicki M., *Podział i definicja cyberprzestępstw*, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 7–8.
192. Skrzat P., *Walcząc z wiatrakami*, „Gazeta Wyborcza” (dodatek regionalny – Olsztyn) z 20 listopada 2013 r.
193. Sławiński J. (red.), *Słownik terminów literackich*, Wrocław 2007.
194. Śledzińska-Simon A., *Decyzja ramowa w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu, ksenofobii jako kompromis wobec mowy nienawiści w Unii Europejskiej*, [w:] Wieruszewski R., Wyrzykowski M., Bodnar A., Gliszczyńska-Grabias A. (red.), *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, Warszawa 2010.

195. Snopek M., *Status więźniów poszkodowanych w placówkach penitencjarnych*, [w:] S. Przybyliński (red.), *Niebanalny wymiar resocjalizacji penitencjarnej*, Toruń 2010.
196. Sobczak J., *Prawo prasowe. Komentarz*, Warszawa 2008.
197. Sobczak J., *Radiofonia i telewizja. Komentarz do ustawy*, Kraków 2001.
198. Sobczyk M., *Centrum pomocy prawnej im. Haliny Nieć*, „Kwartalnik o problematyce społeczeństwa obywatelskiego Trzeci Sektor” 2015, nr 2.
199. Socha R., *Polsko-polskie wojny z wiatrakami*, „Polityka” nr 39(2826).
200. Sokół W., Żmigrodzki M., *Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*, Lublin 2008.
201. Staniszkis J., *Patologie struktur administracyjnych. Próba podejścia systemowego*, Wrocław 1972.
202. Stawewski T., *Koncepcje wykładni konstytucji we współczesnych polskich naukach prawnych*, [w:] T. Stawewski, J. Winczorek (red.), *Wykładnia Konstytucji. Inspiracje, teorie, argumenty*, Warszawa 2014.
203. Stefański R.A., *Przestępstwo publicznego znieważania grupy ludności lub osoby z powodu dyskryminacyjnego (art. 257 k.k.)*, „Prokuratura i Prawo” 2006, nr 6.
204. Stępień T., *O satyrze*, Katowice 1996.
205. Stowarzyszenie Przeciwko Antysemityzmowi i Ksenofobii Otwarta Rzeczpospolita, *Przestępstwa nie stwierdzono. Prokuratorzy wobec doniesień o publikacjach antysemickich*, Warszawa 2006.
206. Sułkowski J., [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz Art. 1 – 86*, Warszawa 2016.
207. Suwaj P. J., *Europejskie standardy postępowania administracyjnego jako normy kreującej etyczne wzorce postaw etycznych urzędnika*, [w:] D. Bąk (red.), *Etos urzędnika*, Warszawa 2007.
208. Świda W., *Metody badań kryminologicznych*, [w:] W. Świda (red.), *Kryminologia*, Warszawa 1977.
209. Świerszcz J., *Przemoc motywowana homofobią – badanie i wyniki*, [w:] M. Makuchowska (red.), *Przemoc motywowana homofobią – raport 2011*, Warszawa 2011.
210. Szałański J., *Wybrane korelaty osobowościowe uczestnictwa w podkulturze więziennej*, [w:] B. Urban (red.), *Problemy współczesnej patologii społecznej*, Kraków 1998.
211. Szaszkiewicz M., *Tajemnice grypsarki*, Kraków 1997.
212. Szczygieł G.B., *Skazani – członkowie grup przestępczych w ocenie funkcjonariuszy Służby Więziennej*, „Archiwum Kryminologii” 2007–2008, t. XXIX–XXX.
213. Szmulik B., *Faszyzm*, [w:] Chmaj M., Sokół W. (red.), *Mały leksykon politologiczny*, Lublin 1997.
214. Sztompka P., *Socjologia zmian społecznych*, Kraków 2005.
215. Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 1999.
216. Szul-Szywała A., *Przestępstwa z nienawiści w prawie polskim*, [w:] A. Lipowska-Teutsch, E. Ryłko (red.), *Przemoc motywowana uprzedzeniami. Przestępstwa z nienawiści*, Kraków 2007.
217. Szwejkowski Ł., *Przestępstwa z nienawiści. Wybrane zagadnienia*, Legionowo 2012.
218. Szymczak M. (red.), *Słownik języka polskiego*, t. II, Warszawa 1979.
219. Tabakowska E. (red.), *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*, Kraków 2001.
220. Thornton A., *Understanding Radicalisation*, University College, London 2015.
221. Towarzystwo Interwencji Kryzysowej, *Przestępstwa z nienawiści hate crimes – Opracowanie przygotowane w ramach projektu: „W obliczu zbrodni z nienawiści”*, Kraków 2007.
222. Tulli M., Kowalski S., *Zamiast procesu. Raport o mowie nienawiści*, Warszawa 2003.
223. Turpin-Petrosino C., *Hateful sirens... who hears their songs? An Examination of student attitudes toward hate groups and affiliation potential*, „Journal of Social Issues” 2002, nr 58.
224. United Nations, Economic and Social Council, *Crime Prevention and Criminal Justice Responses against Illicit Trafficking Crime Species of Wild Fauna and Flora*, Commission on Crime Prevention and Criminal Justice, Agenda item 6, Vienna, April 2011 (E/CN 15/2011/L.5/rev.1).
225. United States Government Printing Office, *United States Statutes at Large, Volume 124, 111th Congress, 2nd Session*, Washington 2012.
226. Walker S., *Hate Speech: The History of American Controversy*, University of Nebraska Press 1994.
227. Wąsek A., *Ochrona uczuć religijnych w prawie karnym*, [w:] H. Misztal (red.), *Prawo wyznaniowe*, Lublin 2000.

228. Whine M., *The far right on the Internet*, [w:] B.D. Loader (red.), *The governance of cyberspace. Politics, technology and global restructuring*, Routledge, Londyn 1997.
229. White R., *Crimes Against Nature. Environmental criminology and ecological justice*, Willan Publishing, Portland 2008.
230. Widacki J., *Zabójca z motywów seksualnych*, Kraków 2006.
231. Wierzbicka A., *Genry mowy*, [w:] T. Dobrzyńska, E. Janus (red.), *Tekst i zdanie*, Wrocław 1983.
232. Wildner E., *Stosowanie mediacji w postępowaniu przygotowawczym – wybrane zagadnienia*, [w:] J. Czapska, M. Szelaż-Dylewski (red.), *Mediacje w prawie*, Kraków 2014.
233. Włodarczyk J., *Mowa nienawiści w Internecie w doświadczeniu polskiej młodzieży*, „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2014, nr 13.
234. Woiński M., *Prawnokarne aspekty zwalczania mowy nienawiści*, Warszawa 2014.
235. Worobiec K.A., *Wiatraki bez kontroli*, „Gazeta Wyborcza” (dodatek lokalny – Olsztyn) z 8 sierpnia 2014 r., s. 2.
236. Woźniak W., Lattanzi M., *Stalking między przemocą, a uzależnieniem*, Kutno 2010.
237. Woźniakowska-Fajst D., *Prawne możliwości walki ze zjawiskiem stalkingu – czy w prawie polskim potrzebna jest penalizacja prześladowania?*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. XXXI.
238. Wrona G., *Definicja przemocy emocjonalnej w aspekcie prawnym i psychologicznym*, Warszawa 2008.
239. Wydra M., Rauhut R., Wołoszyn-Siemion M., Malmon A., Prejs W., *Przestępstwa z nienawiści*, Warszawa 2010.
240. Wysieńska K., *Magia imienia, magia firmy – dyskryminacja cudzoziemców na rynku pracy*, [w:] K. Wysieńska, K. Wencel (red.), *Status, tożsamość, o (nie)równym traktowaniu imigrantów w Polsce*, Warszawa 2013.
241. Wysieńska K., *Wiedz, co badasz, badaj, co potrafisz wyjaśnić – o metodach badania dyskryminacji*, [w:] K. Wysieńska, K. Wencel (red.), *Status, tożsamość, o (nie)równym traktowaniu imigrantów w Polsce*, Warszawa 2013.
242. Żbikowska M., *Zasada lojalności w procesie karnym (w odniesieniu do pokrzywdzonego)*, Toruń 2015.
243. Zoll F., *Prawa osobiste w zarysie ze stanowiska prawa prywatnego austriackiego*, „Czasopismo Prawno-Ekonomiczne” 1903.
244. Zubik M. (red.), *Konstytucja III RP w tezach orzeczniczych Trybunału Konstytucyjnego i wybranych sądów*, Warszawa 2008.

